

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 57

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2023

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань сучасної економіки, національної економіки України, економічної теорії, фінансів, бухгалтерського обліку, управління, маркетингу, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи і соціальної сфери, теорії і практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармуль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Марченко О. А., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Язлюк Б. О., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макаруч І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); М. Піотровська-Трибулл докт. екон. наук (Польща); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Протокол № 10 від 25 травня 2023 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної комісії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Леваєва Л.Ю.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 26 травня 2023 року. Формат 60x84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 18,48.

Обл.-вид. арк. 15,81. Наклад 100 примірників.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи (реєстрація: серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія КВ, №21383-11183 ПР від 17.06.2015; перереєстрація: серія КВ, №25325-15265 ПР від 26.10.2022.)

Тел./факс +38(044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 57

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2023

The collection contains the scientific articles on actual issues of the modern economics, national economy of Ukraine, economic theory, finance, accounting, management, marketing, entrepreneurship development, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere, theory and practice of research in the field of modern teaching and methodological technologies for training specialists.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **L. O. Marmul**, Doctor of Economics (chief editor);

O. D. Hordei Doctor of Economics; **L. A. Goroshkova** Doctor of Economics; **M. M. Ignatenko**, Doctor of Economics; **Y. V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O. P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **M. O. Kuzheliev**, Doctor of Economics; **I. G. Lukianenko**, Doctor of Economics; **O. A. Marchenko**, Doctor of Economics; **M. D. Pasichnyi**, Doctor of Economics; **V. B. Tropina**, Doctor of Economics; **A. V. Cherep**, Doctor of Economics; **I. Y. Chugunov**, Doctor of Economics; **B. O. Yazlyuk**, Doctor of Economics; **L. Y. Levaieva**, Candidate of Economics; **V. V. Malyshko**, Candidate of Economics; **I. M. Makarchuk**, Candidate of Economics; **O. M. Palamarchuk**, Candidate of Economics; **S. T. Sliusar**, Candidate of Economics; **G. V. Chaban**, Candidate of Economics; **S. Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Voronov**, Doctor of Sociology (Latvia); **A. Ignasiak-Szulc**, Doctor of Economics (Poland); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **V. Menshikov**, Doctor of Sociology (Latvia); **M. Piotrowska-Trybull**, Doctor of Economics (Poland); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **V. Juščius**, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Protocol No 10 dated May 25, 2023.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: L.Y. Levaieva

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on May 26, 2023. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 18,48.

Issued sheets 15,81. 100 copies.

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015; re-registration: series KB, No 25325-15265 PR dated 26.10.2022).

Tel./fax +38 (044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzhereho.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 304.4:330.342.146

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-05-15>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Бойко О. М.,
Кучеренко С. Ю.

Розвиток державної політики на інноваційних засадах є дієвим механізмом виходу із кризи в воєнний та повоєнний періоди. За допомогою інновацій на промисловому підприємстві можна підвищити ефективність праці, зменшити ресурсозатратність виробництва. Дієва інноваційна політика держави, а особливо спільні дії державного та корпоративного секторів економіки є ефективним інструментом боротьби з економічною кризою. Саме це і підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдань полягає у визначенні основних засад розвитку державної політики, а також розробці напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств.

Метою дослідження є визначення особливостей державної політики на інноваційних засадах з врахуванням особливостей міжнародного досвіду.

Основні теоретичні та практичні аспекти формування та удосконалення державної політики знайшли своє відображення у працях Ю. Бажала, В. Геєця, Л. Дідківської та Л. Головка, Д. Зухби, Е. Зухби, М. Ігнатушиної, Д. Каптуренко, С. Мочерного, В. Орешіної, Д. Стеченко та ін.

У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, аналізу та синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Узагальнено міжнародний досвід особливостей розвитку державної політики на інноваційних засадах у країнах Європейського Союзу, Азії, США тощо. Визначено позитивні аспекти розвитку інноваційної політики як складової державної політики розвитку економіки з урахуванням сучасних тенденцій розвитку та ризиків, які стримують їх розвиток. Вагомим доробком є розробка напрямів державної політики на інноваційних засадах.

Галузь застосування результатів дослідження – соціально-економічний розвиток.

Ключові слова: державна політика, інноваційні засади, інноваційна політика, спеціальні форми організації інноваційної діяльності, субсидіарність.

CURRENT CHALLENGES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Boiko Olena,
Kucherenko Svitlana

The development of state policy on an innovative basis is an effective mechanism for overcoming the crisis in the war and post-war periods. With the help of innovations at an industrial enterprise, it is possible to increase labor efficiency and reduce the resource consumption of production. An effective innovation policy of the state, and especially joint actions of the state and corporate sectors of the economy, is an effective tool for combating the economic crisis. This confirms the relevance of the chosen research topic.

The setting of tasks consists in determining the basic principles of the development of state policy, as well as the development of directions for the innovative activity of industrial enterprises.

The purpose of the research is to determine the features of state policy on an innovative basis, taking into account the features of international experience.

The main theoretical and practical aspects of the formation and improvement of state policy were reflected in the works of Y. Bazhal, V. Heyets, L. Didkivska and L. Golovko, D. Zukhba, E. Zukhba, M. Ignatushina, D. Kapturenko, S. Mocherny, V Oreshyna, D. Stechenko and others.

Method or methodology of research. *The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, analysis and synthesis, generalization, scientific abstraction and others.*

The international experience of the peculiarities of the development of state policy on an innovative basis in the countries of the European Union, Asia, the USA, etc. is summarized. The positive aspects of the development of innovation policy as a component of the state policy of economic development have been determined, taking into account modern development trends and risks that restrain their development. An important development is the development of directions of state policy on an innovative basis.

The field of application of research results is socio-economic development.

Key words: *state policy, innovation principles, innovation policy, special forms of organization of innovation activities, subsidiarity.*

JEL Classification: O31, O33, E62

На сучасному етапі розвитку промислових підприємств в воєнний та повоєнний періоди важливу роль у зміцненні конкурентоспроможності продукції вітчизняного товаровиробника, інноваційному відновленні, розвитку сприятливого інвестиційного клімату значну роль відіграє політика державного регулювання економіки.

Метою дослідження є визначення особливостей державної політики на інноваційних засадах з врахуванням особливостей міжнародного досвіду.

Основні теоретичні та практичні аспекти формування та удосконалення державної політики знайшли своє відображення у працях Ю. Бажала, В. Геєця, Л. Дідківської та Л. Головка, Д. Зухби, О. Зухби, М. Ігнатушиної, Д. Каптуренко, С. Мочерного, В. Орешіної, Д. Стеченко та ін.

Інституційною основою слід вважати систему нормативно-правових документів і сукупність регулюючих органів. Як свідчить міжнародний досвід більшості країн Європейського Союзу, одним із визначальних принципів розподілу повноважень між органами державного і місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю є принцип субсидіарності, відповідно до якого органи самоврядування та виконавчої влади повинні виконувати лише ті завдання, які не спроможні виконати органи нижчого рівня [1, 2]. В Європейському законодавстві принцип субсидіарності закріплено Європейською хартією місцевого самоврядування, і він визначає розподіл повноважень різних рівнів публічної влади у державі. Використання принципу субсидіарності надає можливість організаційно вирішувати питання розподілу повноважень між різними ланками управління.

В Україні створено організаційно-правову базу місцевого самоврядування, яка охоплює питання зовнішньоекономічної діяльності як на державному, так і на місцевому рівнях. Зокрема, прийнято Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації», «Про столицю України – місто-герой Київ», якими визначено як виключні сфери відання місцевих органів державної влади та самоврядування, так і питання, які належать до суміжної компетенції.

У Статті 10 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначено органи місцевого управління зовнішньоекономічною діяльністю, до яких належать місцеві Ради народних депутатів України та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також територіальні підрозділи органів державного регулювання зовнішньоекономічною діяльністю України [3].

Не менш важливим документом є Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2007 р. №996 «Про затвердження рекомендаційних переліків управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій» [4]. Зокрема, Управління зовнішньоекономічної діяльності займається ліцензійною діяльністю (видачею дозвільних документів), займається розробкою регіональних програм з міжрегіонального і транскордонного співробітництва; здійснює статистичний аналіз зовнішньоекономічної діяльності на рівні регіону; забезпечує формування статистики зовнішньої торгівлі товарами на регіональному рівні, а також збирає держстатзвітність щодо зовнішньої торгівлі товарами та послугами (товарами, що не проходять митний контроль), щодо іноземних інвестицій.

Зокрема, структурні підрозділи міських державних адміністрацій здійснюють:

- забезпечення реалізації на території міста (державної політики економічного розвитку; державної промислової політики, державної регіональної політики; державної політики у сфері інвестиційної діяльності та державно-приватного партнерства; державної політики з питань розвитку підприємництва, державної регуляторної політики; Державної політики у сфері торгівлі та побутових послуг, в тому числі сприяння забезпеченню міста продовольчими ресурсами, організації оптової, роздрібною торгівлі, ресторанного господарства; державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами держави);

- участь у розробці та виконанні: державних програм розвитку підприємництва, промисловості, економічного, науково-технічного розвитку України, а також державних цільових науково-технічних програм; програм економічного та соціального розвитку міста; міських та цільових програм у сфері підприємницької діяльності; загальноміських і галузевих програм розвитку промислового і наукового комплексу міста, пріоритетних напрямків і програм інноваційного розвитку промисловості; програм, спрямованих на

підвищення рівня забезпечення населення продовольчими та непродовольчими товарами, послугами, збільшення обсягів виробництва товарів харчової та переробної галузі;

- участь у розробленні та здійсненні заходів щодо поліпшення інвестиційного клімату в місті для залучення коштів на розвиток промислового комплексу;

- участь у розробленні та погодженні в обов'язковому порядку проектів регуляторних актів виконавчого органу міської ради (міської державної адміністрації).

Існуючий досвід та чинні нормативно-правові документи, вимоги та положення враховуються при розробці місцевих Програм, направлених на підвищення соціально-економічного розвитку: Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», постанови Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. №621 «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету» та від 31.05.2016 р. №411 «Про схвалення прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018-2020 роки» [4 - 6].

Під час формування Програм враховано ключові положення Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015, Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році», розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 р. №275-р «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій на 2017 рік», Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. №385 та Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року, затвердженої рішенням Київської міської ради від 15.12.2011 №824/7060 (зі змінами).

Основою для середньострокових програм соціально-економічного розвитку міста є створення комплексних програм. Зокрема, Департаментом промисловості та розвитку підприємництва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) розроблено проект Комплексної київської міської цільової програми сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019-2022 роки.

Підставами для розробки проекту Комплексної київської міської цільової програми сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019-2022 роки є: Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 №5/2015; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 №385; Стратегія розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 №504-р; Закон України від 22.03.2012 №4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»; Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року, затверджена рішенням Київської міської ради від 06.07.2017 №724/2886; розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 15.05.2017 №821 «Про утворення робочої групи з розробки Комплексної київської міської цільової програми сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019-2022 роки».

Узагальнюючий характер проекту Комплексної київської міської цільової програми сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019-2022 роки обумовив необхідність розробки трьох підпрограм:

Підпрограма 1. Київська міська цільова програма сприяння розвитку малого та середнього підприємництва на 2019-2022 роки.

Підпрограма 2. Київська міська цільова програма сприяння розвитку промисловості на 2019-2022 роки.

Підпрограма 3. Київська міська цільова програма сприяння розвитку споживчого ринку на 2019-2022 роки.

Основна мета полягає у стимулюванні розвитку секторів та галузей реальної економіки м. Києва, зокрема малого та середнього підприємництва, промисловості, споживчого ринку, завдяки чому вбачається можливість: створення нових робочих місць; збільшення надходжень до бюджету; зростання показників добробуту населення та його платоспроможності; збільшення інвестицій та пожвавлення економічної активності; формування конкурентного середовища щодо пропозиції товарів та послуг, підвищення їх якості; впровадження інноваційних та енергозберігаючих технологій, покращення екологічної ситуації; збільшення номенклатури та обсягів експортованої продукції експортоорієнтованих підприємств м. Києва, нарощування їхньої частки на ринках інших країн, вихід на нові ринки збуту.

Збройна агресія РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р. зумовила значні втрати військових та цивільних громадян України, руйнування інфраструктури, що призвело до скорочення функціонування промисловості майже у за всіма видами економічної діяльності. Тому, Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022р. №326 затверджений Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації [7], у якому зазначено, втрати підприємств:

«14) економічні втрати підприємств — напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Основні показники, які оцінюються: вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна державних підприємств; вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна підприємств недержавної форми власності; упущена вигода державних підприємств; упущена вигода

підприємств недержавної форми власності; втрати державних підприємств від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях; втрати підприємств недержавної форми власності від неоплачених товарів робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.» Саме тому, сьогодні набуває актуальності питання відновлення промислового комплексу міста, що потребує залучення значних фінансових ресурсів.

Промислову політику на муніципальному рівні можна розглядати як комплекс заходів державного впливу на розподіл ресурсів суспільства, метою яких є удосконалення структури економіки міста, підтримки рівня конкурентоспроможності пріоритетних галузей промисловості, а також виробництво продукції промислових підприємств міста та її реалізації на світових ринках, коригування негативних наслідків дії механізму ринку.

Як свідчить міжнародний досвід, серед основних завдань розвитку промислової політики на муніципальному рівні прийнято розрізняти [8 - 10]:

- підтримку пріоритетних галузей промисловості, які забезпечують економічне зростання міста;
- модернізацію історично розвинених на території традиційних галузей промисловості;
- досягнення соціальної прийнятності економічних процесів у депресивних чи неперспективних галузях промисловості тощо.

Основними засобами вирішення поставлених завдань є й такі, серед яких необхідно виділити наступні:

- обґрунтування оптимальної кількості державних та регіональних, муніципальних програм у напрямку освоєння нових видів конкурентоспроможної продукції, у тому числі проведення наукових та науково-технічних робіт;

- створення нових зразків конкурентоспроможної промислової продукції та зростання обсягів виробництва;

- купівля сучасних технологій, виробів і матеріалів на базі власного промислового виробництва;

- поширення коопераційних відносин шляхом створення спільних промислових підприємств за участю іноземних;

- розширення спектру науково-виробничих зв'язків із країнами Європи, Азії та США;

- створення організаційних форм інноваційної діяльності (кластерів, індустріальних парків, технологічних і наукових парків, технополісів) у тому числі транснаціональних, які дозволяють формувати сприятливий інвестиційний клімат з метою залучення іноземних інвестицій, будівництва спільних промислових підприємств тощо;

- забезпечення сприятливих економічних умов у напрямку трансферу високих технологій ВПК цивільним галузям промислового виробництва;

- підвищення ролі технологічного прогнозування, наукової оцінки технологічних перспектив сучасного розвитку, запобігання техногенним катастрофам та ін.;

- створення ефективного конкурентного середовища на території міста;

- підготовка та перепідготовка кадрів високої кваліфікації;

- ефективне використання переваг глобалізації інноваційної діяльності реального сектору економіки.

Досвід зарубіжних країн переконливо показує, що розвиток промислового виробництва можливий лише за наявності підтримки на державному, регіональному та муніципальному рівнях. Найбільш поширеними є такі заходи, як [11 - 13]:

- державні програми фінансової та технічної підтримки інноваційних промислових підприємств, виконуючих ННТР із тематики урядових організацій (США, Японія, Великобританія, Індія, Китай та інші країни);

- пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США та ін.);

- надання позик, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); безвідплатні позики на покриття 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина);

- цільові дотації на науково-дослідні розробки (економічно розвинені країни);

- створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);

- зниження державних мит для індивідуальних винахідників і представлення їм податкових пільг (Австрія, Німеччина, США, Японія та ін.), а також створення спеціальної інфраструктури для їх підтримки і економічного страхування (Японія);

- безкоштовні послуги патентних повірених із заявок індивідуальних винахідників, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина, Японія, Індія);

- пільгове оподаткування підприємств, діючих в інноваційній сфері, у тому числі виключення з оподаткування витрат на ННТР, особливе оподаткування університетів і НДІ (США, Великобританія, Індія, Китай, Японія);

- законодавче забезпечення захисту інтелектуальної власності та авторських прав (економічно розвинені країни);

- державні програми по зниженню ризиків і відшкодуванню ризикових збитків (США, Японія);

- створення мережі фондів венчурного капіталу, що використовується для реалізації інноваційних проектів промисловими підприємствами (країни, що розвиваються);

- створення організаційних форм інноваційної діяльності, зокрема кластерів, індустріальних парків, технологічних парків, наукових парків, бізнес-інкубаторів і зон технологічного розвитку (більшість країн світу);

- створення потужних державних організацій (корпорацій, агентств), що забезпечують науково-технічну, фінансову і виробничу підтримку інноваційно активних промислових підприємств (США, Японія, Індія, Китай та інші країни);

- інформаційно-пошукові спеціалізовані сайти про прогресивні технології та інноваційні розробки, що дозволяють зацікавленим підприємствам швидко знайти необхідні технічні рішення і можливих партнерів та ін.

Розвиток промислової політики тісно пов'язаний з політикою сприяння експорту – заходи, що спрямовані на забезпечення стабільного розвитку та реалізації експортного потенціалу міста. Таким чином, політика сприяння експорту здійснюється через:

- фінансову підтримку (надання фінансових послуг: кредитів, гарантій тощо, а також прямого фінансування – субсидії, гранти, відкриття спеціальних економічних зон, зон розвитку експорту, експортні кластери тощо);

- інформаційну підтримку (консультації, проведення тренінгів, пошуку партнерів, налагодження зв'язків із новими експортерами, вихід на нові ринки тощо).

Іншими заходами, що сприяють розвитку експорту продукції промислових товаровиробників є зниження торгових бар'єрів та спрощення торговельних процедур. Це досягається завдяки членству в СОТ, членству в регіональних торговельних угрупованнях (зонах вільної торгівлі, митних союзах тощо), а також підписанню двосторонніх домовленостей щодо надання привілейованого режиму торгівлі (режиму нації найбільшого сприяння, інших привілеїв). Крім того, існує безліч опосередкованих факторів, що сприяють зростанню експорту (макроекономічна та політична стабільність, сприятливий інвестиційний клімат, розвинута інфраструктура тощо).

Різні аспекти політики сприяння експорту реалізуються різними типами інституцій, до яких на державному рівні відносяться експортні кредитні агентства (ЕКА) та організації зі сприяння експорту (табл. 1).

Таблиця 1. Основні моделі ведення бізнесу ЕКА [14]

Модель	Характеристика	Країни поширення моделі
Приватна компанія, що діє як агент уряду	Уряд укладає ексклюзивний договір із приватною компанією, яка здійснює фінансування та/або страхування від імені уряду	Франція, Німеччина, Нідерланди
Урядовий підрозділ	Окремий підрозділ уряду під керівництвом міністра, секретаря тощо	Велика Британія, Швейцарія
Державне підприємство	Автономна установа, що належить уряду	Канада, США, Туреччина, Японія, Австралія
Віртуальна ЕКА	Уряд займається прийняттям рішень та бере на себе частину ризику. Жодних інституцій не створюється	Нова Зеландія
Надання державних гарантій	Уряд надає державні гарантії	Велика Британія, Австралія (частково)

Також на нашу думку важливим питанням є світовий досвід підтримки експорту в окремих регіонах країн, який розглянемо на прикладі Австралії, Великої Британії, Мексики, Німеччини, США, Таїланду, Японії. В *Австралії* існує дві ключові інституції, які реалізують державну політику сприяння експорту (Австралійська корпорація фінансування і страхування експорту (АКФСЕ) та Комісія сприяння торгівлі (АУСТРЕЙД). Перша заснована як госпрозрахункова державна організація, що надає послуги зі страхування середньо- і довгострокових ризиків, фінансові послуги австралійським промисловим підприємствам, які виготовляють експортну продукцію, сприяє фінансуванню експорту банківськими закладами, а також займається консультаційною діяльністю у сфері експорту. Друга інституція відповідає за підтримку виходу австралійських експортерів на світовий ринок.

Економіка *Великої Британії* менше залежить від експорту, ніж економіка Німеччини, експорт складає близько третини ВВП країни [15]¹. Через централізовану структуру уряду заходи із сприяння експорту традиційно проводяться на загальнонаціональному рівні. Агенції розвитку для регіонів Великої Британії також існують, але вони керуються й координуються центральним урядом.

Основною установою, що відповідає за діяльність із сприяння експорту (включаючи експорт зброї) є «UK Trade & Investment» – департамент британського уряду, підпорядкований Міністерству державної торгівлі та інвестицій, який: координує діяльність усіх інших державних агенцій зі сприяння експорту на національному та регіональному рівнях. Спостерігається співпраця з регіональними відділеннями в Уельсі, Шотландії та Північній Ірландії.

Іншими державними агенціями зі сприяння експорту є Департамент бізнесу, інновацій та навичок (Department for Business, Innovation & Skills), Міністерство закордонних справ та справ Співдружності (Foreign & Commonwealth Office) та Спеціальний представник із зовнішньої торгівлі (Special Representative of Foreign Trade). Вони займаються розбудовою іміджу країни та перевіркою діяльності «UK Trade & Invest» (крім Спеціального представника із зовнішньої торгівлі).

¹ «Germany Trade & Invest GmbH» – це федеральна агенція економічного розвитку, яка надає послуги по підтримці експорту та маркетингу. «Germany Trade & Invest GmbH» підпорядковується федеральному Міністерству економіки і технологій.

Мексиканський досвід говорить про те, що політика підтримки експорту є частиною державної стратегії стимулювання експорту, орієнтована на макроекономічну стабільність за режиму плаваючого курсу, лібералізації торгівлі, стимулювання прямих іноземних інвестицій. Конкурентоспроможність мексиканських виробників на зовнішніх ринках забезпечувалася за допомогою технічної допомоги, фінансових інструментів підтримки експорту, тощо. Для фінансової підтримки експорту створено фінансову інституцію «Банкомекст».

Німеччина, як і переважна чисельність країн Європейського Союзу орієнтована на процес сприяння експорту, яка проводиться державними й напівдержавними установами. Кожна земля («Bundesland») і, навіть невеликі громади мають свої програми із сприяння експорту на додачу до державних програм.

У США існує дві основні агенції, які надають допомогу в експортній діяльності (Експортно-імпортний банк США та Агенція з торгівлі та розвитку) [16, 17]. Експортно-імпортний банк США – офіційна експортна кредитна агенція США, метою діяльності якої є підтримка експортерів, надання експортних кредитів на конкурентній основі в ситуаціях, коли експортери США конкурують із підприємствами, які отримують офіційну підтримку в своїх країнах, або якщо неможливо отримати таке фінансування на ринку фінансових послуг.

Тайланд вирізняється тим, що Тайський департамент підтримки експорту забезпечує експортерів та іноземних імпортерів торговою інформацією, сприяє розвитку асоціації тайських експортерів. Серед програм можна відзначити програму просування національного бренду, у рамках якої була розроблена концепція бренду. Також уваги заслуговує єдиний центр оформлення експорту.

Японія є країною, яка задля економічного зростання впроваджує програми підтримки експорту: податки, які стимулюють експорт (спеціальні відрахування з експортних надходжень, повернення імпортного мита експортерам); фінансування, яке стимулює експорт (заходи зі зниження вартості експорту перед відправленням), створення банку експортно-імпортних операцій (надання середньо та довгострокових кредитів для підтримки експортних та імпортних операцій, операцій із прямими іноземними інвестиціями).

Розглянуті нами успішні політики сприяння експорту мають певні спільні риси: використання можливостей ЕКА, як джерела фінансової підтримки експорту на ринкових (або максимально наближених до ринкових) умовах та ОСЕ, як інформаційно-аналітичної агенції; застосування співпраці між державними, регіональними, муніципальними та приватними інституціями, які працюють у галузі сприяння експорту; розвиток промислового виробництва, який потребує підтримки.

Промислова та експортна політика безпосередньо пов'язана з інноваційним розвитком промислових підприємств і належить до головних пріоритетів економічного розвитку країн. Тому, важливим є виділення моделей стимулювання інноваційного розвитку країн з метою для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму реалізації інноваційного розвитку [17]:

1) Скандинавська модель (розвинене інституціональне середовище; високий рівень залучення підприємницького та державного секторів у фінансуванні ІР; високий рівень значущості університетського сектору у виконанні ІР; спеціалізація ІР як у високо- так і середньотехнологічних галузях та низькотехнологічних; використання прямих заходів державного стимулювання).

2) Західноєвропейська модель (вдосконалення інституційного середовища; превалювання підприємницького сектору у фінансуванні ІР; значна частка університетського сектору у виконанні ІР; концентрація ІР у середньотехнологічних галузях; поєднання прямих і непрямих заходів стимулювання залучення інвестицій);

3) Центральноєвропейська модель (розвивається інституціональне середовище; висока частка державного сектору у фінансуванні ІР із зарубіжних джерел; значна частка держсектора у виконанні ІР; концентрація ІР у середньотехнологічних галузях, застосування непрямих заходів стимулювання залучення інвестицій).

Міжнародний досвід свідчить про існування різних моделей стимулювання економічного розвитку окремих галузей промисловості і територій, зокрема шляхом запровадження нових форм інноваційної діяльності: кластери, технологічні та наукові парки, індустріальні (промислові) парки, вільні економічні зони (ВЕЗ), спеціальні зони вільної торгівлі (СЗВТ), території пріоритетного розвитку (ТПР), технополіси тощо. Зазначені моделі є комбінацією двох підходів до розроблення стимулюючої економічної політики: галузевого та територіального. *Галузевий* підхід базується на визнанні того, що географічний контекст, включаючи його економічні, соціальні, культурні та інституційні виміри, впливає на економічну і соціальну поведінку. Прийнято розробляти механізми економічного стимулювання розвитку певних регіонів. *Галузевий* підхід забезпечує два типи переваг стимулювання економічного розвитку: розробляється механізми, що забезпечують ефективне, інклюзивне та стале зростання; створюється механізм розроблення процесів з впровадження економічної політики.

Застосування *територіального* підходу щодо стимулювання економічного розвитку пов'язаний з налагодженням зв'язків між місцевими політиками і зовнішніми гравцями. Такий діалог є суттєвим для активізації внутрішнього потенціалу територій і забезпечення узгодженості різних політичних втручань.

Застосовуючи дані підходи необхідно відмітити, що основними інструментами стимулювання створення та розвитку спеціальних форм інноваційної діяльності є застосування податкових пільг та надання преференцій, бюджетних субсидій чи дотацій, фінансова та не фінансова підтримка тощо. У рамках впровадження кожної із моделей застосовується комбінація різних інструментів, при цьому кожна територія, що апробувала ту чи іншу модель, має свій набір інструментів (таблиця 1).

Галузева спеціалізація в рамках впровадження різних моделей стимулювання економічного розвитку міста на основі інновацій визначає їхні переваги та недоліки, які виникають в процесі функціонування. Дієвість зазначених моделей залежить від багатьох чинників, зокрема: зручності географічного розташування;

ступеню розвитку інфраструктури: фізична (дороги, постачання електроенергії та комунальних послуг, зв'язок тощо) та соціальна (школи, лікарні, публічні простори та ін.); політичної стабільності; сприятливого інвестиційного клімату; дотримання зобов'язань уряду і місцевих органів влади умов, які сприяють залученню інвесторів; захищеності прав власності; якості та доступу до адміністративних послуг; рівня розвитку конкурентоспроможності країни в цілому.

Позитивний аспект досвіду їх створення та розвитку відіграє важливу роль у формуванні економічного середовища міста в цілому, оскільки в залежності від форм вони сприяють:

- активізації інноваційної діяльності за рахунок накопичення знань комерційного та виробничого характеру, внутрішньої конкуренції між виробниками, співробітництва між виробниками та постачальниками тощо;
- розвитку високотехнологічних галузей промисловості;
- зростанню податкових надходжень до бюджетів внаслідок залучення інвестицій, у тому числі іноземних;
- активізації розвитку промислового виробництва, особливо в старопромислових регіонах, за рахунок формування відносин субконтрактування (аутсорсінгу); відкриттю нових виробничих зон;
- зростанню частки експорту готової продукції;
- створенню унікальних можливостей щодо підготовки висококваліфікованих спеціалістів поза межами галузевої підготовки (обмін досвідом, центри навчання та ін.).

Таблиця 1. Особливості функціонування найбільш поширених нових форм організації інноваційної діяльності в світі

Базова модель	Завдання	Механізми впровадження	Інструменти стимулювання	Впливи / наслідки
Кластер (Австралія, Австрія, Великобританія, Данія, Індія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Польща, Словаччина, США, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія)	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток та підвищення конкурентоспроможності територій; - сприяння розвитку інновацій та впровадженню нових технологій; - сприяння зайнятості чи збереженню наявних робочих місць; - зростання інвестицій у розвиток інфраструктури територій; - підвищення ролі вищої освіти і науки в розвитку територій; - залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розвитку кластерів. 	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток відносин субконтрактування (аутсорсінгу); - система спеціального навчання (центри кластерного навчання); - створення інтегрованих виробничих ланцюгів; - стимулювання взаємного кредитування; - застосування інструментів ДПП. 	<p>Спеціальні гарантії: Захист прав інтелектуальної власності та авторських прав на законодавчому рівні (Австралія, Австрія, Великобританія, Данія, Індія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Польща, США, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція, Японія).</p> <p>Податкові пільги і преференції: - Спрощене оподаткування для підприємств, які розташовані в межах кластеру (Японія); - Податкові пільги, у т. ч. з податку на нерухоме майно, земельного податку та орендної плати за користування земельною ділянкою (Австрія, Німеччина, США, Японія); - Відстрочка сплати/звільнення від сплати податку в разі винаходів у сфері енергоефективності (Австрія).</p> <p>Субсидювання / дотування: - Безвідсоткові позики, зокрема до 50% витрат на впровадження інновацій (Швеція, Німеччина); - Прямі дотації до 50% витрат на створення нової продукції і технологій (США, Франція); - Цільові дотації на науково-дослідні розробки (в усіх країнах).</p> <p>Нефінансова підтримка: - Безкоштовні послуги з діловодства, реєстрації інтелектуальної власності для індивідуальних винахідників (Німеччина, Нідерланди); - Допомога в пошуку і залученні іноземних фахівців (Австрія, США, Японія).</p> <p>Інфраструктура підтримки: - Створення фондів підтримки інновацій з покриттям можливих комерційних ризиків (Великобританія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія, Японія); - Створення транспортної та інженерної інфраструктури (Японія);</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відчутний розвиток високотехнологічних галузей промисловості (країни ЄС, США); - активізація розвитку МСП, зокрема в старопромислових регіонах (Італія, США); - нарощення обсягів експорту (Канада, Нова Зеландія, США).

			- Кооперація між ТПП і кластерами (Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Франція).	
Індустріальний (промисловий) парк (Афганістан, В'єтнам, Єгипет, Канада, Китай, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, США, Туреччина, Угорщина, Україна, Чехія)	- соціально-економічний розвиток територій; - формування інфраструктури підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності; - забезпечення стабільності інституційних умов інвестиційної діяльності; - впровадження інновацій, «ноу-хау» та нових технологій; - екологізація виробничої діяльності й природокористування; - підвищення ефективності використання природних та трудових ресурсів; - розвиток стартапів (бізнес-інкубація); - включення місцевих постачальників до виробничого ланцюга; - розвиток сектору послуг; - R&D.	- створення інтегрованих виробничих ланцюгів; - застосування інструментів ДПП; - створення системи спеціального навчання (центри навчання та підвищення кваліфікації) для працівників.	Спеціальні гарантії: Захист прав інтелектуальної власності та авторських прав на законодавчому рівні (Афганістан, В'єтнам, Єгипет, Канада, Китай, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, США, Туреччина, Угорщина, Україна, Чехія). Фінансова підтримка: Фінансування первинного проектного планування за рахунок коштів різних бюджетів (агентство економічного розвитку, департамент громадських робіт або спеціальний орган індустріального розвитку) (Афганістан, Литва). Податкові пільги і преференції: - Застосування прискореного методу податкової амортизації (Канада); - Звільнення від оподаткування імпортом та експортним митом (Нідерланди); - Звільнення від сплати податку на прибуток, отриманого від реалізації товарів, робіт, послуг на період до 10 років (Чехія); - Звільнення індустріального парку від податку на нерухомість (Нідерланди); - Звільнення від земельного податку; Субсидювання/дотування: Покриття муніципалітетом до 15% витрат на оренду чи перепрофілювання ділянки під будівництво індустріального парку, створення інженерної і транспортної інфраструктури (Угорщина). Нефінансова підтримка: - Пільгові умови підключення до інженерних комунікацій; - Використання для розміщення об'єктів нерухомості, що належать громадському чи квазігромадському органу; - Можливість отримання мандата на створення екологічно безпечного об'єкта, діючого поза рамками загального регулювання та зонування (Німеччина); - Сервісне та технічне обслуговування виробничих і складських приміщень.	- Розвиток високотехнологічних галузей промисловості (Китай, Німеччина, Польща, США, Туреччина); - Активізація розвитку МСП, зокрема в старопромислових регіонах (Польща, США, Чехія); - Зростання обсягів експорту (Китай, Німеччина, США, Туреччина).

Джерело: складено авторами

Водночас, запровадження цих моделей може мати наслідком зворотні ефекти, зокрема:

- викривлення галузевої структури виробництва через розвиток тих видів економічної діяльності і виробництв, яким надається бюджетна підтримка або податкові чи митні стимули;
- неефективний розподіл ресурсів територією країни і посилення міжрегіональних диспропорцій в соціально-економічному розвитку адміністративних одиниць;
- вплив негативних зовнішніх ефектів на природне навколишнє середовище внаслідок збільшення викидів та загострення екологічних проблем;
- виснаження інфраструктури через додаткове навантаження на існуючі об'єкти.

З огляду на проведений аналіз, визначені проблеми та спираючись на міжнародний досвід розвитку промисловості на інноваційній основі та випуску конкурентоспроможної продукції пропонуємо:

- здійснити оцінку скорочення діяльності спеціальних форм організації інноваційної діяльності, промислових підприємств внаслідок ескалації військових дій в повоєнний період, оскільки наразі це досить складно головним чином через те, що конфлікт продовжується і господарська система країни зазнає щодня нових втрат;

- розробити поетапний план дій щодо відновлення функціонування промислових підприємств на інноваційних засадах на короткостроковий і середньостроковий повоєнний період;
- сприяти наданню державної та донорської фінансової підтримки для розвитку спеціальних форм організації інноваційної діяльності, оновлення матеріально-технічної бази, зокрема: кошти, що виділятимуться в рамках Європейського плану для України [18]; допомога, інвестиції, пільгові кредити (США); двостороння допомога на рівні країн у формі грантів, кредитних гарантій, кредитів тощо для відбудови певних об'єктів інфраструктури; допомога міжнародних інституцій (Світового банку та ЄБРР, Міжнародного валютного фонду (МВФ) [19]; спеціальні джерела фінансування (Трастовий фонд солідарності України, український Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури); приватні інвестиції, інвестиції вітчизняного та міжнародного бізнесу;
- вдосконалити чинний Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технопарків» та впровадження таких заходів державної підтримки розвитку технопарків, як: звільнення від податків на прибуток та додану вартість з обігу від реалізації товарів; звільнення від сплати ввізного мита; звільнення від сплати ПДВ при імпорті товарів; кошти, отримані в іноземній валюті від реалізації продукції, не підлягатимуть обов'язковому продажу; проведення розрахунків за експортно-імпортними операціями, зокрема матеріалів (строк до 180 календарних днів), нових устаткування, обладнання та комплектуючих (720 календарних днів); прискорену амортизацію основних фондів; фінансової підтримки: повне або часткове (до 50%) безвідсоткове кредитування; повна або часткова компенсація відсотків.
- розробити критерії диференціації видів промислової діяльності за рівнем наявної або потенційної конкурентоспроможності (виведення товарів сектору на міжнародний ринок, ефективність та зростання підприємств) та розробити механізми надання преференцій пріоритетним промисловим підприємствам;
- здійснити техніко-економічний аудит фактичних і перспективних результатів роботи промислових підприємств;
- розробити нормативно-правові акти стосовно створення і діяльності структурних фондів місцевого розвитку з метою підтримки розвитку промислових підприємств та наближення до принципів регіональної політики ЄС;
- сприяти передачі часток державних промислових підприємств (які знаходяться у скрутному фінансовому становищі) інвестиційним компаніям, які забезпечать доступ до нових кредиторів (такі інвестиційні компанії можуть бути створені комерційними банками, спільно із ЄБРР, що сприятиме функціонуванню моделі корпоративного управління на підприємствах);
- розробити програми із реструктуризації промислових підприємств, які б передбачали ліквідацію надлишку виробничих можливостей через ліквідацію застарілих заводів, збільшення частки замкнених циклів виробництва продукції, а також відокремлення виробничого процесу від адміністративного.

Список використаних джерел

1. Замніус В., Ковриженко Д., Котляр Д. та ін. *Орієнтири виборця 2002 : довідник. К. : Міленіум, 2002. 308 с.*
2. Ігнатушина М. І. *Щодо питання розмежування повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування у сфері зовнішньоекономічних відносин. Вестник ІЗПИ НАН України. 2010. №1. С. 124-130.*
3. *Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 29. С. 377.*
4. *Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text/>*
5. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 621 «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text>*
6. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 621 Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2017-%D0%BF#Text>*
7. *Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi-326>*
8. *Анпілогова Ж. Д. Державне регулювання розвитку промислового виробництва в перехідній економіці України. Економіка та держава. 2012. №10. С. 83-85.*
9. *Концепція державної промислової політики. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/>*
10. *Горин М. П. Механізм розвитку промислового виробництва регіону. Регіональна економіка. 2009. № 1. С. 59.*
11. *Захарченко В. І., Борисов О. Г., Іванищева А. В. Зарубіжний і вітчизняний досвід державного регулювання економіки для сучасної України; за ред. В. І. Захарченко. Одеса: Видавничий центр студія «Нігоціант», 2005. 128 с.*
12. *Толмачова Г. Ф., Колеснікова Г. В. Регулювання розвитку малого та середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. Економічний вісник Донбасу. 2017. №1 (47). С. 157-185.*
13. *Левицький К. Назад, у глухий кут? Дзеркало тижня. 2017. №3. С. 10.*
14. *Diana Smallridge «The Role of State-Backed Export Credit in Export Promotion». World Bank's Seminar on POLICIES TO PROMOTE EXPORT GROWTH AND DIVERSIFICATION, May 10th, 2006.*
15. *Sarah L. Beringer. Managing Globalization: government export promotion in Germany and Europe/ EU. 2013.*
16. *Експортно-імпортний банк США. URL: <https://state.gov/documents/organization/28779.pdf>*

17.Титаренко Г. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання інноваційного розвитку та доцільності його використання в Україні. *Проблеми науки*. 2014. № 11-12. С. 44-45.

18.«План Маршалла» для України цілком реальний і може бути вже зовсім скоро реалізований. URL: <https://censor.net/ua/p3054570>. <https://censor.net/ua/p3054570>

19.Данилишин Б. Витиснути максимум з Росії та залучити кошти партнерів. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685656/index.amp>

References

1. Zamnius V., Kovryzhenko D., Kotliar D. ta in. (2002). *Oriientyry vybortsia 2002 [Landmarks of the voter 2002]* : dovidnyk. K. : Milenium, 308 s.

2. Ihnatyshyna M. I. (2010). *Shchodo pytannia rozmezhuвання povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia u sferi zovnishnoekonomichnykh vidnosyn [Regarding the issue of demarcation of powers of state authorities and local self-government in the field of foreign economic relations]*. *Vestnyk YEPY NAN Ukrainy - Bulletin of the IEP of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1. 124-130.

3. *Pro zovnishnoekonomichnu diialnist [On foreign economic activity]: Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. № 29. S. 377.

4. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy» [Law of Ukraine «On state forecasting and development of economic and social development programs of Ukraine»]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text/>

5. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2003 r. № 621 «Pro rozroblennia prohnoznykh i prohramnykh dokumentiv ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku ta skladannia proektiv Biudzhethnoi deklaratsii ta derzhavnoho biudzhetu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2003 No. 621 «On the development of forecast and program documents of economic and social development and drafting of the Budget Declaration and the State Budget»]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text>

6. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2003 r. № 621 Pro skhvalennia Prohnozu ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2018-2020 roky [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2003 No. 621 On the approval of the Forecast of Economic and Social Development of Ukraine for 2018-2020]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2017-%D0%BF#Text>

7. *Uriadovyi portal [Government portal]*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi-326>

8. Anpilohova Zh. D. (2012). *Derzhavne rehuliuвання rozvytku promyslovoho vyrobnytstva v perekhidnii ekonomitsi Ukrainy [State regulation of the development of industrial production in the transition economy of Ukraine]*. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 10. 83-85.

9. *Kontseptsiia derzhavnoi promyslovoi polityky [Concept of state industrial policy]*. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/>

10. Horyn M. P. (2009). *Mekhanizm rozvytku promyslovoho vyrobnytstva rehionu [Mechanism of development of industrial production of the region]*. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*. 2009. № 1. S. 59.

11. Zakharchenko V. I., Borisov O. H., Ivanyshcheva A. V. (2005). *Zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky dlia suchasnoi Ukrainy [Foreign and domestic experience of state regulation of the economy for modern Ukraine; under the editorship]; za red. V. I. Zakharchenko*. Odesa: Vydavnychiy tsentr studiiia «Nihotsiant», 128 s.

12. Tolmachova H. F., Koliesnikova H. V. (2017). *Rehuliuвання rozvytku maloho ta serednoho pidpriemnytstva: dosvid zarubizhnykh krain dlia Ukrainy [Regulation of the development of small and medium-sized enterprises: the experience of foreign countries for Ukraine]*. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu - Economic Herald of Donbass*, 1 (47). 157-185.

13. Levytskyi K. (2017). *Nazad, u hlukhyi kut? [Back to a dead end?]* *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, 3. 10.

14. Diana Smallridge (2006). «The Role of State-Backed Export Credit in Export Promotion». *World Banks Seminar on POLICIES TO PROMOTE EXPORT GROWTH AND DIVERSIFICATION*, May 10th.

15. Sarah L. Beringer. (2013). *Managing Globalization: government export promotion in Germany and Europe/ EU*.

16. *Eksportno-importnyi bank SSHA [Export-Import Bank of the USA]*. URL: <https://state.gov/documents/organization/28779.pdf>

17. Titarenko H. (2014). *Analiz zarubizhnoho dosvidu derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku ta dotsilnosti yoho vykorystannia v Ukraini [Analysis of foreign experience of state regulation of innovative development and feasibility of its use in Ukraine]*. *Problemy nauky - Problems of science*, 11-12. 44-45.

18.«Plan Marshalla» dlia Ukrainy tsilkom realnyi i mozhe buty vzhe zovsim skoro realizovanyi [The «Marshall Plan» for Ukraine is quite real and may be implemented very soon]. URL: <https://censor.net/ua/p3054570>

19. Danylyshyn B. *Vytysnuti maksimum z Rosii ta zaluchyty koshty partneriv [Squeeze the maximum out of Russia and attract partners' funds]*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685656/index.amp>

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Бойко Олена Миколаївна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, стипендіат НАН України, Лауреат Премії Президента України для молодих вчених, провідний науковий співробітник відділу Інноваційної політики, економіки та організації високих технологій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

bhelena@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6567-1679>

Кучеренко Світлана Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: ksvetau@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7560-1212>

Researcher ID: S-1892-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Boiko Olena, Ph.D., Senior Scientist, National Academy of Sciences of Ukraine Fellow, winner of the President of Ukraine for the premiums of young scientists ved.n.s. Division of ynnovatsyonnoy politics, economy and high tech SU organization «Institute of Economics and prediction of NAS of Ukraine»

Kucherenko Svitlana, PhD, Assistant Professor of Economics Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: ksvetau@i.ua

УДК 330.33.012:669(477)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-15-26>**РИНОК ПРАЦІ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ**

**Горошкова Л. А.,
Маслова О. В.,
Чорнобук Д. О.**

Актуальність теми дослідження. За рік війни (станом на лютий 2023 року), через повномасштабне вторгнення росії загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України становила 143,8 млрд доларів. Це - понад 150 тис. зруйнованих житлових будинків, 25 тис. км доріг державного і місцевого значення, 3170 закладів освіти, підприємства галузей національного господарства, медичні установи, інфраструктурні об'єкти та ін. Цей перелік, нажаль, можна продовжувати. Але усе зруйноване після війни необхідно буде відбудувати. Отже, освіта повинна реагувати на зміни ринку праці через війну у напрямі підготовки достатньої кількості кадрів, які будуть залучені до відбудови. Потужні можливості в контексті поставлених завдань має професійно-технічна освіта, саме вона має реагувати на теперішні реалії та майбутні потреби.

Постановка проблеми. Професійна (професійно-технічна) освіта є популярною за кордоном, чого не можна спостерігати в Україні. Суттєвими перевагами профтехосвіти є можливість швидкого опанування фаху, перекваліфікації, здобуття додаткової спеціальності і т. ін. Від початку війни ринок праці України зазнав істотних змін, проте вітчизняна економіка певною мірою адаптувалась до воєнного стану. За таких умов робітничі професії найближчим часом будуть найбільш затребуваними, оскільки такі фахівці необхідні для відбудови країни. Отже існує необхідність у проведенні досліджень перспектив розвитку профтехосвіти задля задоволення нових вимог ринку праці та повоєнного відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує досить велика кількість наукових досліджень, присвячених сучасному стану та перспективам розвитку професійно-технічної освіти. Але з урахуванням воєнного стану та необхідності повоєнного відновлення країни існує необхідність додаткових досліджень задля вирішення нових завдань та перспектив подальшого розвитку економіки країни.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання управління процесом відновлення країни та відбудови її економіки невід'ємно пов'язане із процесом реформування освітньої галузі, тому пошук ефективних моделей та механізмів розвитку системи професійно-технічної освіти у відповідності до вимог ринку праці є необхідним вже сьогодні.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність проведення дослідження стану та перспектив розвитку системи професійно-технічної освіти в Україні з урахуванням вимог ринку праці та потреб повоєнного відновлення України.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Були оцінені кількісні показники діяльності системи професійно-технічної освіти, встановлено, що їх не можна вважати оптимістичними, оскільки зменшувалась кількість, закладів, тих, хто в них навчається і відповідно – кількість випускників.

Аналіз регіональних особливостей системи профтехосвіти в динаміці показав, що лідерами є Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та м.Київ.

Встановлено, що кількість здобувачів освіти пропорційна кількості заяв на держбюджетний вступ в усіх регіонах країни. Кількість викладачів - пропорційна кількості здобувачів освіти, що свідчить про забезпечення кадровим складом закладів професійної освіти всіх регіонів країни.

Аналіз вікових характеристик викладачів закладів ПТО показав, що загальна кількість працівників до 30 років майже в два рази менша від кількості працівників старше 60 років. Домінуючу більшість складають працівники віком від 50 до 60 років.

Щодо вікової характеристика здобувачів освіти, то максимальна кількість здобувачів є у віці 17 років, що пояснюється структурою системи освіти в Україні. В той же час наявні учні (слухачі) у віці від 30 років, що можна пояснити бажанням отримати нову (додаткову) спеціальність, яка є конкурентоспроможною на ринку праці. І кількість цієї групи слухачів щорічно зростає.

Був проведений аналіз рівня та динаміки працевлаштування випускників. Встановлено, що переважна більшість випускників у 2022 році працевлаштувалась за професією (97,4%), не працевлаштувались – лише 2,5%. Щодо галузевої структури працевлаштування, то найбільша кількість випускників ЗП(ПТ)О знайшли роботу у промисловості (30,7%), другою за кількістю була транспортна галузь (28%) і сільське господарство (23,4%). Найменша кількість пішла працювати у сферу зв'язку (0,1%).

Нами були визначені Топ-50 професій, по яких кількість безробітних є найбільшою і найменшою і доведено, що робітничі професії є затребуваними ринком праці і під час війни. Встановлено, що за офіційними даними на кінець 2022 року в Україні було 2,6 млн. безробітних, початок 2023 року – 2,8 млн. Станом на сьогодні, 45% безробітних – особи, які мають вищу освіту. Натомість, як показав проведений аналіз, бракує представників робітничих професій. В умовах необхідності повоєнного відновлення країни потреби у робітничих кадрах будуть продовжувати зростати.

Висновки. Проведений аналіз показав, що існує необхідність активізації реформаційних процесів у системі професійно-технічної освіти, оскільки від того, наскільки буде задоволена потреба ринку праці сьогодні та в майбутньому у робітничих професіях, буде суттєво залежати швидкість та ефективність повоєнного відновлення країни.

Ключові слова: освітня галузь, професійна (професійно-технічна) освіта, попит ринку праці, професії.

THE LABOR MARKET AND TECHNOLOGY OF STAFF TRAINING FOR THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Horoshkova Lidiia,
Maslova Oksana,
Chornobuk Diana

Relevance of the research topic. During the year of the war (as of February 2023), due to the full-scale invasion of Russia, the total amount of damage caused to the infrastructure of Ukraine amounted to 143.8 billion dollars. These are more than 150,000 destroyed residential buildings, 25,000 km of state and local roads, 3,170 educational institutions, enterprises of the national economy, medical institutions, infrastructure facilities, etc. This list, unfortunately, can be continued. But everything destroyed after the war will have to be rebuilt. Therefore, education must respond to the changes in the labor market due to the war in the direction of training a sufficient number of personnel who will be involved in reconstruction. Vocational and technical education has powerful opportunities in the context of the assigned tasks, it is it that must respond to current realities and future needs.

Formulation of the problem. Vocational (vocational and technical) education is popular abroad, which cannot be observed in Ukraine. The significant advantages of a technical vocational school are the possibility of quickly mastering a profession, retraining, obtaining an additional specialty, etc. Since the beginning of the war, the labor market of Ukraine has undergone significant changes, but the domestic economy has to some extent adapted to the state of war. Under such conditions, labor professions will be most in demand in the near future, as such specialists are necessary for the reconstruction of the country. Therefore, there is a need to conduct research on the prospects for the development of vocational education in order to meet the new requirements of the labor market and the post-war recovery of the country.

Analysis of recent research and publications. There is a fairly large number of scientific studies devoted to the current state and prospects for the development of vocational education. But taking into account the state of war and the need for post-war reconstruction of the country, there is a need for additional research in order to solve new tasks and prospects for the further development of the country's economy.

Highlighting unexplored parts of the general problem. The issue of managing the process of restoring the country and rebuilding its economy is inextricably linked to the process of reforming the education sector, therefore the search for effective models and mechanisms for the development of the vocational education system in accordance with the requirements of the labor market is necessary today.

Setting the task, the goal of the research. The above circumstances determine the expediency of conducting a study of the state and prospects for the development of the vocational education system in Ukraine, taking into account the requirements of the labor market and the needs of Ukraine's post-war recovery.

Research method and methodology. In the process of conducting the research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, analytical grouping) and special (abstraction, modeling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes were used.

Presenting main material. Quantitative indicators of the system of professional and technical education were evaluated. It was established that they cannot be considered optimistic, since the number of institutions, those who study in them and, accordingly, the number of graduates decreased.

Analysis of the dynamics of the regional features of the system of vocational education and training showed that the leaders are the Dnipropetrovsk, Lviv, Kharkiv regions and the city of Kyiv.

It was established that the number of education seekers is proportional to the number of applications for state budget entry in all regions of the country. The number of teachers is proportional to the number of students, which indicates the staffing of vocational education institutions in all regions of the country.

The analysis of the age characteristics of teachers of Vocational (vocational and technical) education institutions showed that the total number of employees under 30 years old is almost two times less than the number of employees over 60 years old. The dominant majority is made up of employees aged 50 to 60 years.

As for the age characteristics of education recipients, the maximum number of recipients is at the age of 17, which is explained by the structure of the education system in Ukraine. At the same time, there are students (students) over the age of 30, which can be explained by the desire to obtain a new (additional) specialty that is competitive on the labor market. And the number of this group of listeners is growing every year.

An analysis of the level and dynamics of employment of graduates was carried out. It was established that the vast majority of graduates in 2022 were employed by profession (97.4%), not employed - only 2.5%. Regarding the sectoral structure of employment, the largest number of graduates of Vocational (vocational and technical) education found work in industry (30.7%), the second largest number was in the transport industry (28%) and agriculture (23.4%). The smallest number went to work in the field of communications (0.1%).

We determined the Top-50 professions in which the number of unemployed is the largest and the smallest and proved that labor professions are in demand by the labor market even during wartime. According to official data, there were 2.6 million unemployed people in Ukraine at the end of 2022, and 2.8 million at the beginning of 2023. As of today, 45% of the unemployed are people with higher education. Instead, as the analysis showed, there is a lack of representatives of working professions. In the conditions of the need for post-war reconstruction of the country, the need for workers will continue to grow.

Conclusions. The conducted analysis showed that there is a need to intensify the reformation process in the vocational education system, since the speed and efficiency of the post-war recovery of the country will depend significantly on the extent to which the needs of the labor market will be met today and in the future in labor professions.

Keywords: educational sector, professional (vocational and technical) education, labor market demand, professions

JEL Classification: C53, H79, O10, R15

Актуальність теми дослідження. За рік війни (станом на лютий 2023 року), через повномасштабне вторгнення росії загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України становила 143,8 млрд доларів. Це – понад 150 тис. зруйнованих житлових будинків, 25 тис. км доріг державного і місцевого значення, 3170 закладів освіти, підприємства галузей національного господарства, медичні установи, інфраструктурні об'єкти та ін. Цей перелік, на жаль, можна продовжувати. Але усе зруйноване після війни необхідно буде відбудувати. Отже, освіта повинна реагувати на зміни ринку праці через війну у напрямі підготовки достатньої кількості кадрів, які будуть залучені до відбудови. Потужні можливості в контексті поставлених завдань має професійно-технічна освіта, саме вона має реагувати на теперішні реалії та майбутні потреби.

Постановка проблеми. Професійна (професійно-технічна) освіта є популярною за кордоном, чого не можна спостерігати в Україні. Суттєвими перевагами профтехосвіти є можливість швидкого опанування фаху, перекваліфікації, здобуття додаткової спеціальності і т. ін. Від початку війни ринок праці України зазнав істотних змін, проте вітчизняна економіка певною мірою адаптувалась до воєнного стану. За таких умов робітничі професії найближчим часом будуть найбільш затребуваними, оскільки такі фахівці необхідні для відбудови країни. Отже існує необхідність у проведенні досліджень перспектив розвитку профтехосвіти задля задоволення нових вимог ринку праці та повоєнного відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує досить велика кількість наукових досліджень, присвячених сучасному стану та перспективам розвитку професійно-технічної освіти. Але з урахуванням воєнного стану та необхідності повоєнного відновлення країни існує необхідність додаткових досліджень задля вирішення нових завдань та перспектив подальшого розвитку економіки країни.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання управління процесом відновлення країни та відбудови її економіки невід'ємно пов'язане із процесом реформування освітньої галузі, тому пошук ефективних моделей та механізмів розвитку системи професійно-технічної освіти у відповідності до вимог ринку праці є необхідним вже сьогодні.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність проведення дослідження стану та перспектив розвитку системи професійно-технічної освіти в Україні з урахуванням вимог ринку праці та потреб повоєнного відновлення України.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах війни та необхідності повоєнного відновлення України саме випускники закладів професійної (професійно-технічної) освіти зможуть забезпечити ефективність та швидкість відбудови. Але, нажаль, кількісні показники розвитку профтехосвіти не можна вважати оптимістичними. Так, якщо у 1991 році закладів професійної (професійно-технічної) освіти становила 1285 заклади, то станом на 2022 рік їх кількість скоротилась до 670. Впродовж цих років невпинно скорочувалась кількість учнів, слухачів: з 648,4 тис. осіб у 1991 році до 236,7 тис. осіб – у 2022 році. Відповідно скоротилась кількість осіб, прийнятих на навчання з 377,4 тис. осіб до 110,6 тис. осіб. Обсяги випуску також скорочувались: з 228,1 до 110,6 тис. осіб (табл. 1).

На рис. 1 наведена динаміка кількісних показників випуску кваліфікованих робітників закладами професійної (професійно-технічної) освіти впродовж 2010 – 2022 років.

Кількість педагогічних працівників на кінець 2018/2019 н.р. становила 35,3 тис. осіб, з них: 15,5 тисячі старших майстрів та майстрів виробничого навчання; 12,7 тисячі викладачів. Розподіл часток основних категорій педагогічного персоналу закладів професійної (професійно-технічної) освіти такий: 56% складають старші майстри та майстри виробничого навчання; викладачі загальноосвітніх дисциплін становлять 25% від загальної кількості педагогічних працівників; близько 18% становлять викладачі професійно-теоретичної підготовки. Забезпеченість педагогічними кадрами системи професійної (професійно-технічної) освіти становила близько 89%.

Таблиця 1. Кількісні показники діяльності закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Роки	Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти	Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, випущених із закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.
1990	1246	643,4	380,5	376,7
1991	1285	648,4	377,4	338,1
1992	1282	647,2	367,9	307,1
1993	1211	629,4	340,8	307,0
1994	1197	572,8	286,0	288,4
1995	1179	555,2	300,5	277,3
1996	1156	539,7	304,2	274,8
1997	1003	528,1	311,2	264,5
1998	995	529,0	304,2	259,2
1999	980	527,7	307,3	263,5
2000	970	524,6	307,3	266,8
2001	965	512,3	309,1	278,8
2002	962	501,9	311,0	282,4
2003	953	493,1	311,2	275,6
2004	1011	507,3	327,6	283,4
2005	1023	496,6	314,2	286,6
2006	1021	473,8	303,7	289,3
2007	1022	454,4	299,2	285,1
2008	1018	443,6	288,1	269,6
2009	975	424,3	249,9	239,4
2010	976	433,5	282,9	247,4
2011	976	409,4	241,7	240,1
2012	972	423,3	241,8	202,1
2013	968	391,2	225,2	227,3
2014	814	315,6	178,0	182,0
2015	798	304,1	176,6	165,0
2016	787	285,8	157,9	152,8
2017	756	269,4	146,9	141,3
2018	736	255,0	136,6	133,5
2019	723	245,8	131,0	124,0
2020	711	246,9	127,9	114,1
2021	694	250,3	131,2	112,4
2022	670	236,7	110,6	110,6

Результати аналізу регіональних особливостей системи профтехосвіти в динаміці наведені на рис. 2. Встановлено, що лідерами є Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та м. Київ. З рисунка бачимо, що кількість здобувачів освіти пропорційна кількості місць державного бюджету в усіх регіонах країни. Кількість викладачів - пропорційна кількості здобувачів освіти, що свідчить про забезпечення кадровим складом закладів професійної освіти всіх регіонів країни.

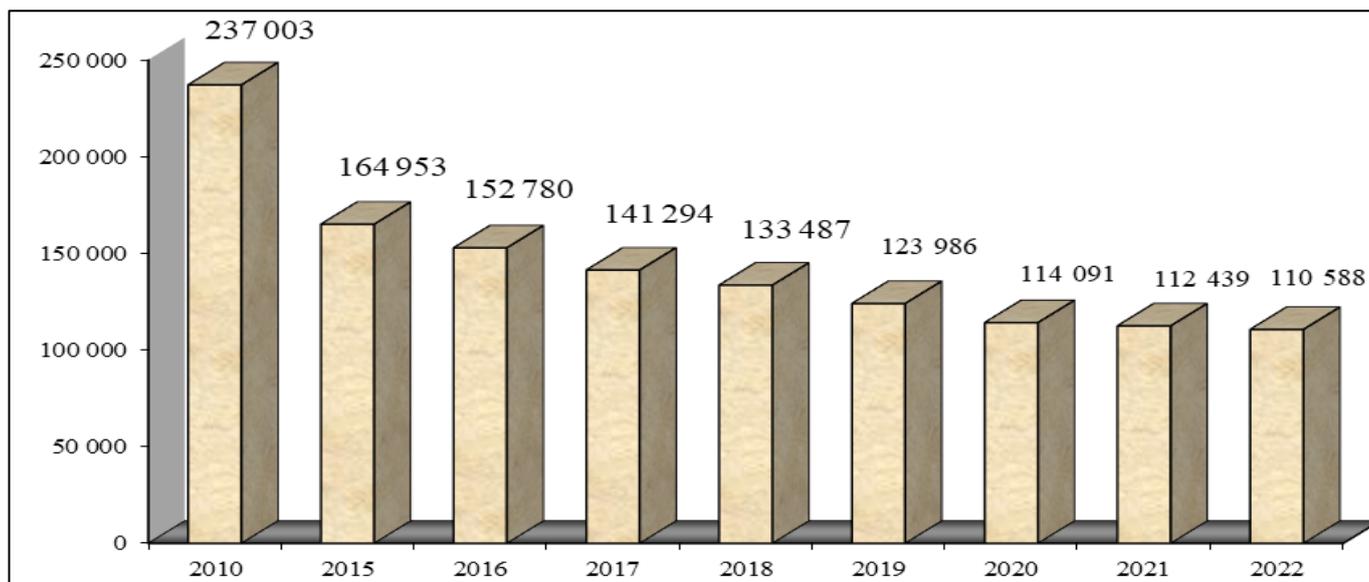

Рисунок 1. Підготовка кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, осіб

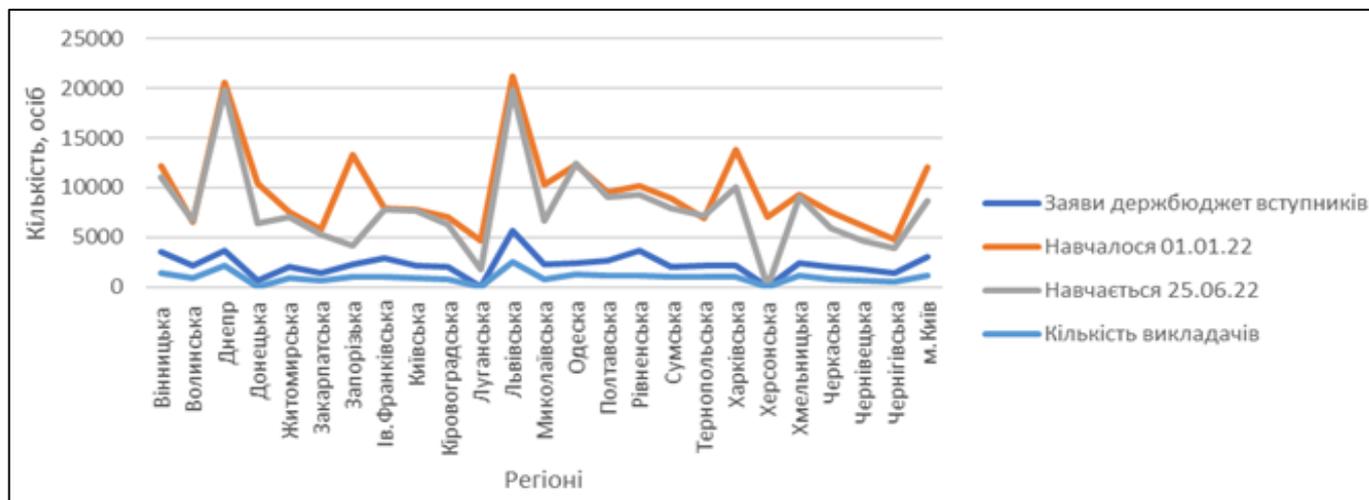

Рисунок 2. Аналіз регіональних особливостей системи профтехосвіти

Починаючи з 90-х років в Україні змінюється соціально-політичний та економічний устрій країни, що виступає генератором змін кадрової політики закладів професійної освіти. Перехід від командно-адміністративного спрямування до ринкової економіки на основі конкурентно спроможного потенціалу впливає на стан та склад працівників освіти. Так, наприклад, вікова діаграма працівників ЗПО яскраво демонструє суттєве зниження працівників закладів у віці до 30 років в порівнянні з 2018 роком (рис. 3).

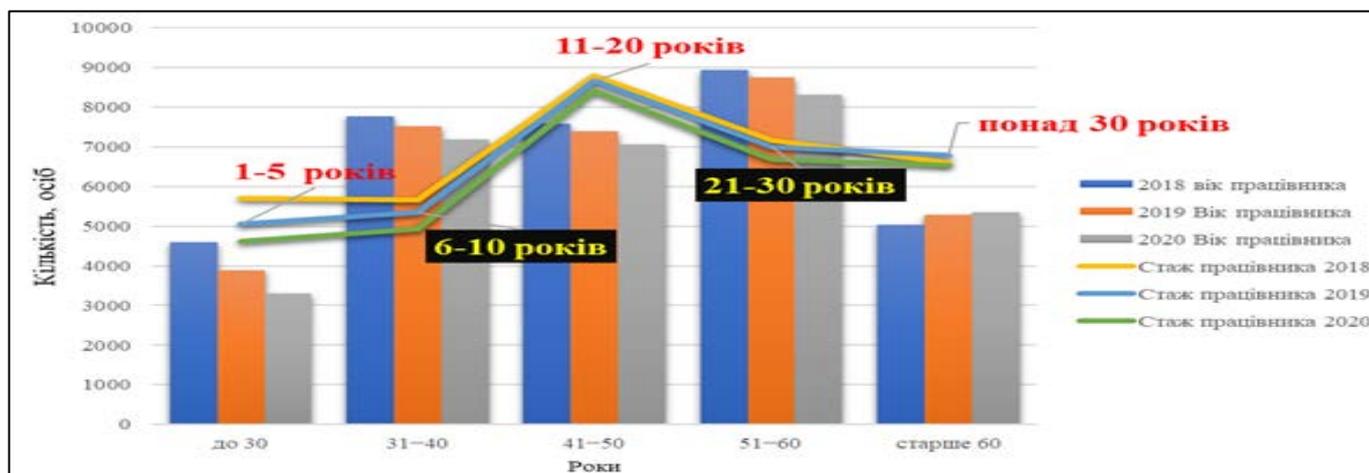

Рисунок 3. Вікова діаграма працівників ЗП(ПТ)О

Загальна кількість працівників у віці до 30 років практично у два рази менше, ніж викладачів старше 60 років. Домінуючу більшість складають працівники віком від 50 до 60 років, однаковими за кількістю працівників є дві групи, а саме: група від 31 до 40 років та друга група від 41 до 50, але саме в цих групах спостерігаються працівники з мінімальними та максимальними показниками за стажем (6-10 років в групі від 31 до 40 років та 11-20 років стажу в групі працівників віком від 41 до 50 років).

Щодо вікової характеристика здобувачів освіти, то максимальна кількість здобувачів є у віці 17 років, що пояснюється структурою системи освіти в Україні. Але встановлено, що наявне зростання кількості охочих здобути відповідну освіту віком від 30 років, що можна пояснити бажанням отримати конкурентоспроможні професію відповідно до змін ситуації на ринку праці. Тобто виявляється, що отримана раніше професія (більше 10 років тому) не є затребуваною суспільством, тому можемо спостерігати зростання кількості здобувачів освіти віком від 30 років стабільно кожного року (рис. 4).

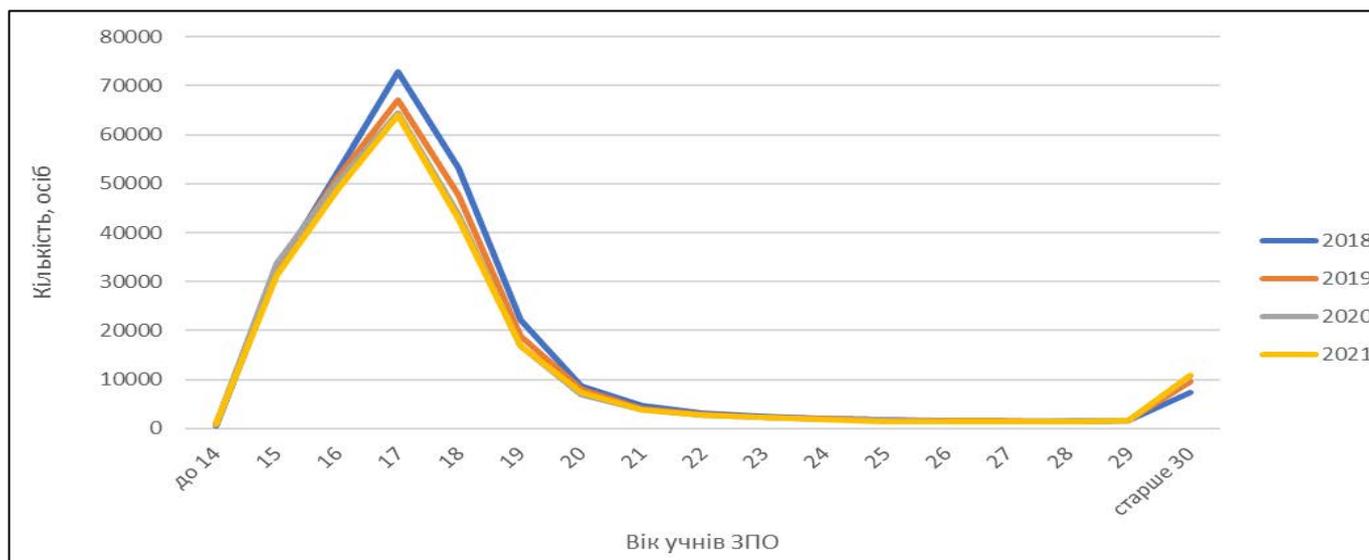

Рисунок 4. Вікова характеристика учнів ЗП(ПТ)О

У продовж останніх років підготовка кваліфікованих робітників у закладах ЗП(ПТ)О згідно статистики Державної служби України здійснювалася за наступними напрямками: кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, робітники з експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування й машин та найбільша кількість здобувачів отримували освіту у галузі кваліфікованих робітників з інструментом (рис. 5).

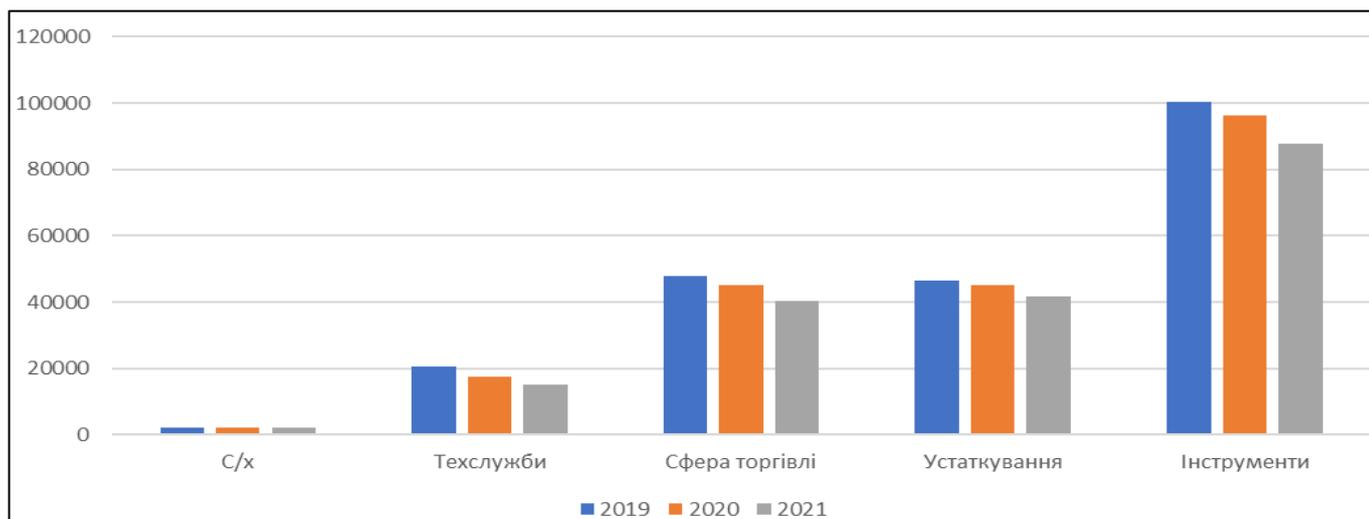

Рисунок 5. Галузеві особливості підготовки кваліфікованих робітників у закладах ЗП(ПТ)О

Динаміка зменшення кількості здобувачів освіти та слухачів за останні роки пояснюється демографічними змінами. Мінімальне зменшення кількості здобувачів освіти за період з 2019-2022 року спостерігається в галузі сільського господарства в середньому на 0,8374, а максимальне зменшення в галузі технічних служб, де коефіцієнт дорівнює 0,9963.

Важливим показником успішності діяльності закладів П(ПТ)О є працевлаштування випускників. Значущим є також показник того, скільки випускників мали бажання і продовжили навчання у ЗВО (табл. 2).

Таблиця 2. Окремі показники роботи закладів професійної (професійно-технічної) освіти у 2021/22 навчальному році

	Усього		Первинна професійна підготовка випускників шкіл		Професійне навчання	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Випущено у 2021/22 навчальному році - усього	110 870	100,0	91 629	100,0	19 241	100,0
з них працевлаштовано за професією	79 556	71,8	60 816	66,4	18 740	97,4
продовжують навчання у ЗВО та інших закладах освіти	8 036	7,2	8 016	8,8	20	0,1
призвані на військову службу	1 232	1,1	1 224	1,3	8	0,04
не працевлаштовані	22 046	19,9	21 573	23,5	473	2,5
Із загальної кількості працевлаштованих отримали роботу у галузях						
промисловість	21 993	27,6	16 231	26,7	5 762	30,7
сільське господарство	11 080	13,9	6 695	11,0	4 385	23,4
транспорт	13 491	17,0	8 239	13,5	5 252	28,0
зв'язок	176	0,2	158	0,3	18	0,1
будівництво	8 583	10,8	7 122	11,7	1 461	7,8
торгівля і громадське харчування	17 222	21,6	15 692	25,8	1 530	8,2
житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення	7 011	8,9	6 679	11,0	332	1,8

Аналіз таблиці дозволяє дійти позитивних висновків. Так, переважна більшість випускників у 2022 році працевлаштувалась за професією (97,4%), не працевлаштувались – лише 2,5%. Щодо галузевої структури працевлаштування, то найбільша кількість випускників ЗП(ПТ)О знайшли роботу у промисловості (30,7%), другою за кількістю транспортна галузь (28%) і сільське господарство (23,4%). Найменша кількість пішла працювати у сферу зв'язку (0,1%). Нажаль, тільки 0,1% випускників продовжили навчання у ЗВО. Зазначена тенденція не є позитивною, оскільки випускники ЗП(ПТ)О мають по закінченню закладу професійні, практичні вміння і навички і, отримавши вищу освіту, могли б бути ефективними керівниками.

Якщо співставити отримані результати із показниками галузевої зайнятості населення України (табл. 3), то найбільша кількість зайнятих в Україні припадає не на промисловість і сільське господарство, а на оптову і роздрібну торгівлю.

Таблиця 3. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2014-2021 роках

Вид економічної діяльності	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього зайнято (тис. осіб)	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3	15610,0
Сільське, лісове та рибне господарство	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7
Промисловість	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426,0	2461,5	2358,6	2313,2
Будівництво	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3	699,0	664,4	690,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7	3801,3	3648,7	3604,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1113,4	998,0	997,2	991,6	995,1	999,0	975,2	961,0
Тимчасове розміщення й організація харчування	309,1	277,3	276,7	276,3	283,0	304,0	285,4	285,2
Інформація та телекомунікації	284,8	272,9	275,2	274,1	280,3	289,2	283,7	289,0
Фінансова та страхова діяльність	286,8	243,6	225,6	215,9	214,0	211,6	212,5	210,6
Операції з нерухомим майном	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4	259,7	251,2	248,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	456,0	422,9	428,1	415,8	437,9	421,6	418,2	422,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3	317,9	304,6	317,9
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	959,5	974,5	973,1	979,7	939,3	870,5	901,9	873,9
Освіта	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5	1388,7	1394,9	1244,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	974,2	935,4	913,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9	197,6	196,0	178,7
Інші види економічної діяльності	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2	372,1	363,4	364,5

За даними Державної служби зайнятості України частка робочої сили у віці 15-70 років до відповідної вікової категорії з 2010 р. до 2021 р. була майже незмінною та становила 62,0-63,6%.

Український ринок праці ще до початку повномасштабного вторгнення країни-терориста мав високий рівень безробіття (9,8% у 2021 році) та низький рівень економічної активності. Для порівняння, рівень безробіття в Польщі становить 3% в лютому 2022 року і є одним з найнижчих показників в Європейському Союзі. Причому середній відсоток безробіття в Європі становить 6,2%.

Шоста частина зайнятого населення в Україні працювала в сільському господарстві, кожен п'ятий українець мав неформальну зайнятість, а кожен четвертий безробітний отримував державну матеріальну компенсацію у вигляді допомоги по безробіттю впродовж 12 місяців.

Можна стверджувати, що освіта в Україні не задовольняє потреби ринку праці. Так, спостерігається надлишок топ-менеджерів і керівників середньої ланки, юристів та журналістів. Натомість зберігається брак працівників робітничих професій, IT, сільського господарства, зокрема через значний попит на ці професії за кордоном. Однак подальше зростання економіки та поліпшення ділових очікувань підприємств стимулюватиме збільшення попиту на робочу силу. Наприклад, цього року більшістю підприємствами планується розширення штату працівників. Завдяки цьому рівень безробіття буде знижуватись і поступово наблизиться до нейтрального рівня. Втім, через посилення диспропорцій на ринку праці це триватиме довше, ніж очікувалося. Станом на липень 2022 року безробіття в Україні зросло до 35%. Це майже вчетверо вищий показник, ніж у мирному 2021 році (9,8%). В НБУ вважають, що у 2023-ому показник безробіття скоротиться до 27% і лише у 2024 році – до 18%.

Зниження обсягів виробництва з початком війни, руйнування, знищення та пошкодження підприємств, установ, інфраструктури обумовлює кризу на ринку праці, яка виявляється у падіння попиту на робочу силу, безробітті, зростанні кваліфікаційних, освітніх, гендерних розривів.

Водночас найбільшим потрясінням для економіки країни є втрати людського капіталу. З початком війни спостерігається відтік людського капіталу (більше третини населення) з України в країни Європи. Згідно з даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) близько 5,9 мільйона людей наразі є внутрішньо переміщеними особами, а ще понад 7,9 мільйона є біженцями за кордоном.

Шляхи втрати потенційної робочої сили такі: міграція, загибель військових та мирного населення, депортацію українців до країни-агресорки. Ці процеси створюють суттєві перешкоди забезпечувати збалансованість на ринку праці між попитом і пропозицією, знижують інтелектуальний потенціал України.

За офіційними даними Центру зайнятості станом на початок травня 2023 року Топ-50 професій за кількістю вакансій наведені у табл. 4.

Таблиця 4. Професії, по яких кількість вакансій є найбільшою

№	Назва	Січень-квітень 2023 року			Станом на 01.05.2023 р.		
		Кількість вакансій, одиниць	Чисельність безробітних, осіб	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність безробітних, осіб	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)
№	А	1	2	3	4	5	6
1	водій автотранспортних засобів	5 227	7 457	-2 230	1 752	2 978	-1 226
2	підсобний робітник	4 728	13 137	-8 409	1 031	6 707	-5 676
3	продавець продовольчих товарів	4 410	15 689	-11 279	985	7 089	-6 104
4	Швачка	3 256	1 865	1 391	1 548	746	802
5	бухгалтер	2 975	6 889	-3 914	604	2 676	-2 072
6	кухар	2 823	6 819	-3 996	827	2 943	-2 116
7	прибиральник службових приміщень	2 636	7 202	-4 566	495	3 318	-2 823
8	продавець-консультант	2 151	7 694	-5 543	467	3 130	-2 663
9	охоронник	1 889	5 450	-3 561	368	2 272	-1 904
10	тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва	1 694	2 917	-1 223	296	1 432	-1 136
11	сестра медична (брат медичний)	1 518	2 635	-1 117	434	994	-560
12	фахівець	1 503	3 725	-2 222	247	1 341	-1 094
13	вантажник	1 315	2 153	-838	437	806	-369
14	слюсар-ремонтник	1 274	1 851	-577	431	729	-298
15	вчитель закладу загальної середньої освіти	1 226	1 639	-413	471	695	-224

16	двірник	1 217	1 407	-190	348	733	-385
17	касир торговельного залу	1 155	2 881	-1 726	377	1 169	-792
18	спеціаліст державної служби (місцевого самоврядування)	1 153	2 770	-1 617	246	1 235	-989
19	робітник з благоустрою	1 075	1 266	-191	187	669	-482
20	укладальник-пакувальник	1 071	3 441	-2 370	191	1 405	-1 214
21	електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування	1 070	736	334	509	291	218
22	продавець непродовольчих товарів	1 048	7 695	-6 647	183	3 349	-3 166
23	тракторист	1 022	1 170	-148	288	475	-187
24	молодша медична сестра (молодший медичний брат) (санітарка, санітарка-прибиральниця, санітарка-буфетниця та ін.)	990	3 281	-2 291	152	1 524	-1 372
25	сторож	944	3 030	-2 086	85	1 421	-1 336
26	оператор заправних станцій	819	1 911	-1 092	169	760	-591
27	електрогазозварник	794	1 082	-288	346	413	-67
28	робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва	764	3 116	-2 352	174	1 666	-1 492
29	робітник з комплексного прибирання та утримання будинків з прилеглими територіями	736	334	402	455	162	293
30	адміністратор	692	2 271	-1 579	133	927	-794
31	головний бухгалтер	680	1 617	-937	206	691	-485
32	менеджер (управитель) із збуту	667	2 213	-1 546	226	797	-571
33	слюсар-сантехнік	665	461	204	298	182	116
34	соціальний робітник	662	1 210	-548	135	673	-538
35	службовець на складі (комірник)	655	1 133	-478	165	637	-472
36	пекар	634	1 193	-559	210	534	-324
37	слюсар з ремонту колісних транспортних засобів	614	437	177	333	178	155
38	робітник на лісокультурних (лісогосподарських) роботах	603	1 282	-679	137	480	-343
39	економіст	574	1 867	-1 293	123	712	-589
40	фармацевт	572	677	-105	293	247	46
41	робітник з комплексного обслуговування й ремонту будинків	544	1 191	-647	135	626	-491
42	токар	525	389	136	301	172	129
43	прибиральник територій	523	860	-337	113	438	-325
44	прибиральник виробничих приміщень	509	1 452	-943	89	666	-577
45	листоноша (поштар)	486	3 842	-3 356	136	1 878	-1 742
46	офіціант	469	880	-411	198	387	-189
47	кухонний робітник	467	1 386	-919	82	603	-521
48	менеджер (управитель)	435	1 655	-1 220	85	599	-514
49	інженер	432	830	-398	155	298	-143
50	верстатник деревообробних верстатів	397	560	-163	124	202	-78

Найскладніше знайти роботи продавцем продовольчих товарів. В той же час, наявний дефіцит таких кадрів, як: швачка, електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування, слюсар-сантехнік, робітник з комплексного прибирання та утримання будинків з прилеглими територіями, фармацевт, токар.

Далі нами були визначені Топ-50 професій, по яких кількість безробітних є найбільшою (табл. 5).

Таблиця 5. Професії, по яких чисельність безробітних є найбільшою

№	Назва	Січень-квітень 2023 року			Станом на 01.05.2023 р.		
		Чисельність безробітних, осіб	Кількість вакансій, одиниць	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)	Чисельність безробітних, осіб	Кількість вакансій, одиниць	Дефіцит вакансій (-), дефіцит кадрів (+)
А		1	2	3	4	5	6
1	продавець продовольчих товарів	15 689	4 410	-11 279	7 089	985	-6 104
2	підсобний робітник	13 137	4 728	-8 409	6 707	1 031	-5 676
3	продавець непродовольчих товарів	7 695	1 048	-6 647	3 349	183	-3 166
4	продавець-консультант	7 694	2 151	-5 543	3 130	467	-2 663
5	водій автотранспортних засобів	7 457	5 227	-2 230	2 978	1 752	-1 226
6	прибиральник службових приміщень	7 202	2 636	-4 566	3 318	495	-2 823
7	бухгалтер	6 889	2 975	-3 914	2 676	604	-2 072
8	кухар	6 819	2 823	-3 996	2 943	827	-2 116
9	охоронник	5 450	1 889	-3 561	2 272	368	-1 904
10	листоноша (поштар)	3 842	486	-3 356	1 878	136	-1 742
11	фахівець	3 725	1 503	-2 222	1 341	247	-1 094
12	укладальник-пакувальник	3 441	1 071	-2 370	1 405	191	-1 214
13	молодша медична сестра (молодший медичний брат) (санітарка, санітарка-прибиральниця, санітарка-буфетниця та ін.)	3 281	990	-2 291	1 524	152	-1 372
14	робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва	3 116	764	-2 352	1 666	174	-1 492
15	сторож	3 030	944	-2 086	1 421	85	-1 336
16	тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва	2 917	1 694	-1 223	1 432	296	-1 136
17	касир торговельного залу	2 881	1 155	-1 726	1 169	377	-792
18	спеціаліст державної служби (місцевого самоврядування)	2 770	1 153	-1 617	1 235	246	-989
19	сестра медична (брат медичний)	2 635	1 518	-1 117	994	434	-560
20	адміністратор	2 271	692	-1 579	927	133	-794
21	менеджер (управитель) із збуту	2 213	667	-1 546	797	226	-571
22	вантажник	2 153	1 315	-838	806	437	-369
23	оператор заправних станцій	1 911	819	-1 092	760	169	-591
24	економіст	1 867	574	-1 293	712	123	-589
25	швачка	1 865	3 256	1 391	746	1 548	802
26	слюсар-ремонтник	1 851	1 274	-577	729	431	-298
27	оператор котельні	1 815	349	-1 466	1 271	36	-1 235
28	помічник вихователя	1 688	389	-1 299	702	53	-649
29	менеджер (управитель)	1 655	435	-1 220	599	85	-514
30	вчитель закладу загальної середньої освіти	1 639	1 226	-413	695	471	-224
31	головний бухгалтер	1 617	680	-937	691	206	-485
32	машиніст (кочегар) котельної	1 563	368	-1 195	1 011	18	-993
33	прибиральник виробничих приміщень	1 452	509	-943	666	89	-577
34	комірник	1 422	110	-1 312	298	2	-296
35	двірник	1 407	1 217	-190	733	348	-385
36	кухонний робітник	1 386	467	-919	603	82	-521
37	робітник на лісокультурних (лісогосподарських) роботах	1 282	603	-679	480	137	-343

38	робітник з благоустрою	1 266	1 075	-191	669	187	-482
39	соціальний робітник	1 210	662	-548	673	135	-538
40	пекар	1 193	634	-559	534	210	-324
41	робітник з комплексного обслуговування й ремонту будинків	1 191	544	-647	626	135	-491
42	тракторист	1 170	1 022	-148	475	288	-187
43	вихователь	1 157	357	-800	471	94	-377
44	оператор комп'ютерного набору	1 144	199	-945	508	45	-463
45	службовець на складі (комірник)	1 133	655	-478	637	165	-472
46	вихователь закладу дошкільної освіти	1 103	362	-741	417	110	-307
47	електрогазозварник	1 082	794	-288	413	346	-67
48	оператор поштового зв'язку	1 062	388	-674	450	90	-360
49	молодша медична сестра (молодший медичний брат) з догляду за хворими	1 058	319	-739	483	51	-432
50	начальник відділу	1 024	166	-858	397	49	-348

Співставлення даних таблиць дозволило встановити, що дефіцит кадрів наявний тільки щодо професії швачка (802 особи).

В контексті проаналізованих вакансій, то в порівнянні з іншими професіями, випускники закладів П(ПТ)О мають більші можливості щодо працевлаштування у 2023 році. Позитивні тенденції є усі підстави очікувати і у найближчі роки. Це, перш за все, можливо пояснити тим, що повоєнне відновлення України потребувати саме робітничі кадри, підготовка яких здійснюється у системі профтехосвіти.

Щодо загальної ситуації у країні, у Державній службі зайнятості зареєстровано 215 тис. осіб. За оцінками фахівців, фактично в Україні безробітних значно більше - 2,6 млн безробітних.

Щодо вакансій, то загалом їх близько 27 тисяч, минулого року в цей час їх було більше – 61 тис., отже на одне робоче місце претендують 8 офіційно зареєстрованих безробітних.

За офіційними даними на кінець 2022 року в Україні було 2,6 млн. безробітних, початок 2023 року – 2,8 млн. Станом на сьогодні, 45% безробітних – особи, які мають вищу освіту. Натомість, як показав проведений аналіз, бракує представників робітничих професій.

Національний банк України прогнозує безробіття в Україні на рівні 26% у 2023 році (дані інфляційного звіту НБУ). Надалі воно знижуватиметься завдяки розширенню попиту на робочу силу на тлі поживлення економічної активності і у 2024 році знизиться до 20%, а у 2025 році – до 17,6%.

Висновки. Встановлено, що кількісні показники діяльності системи професійно-технічної освіти не можна вважати оптимістичними, оскільки зменшувалась кількість, закладів, тих, хто в них навчається і відповідно – кількість випускників.

Аналіз регіональних особливостей системи профтехосвіти в динаміці проаналізований показав, що лідерами є Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та м. Київ.

Встановлено, що кількість здобувачів освіти пропорційна кількості заяв на держбюджетний вступ в усіх регіонах країни. Кількість викладачів - пропорційна кількості здобувачів освіти, що свідчить про забезпечення кадровим складом закладів професійної освіти всіх регіонів країни.

Аналіз вікових характеристика викладачів закладів ПТО показав, що загальна кількість працівників до 30 років майже в два рази менша від кількості працівників старше 60 років Домінуючу більшість складають працівники віком від 50 до 60 років.

Щодо вікової характеристика здобувачів освіти, то максимальна кількість здобувачів є у віці 17 років, що пояснюється структурою системи освіти в Україні. В той же час наявні учні (слухачі) у віці від 30 років, що можна пояснити бажанням отримати нову (додаткову) спеціальність, яка є конкурентоспроможною на ринку праці. І кількість цієї групи слухачів щорічно зростає.

Був проведений аналіз рівня та динаміки працевлаштування випускників. Встановлено, що переважна більшість випускників у 2022 році працевлаштувалась за професією (97,4%), не працевлаштувались – лише 2,5%. Щодо галузевої структури працевлаштування, то найбільша кількість випускників ЗП(ПТ)О знайшли роботу у промисловості (30,7%), другою за кількістю була транспортна галузь (28%) і сільське господарство (23,4%). Найменша кількість пішла працювати у сферу зв'язку (0,1%).

Нами були визначені Топ-50 професій, по яких кількість безробітних є найбільшою і найменшою. Робітничі професії більшою мірою є затребуваними ринком праці. Встановлено, що за офіційними даними на кінець 2022 року в Україні було 2,6 млн. безробітних, початок 2023 року – 2,8 млн. Станом на сьогодні, 45% безробітних – особи, які мають вищу освіту. Натомість, як показав проведений аналіз, бракує представників робітничих професій. В умовах необхідності повоєнного відновлення країни потреби у робітничих кадрах будуть продовжувати зростати.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Доцільним буде у подальших дослідженнях здійснити моделювання показників ринку праці у розрізі професій.

Список використаних джерел

1. Державна служба зайнятості. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення 02.04.2023).
2. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 171-179.
3. Robaj, Avdullah (2023). Vocational training and labour market in the republic of Kosovo. *Journal Human Research in Rehabilitation*. 13. 82-92. <https://doi.org/10.21554/hrr.042310>.
4. Куценко В. І., Гаращук О. В. Професійно-технічна освіта – важливий чинник модернізації економіки (зарубіжний досвід). *Агросвіт*. 2011. № 9. С. 57-60.
5. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Київ : Центра Разумкова, 2022. 21 с.

References

1. Derzhavna sluzhba zaynyatosti. *Analitychna ta statystychna informatsiya [State employment service. Analytical and statistical information]*. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> [in Ukr.].
2. Az'muk N. A. (2022.) *Transformatsiya rynku pratsi v umovakh viyny: vyklyky ta stratehiyi vidtvorennya robochoyi syly [Transformation of the labor market in the conditions of war: challenges and strategies for the reproduction of the labor force]*. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny*, 1, 171-179. [in Ukr.]
3. Robaj, Avdullah (2023). *Vocational training and labour market in the republic of Kosovo. Journal Human Research in Rehabilitation*. 13. 82-92. <https://doi.org/10.21554/hrr.042310>. [in Eng.]
4. Kutsenko V. I., Harashchuk O. V. (2011). *Profesiyno-tekhnichna osvita – vazhlyvyy chynnyk modernizatsiyi ekonomiky (zarubizhnyy dosvid) [Vocational and technical education is an important factor in the modernization of the economy (foreign experience)]*. *Ahrosvit*, 9, 57-60. [in Ukr.]
5. *Rynok pratsi v umovakh viyny: osnovni tendentsiyi ta napryamy stabilizatsiyi [The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization]* (2022). *Kyyiv : Tsentra Razumkova*. 21 s. [in Ukr.]

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна
e-mail: goroshkova69@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7142-4308
Researcher ID: D-6527-2019

Маслова Оксана Володимирівна, канд. фіз.-мат.наук, доцент, завідувач кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти,
вул. Леваневського, 52/4, Біла Церква, Київська обл., 09100, Україна
maslovaoksana899@gmail.com

Чорнобук Діана Олександрівна, студентка Державного університету телекомунікацій,
вул. Солом'янська 7, м. Київ, Україна
dianachernobuk2003@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Goroshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor,
National university of «Kyiv-Mohyla academy»,
2, Skovorody vul., Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Maslova Oksana, Ph.D.-M.Sc., associate professor, head of the Department of Learning Technologies, Occupational Safety and Design of the BilaTserkva Institute of Continuous Professional Education,
str. Levanevsky, 52/4, BilaTserkva, Kyiv region, 09100, Ukraine
maslovaoksana899@gmail.com

Chornobuk Diana, Student of the State University of Telecommunications,
7 Solomyanska vul., Kyiv, Ukraine
dianachernobuk2003@gmail.com

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ВИВЧЕННІ ПИТАНЬ
ЩОДО ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ТУРИЗМІ**

Щербак Л. В.

Предметом дослідження є формування інформаційного забезпечення під час вивчення дисципліни «Інноваційний менеджмент у туризмі».

Метою статті є визначити інформаційне забезпечення освітнього процесу під час вивчення інноваційного менеджменту в туризмі майбутніми педагогами професійного навчання.

Завданням дослідження – дослідити сучасний стан, тенденції та проблеми розвитку інноваційних технологій в галузі туризму та готельно-ресторанній справі, на основі цього було розроблено навчально-методичне забезпечення для студентів спеціальності «Професійна освіта. Туризм та готельно-ресторанна справа».

Методи дослідження. У процесі дослідження були застосовані такі загальні та конкретні наукові методи дослідження: системний підхід, методи логічного узагальнення та порівняння, наукової абстракції, методи синтезу, логічного узагальнення та аналогій.

Методологічну базу дослідження склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених та провідних фахівців, аналітичні матеріали з проблеми дослідження.

Результати роботи. Здійснено аналіз професійної підготовки фахівців професійної освіти за спеціалізацією туризм та готельно-ресторанна справа, розширено навчально-методичне забезпечення підготовки фахівця даного напрямку. Розроблено початковий курс «Інноваційний менеджмент в туризмі» на основі застосування нових інформаційних технологій.

Визначено, що інформаційне забезпечення слід розуміти як цілеспрямовано дібрану й систематизовану сукупність інформації, яка необхідна для здійснення освітнього процесу, та комплекс відповідних інформаційних ресурсів, джерел й технологій, що забезпечують здійснення інформаційних процесів на всіх етапах вивчення управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві.

Галузь застосування результатів. Отримані результати дослідження можуть бути використані навчальними відділами ЗВО України для розширення освітньо-професійних програм, навчальних комплексів, навчальних планів та робочих програм.

Висновки. Визначено, що дисципліна «Інноваційні технології в туризмі» означає управління нововведеннями. Підсумовуючи погляди науковців на інноваційні процеси в туризмі, можна стверджувати, що успіх функціонування підприємства сфери туризму багато в чому залежить від інноваційного менеджменту. Практичне застосування інновацій в туристичній сфері дозволить не тільки підвищити рівень конкурентоспроможності підприємства, але й оцінити доцільність впровадження нових видів послуг. Практика показує, що найбільш прийнятним варіантом, на сучасному етапі, є використання інформаційних технологій.

Запровадження інноваційних технологій у сферу туризму є одним з головних факторів успіху для підприємств цієї сфери, який здійснюється, як правило, на вищому рівні керівництва туристичним підприємством, головною метою якого має бути визначення основних напрямів науково-технічної і виробничої діяльності підприємства. Інноваційні технології управління зумовлюють створення необхідних умов для сталого розвитку підприємств сфери туризму, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності туристичних послуг на рівні міжнародних стандартів. Тому розроблення запровадження та управління.

Ключові слова: інноваційні технології, професійна освіта, методологія, інформаційне забезпечення, компетентність.

**INFORMATION PROCESSING IN THE EDUCATIONAL PROCESS WHEN STUDYING ISSUES
REGARDING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TOURISM**

Scherbak Lyudmyla

The subject of the study is the formation of information support during the study of the discipline «Innovative Management in Tourism».

The purpose of the article is to determine the information support of the educational process during the study of innovative management in tourism by future teachers of professional training.

The task of the research is to investigate the current state, trends and problems of the development of innovative technologies in the field of tourism and the hotel and restaurant business, on the basis of which educational and methodological support was developed for students of the specialty «Professional education. Tourism and hotel and restaurant business».

Research methods. The following general and specific scientific methods of research were used in the research process: systematic approach, methods of logical generalization and comparison, scientific abstraction, methods of synthesis, logical generalization, and analogies.

The methodological basis of the research was made up of the scientific works of domestic and foreign scientists and leading specialists, analytical materials on the research problem.

Work results. An analysis of the professional training of vocational education specialists specializing in tourism and hotel and restaurant business was carried out, and educational and methodological support for the training of specialists in this area was expanded. The introductory course «Innovative management in tourism» was developed based on the application of new information technologies. It was determined that information support should be understood as a purposefully selected and systematized set of information that is necessary for the implementation of the educational process, and a complex of relevant information resources, sources and technologies that ensure the implementation of information processes at all stages of studying the management of the quality of products and services in the hotel and restaurant industry economy.

Field of application of results. The obtained research results can be used by educational departments of higher education institutions of Ukraine to expand educational and professional programs, educational complexes, curricula and work programs.

Conclusions. It was determined that the discipline «Innovative technologies in tourism» means innovation management. Summarizing the views of scientists on innovative processes in tourism, it can be stated that the success of the operation of the enterprise in the field of tourism largely depends on innovative management. The practical application of innovations in the tourism sector will not only increase the level of competitiveness of the enterprise, but also assess the feasibility of introducing new types of services. Practice shows that the most acceptable option, at the current stage, is the use of information technologies.

The introduction of innovative technologies in the field of tourism is one of the main factors of success for enterprises in this field, which is carried out, as a rule, at the highest level of management of the tourism enterprise, the main goal of which should be to determine the main directions of scientific, technical and production activities of the enterprise. Innovative management technologies cause the creation of the necessary conditions for the sustainable development of enterprises in the field of tourism, aimed at ensuring the competitiveness of tourist services at the level of international standards. Therefore, the development of implementation and management.

Keywords: innovative technologies, professional education, methodology, information support, competence.

JEL Classification: I29, O15, O32

Постановка проблеми. Актуальність представленого дослідження зумовлена тим, що, незважаючи на активне обговорення проблеми розширення практичних умінь і навичок у студентів спеціальності «Професійна освіта. Туризм та готельно-ресторанна справа» у вітчизняній і зарубіжній літературі, рівень їх розвитку потребує деталізації у визначенні їх детермінант. Сучасні випускники вузів швидко стають непотрібними, оскільки отриманий за роки навчання у вузі набір навичок (hard skills) швидко застаріває, мобільність студента характеризується показником низького рівня, а «soft skills» не розвинені на належному рівні, і, отже, випускники стають некомпетентними і неконкурентоспроможними на ринку праці. Інформаційне забезпечення інноваційних технологій у туризмі та готельно-ресторанному господарстві у фаховій підготовці майбутніх педагогів професійного навчання – це складна і доки не структурована функція, яка не може реалізовуватися через спрощені підходи – підключенням до інтернет чи збільшенням кількості комп'ютерної техніки. У центрі уваги має бути насамперед інформація, попередньо підготовлена шляхом відбору, систематизації, цільового спрямування, набуття відповідних форм тощо.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженню інноваційного менеджменту та інноваційних процесів в різних сферах економіки присвячена велика кількість наукових робіт. На сучасному етапі вдосконаленню інноваційної діяльності та вирішенню зазначених проблем у сфері менеджменту спрямовані дослідження вітчизняних вчених Р. Брика [1], К. Гораш [3] та багато інших. Проблематиці інноваційного менеджменту та управлінню нововведеннями в туристичній сфері присвячено роботи наступних науковців: О. Гарбера [2], С. Мельниченко [4], В. Чернікової [5] та інших. Але вивчення наукових праць з проблематики розвитку туризму підтверджують, що питання інформаційного забезпечення з дисципліни «Інноваційні технології в туризмі» для студентів спеціальності «Професійна освіта. Туризм та готельно-ресторанна справа» є недостатнім. Тому висвітлення питань інноваційних технологій в туристичній сфері є сучасними реаліями в Україні, що дозволить студентам розширити свої компетентності.

Мета статті є визначити інформаційне забезпечення освітнього процесу під час вивчення інноваційних технологій в туризмі та готельно-ресторанній справі майбутніми педагогами професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Інформаційні потреби майбутніх педагогів професійного навчання в процесі вивчення основних засад інноваційних технологій у туризмі та готельно-ресторанному господарстві означено як наявність відібраної та систематизованої інформації про предмет і об'єкт дослідження; можливість використання наявних інформаційних ресурсів та створення нових для акумулювання інформації в процесі фахової підготовки; застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і засобів мережі Інтернет для здійснення інформаційних процесів; доступ до світового інформаційного простору в галузі туризму та готельно-ресторанного господарства.

У процесі фахової підготовки майбутні педагоги професійного навчання стикаються з величезним обсягом різноманітної інформації з проблем інноваційного менеджменту у туризмі та готельному господарстві, тому під час організації освітнього процесу доцільно готувати їх до роботи з інформацією, інформаційними ресурсами та методами і технологіями здійснення інформаційних процесів.

Найважливіший елемент навчальної діяльності студентів є педагогічна взаємодія, яка дає змогу використовувати сучасні інформаційні технології, зокрема дистанційне навчання. Обсяг навчального матеріалу

дисципліни «Інноваційні технології в туризмі» достатньо складно засвоїти в рамках виділеного та їх вивчення часу, користуючись при цьому лише традиційними засобами та методами навчання. Оскільки ця дисципліна містить два змістових модулі, наповнення яких є особливо важливим у ході формування предметно-методологічних і техніко-технологічних компетентностей майбутніх педагогів професійного навчання, ми пропонуємо вирішити дану проблему шляхом інформаційного забезпечення дистанційного навчання студентів через використання електронних курсів за допомогою Google Classroom <https://classroom.google.com/c/NTcwNDU0NDkyNzMx> (рис. 1) та застосування інноваційно-інформаційних методик.

Запропоновані інформаційно-навчальні середовища Google Classroom дають змогу викладачеві оперативного отримувати інформацію про навчально-пізнавальну активність студента впродовж всього семестру, надавати йому вчасну допомогу, коригувати самостійну роботу, ефективно спостерігати за успішністю і зберігати в архіві динаміку навчальних досягнень кожного здобувача [3].

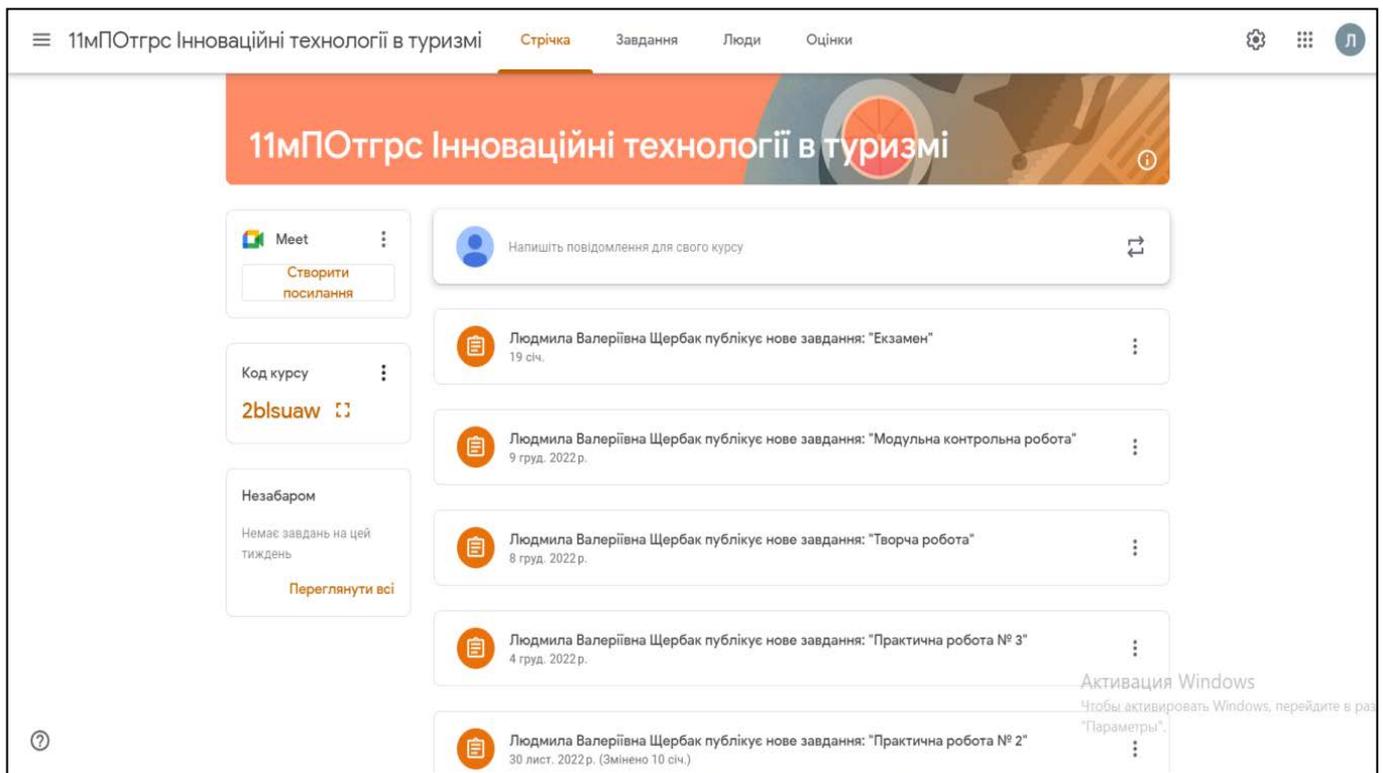

Рисунок 1. Зображення електронного курсу в системі Google Classroom [авторська розробка]

З переходом до дистанційного навчання виникла потреба шукати інноваційні IT-підходи до навчання студентів. Під час лекційних та семінарських робіт з дисципліни «Інноваційні технології в туризмі» пропонуємо використовувати аналоги аудиторних дошок в онлайн-форматі, наприклад whiteboard, у перекладі з англійської – «біла дошка», тобто це та дошка, яку викладачі використовують на лекціях чи семінарах для фіксування основної інформації. З переходом на дистанційну освіту потреба у візуалізації знань не зникла, а тому почали розвиватися онлайн-варіанти таких дошок.

Їх використовують для:

- Для зберігання матеріалів курсу чи окремих занять.
- Для організації власного робочого процесу та звітності.
- Для презентації напрацювань з певної дисципліни.
- Для проведення групових робіт чи мозкових штурмів
- Для креативних сесій та розвитку дизайн-мислення.
- Для фіксування основних тез під час уроку.

Серед найпоширеніших дошок можна виокремити наступні:

1) Jamboard – цифрова інтерактивна дошка, розроблена Google для роботи з Google Workspace, де можна в реальному часі працювати над ідеями разом з іншими. Одночасно зі студентами ви можете малювати на цій дошці, писати, клеїти наліпки, використовувати різні фігури, завантажувати картинки та відео, а також користуватися лазерною указкою.

2) Padlet – на платформі можна зберігати створені вами онлайн-ігри, робити інтерактивні дошки та наповнювати їх відповідно до теми лекції чи семінару, щоб потім ділитися зі студентами, разом працювати над дошкою та навіть поширювати в соцмережі.

3) Miro – чи не найбільш відома онлайн-дошка, яку можна використовувати не тільки для організації навчального онлайн-простору, а й для власних робочих та адміністративних потреб. Тут є багато шаблонів

для занять, групових брейнштормів та просто зустрічей. Дошка підтримує зображення, відео, текст, діаграми, нотатки. Після завершення роботи дошку можна вивантажити у зручному для вас форматі [4].

4) Explain Everything – це одна віртуальна дошка, де ви можете створювати інтерактивні уроки, призначайте домашні завдання та задачі. Інструмент також дозволяє записувати відеоінструкції та проводити інтерактивні презентації. Її також можна інтегрувати з Google Classroom та Moodle.

5) Figma Jam – інструмент для проведення зустрічей, лекцій, семінарів та брейнштормів. Розробником є компанія, яка створила всесвітньо відомий візуальний редактор Figma, однак сама дошка буде корисною не тільки дизайнерам, а й усім іншим. Figma Jam ідеально підійде для розвитку дизайн-мислення студентів.

Такі дошки корисні не тільки під час навчання в університеті чи школі, а й у бізнесі. Окрім інноваційних технологій, які можна застосовувати під час викладу лекційного матеріалу, є ще й ті, які потрібні для перевірки знань студентів. Щоб зробити тестування для студентів менш тривожним, можна скористатися інструментом для гейміфікованої розробки тестів – Kahoot [6]. Це ігрова навчальна платформа для створення тестів та вікторин у гейміфікованому форматі. Інтерактивність квізів робить перевірку знань менш стресовою для студента, а викладачу дозволяє урізноманітнити подачу матеріалу. На платформі є доступний і безкоштовний варіант для використання з освітньою метою. Kahoot! дозволяє не просто зробити інтерактивне тестування, а й додавати відео, аудіо, зображення. Увесь процес супроводжується музикою (можна обрати стандартну або адаптувати до власного смаку), а в кінці усім учасникам буде доступна рейтингова таблиця. Дана платформа дозволяє розробити викладачу:

- Тестування для перевірки знань за певною темою у віртуальному класі.
- Вікторини для оцінювання, які студенти можуть пройти самостійно у зручний для них час.
- Практику аудіювання під час вивчення іноземних мов.
- Інтерактивний турнір з точних наук, коли студенти змагаються, хто швидше розв'яже коротку задачу чи приклад.

- Квізи, щоб дізнатися більше один про одного, де студенти мають вгадати інтереси своїх колег.

Висновки. Визначення, обґрунтування та застосування основних складників інформаційного забезпечення інноваційних технологій в туризмі у фаховій підготовці майбутніх педагогів професійного навчання сприятиме задоволенню їх інформаційних потреб, підвищенню якості їх роботи з інформацією, ефективності використання традиційних і сучасних інформаційних джерел, набуттю навичок визначення надійних інформаційних ресурсів і створення власних, підвищенню рівня інформаційної культури. Таким чином, творча робота викладача можлива як результат самостійного навчання з обов'язковим цілепокладанням та врахуванням можливостей, здобутків, інтересів самого викладача. Викладач навчального закладу має надзвичайні потенційні можливості впливати на формування особистості, світогляду, політичних переконань, настроїв і моралі підростаючого покоління.

Отже, запровадження інноваційних технологій у сферу туризму є одним з головних факторів успіху для підприємств цієї сфери, який здійснюється, як правило, на вищому рівні керівництва туристичним підприємством, головною метою якого має бути визначення основних напрямів науково-технічної і виробничої діяльності підприємства. Інноваційні технології управління зумовлюють створення необхідних умов для сталого розвитку підприємств сфери туризму, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності туристичних послуг на рівні міжнародних стандартів. Тому розроблення запровадження та управління інноваційним туристичним продуктом, використання інформаційних технологій в його формуванні та обслуговуванні туристів; застосування нових інформаційних технологій у розробці, просуванні та продажу турів, формування знань щодо новітніх механізмів та методів управління міжнародними та вітчизняними підприємствами сфери туризму є ключовими факторами успіху і конкурентоспроможності вітчизняних підприємств сфери туризму. Інноваційний менеджмент в сфері туризму спрямований на впровадження сучасних форм організаційно-управлінської діяльності, а також передбачає управління інноваціями, що стосуються туристичних продуктів і послуг, розвиток інноваційних форм туризму і рекреації, забезпечення залучення в інноваційні процеси, що протікають на регіональному, національному та / або міжнародному рівнях, інновації в управлінні, що розробляються в організації або засновані на новітніх універсальних ідеях.

Список використаних джерел

1. Брик Р. С. *Формування професійної компетентності майбутніх працівників сфери туризму в професійно-технічних навчальних закладах засобами інформаційних технологій: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»*. К., 2017. 20 с.
2. Гарбера О. Є. *Особливості інноваційних процесів в туристичній індустрії*. Економікс. 2018. № 15. URL: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46418.doc.htm (дата звернення: 01.05.2023).
3. Гораш К. В. *Складові інформаційного забезпечення науково-дослідницької діяльності студентів вищих навчальних закладів* URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_2/4.pdf (дата звернення: 01.05.2023)
4. Мельниченко С. *Інформаційні технології в управлінні суб'єктами туристичної діяльності*. Вісник КНТЕУ. 2020. 123 с.
5. Чернікова В.І. *Особливості інновацій у туризмі*. Вісник ДІТБ. 2019. № 16. С. 89–94

References

1. Brik R. S. (2016). *Formation of professional competence of future workers in the field of tourism in vocational and technical educational institutions by means of information technologies: [autoref. thesis Ph.D. ped. Sciences, Kyiv National Aviation University]. ENPUIR.*
2. Garber O. E. (2009). *Peculiarities of innovative processes in the tourism industry Economics.* URL: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46418.doc.htm.
3. Horash K. V. (2018). *Components of information support of scientific and research activity of students of higher educational institutions.* URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_2/4.pdf.
4. Melnychenko S. (2020). *Information technologies in the management of subjects of tourist activity. Bulletin of KNTEU, (28), 123-126.*
5. Chernikova V. I. (2012). *Features of innovations in tourism. Herald of DITB, 16, 89–94.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Щербак Людмила Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інженерії та технологій виробництва, Український державний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова 9, м. Київ, 08400 Україна
e-mail: lyda.17@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3617-6369>

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Scherbak Lyudmyla, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Engineering and Production Technologies Ukrainian State University named by M. P. Dragomanov
street Pirogova 9, Kyiv, 08400 Ukraine
e-mail: lyda.17@ukr.net

ЛОГІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ МОРСЬКИХ ТА РІЧКОВИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ УКРАЇНИ

Горошкова Л. А., Меньшов О. І.,
Васильєва О. О., Сумець О. М., Рижиков І. В.

Актуальність теми дослідження. З початком війни і необхідністю повоєнної відбудови країни, існує необхідність відновлення та оптимізація роботи транспорту з урахуванням «зелених» вимог, необхідність яких викликана подальшою євроінтеграцією України та впровадженням державної екологічної політики, яка дозволить забезпечити відповідність національної сфери вантажних перевезень до вимог Європейського зеленого курсу (The European Green Deal, далі – ЄЗК).

Постановка проблеми. Викладене вище зумовлює необхідність формування ефективної системи транспортного забезпечення в Україні в період війни та з урахуванням потреб повоєнного відновлення країни. Задля цього існує необхідність проведення аналізу стану та ефективності транспортних перевезень в Україні різними видами транспорту та здійснення прогностичного моделювання перспектив та можливостей розширення використання водного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовний аналіз масиву інформації з досліджуваного питання, що опубліковано вітчизняними вченими, надав можливість констатувати факт відсутності на цей момент часу достатньої уваги до розгляду питання розвитку та прогнозування найбільш ефективних моделей транспортного забезпечення в контексті видів транспорту в умовах війни та повоєнного відновлення України.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. На цей момент часу залишаються недостатньо дослідженим питання прогностичного моделювання екологоорієнтованої транспортно-логістичної системи України в умовах війни.

Постановка завдання, мети дослідження. Основною метою дослідження стало проведення аналізу стану перевезень різними видами транспорту в Україні, визначення впливу війни на транспортну інфраструктуру країни з метою формування прогностичної моделі оптимізації транспортно-логістичної системи країни в умовах війни та повоєнного відновлення країни.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедуція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Задля побудови екологоорієнтованої моделі транспортно-логістичної інфраструктури був проведений аналіз динаміки та обсягів вантажоперевезень та визначити можливості оптимізації їх структури. Встановлено, що обсяги перевезень водним транспортом з 2009 року суттєво скоротились, на відміну від ситуації із автомобільними перевезеннями. Залізничні перевезення почали скорочуватись з 2014 року.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок: за останні десять років автомобільний транспорт суттєво збільшив своє значення на ринку вантажних перевезень України, у той час як інші види транспорту, навпаки – скоротили свої частки ринку. З позиції «екологічності» очікувань щодо перспектив впливу

транспортної галузі України та стан довкілля, то такий перерозподіл часток на користь автомобільного транспорту є загрозовим. Зазначена тенденція є загрозовою щодо можливості виконання завдань і зобов'язань України в контексті ЄЗК, оскільки повинно бути навпаки - залізничний і водний транспорт повинні збільшувати свої частки ринку, а автомобільний – навпаки - скорочувати.

З метою оцінки прогнозних можливостей «екологізації» транспортно-логістичної системи України, нами було проведено прогнозне моделювання можливостей використання різних видів транспорту. Основним завданням моделювання було визначити можливості збільшення вантажообігу водного і залізничного транспорту та зменшити вантажообіг автомобільного. Було враховано, що з початком війни існують обмеження щодо можливостей використання морського транспорту в Україні (внаслідок окупації територій і портів), отже існує необхідність компенсувати ці втрати до моменту відновлення можливостей активізацією використання річкового транспорту. Також було враховано, що неможливо відмовитись від автомобільного транспорту повністю, але існують можливості підвищення рівня його екологічності.

Логістичні технології грають важливу роль у озелененні транспортних перевезень, оскільки вони спрямовані на оптимізацію руху та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Ось декілька прикладів логістичних технологій, які сприяють зеленій транспортній логістиці: ефективно маршрутування; комбіновані перевезення, використання технологій «розумних» складів і т.ін. Отже, перспективи транспортної логістики в Україні пов'язані із розширенням використання водного транспорту.

Висновок. Виконані дослідження надали можливість сформулювати прогнозну модель розвитку транспортної системи України з урахуванням війни та для потреб повоєнного відновлення України. Доведено, що в умовах активізації євроінтеграційних процесів існує необхідність окрім традиційних завдань транспортного забезпечення, вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з необхідністю забезпечити відповідність національної сфери вантажних перевезень до вимог Європейського зеленого курсу. Саме тому було проведено обґрунтування доцільності використання водного транспорту та визначені можливі обсяги перевезень морським та річковим транспортом. Також доведена доцільність використання інтермодальних, мультимодальних та фідерних контейнерних перевезень, як таких, що забезпечують вимоги «зелених» стандартів у транспортній галузі.

Ключові слова: транспортні перевезення, морський транспорт, річкова інфраструктура, автомобільний транспорт, залізничний транспорт, перевезення.

LOGISTICS TECHNOLOGIES FOR THE POTENTIAL MANAGEMENT OF MARINE AND RIVER TRANSPORT IN UKRAINE

Horoshkova Lidiia, Menshov Oleksandr,
Vasyl'yeva Olena,
Sumets Alexander, Ryshykov Ihor

Relevance of the research topic. With the outbreak of the war and the need for post-war reconstruction of the country, there is a need to resume and optimize the operation of transport taking into account «green» requirements, these necessity is caused by the further European integration of Ukraine and the implementation of the state environmental policy, which will ensure the compliance of the national sphere of freight transportation with the requirements of the European Green Course (The European Green Deal, hereinafter referred to as the EGD).

Problem statement. All this requires the formation of an effective transport system in Ukraine during the war and taking into consideration the needs of the country's post-war recovery. For this reason, there is a need to conduct an analysis of the state and efficiency of transport in Ukraine by various modes of transport and perform predictive modeling of prospects and opportunities for expanding the use of water transport.

Analysis of recent research and publications. The thorough analysis of the mass of information on the researched issue, published by domestic scientists, made it possible to ascertain the fact, nowadays there is no sufficient attention to the consideration of the issue of development and forecasting of the most effective models of transport provision in the context of types of transport in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine.

Unsolved parts of the general problem. These days, the issue of predictive modeling of the ecologically oriented transport and logistics system of Ukraine in war conditions remains insufficiently researched.

Study task and objective. The main goal of the study is to analyze the state of transportation by various modes of transport in Ukraine, to determine the impact of the war on the country's transport infrastructure with the aim of forming a predictive model for the optimization of the country's transport and logistics system in the conditions of the war and the country's post-war recovery.

Research method and methodology. In the process of conducting the research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, group analysis) and special (abstraction, modelling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes are used.

The main material (study results). In order to build an ecologically oriented model of transport and logistics infrastructure, an analysis of the dynamics and volume of cargo transportation is carried out and the possibilities of optimizing their structure are determined. It is established that the volume of transportation by water transport has significantly decreased since 2009, in contrast to the situation with road transportation. Railway transportation began to decline in 2014.

The conducted analysis allows us to draw a conclusion: over the past ten years, road transport has significantly increased its importance on the freight transport market of Ukraine, while other types of transport, on the contrary, have reduced their market shares. From the point of view of «ecological» expectations regarding to the prospects of influence of the transport industry of Ukraine and the state of the environment, such as redistribution of shares in favor of road transport is fearsome. The indicated trend is threatening for the possibility of fulfilling the tasks and obligations of Ukraine in the context of the EGD, as it should be the other way around - railway and water transport should increase their market shares, and road transport should, on the contrary, decrease.

In order to evaluate the forecast possibilities of «greening» of the transport and logistics system of Ukraine, we conduct a forecast modeling of the possibilities of using different types of transport. The main task of the modeling is to determine the possibilities of increasing the freight traffic of water transport and railway transport and to reduce the traffic of automobiles. It is taken into account that with the beginning of the war there were restrictions on the possibilities of using sea transport in Ukraine (as a result of the occupation of territories and ports), therefore there is a need to compensate for these losses until the opportunity is restored by increasing the use of river transport. It was also taken into account that it is impossible to completely abandon road transport, but there are opportunities to increase its level of environmental friendliness.

Logistics technologies play an important role in the greening of transportation, as they aim to optimize traffic and reduce the negative impact on the environment. Here are some examples of logistics technologies that contribute to green transport logistics: efficient routing; combined transportation, use of technologies of «smart» warehouses, etc. Therefore, the prospects of transport logistics in Ukraine are related to the expansion of the use of water transport.

Conclusions. *The conducted research makes it possible to form a predictive model of the development of the transport system of Ukraine taking into account the war and the needs of the post-war reconstruction of Ukraine. It has been proven that in the context of the activation of European integration processes, there is a need, in addition to the traditional tasks of transportation, to solve environmental problems related to the need to ensure compliance of the national sphere of freight transportation with the requirements of the European Green Course. That is why the justification of the feasibility of using water transport is carried out and the possible volumes of transportation by sea and river transport are determined. The expediency of using intermodal, multimodal, and feeder container transportations as those that meet the requirements of «green» standards in the transport industry has also been proven.*

Keywords: *transportation, sea transport, river infrastructure, road transport, railway transport, traffic*

JEL Classification: *O18, R58*

Актуальність теми дослідження. З початком війни і необхідністю повоєнної відбудови країни, існує необхідність відновлення та оптимізація роботи транспорту з урахуванням «зелених» вимог, необхідність яких викликана подальшою євроінтеграцією України та впровадженням державної екологічної політики, яка дозволить забезпечити відповідність національної сфери вантажних перевезень до вимог Європейського зеленого курсу (The European Green Deal, далі – ЄЗК).

Постановка проблеми. Викладене вище зумовлює необхідність формування ефективної системи транспортного забезпечення в Україні в період війни та з урахуванням потреб повоєнного відновлення країни. Задля цього існує необхідність проведення аналізу стану та ефективності транспортних перевезень в Україні різними видами транспорту та здійснення прогнозного моделювання перспектив та можливостей розширення використання водного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз масиву інформації з досліджуваного питання, що опубліковано вітчизняними вченими, надав можливість констатувати факт відсутності на цей момент часу достатньої уваги до розгляду питання розвитку та прогнозування найбільш ефективних моделей транспортного забезпечення в контексті видів транспорту в умовах війни та повоєнного відновлення України.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. На цей момент часу залишаються недостатньо дослідженим питання прогнозного моделювання екологоорієнтованої транспортно-логістичної системи України в умовах війни.

Постановка завдання, мети дослідження. Основною метою дослідження стало проведення аналізу стану перевезень різними видами транспорту в Україні, визначення впливу війни на транспортну інфраструктуру країни з метою формування прогносної моделі оптимізації транспортно-логістичної системи країни в умовах війни та повоєнного відновлення країни.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками спостерігається швидке зростання світового попиту на транспорт внаслідок соціального та економічного прогресу. Загалом у світі на енергетичне забезпечення транспортно галузі використовується суттєва частина енергетичних ресурсів: 30% кінцевого попиту на енергію і близько 60% попиту на нафту. Одночасно понад 25% глобальних викидів вуглекислого газу (CO₂) здійснюється через спалювання палива.

В разі збереження зазначених тенденцій прогноз на період до 2050 року не можна вважати оптимістичним, оскільки, очікується збільшення обсягів пасажирських і вантажних перевезень понад у два

рази. Отже, є усі підстави очкувати зростання енергетичних потреб і, як наслідок, збільшення екологічного навантаження на довкілля від транспортної галузі.

Саме тому потребує суттєвих змін транспортна галузь у напрямку її «екологізації». В умовах збільшення попиту на енергію, викидів CO₂ та інших видів забруднення атмосфери, актуальним є пошук шляхів оптимізації транспортної логістики за «зеленим» сценарієм.

Задля побудови екологоорієнтованої моделі транспортно-логістичної інфраструктури доцільним буде провести аналіз динаміки та обсягів вантажоперевезень та визначити можливості оптимізації їх структури.

Загальна динаміка вантажоперевезень залізничним, автомобільним, річковим і морським транспортом наведена на рис. 1 – 2.

Аналіз свідчить про те, що нажалі обсяги перевезень водним транспортом з 2009 року суттєво скоротились, на відміну від ситуації із автомобільними перевезеннями. Залізничні перевезення почали скорочуватись з 2014 року.

У табл. 1 наведені дані щодо кількісних показників обсягів перевезень вантажів транспортною галуззю України впродовж 2016 – 2021 років.

У табл. 2 наведені дані щодо структури перевезень за видами транспорту, % до загального обсягу.

У табл. 3 наведені дані щодо динаміки обсягів перевезень за видами транспорту, % до попереднього року.

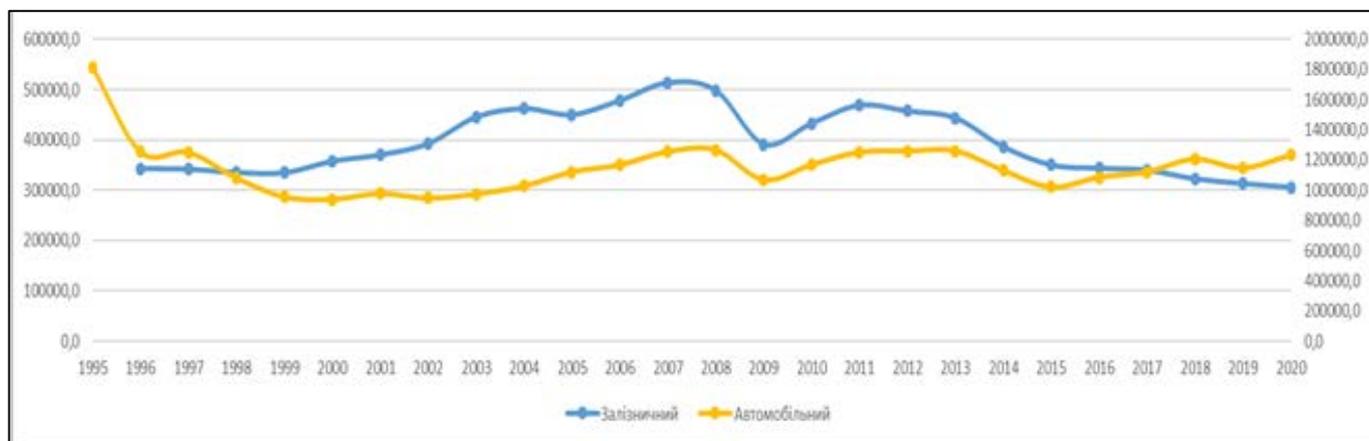

Рисунок 1. Динаміка вантажоперевезень залізничним та автомобільним транспортом впродовж 1995 – 2020 років

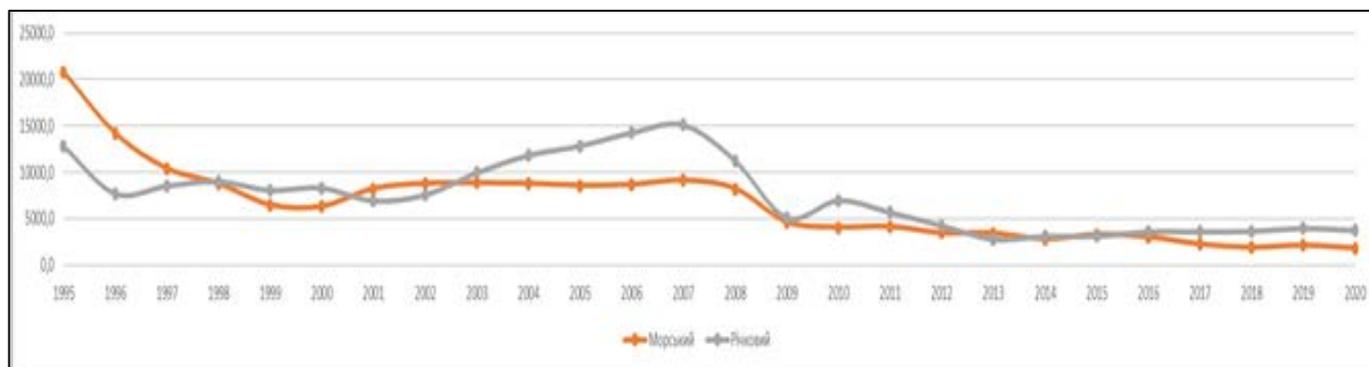

Рисунок 2. Динаміка вантажоперевезень річковим та морським транспортом впродовж 1995 – 2020 років

Таблиця 1. Обсяги перевезень вантажів транспортною галуззю України, млн т

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всі види	1543	1582	1643	1579	1641	
Залізничний	343	339	322	313	306	314
Автомобільний – усього	1086	1122	1206	1147	1232	
у тому числі						
Автопідприємства	123	126	134	190	152	180
Водний	7	6	6	6	6	5
Морський	3	2	2	2	2	2
Річковий	4	4	4	4	4	3
Авіаційний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Трубопровідний	107	115	109	113	97	78

Таблиця 2. Структура перевезень за видами транспорту, % до загального обсягу

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020
Всі види	100	100	100	100	100
Залізничний	22	22	20	20	19
Автомобільний – усього	71	71	73	73	75
у тому числі					
Автопідприємства	8	8	8	12	9
Водний	0	0	0	0	0
Морський	0	0	0	0	0
Річковий	0	0	0	0	0
Авіаційний	0	0	0	0	0
Трубопровідний	7	7	7	7	6

Таблиця 3. Динаміка обсягів перевезень за видами транспорту, % до попереднього року

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всі види	105	103	104	96	104	
Залізничний	98	99	95	97	98	103
Автомобільний – усього	106	103	107	95	107	
у тому числі						
Автопідприємства	113	103	106	141	80	119
Водний	104	88	95	109	92	95
Морський	92	74	84	112	86	102
Річковий	115	100	102	107	95	92
Авіаційний	107	112	120	93	95	93
Трубопровідний	110	108	95	103	87	80

На рис. 3 наведена динаміка перевезень вантажів основними видами транспорту загалом: залізничним, автомобільним, водним та трубопровідним.

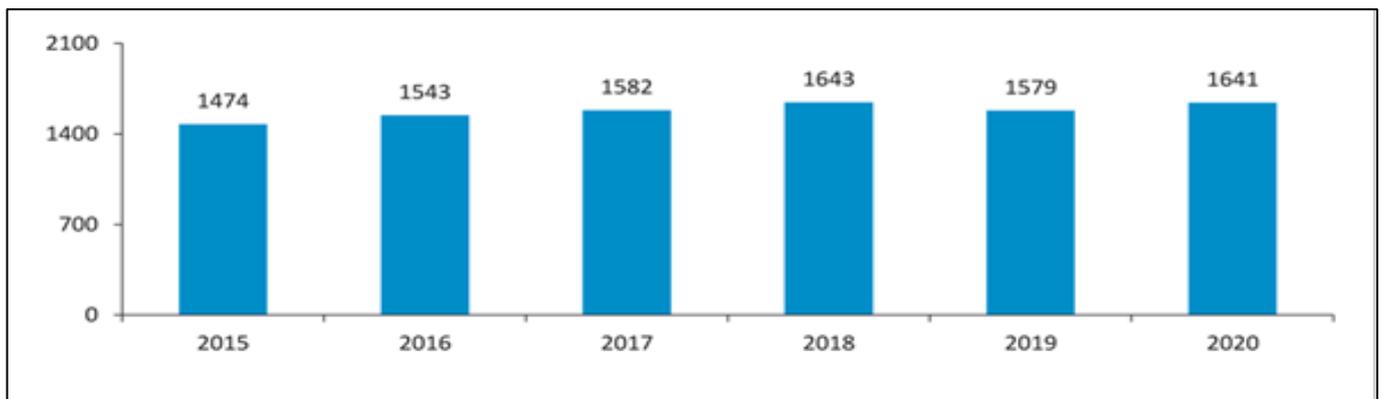

Рисунок 3. Обсяги перевезень вантажів транспортною галуззю України, млн т

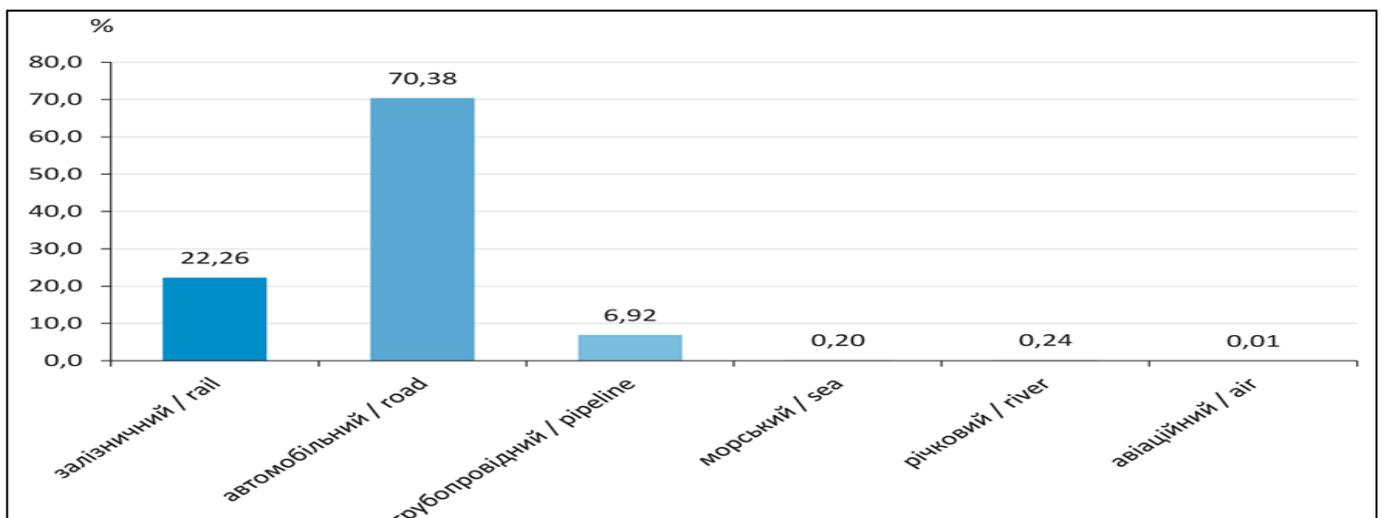

Рисунок 4. Частка перевезень видами транспорту в Україні у 2016 році

Нами були проведені порівняння ринку транспортних перевезень України між видами транспорту для 2016 та 2020 роки (рис. 4 – 5).

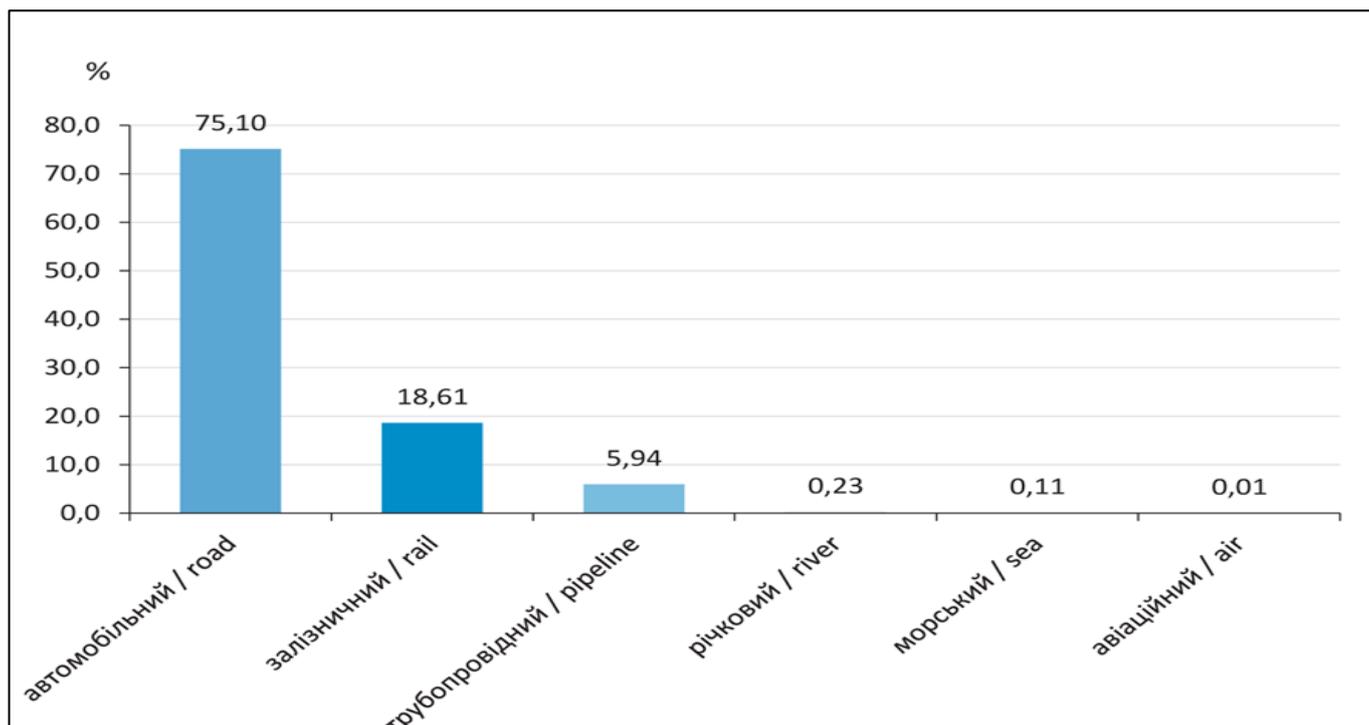

Рисунок 5. Частка перевезень видами транспорту в Україні у 2020 році

На рис. 6 наведені результати аналізу перевезень вантажів основними видами транспорту із зазначенням обсягів цих перевезень

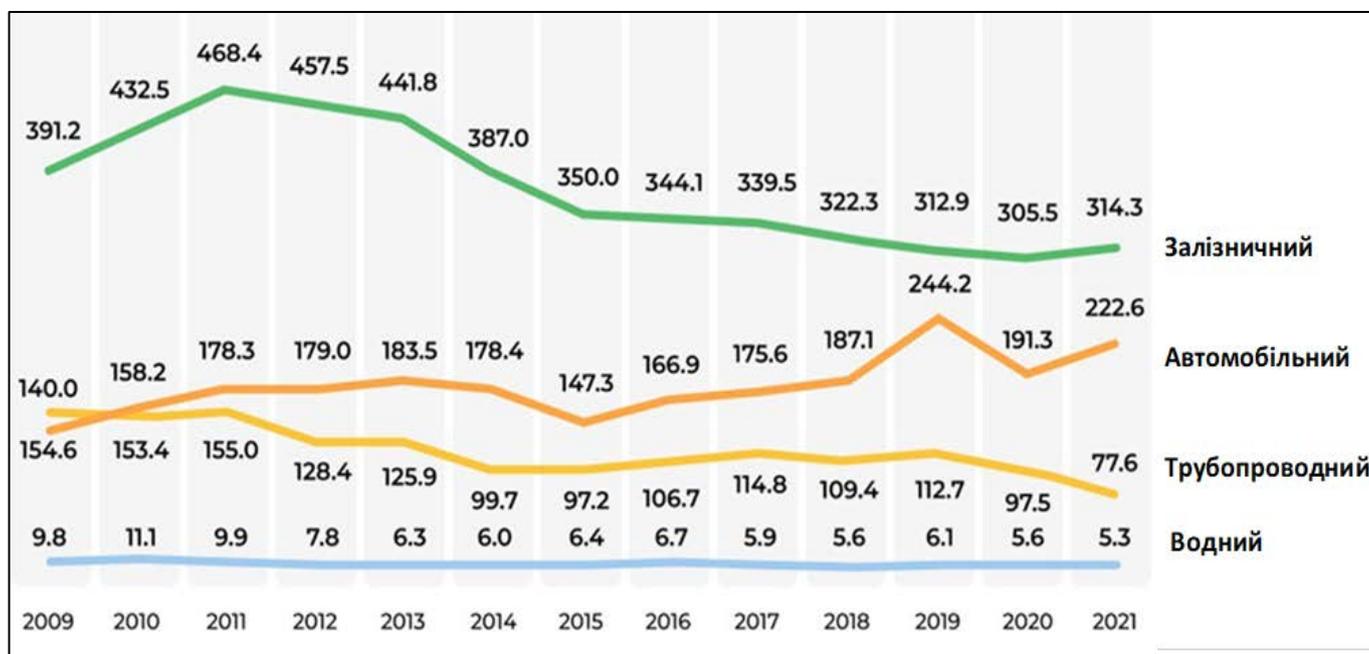

Рисунок 6. Обсяги перевезень вантажів в контексті видів транспорту, млн т

Джерело: <https://brdo.com.ua/analytics/21368/>

Як бачимо, впродовж 2009 – 2021 років обсяг перевезених усіма видами транспорту вантажів коливався у межах 600 - 812 млн т, максимум був досягнутий у 2011 році, мінімуму - у 2020 році. У 2021 рік ці обсяги становили 619,9 млн т.

Найбільший обсяг перевезень забезпечили залізничний та автомобільний транспорт. Але тенденції були різні. Так, щодо автомобільного транспорту, то обсяги перевезень постійно зростали від 140 млн т у 2009 році до 244 млн т у 2019 році (максимум обсягів). Натомість перевезення залізничним транспортом в цей

період – скорочувались: у 2019 році обсяг становив 312,9 млн т, у 2020 році – він скоротився до 305,5 млн т. Обсяги перевезень водним транспортом впродовж аналізованих років також, на жаль, мали тенденцію до скорочення з 154,6 млн т у 2009 році до 77,6 млн т у 2021 році (мінімальний обсяг). Нами були проведені оцінки розподілу ринку транспортних перевезень України за обсягами вантажопотоку видів транспорту впродовж 2016 – 2020 років (табл. 4).

Таблиця 4. Розподіл вантажопотоків в Україні за частками видів транспорту, %

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020
Всі види	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Залізничний	54,5	52,7	51,6	51,2	56,1
Морський	0,7	0,8	0,5	0,5	0,5
Річковий	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4
Автомобільний	16,9	17,1	19,9	18,3	20,8
Авіаційний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Трубопровідний	27,4	28,9	27,5	29,4	22,1

Щодо ринкової частки вантажообігу за усіма видами транспорту у 2021 році, то від меншого до більшого вони розподілені таким чином: авіаційний транспорт забезпечує менше 0,02%, водний – 1%, залізничний – близько 51%, автомобільний – 32%. Щодо трубопровідного транспорту, то його частка вантажообігу у загальних обсягах транспортування становила у 2021 році близько 16%, що в порівнянні з 2020 роком свідчить про скорочення, оскільки у 2020 році частка становила 22,1%.

В порівнянні з 2020 роком, темпи зростання транспортних перевезень в Україні становили 3,3% (до 619,9 млн т). За видами транспорту: залізничні перевезення зросли на 2,9% (до 314,3 млн т), автомобільні – на 16,2% (до 222,6 млн т), трубопровідний транспорт скоротив обсяги на 4% (до 77,6 млн т).

Отже, за останні роки автотранспорт збільшив свою ринкову частку на 57%, водний та залізничний – навпаки, втратили (-44% та -8%, відповідно).

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок: за останні десять років автомобільний транспорт суттєво збільшив своє значення на ринку вантажних перевезень України, у той час як інші види транспорту, навпаки – скоротили свої частки ринку. З позиції «екологічності» очікувань щодо перспектив впливу транспортної галузі України та стан довкілля, то такий перерозподіл часток на користь автомобільного транспорту є загрозливим.

Зазначена тенденція є загрозливою щодо можливості виконання завдань і зобов'язань України в контексті ЄЗК, оскільки повинно бути навпаки - залізничний і водний транспорт повинні збільшувати свої частки ринку, а автомобільний – навпаки - скорочувати.

Далі нами був проведений аналіз відстаней, на які перевозяться вантажі транспортом за видами (табл. 5). Так, середня відстань перевезень залізницею становить понад 500 км, автомобільним транспортом – понад 200 км.

Таблиця 5. Середні відстані перевезення однієї тонни вантажів різними видами транспорту, км

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Залізничний	546	565	578	581	575	574
Морський	837	1264	963	837	830	859
у міжнародному сполученні	1165	1687	1306	1267	1195	1249
Річковий	402	391	417	406	362	390
у міжнародному сполученні	885	949	942	907	973	931
Автомобільний	226	235	228	200	221	209
Авіаційний	3048	3325	3428	3193	3583	4230
у міжнародному сполученні	3053	3334	3437	3207	3590	4231
Трубопровідний	884	918	907	928	711	763

Щодо динаміки цього показника, то впродовж аналізованих років відстані залізничних перевезень зростали, а автомобільних – скорочувались. Так, якщо у 2009 р. середні відстані залізничних перевезень становили 581 км, то у 2021 році – скоротились до 574 км.

Для автомобільного транспорту суттєва різниця є між внутрішніми перевезеннями та у міжнародному сполученні, маємо, відповідно 226 км у 2016 р. та 209 км у 2021 році.

В контексті водного транспорту маємо такі показники: 2009 рік – середні відстані становили 809 км, 2021 рік – лише 555 км. У розрізі морського і річкового транспорту, є суттєва різниця щодо внутрішнього та міжнародного сполучення, у міжнародному сполученні відстані довші за обома видами транспорту.

За абсолютним значенням вони є найбільшими, але, на жаль, спостерігається скорочення. Крім того, необхідно враховувати, що водний транспорт забезпечує лише 1% вантажоперевезень (рис. 7).

Отримані показники підтверджують реалізацію негативного сценарію, як для національного господарства, так і для екологічної ситуації у країні:

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

- залізничний транспорт менше використовується у коротких логістичних ланцюгах, натомість цю нішу займає автомобільний транспорт;
- збільшується навантаження (питома вага) від автомобільного транспорту, наслідком чого стає негативний вплив на стан доріг;
- розширення обсягів використання автомобільного транспорту погіршує загальну екологічну ситуацію, оскільки він є найменш екологічним серед усіх розглянутих видів транспорту.

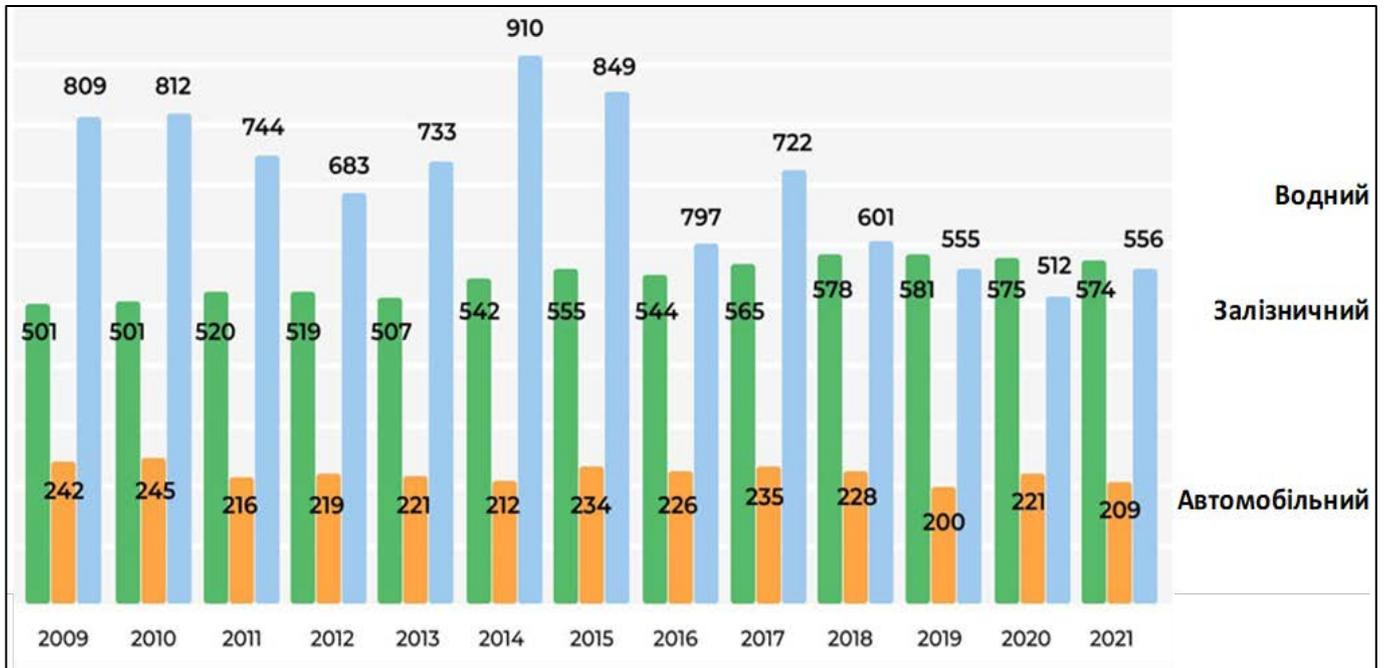

Рисунок 7. Аналіз відстаней, на які перевозяться вантажі транспортом за видами

Джерело: <https://brdo.com.ua/analytics/21368/>

Наступним показником, в контексті якого було проведено аналіз, був вантажообіг (табл. 6, рис. 8 – 10). Окремо був проаналізований вантажообіг морського та річкового транспорту в контексті видів сполучення (табл. 7, 8).

Аналіз показав, що вантажообіг у обох випадках суттєвіший у закордонних сполученнях, аніж у внутрішніх, що свідчить про недовикористання водного транспорту у забезпеченні внутрішніх перевезень.

Таблиця 6. Динаміка вантажообігу за всіма видами транспорту, млрд т км

Вид транспорту	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всі види	344,2	364,2	361,3	355,0	313,2	...
Залізничний	187,6	191,9	186,3	181,8	175,6	180,4
Морський	2,5	2,9	1,8	1,8	1,5	1,6
Річковий	1,5	1,4	1,6	1,6	1,4	1,4
Автомобільний – усього	58,0	62,3	72,1	65,0	65,1	...
у тому числі автопідприємства	21,8	23,8	24,0	30,3	27,7	31,7
Авіаційний	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Трубопровідний	94,4	105,4	99,2	104,5	69,3	59,2

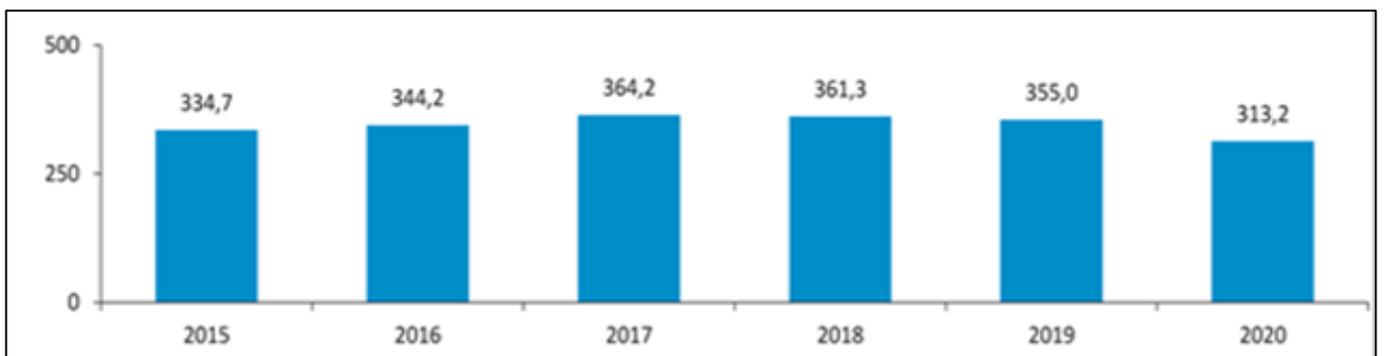

Рисунок 8. Динаміка вантажообігу транспортної галузі України

Рисунок 9. Вантажообіг автомобільного (основна вісь) і залізничного (додаткова вісь) транспорту України, млрд т км

Рисунок 10. Вантажообіг морського і річкового транспорту України, млрд т км

Особливої уваги потребує аналіз ситуації з перевезеннями зернових та зернобобових, оскільки Україна є традиційно зерновою державою, яка забезпечує значну частину потреб світового ринку у цих культурах.

Таблиця 7. Вантажообіг морського транспорту, млн т км

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього	2538,7	2848,6	1822,8	1773,9	1504,4	1591,1
за видами сполучення						
закордонне	2216,0	2375,2	1576,9	1380,8	1158,5	1415,3
каботажне	322,7	473,4	245,9	393,1	345,9	175,8

Таблиця 8. Вантажообіг річкового транспорту, млн т км

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього	1465,0	1422,9	1540,2	1619,1	1372,9	1358,5
за видами сполучення						
закордонне	1237,6	1144,2	1167,5	1290,0	1072,9	1001,3
каботажне	227,4	278,7	372,7	329,1	300,0	357,2

Традиційним для України є логістичний ланцюг використання для їх перевезення одночасно автомобільного, залізничного та водного (морського та річкового) транспорту. До війни переважна частина зернового експорту з України здійснювалась через морські порти (порти Великої Одеси та порт Бердянськ). А доставку до портових терміналів зернових вантажів забезпечував залізничний, автомобільний та річковий транспорт.

Оцінка обсягів залізничних перевезень зерна, за даними Укрзалізниці (впродовж липня-грудня 2019 року), показала, що транспортувалось 21,2 млн т зерна. За аналогічний період 2020 року було перевезено 19,3 млн т, у 2021 році обсяг перевезень зріс до 20,8 млн т. Як відомо, у 2021-2022 роках Україна мала рекордні врожаї зернових та зернобобових, що давало б підстави очікувати суттєвого збільшення обсягів залізничних перевезень, але очікувана тенденція була відсутня.

Останніми роками спостерігалось зростання обсягів перевезення зерна на експорт автомобільним і річковим транспортом. Отже, саме автомобільний транспорт в Україні є лідером перевезення зернових і зернобобових культур, оскільки він забезпечує основні логістичні маршрути від полів на елеватори, залізничні станції та під'їзні колії станцій та морських портів, постачання на переробні підприємства тощо.

Автомобільний транспорт використовується також у доставці зернових вантажів до залізничних станцій та їх під'їзних колій, з подальшим транспортуванням залізницею до морських портів.

Частина зернових вантажів перевозить річковий транспорт. Останніми роками лідером таких перевезень була компанія «Нібулон», яка оновлювала і збільшувала власний флот та активно будувала термінали на річках Дніпро та Південний Буг. Але з початком війни через блокування річки Дніпро, 90% вантажів транспортується залізничним транспортом. Внаслідок нестабільної роботи «зернового коридору», зернові термінали Великої Одеси завантажені лише на 40%. Саме тому важливою альтернативою став порт Ізмаїл. Днопоглиблювальні роботи, проведені у гирлі Бистре створили можливості розширення вантажообігу портів Ізмаїл, Рені та Усть-Дунайськ. Новий маршрут перевезення зерна такий: зерно та зернобобові привозять до порту Ізмаїл, там їх вантажать на буксири компанії «Нібулон», які через гирло Бистре прямують до Румунського порту Констанца.

Останні ініціативи компанії «Нібулон» – розширення можливостей транспортування зернових вантажів річкою Дунай, у т.ч. і експортні перевезення.

Як бачимо, автомобільний транспорт найбільше перевозить зернових, оскільки його використовують практично у всіх логістичних ланцюгах. Така тенденція не є позитивною в контексті необхідності адаптувати український ринок вантажних перевезень до вимог ЄЗК.

Отже, задля оптимізації ситуації доцільним буде розширення використання інтермодальних та мультимодальних перевезень вантажів.

Їх спільною особливістю є використання при перевезенні декількох підвидів транспортних засобів.

Інтермодальні перевезення передбачають поетапне транспортування вантажів декількома видами транспорту (в тому числі із застосуванням спеціальних контейнерів або упаковки), у т.ч. різними перевізниками. Важливо, що під час зміни транспорту товар не перевантажується.

Мультимодальне перевезення передбачає наявність одного перевізника, що відповідає за вантаж під час транспортування, тарифна ставка на маршруті перевезення залишається незмінною.

Загальноєвропейською тенденцією (за підсумками 2020 року) є збільшення обсягів інтермодальних перевезень, завдяки якому досягнуто зменшення викидів оксиду вуглецю в атмосферу на 315 тис. тонн.

На особливу увагу заслуговують фідерні контейнерні перевезення водним транспортом. Вони передбачають, що для транспортування використовуються невеликі контейнери (при транспортуванні річкою), які перевантажуються потім на морські судна більшої вантажопід'ємності.

Задля оцінки можливості інтеграції національної сфери вантажних перевезень до вимог Європейського зеленого курсу (The European Green Deal), нами були проведені оцінки «екологічності» видів транспорту.

У табл. 9 здійснене порівняння рівня викидів від пересувних джерел забруднення загалом по Україні впродовж 2016 – 2019 років, у табл. 10 здійснена деталізація в контексті основних видів забруднювачів.

Таблиця 9. Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення

2016	2017	2018	2019
1608516,6	1645745,7	1612895,1	1648827,0
Кількість викидів забруднюючих речовин, т			
93178,9	104209,9	91975,3	93677,5
Кількість викидів забруднюючих речовин на одну особу, кг			
37,7	38,7	38,2	39,2
39,0	43,7	38,6	39,4
Темпи зростання/зниження викидів забруднюючих речовин на одну особу (до попереднього року), %			
-	98,7	102,7	102,7
-	112,0	88,3	102,0

Як бачимо, впродовж 2016 – 2019 років спостерігається незначне, але збільшення обсягів викидів. Такі тенденції можуть бути пов'язані із збільшенням перевезень автомобільним транспортом, як було встановлено вище. Саме тому був проведений аналіз викидів шкідливих речовин за основними параметрами та номенклатурою (діоксид сірки, оксид азоту, діоксид азоту, оксид вуглецю, діоксид вуглецю, аміак, сажа, метан, неметанові леткі органічні сполуки) саме автомобільним транспортом (табл. 11).

Загалом збільшення вантажообігу автомобільного транспорту в порівнянні з залізничним не є позитивною тенденцією, оскільки, як відомо, середні викиди CO₂ на тонну кілометр становлять у автотранспортному сполученні 139,8 г, а у залізничному – лише 15,6 г. Більш екологічним є водний транспорт.

Таблиця 10. Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення за видами забруднювачів

	Кількість викидів забруднюючих речовин, т				Кількість викидів забруднюючих речовин на одну особу, кг				Темпи зростання/зниження викидів забруднюючих речовин на одну особу (до попереднього року), %		
	2016	2017	2018	2019	2016	2017	2018	2019	2017	2018	2019
Усього	1608516,6	1645745,7	1612895,1	1648827,0	37,7	38,7	38,2	39,2	102,7	98,7	102,7
діоксид сірки	17637,5	18199,0	18647,2	19803,2	0,4	0,4	0,4	0,5	100,0	100,0	125,0
оксид вуглецю	1227084,7	1258521,2	1230612,4	1255224,6	28,8	29,6	29,1	29,9	102,8	98,3	102,7
діоксид азоту	164288,3	168841,3	170367,0	178778,1	3,8	4,0	4,0	4,3	105,3	100,0	107,5
оксид азоту	839,9	814,5	792,4	798,6	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0	100,0
неметанові леткі органічні сполуки	170602,0	170517,6	162806,0	162622,1	4,0	4,0	3,9	3,9	100,0	97,5	100,0
аміак	8,7	7,8	7,1	6,3	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0	100,0
метан	5068,7	5082,4	5000,5	5128,4	0,1	0,1	0,1	0,1	100,0	100,0	100,0
Сажа	22986,8	23762,9	24662,5	26465,7	0,5	0,6	0,6	0,6	120,0	100,0	100,0

Таблиця 11. Викиди окремих забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автомобільного транспорту, тис. т.

Забруднююча речовина	2010	2015	2019	2020	2021
Діоксид сірки	19,8	16,3	19,8	18,2	19,6
Оксид вуглецю	1782,7	1092,0	1255,2	1084,7	1164,9
Діоксид азоту	206,1	152,9	178,8	161,8	174,4
Оксид азоту	1,3	0,8	0,8	0,8	0,9
Неметанові леткі органічні сполуки	272,4	157,6	162,6	141,7	155,1
Аміак	0,018	0,009	0,006	0,007	0,008
Метан	7,6	4,7	5,1	4,9	5,2
Сажа	23,8	21,6	26,5	24,6	26,6

Заміна автомобільного транспорту на річковий дозволить значно скоротити питому вагу викидів CO₂ вантажним автотранспортом. Замість перевезення великих обсягів вантажу по дорогах, річковий транспорт може стати більш екологічно сталим варіантом.

Обґрунтуємо це розрахунками. В умовному прикладі витрати дизельного пального на перевезенні 1 т вантажів річкою на відстань 400 км становлять 3,95 кг/т. Таке саме перевезення автомобільним транспортом потребує витрат 7,73 кг/т. Як бачимо, економія пального становитиме 3,78 кг. Відповідно до Методики розрахунку викидів забруднюючих речовин та парникових газів у повітря від транспортних засобів для оцінки обсягу викидів вуглекислого газу на кожен тону дизпалива застосовується коефіцієнт 3,138 кг. Таким чином, скорочення викидів на 1 млн. тонн становитиме: 1000000 тонн вантажу x 0,00378 тонн пального/тону вантажу x 3,138 т викидів/тону пального = 11862 тонн вуглекислого газу. Переорієнтація транспортних потоків на річковий транспорт може бути вигідною стратегією з точки зору зменшення питомої ваги викидів CO₂ вантажним автотранспортом. Це не лише дозволить знизити споживання палива, але й сприятиме зменшенню викидів вуглекислого газу та поліпшенню стану довкілля.

Таким чином, акцент на використанні залізничного та водного транспорту є найефективнішим шляхом інтеграції вітчизняної транспортної системи у європейську, у т.ч. і з урахуванням екологічних стандартів.

З метою оцінки прогнозних можливостей «екологізації» транспортно-логістичної системи України, нами було проведено прогнозне моделювання можливостей використання різних видів транспорту. Основним завданням моделювання було визначити можливості збільшення вантажообігу водного транспорту і залізничного транспорту та зменшити вантажообіг автомобільного. Було враховано, що з початком війни існують обмеження щодо можливостей використання морського транспорту в Україні (внаслідок окупації територій і портів), отже існує необхідність компенсувати ці втрати до моменту відновлення можливостей активізацією використання річкового транспорту. Також було враховано, що неможливо відмовитись від автомобільного транспорту повністю, але існують можливості підвищення рівня його екологічності.

На підставі проведеного аналізу можливо запропонувати прогнозні моделі розвитку екологоорієнтованої структури транспортно-логістичного забезпечення України.

Результати моделювання і подальшого прогнозування наведені на рис. 11 та 12. Отримані прогнозні показники для морського транспорту відповідають ситуації, що склалась з початком війни внаслідок окупації низки портів або неможливості використання портів у повному обсязі. Отже прогноз щодо цього виду перевезень буде потребувати корегування після звільнення портів. Буде потребувати також врахування стану

портів та портової інфраструктури після звільнення, оскільки в разі пошкоджень, буде необхідно витратити певний час на відновлення портів та інфраструктури.

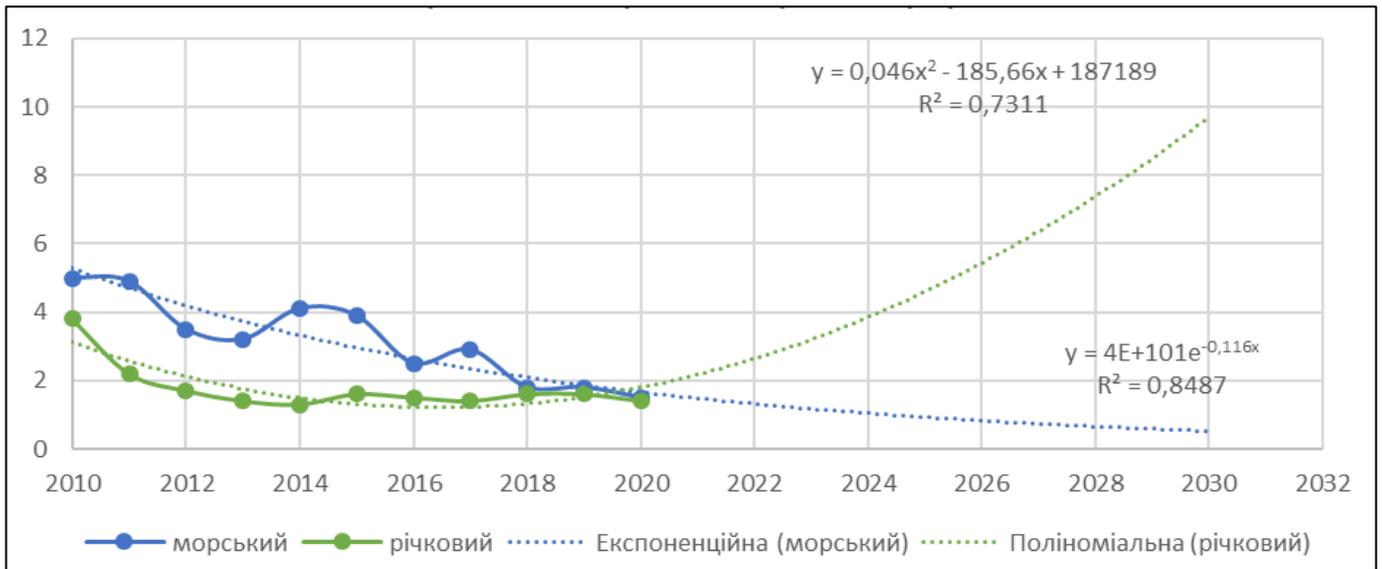

Рисунок 11. Прогнозна модель динаміки вантажообігу морського та річкового транспорту

Переорієнтація з автомобільного перевезення на водний транспорт, або його комбінування із залізничним зумовлена тим, що водний транспорт має кілька екологічних переваг, які роблять його більш екологічно сталим порівняно з іншими видами транспорту.

Логістичні технології грають важливу роль у озелененні транспортних перевезень, оскільки вони спрямовані на оптимізацію руху та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Ось декілька прикладів логістичних технологій, які сприяють зеленій транспортній логістиці: ефективне маршрутування; комбіновані перевезення, використання технологій «розумних» складів і т.ін.

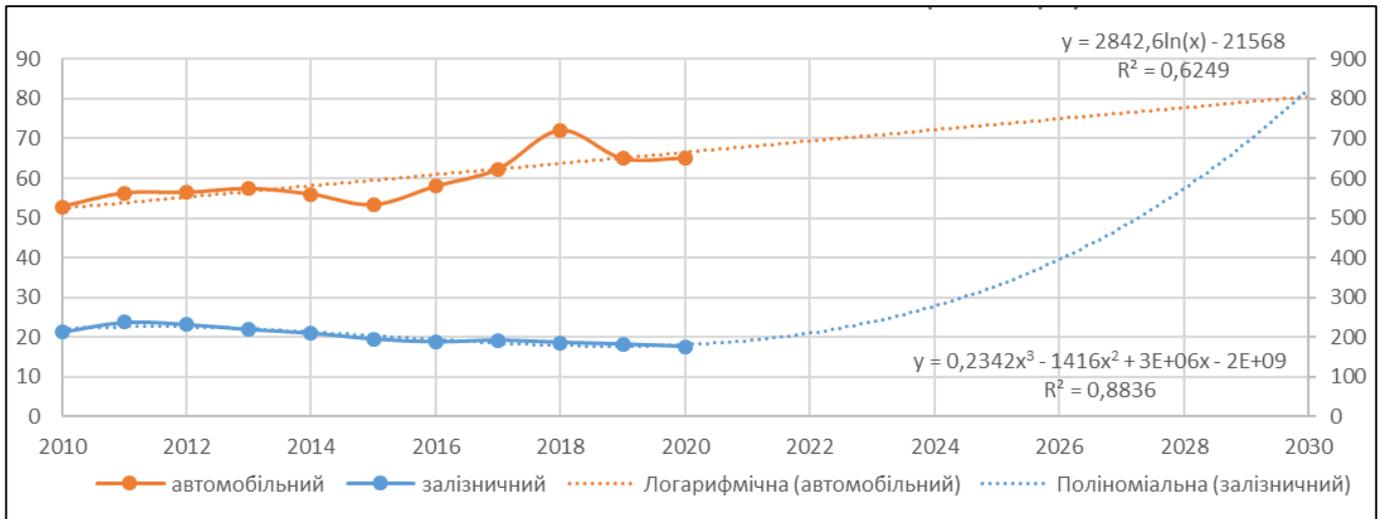

Рисунок 12. Прогнозна модель динаміки вантажообігу автомобільного та залізничного транспорту

Отже, перспективи транспортної логістики в Україні пов'язані із розширенням використання водного транспорту.

Висновок. Виконані дослідження надали можливість сформулювати прогнозу модель розвитку транспортної системи України з урахуванням війни та для потреб повоєнного відновлення України. Доведено, що в умовах активізації євроінтеграційних процесів існує необхідність, окрім традиційних завдань транспортного забезпечення, вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з необхідністю забезпечити відповідність національної сфери вантажних перевезень вимогам Європейського зеленого курсу. Саме тому було проведено обґрунтування доцільності використання водного транспорту та визначені можливі обсяги перевезень морським та річковим транспортом. Також доведена доцільність використання інтермодальних, мультимодальних та фідерних контейнерних перевезень, як таких, що забезпечують вимоги «зелених» стандартів у транспортній галузі.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Доцільним буде у подальших дослідженнях розглянути питання розширення можливостей використання річки Дунай для забезпечення інтеграції транспортної системи України з одночасним виконанням вимог Європейського зеленого курсу.

Дослідження авторським колективом були проведені в межах виконання завдань таких НДР: 0121u109491 «Безпека критичної інфраструктури територій за умов кліматичних змін» та 0122U000826 «Прогнозування сталого розвитку територій та вод суші в умовах техногенезу».

Список використаних джерел

1. *Внутрішній водний транспорт: переваги та залученість областей і муніципалітетів.* URL: <https://logistics-ukraine.com/2020/12/15/%d0%b2%d0%bd%d1%83%d1%82%d1%80%d1%96%d1%88%d0%bd%d1%96%d0%b9-%d0%b2%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d0%b9-%d1%82% d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82-%d0%bf% d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b2%d0%b0%d0%b3/> (дата звернення: 26.02.2023).
2. *Задачі міністерства в рамках галузі морського та річкового транспорту.* URL: <https://mtu.gov.ua/content/zadachi-ministerstva-v-ramkah-galuzi-morskogo-transportu.html> (дата звернення: 24.02.2023).
3. *Міністерство інфраструктури України. Офіційний сайт.* URL: <http://www.mtu.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2023).
4. *Держстат України. Офіційний сайт.* URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ8_u.htm
5. *Річкова інфраструктура повинна стати елементом аграрної логістики України.* URL: <http://minagro.gov.ua/node/16911> (дата звернення 20.02.2023).
6. *Річкова логістика: стан, можливості, розвиток.* URL: <http://agro-business.com.ua/agro/infrastruktura-rynku/item/8287-richkova-lohistryka-stan-mozhlyvosti-rozvytok.html> (дата звернення: 24.02.2023).
7. *Річкова інформаційна служба. Портм.* URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderby=name&showRiver=riverAll> (дата звернення 20.02.2023).

References

1. *Vnutrishnii vodnyi transport: perevagy ta zaluchenist oblastei i munitsupalitetiv [Inland water transport: advantages and involvement of regions and municipalities].* URL: <https://logistics-ukraine.com/2020/12/15/%d0%b2%d0%bd%d1%83%d1%82%d1%80%d1%96%d1%88%d0%bd%d1%96%d0%b9-%d0%b2%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d0%b9-%d1%82% d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82-%d0%bf% d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b2%d0%b0%d0%b3/>.
2. *Zadachi ministerstva v ramkakh galuzi morskogo ta richkovogo transportu [Tasks of the Ministry in the field of sea and river transport].* URL: <https://mtu.gov.ua/content/zadachi-ministerstva-v-ramkah-galuzi-morskogo-transportu.html>.
3. *Ministerstvo infrastruktury Ukrainy [Ministry of Infrastructure of Ukraine]. Ofitsiyni sait.* URL: <http://www.mtu.gov.ua/>.
4. *State Statistics Service of Ukraine. Official site.* URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ8_u.htm.
5. *Richkova infrastruktura povynna staty elementom agrarnoi logistyky Ukrainy [River infrastructure should become an element of agricultural logistics in Ukraine].* URL: <http://minagro.gov.ua/node/16911>.
6. *Richkova logistryka: stan, mozhlyvosti, rozvytok [River logistics: state, opportunities, development].* URL: <http://agro-business.com.ua/agro/infrastruktura-rynku/item/8287-richkova-lohistryka-stan-mozhlyvosti-rozvytok.html>.
7. *Richkova informatsiina sluzhba. Porty [River information service. Ports].* URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderby=name&showRiver=riverAll>.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна
e-mail: goroshkova69@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7142-4308
Researcher ID: D-6527-2019

Меньшов Олександр Ігорович, д-р геол. наук, ст. дослідник, доцент кафедри геоінформатики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННІ «Інститут геології», вул. Васильківська, 90, м. Київ, 03022, Україна
menshov.o@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7280-8453

Васильєва Олена Олексіївна, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії економічних наук України, декан факультету міжнародного туризму та економіки, Національний університет «Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, Україна
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2859-3592
Researcher ID: U-2611-2019

Сумець Олександр Михайлович, д-р екон. наук, доцент, академік Академії економічних наук України, старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії «Науки про Землю», Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
sumets.alexander@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7116-3857>
Researcher ID: H-9132-2018

Рижиков Ігор Володимирович
Магістр кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
igor.rychikov@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor, National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2, Skovorody vul., Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Menshov Oleksandr, Dr. Sci. (Geol.), Senior Researcher, Associate Professor of the Geoinformatics Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Geology, 90 Vasylkivska Str., Kyiv, 03022, Ukraine
menshov.o@ukr.net

Vasyl'yeva Olena, D. Sc. in Economics, Professor, National University «Zaporizhzhia Polytechnic» 64, Zhukovsky Str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com

Sumets Alexander, D. Sc. in Economics, Senior Researcher, Research Laboratory «Earth Sciences», National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine
sumets.alexander@gmail.com

Ryshkov Ihor

Magister of Department of Environmental Studies, National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine
igor.rychikov@gmail.com

УДК 351/354

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-45-51>

РОЗВИТОК КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ РИНКІВ

Ігнатенко М. М.
Мармуль Л. О.
Романюк І. А.

Предметом дослідження є процес формування та реалізації конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків.

Метою роботи є дослідження взаємозв'язку між глобалізацією ринків та розвитком конкурентних стратегій підприємств, а також надання рекомендацій підприємствам щодо розвитку ефективних конкурентних стратегій, які враховують глобальні тенденції та особливості місцевих ринків.

Методологічною основою статті можуть бути різні підходи та методи дослідження, в залежності від конкретної спрямованості. Використані методи економічного аналізу, зокрема порівняльний аналіз різних конкурентних стратегій, SWOT-аналіз, аналіз Портера та інші. Також використані методи соціологічного дослідження, зокрема опитування різних груп зацікавлених сторін, або методи практичного досвіду, включаючи кейс-студії успішних підприємств та їх стратегій.

Результати роботи. Встановлено, що в умовах глобалізації ринків, підприємства повинні розробляти конкурентні стратегії, що враховують тенденції розвитку глобального ринку та особливості конкуренції у різних регіонах світу. Визначено основні чинники, що впливають на розробку конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків, зокрема: зміни у політичному, економічному, соціокультурному та технологічному середовищі, зростання конкуренції, зміни вимог споживачів, посилення впливу регулюючих органів тощо. Досліджено основні стратегії, що можуть бути застосовані підприємствами в умовах глобалізації ринків, такі як: стратегії диференціації, стратегії зниження вартості, стратегії фокусування та комбіновані стратегії. З'ясовано, що успішність

конкурентної стратегії підприємства в умовах глобалізації ринків залежить від кількох факторів, зокрема: вибору правильної стратегії, ефективного управління ресурсами, адаптації до місцевих умов та взаємодії з партнерами. Надано рекомендації щодо розробки та реалізації конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків, зокрема: аналізувати тенденції розвитку глобального ринку. Визначено ключові фактори, які впливають на формування та реалізацію конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків. Це дає можливість підприємствам більш ефективно адаптуватися до змінних умов ринку та розробляти свої стратегії на основі аналізу цих факторів.

Галузь застосування результатів. Рекомендації щодо розвитку конкурентних стратегій, які були сформульовані, можуть бути використані підприємствами різного розміру та галузей, які ефективно конкурують на міжнародних ринках. Зокрема, дослідження можуть бути корисними для менеджерів, які відповідають за розвиток стратегій компаній, а також для дослідників і викладачів, які займаються проблемами конкурентоспроможності підприємств.

Висновки. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків є важливим фактором їх успіху та збереження конкурентоспроможності. Ефективний вибір та реалізація стратегій потребує глибокого аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, ретельного вивчення конкурентного поля та використання сучасних інструментів стратегічного менеджменту.

Ключові слова: конкурентні стратегії, глобалізація ринків, стратегічне управління, міжнародна торгівля, міжкультурні відмінності, конкурентоспроможність, адаптація до змін, інновації, зовнішня середовище, ризики в управлінні.

DEVELOPMENT OF COMPETITIVE STRATEGIES BY ENTERPRISES IN THE GLOBALIZATION OF MARKETS

Ihnatenko Mykola,
Marmul Larisa,
Romaniuk Iryna

The subject of the study is the process of formation and implementation of competitive strategies of enterprises in the conditions of globalization of markets.

The purpose of the article is to study the relationship between the globalization of markets and the development of competitive strategies of enterprises, as well as to provide recommendations to enterprises on the development of effective competitive strategies that take into account global trends and the peculiarities of local markets.

The methodological basis of the article can be various research approaches and methods, depending on the specific orientation. The methods of economic analysis are used, in particular, comparative analysis of various competitive strategies, SWOT analysis, Porter's analysis, and others. Also used are methods of sociological research, in particular surveys of various groups of stakeholders, or methods of practical experience, including case studies of successful enterprises and their strategies.

Results of the article. It has been established that in the conditions of globalization of markets, enterprises must develop competitive strategies that take into account the trends of global market development and the peculiarities of competition in different regions of the world. The main factors influencing the development of competitive strategies of enterprises in the conditions of globalization of markets are identified, in particular: changes in the political, economic, socio-cultural and technological environment, the growth of competition, changes in consumer requirements, the strengthening of the influence of regulatory bodies, etc. The main strategies that can be applied by enterprises in the conditions of globalization of markets, such as: differentiation strategies, cost reduction strategies, focusing strategies and combined strategies, are studied. It was found that the success of the company's competitive strategy in the conditions of globalization of markets depends on several factors, in particular: choosing the right strategy, effective management of resources, adaptation to local conditions and interaction with partners. Recommendations are given on the development and implementation of competitive strategies of enterprises in the conditions of globalization of markets, in particular: analyze trends in the development of the global market. An additional result is the identification of key factors that influence the formation and implementation of competitive strategies of enterprises in the conditions of globalization of markets. This enables enterprises to more effectively adapt to changing market conditions and develop their strategies based on the analysis of these factors.

Field of application of results. The recommendations for the development of competitive strategies that have been formulated can be used by enterprises of various sizes and industries that wish to compete in international markets. In particular, the research can be useful for managers who are responsible for the development of company strategies, as well as for researchers and teachers who deal with problems of competitiveness of enterprises.

Conclusions. The development of competitive strategies of enterprises in the conditions of globalization of markets is an important factor in their success and preservation of competitiveness. Effective selection and implementation of strategies requires a deep analysis of external and internal environmental factors, a thorough study of the competitive field, and the use of modern strategic management tools.

Key words: competitive strategies, globalization of markets, strategic management, international trade, intercultural differences, competitiveness, adaptation to changes, innovations, external environment, management risks.

JEL Classification: F17, O10, O33

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації ринків конкуренція стає все більш жорсткою і підприємства повинні розробляти ефективні конкурентні стратегії, які б дозволили їм не тільки вижити на ринку, але і успішно конкурувати з іншими гравцями. Однак, у зв'язку зі зростаючою невизначеністю та непередбачуваністю ринкових умов, важливо розробляти гнучкі та адаптивні конкурентні стратегії, які можна швидко перетворювати для забезпечення конкурентної переваги. Тому важливо проаналізувати сучасні тенденції розвитку ринків та визначити фактори, які впливають на конкурентоспроможність підприємств, щоб на основі цього розробити ефективну конкурентну стратегію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації підтверджують те, що глобалізація ринків вимагає від підприємств розробки ефективних конкурентних стратегій. Серед них праці Задорожньої С., Ковальчук Т., Конончук О., Котельникова Д., Пічкурової З., Смоленюк П. та ін. Публікації демонструють, що глобалізація ринків є важливим фактором для розвитку конкурентних стратегій підприємств. Підприємства повинні розглядати глобалізацію як можливість для розвитку нових конкурентних переваг, а не тільки як загрозу, і використовувати комбіновані стратегії, які враховують як глобальні, так і місцеві ринки.

Мета статті полягає в дослідженні взаємозв'язку між глобалізацією ринків та розвитком конкурентних стратегій підприємств, а також наданні рекомендацій підприємствам щодо розвитку ефективних конкурентних стратегій, які враховують глобальні тенденції та особливості місцевих ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, де глобалізація ринків стала невід'ємною частиною економічного розвитку, підприємства стикаються зі зростаючим рівнем конкуренції. Для того, щоб вижити і процвітати в такому середовищі, вони повинні розробляти та реалізовувати ефективні конкурентні стратегії [1-5]. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків включає в себе декілька ключових аспектів:

1) глобалізація ринків визначається як процес інтеграції різних національних ринків у єдиний світовий ринок. Цей процес зумовлений зростанням міжнародної торгівлі та інвестицій, збільшенням міжнародної конкуренції та впровадженням нових технологій;

2) розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків вимагає від підприємств здійснення комплексних аналізів ринку, а також врахування різних факторів, таких як політичні, економічні, соціальні та технологічні;

3) ключовими факторами, які впливають на розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків, є збільшення конкуренції, розвиток технологій, зміни у попиті споживачів, зміни в законодавстві, зміни у політичному та економічному середовищі;

4) розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків включає в себе використання різних підходів до конкуренції, таких як стратегія низьких витрат, стратегія диференціації, стратегія фокусування на певному сегменті ринку тощо;

5) успішний розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків потребує не тільки вибору правильної стратегії, але і її ефективної реалізації. Для цього необхідно забезпечити належне управління процесом виробництва та контролювати вартість продукції, забезпечити якість продукції та підтримувати високий рівень задоволеності споживачів.

Для успішного розвитку конкурентних стратегій в умовах глобалізації ринків важливо здійснювати постійний моніторинг ринкових тенденцій та виявляти нові можливості для розвитку бізнесу [6-9]. Також необхідним є підвищення ефективності внутрішнього управління та забезпечення високої кваліфікації персоналу. Необхідно зазначити, що успішний розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків можливий тільки при використанні інноваційних технологій та підходів. Наприклад, цифрові технології, штучний інтелект, блокчейн та інші інновації можуть допомогти підприємствам ефективніше взаємодіяти зі споживачами та забезпечити швидкий доступ до інформації про поточні тенденції та потреби ринку.

Варто зазначити, що для успішного розвитку конкурентних стратегій підприємств важливим є не тільки здатність адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, але і здатність до самокритичності та змін у внутрішньому середовищі підприємства. Це може включати перегляд стратегії та бізнес-моделі, підвищення якості управління та оптимізацію бізнес-процесів. Основними елементами розвитку конкурентних стратегій підприємств є:

- розуміння специфіки ринку, на якому вони діють – при розробці стратегії необхідно звертати увагу на особливості культури, мови та поведінки споживачів на цьому ринку, щоб ефективно взаємодіяти з ними та задовольняти їхні потреби;

- взаємодія зі стейкхолдерами, такими як споживачі, партнери та інвестори – обов'язково потрібно забезпечити взаємовигідні умови співпраці зі всіма стейкхолдерами, щоб створити максимально ефективну стратегію, яка задовольнятиме потреби всіх зацікавлених сторін;

- постійний моніторинг ринку та змін у зовнішньому середовищі – має бути готовим до швидкої реакції на зміни та адаптуватися до них, щоб зберегти свою конкурентну позицію та забезпечити стійкий розвиток;

- використання сучасних інструментів та технологій, наприклад, використання аналітики даних та машинного навчання може допомогти підприємству зрозуміти поведінку споживачів та ринкові тенденції, що дозволить розробити ефективну стратегію;

- розвиток власної маркетингової стратегії, що дає можливість підприємству ефективно просувати свій продукт на ринку та зберегти конкурентну позицію. Ключовим елементом маркетингової стратегії є розробка бренду, який дозволить підприємству стати впізнаваним та відрізнитися від конкурентів;

- постійна інноваційна діяльність – вдосконалювати свій продукт та сервіси, випускати нові продукти та розвиватися в нових напрямках. Це дозволить підприємству не тільки зберегти свою конкурентну позицію, але й розширити свій бізнес та зайняти нові позиції на ринку.

Також для розвитку конкурентних стратегій підприємств у глобальному середовищі важливо використовувати інноваційні підходи. Це може бути впровадження нових технологій, створення інноваційних продуктів або вдосконалення бізнес-моделей. Такі кроки дозволяють підприємствам відрізнятись від конкурентів та займати лідерські позиції на ринку. Крім того, необхідно розуміти особливості глобального ринку та здійснювати аналіз конкурентних переваг і недоліків підприємств [10-14]. Наприклад, збільшення кількості конкурентів на ринку може призвести до падіння цін на товари або послуги, тому підприємства повинні бути готові до таких ситуацій та розробляти стратегії, які дозволять їм ефективно конкурувати в таких умовах.

Ефективним способом розвитку конкурентних стратегій підприємств в глобальному середовищі є партнерство та співпраця з іншими підприємствами, які мають спільні інтереси. Це може бути розробка спільних проєктів, об'єднання зусиль для вирішення спільних проблем, обмін знаннями та досвідом. Такі партнерства дозволяють підприємствам займати більш вигідні позиції на ринку та розвиватись ефективніше в умовах глобалізації. Іншим аспектом розвитку конкурентних стратегій в умовах глобалізації ринків є врахування місцевих особливостей та культурних різниць. Підприємства повинні адаптувати свої продукти та послуги до потреб і вимог місцевих споживачів, враховуючи культурні особливості та інші фактори. Також важливо звертати увагу на ризики та виклики, пов'язані з глобалізацією ринків, такі як зміни валютних курсів, політичні та економічні кризи в різних країнах, а також регулювання діяльності підприємств у різних країнах.

Ключовим аспектом розвитку конкурентних стратегій є постійна увага до вдосконалення внутрішніх процесів та залучення талановитих фахівців. Підприємства повинні забезпечувати високий рівень професійного розвитку своїх працівників, використовувати новітні технології та вдосконалювати внутрішні процеси, щоб забезпечити ефективну діяльність та здатність конкурувати на глобальному ринку. Взагалі, розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків є складним та динамічним процесом, що вимагає від підприємств постійної уваги до змін на ринку та здатності адаптуватись до них. Необхідно враховувати різноманітні фактори та використовувати різні підходи для досягнення успіху на глобальному ринку.

Іншою суттєвою частиною конкурентної стратегії є вибір ринків, на яких підприємство зосередить свою увагу. В умовах глобалізації ринків дедалі більше підприємств звертають увагу на міжнародні ринки і розглядають можливість експортування своїх товарів та послуг за кордон. Проте, перед тим як обрати ринки для виходу на них, підприємство повинно провести аналіз ринку, його споживачів та конкурентів [15-18]. Аналіз ринку допоможе підприємству зрозуміти, які товари та послуги є популярними на даному ринку, які є потреби споживачів, які цінові та маркетингові стратегії використовують конкуренти та як можна підійти до цього ринку зі своїми пропозиціями. Ще одним елементом конкурентної стратегії є визначення переваг підприємства перед конкурентами. Це може бути, наприклад, більш ефективний процес виробництва, унікальні технології, більш високоякісні товари або послуги, більш гнучкі ціни тощо. Важливо, щоб підприємство могло чітко виділити свої переваги перед конкурентами та використовувати їх для залучення споживачів на свій бік.

Успіх конкурентної стратегії залежить від її виконання та реалізації в життя. Підприємство повинно розробити плани та програми дій, які допоможуть здійснити обрану стратегію. Важливо також відслідковувати результати реалізації стратегії та вносити корективи у разі необхідності. Інші підходи до розвитку конкурентних стратегій в умовах глобалізації ринків можуть включати:

1. Розробку стратегій диференціації, тобто створення унікальних товарів і послуг, які відрізняються від товарів та послуг, що пропонують конкуренти. Цей підхід дозволяє підприємствам підвищити ціни на свої товари та послуги, що збільшує їх прибуток та стабільність на ринку. Однак, цей підхід може вимагати значних витрат на дослідження та розробку нових товарів і послуг.

2. Розвиток стратегій лідерства вартості, тобто зниження витрат на виробництво товарів і послуг, щоб підприємство могло пропонувати товари та послуги за нижчими цінами, ніж конкуренти. Цей підхід може допомогти підприємствам залучити нових клієнтів, але вимагає постійного вдосконалення процесів та оптимізації витрат на виробництво.

3. Використання стратегій фокусування на конкретних сегментах ринку, тобто спрямованості на задоволення потреб окремої групи споживачів. Цей підхід дозволяє підприємствам бути більш успішними в обслуговуванні конкретних сегментів ринку та зменшує конкуренцію, однак, може обмежувати можливості зростання та розвитку компанії.

У кожного підходу є свої переваги та недоліки, тому для досягнення успіху в умовах глобалізації ринків необхідно вибрати той, який найбільше підходить для певного підприємства та його конкретної ситуації [19]. Крім того, важливим фактором в розвитку конкурентних стратегій підприємств є їхній підхід до інновацій. У глобальному бізнес-середовищі інновації можуть стати ключовим інструментом в конкурентній боротьбі, дозволяючи підприємствам отримувати переваги перед конкурентами і реагувати на зміни в ринкових умовах. Важливою частиною розвитку інноваційної стратегії є не тільки розробка нових продуктів та технологій, але і забезпечення швидкої комерціалізації та їхнього успішного впровадження на ринку.

Ефективний розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків потребує також розуміння та використання культурної та міжкультурної специфіки різних ринків. Для успішного ведення

бізнесу на міжнародних ринках важливо мати належне розуміння культурних різниць між різними країнами та вміти адаптувати свої продукти та послуги до вимог місцевих споживачів. Крім того, міжкультурна комунікація та управління міжнародними командами є ключовими елементами успішного бізнесу в умовах глобалізації.

Висновки. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків є невід'ємною умовою успіху і стабільного розвитку. Конкуренція на міжнародному рівні, культурні та соціальні відмінності, технологічний прогрес – ці фактори ставлять перед підприємствами нові виклики. Через аналіз ринку та конкурентів, інновації та диференціацію, розвиток міжнародного співробітництва, адаптацію до місцевих умов та ефективне управління постачанням підприємства можуть розробити й впровадити конкурентні стратегії, які допоможуть їм забезпечити стабільну позицію на глобальному ринку. Проте варто пам'ятати, що розвиток конкурентних стратегій є постійним процесом. Підприємства повинні постійно моніторити зміни на ринку, аналізувати дії конкурентів та споживачів, інновації та технологічний прогрес. Вони повинні бути готові адаптуватися до змін і вчасно вносити корективи у свої стратегії.

У результатах глобалізації ринків, конкурентні стратегії стають все більш важливим інструментом для досягнення конкурентної переваги і забезпечення успіху підприємств. Ефективний розвиток та використання стратегій дозволить підприємствам зайняти вигідні позиції на глобальних ринках і забезпечити стійкий розвиток у конкурентному середовищі. Варто зазначити, що розвиток конкурентних стратегій в умовах глобалізації ринків – це складний і багатогранний процес, який вимагає глибокого аналізу, інноваційного мислення та гнучкості. Підприємства, які здатні ефективно реалізувати конкурентні стратегії, матимуть перевагу на глобальних ринках та зможуть прогресувати в умовах зростаючої конкуренції та глобалізації економіки.

Список використаних джерел

1. Котельников Д. І., Задорожна С. М. *Управління конкурентоспроможністю: навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 168 с.*
2. Кульпінська Л. *Конкурентоспроможність національної економіки в контексті інтеграційних процесів. Вісник КНТЕУ. 2019. № 5. С. 87-99.*
3. Ігнатенко М. М., Леваєва Л. Ю., Романюк І. А. *Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.econotyu.nauka.com.ua/?op=1&z=7854>*
4. Пічкурова З. В. *Світова практика державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах пандемії COVID-19. Науковий економічний журнал «Інтелект XXI». К.: Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 6. С. 85-91.*
5. Романюк І. А., Мандич О. В., Севідова І. О., Квятко Т. М., Бабко Н. М. *Рекламний менеджмент: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ. 2020. 162 с.*
6. Ігнатенко М. М. *Планування і прогнозування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки. Агросвіт. 2015. № 17. С. 31-37.*
7. Обруч Г. В., Іванюта Б. Л., Журавльов К. В. *Проблеми і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 61. С. 53-62.*
8. Мармуль Л. О., Романюк І. А., Полегенько А. С. *Конкурентоспроможність плодоовочевої продукції та маркетингові стратегії розвитку її ринку. Причорноморські економічні студії. Вип. 1. 2016. С. 95-98.*
9. Ковальчук Т., Конончук О. *Міжнародні злиття та поглинання як фактор посилення конкурентоспроможності ТНК. Галицький економічний вісник. 2020. №4 (65). С. 224-236.*
10. Мармуль Л., Романюк І. *Потенціал конкурентоспроможності підприємницької діяльності у галузі сільського зеленого туризму. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 1 (37). С. 47-50.*
11. Ігнатенко М. М. *Становлення стратегічного управління соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки. Вісник Сумського національного аграрного університету: наук. жур. Серія «Економіка і менеджмент». Вип. 12(66). Суми: СНАУ. 2015. С. 163-168.*
12. Мандич О. В., Науменко І. В., Романюк І. А. *Формування політики товаророзподілу в інтегрованих структурах. Актуальні проблеми інноваційної економіки, 2019. Вип. 4. С. 83-87.*
13. Смоленюк П. С. *Обґрунтування конкурентної стратегії підприємств. Інноваційна економіка. 2012. № 29. С. 86-93.*
14. Романюк І. А. *Вплив конкурентної боротьби на управління маркетинговою діяльністю сучасних підприємств. Молодь і сільськогосподарська техніка у XXI сторіччі: 3б. матер. XVI-й Міжнар. форум молоді. Харків: ХНТУСГ. 2020. С. 206*
15. Тульчинська С. О., Дергалюк М. О., Радкевич Д. О. *Стратегія підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників на світовому ринку в умовах макроекономічної нестабільності. Ефективна економіка. 2021. № 1. URL: <http://www.econotyu.nauka.com.ua/?op=1&z=8493>*
16. Ігнатенко М. М., Леваєва Л. Ю., Мармуль Л. О. *Конкурентні переваги як джерела організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2020. № 10. С. 4-10.*
17. Севідова І. О., Мандич О. В., Квятко Т. М., Бабко Н. М., Романюк І. А. *Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с.*

18. Барабась Д. О. Конкурентні стратегії підприємства. Стратегія економічного розвитку України. 2013. Вип. 2-3. С. 200-208.

19. Ihnatenko M. M., Romaniuk I. A., Yatsenko Ya. I. Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state. *Економічний вісник університету*. 2021. Вип. 51. С. 7-13.

References

1. Kotel'nykov, D. I., Zadorozhna, S. M. (2014). *Upravlinnya konkurentospromozhnisty [Management of competitiveness]*. Kyiv : Vydavnychy Dim «Slovo».

2. Kul'pins'ka, L. (2019). *Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky v konteksti intehratsiynykh protsesiv [Competitiveness of the national economy in the context of integration processes]*. *Visnyk KNTEU*, 5, 87-99.

3. Ihnatenko, M. M., Levayeva, L. Yu., Romaniuk, I. A. (2020). *Informatsiyne zabezpechennya orhanizatsiyno-ekonomichnykh priorytetiv rozvytku fermers'kykh hospodarstv i sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Information provision of organizational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises]*. *Efektivna ekonomika*, 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7854>

4. Pichkurova, Z. V. (2020). *Svitova praktyka derzhavnoyi pidtrymky maloho ta seredn'oho biznesu v umovakh pandemiyi COVID-19 [Global practice of state support for small and medium-sized businesses in the conditions of the COVID-19 pandemic]*. *Naukovyy ekonomichnyy zhurnal «Intelekt KHKHI»*. K.: Vydavnychy dim «Hel'vetyka», 6, 85-91.

5. Romaniuk, I. A., Mandych, O. V., Syevidova, I. O., Kvyatko, T. M., Babko, N. M. (2020). *Reklamnyy menedzhment [Advertising management]*. Kharkiv: KHNTUSH.

6. Ihnatenko, M. M. (2015). *Planuvannya i prohnozuvannya sotsial'noyi vidpovidal'nosti sub'yektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky [Planning and forecasting of social responsibility of business entities in the agrarian sector of the economy]*. *Ahrosvit*, 17, 31-37.

7. Obruch, H. V., Ivanyuta, B. L., Zhuravl'ov, K. V. (2018). *Problemy i perspektyvy rozvytku maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukraini [Problems and prospects for the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine]*. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 61, 53-62.

8. Marmul', L. O., Romaniuk, I. A., Polehen'ko, A. S. (2016). *Konkurentospromozhnist' plodoovochevoyi produktsiyi ta marketynhovi stratehiyi rozvytku yiyi rynku [Competitiveness of fruit and vegetable products and marketing strategies for the development of its market]*. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, 1, 95-98.

9. Koval'chuk, T., Kononchuk, O. (2020). *Mizhnarodni zlyttya ta pohlynannya yak faktor posylennya konkurentospromozhnosti TNK [International mergers and acquisitions as a factor in strengthening the competitiveness of TNC]*. *Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk*, 4 (65), 224-236.

10. Marmul', L., Romaniuk, I. (2017). *Potentsial konkurentospromozhnosti pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti u haluzi sil's'koho zelenoho turyzmu [Competitiveness potential of entrepreneurial activity in the field of rural green tourism]*. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (37), 47-50.

11. Ihnatenko, M. M. (2015). *Stanovlennya stratehichnoho upravlinnya sotsial'noyu vidpovidal'nisty sub'yektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky [Formation of strategic management of social responsibility of economic entities in the agrarian sphere of economy]*. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*, 12(66), 163-168.

12. Mandych, O. V., Naumenko, I. V., Romaniuk, I. A. (2019). *Formuvannya polityky tovarorozpodilu v intehrovanykh strukturakh [Formation of the policy of product distribution in integrated structures]*. *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky*, 4, 83-87.

13. Smolenyuk, P. S. (2012). *Obgruntuvannya konkurentnoyi stratehiyi pidpryyemstv [Justification of the competitive strategy of enterprises]*. *Innovatsiyna ekonomika*, 29, 86-93.

14. Romaniuk, I. A. (2020). *Vplyv konkurentnoi borotby na upravlinnia marketynhovoio diialnistiu suchasnykh pidpryyemstv [The impact of competition on the management of marketing activities of modern enterprises]*. *Molod i sil's'kohospodarska tekhnika u KhKhI storichchi: Zb. mater. KhVI-y Mizhnar. forum molodi*. Kharkiv: KhNTUSH, 206.

15. Tul'chyn'ska, S. O., Derhalyuk, M. O., Radkevych, D. O. (2021). *Stratehiya pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ukraiyins'kykh tovarovyrobnykiv na svitovomu rynku v umovakh makroekonomichnoyi nestabil'nosti [A strategy for increasing the competitiveness of Ukrainian commodity producers on the world market in conditions of macroeconomic instability]*. *Efektivna ekonomika*, 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8493>

16. Ihnatenko, M. M., Levayeva, L. Yu., Marmul', L. O. (2020). *Konkurentni perevahy yak dzherela orhanizatsiyno-ekonomichnykh priorytetiv rozvytku fermers'kykh hospodarstv i sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Competitive advantages as a source of organizational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises]*. *Ahrosvit*, 10, 4-10.

17. Syevidova, I. O., Mandych, O. V., Kvyatko, T. M., Babko, N. M., Romaniuk, I. A. (2020). *Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [Competitiveness of the enterprise]*. Kharkiv: KHNTUSH.

18. Barabas', D. O. (2013). *Konkurentni stratehiyi pidpryyemstva [Competitive strategies of the enterprise]*. *Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, 2-3, 200-208.

19. Ihnatenko, M. M., Romaniuk, I. A., Yatsenko, Ya. I. (2021). *Support of projects and strategies for development of rural green tourism enterprises by local communities and the state*. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 51, 7-13.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Ігнатенко Микола Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: professorignatenko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5713-7951>

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: marmul61@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>

Романюк Ірина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та економіки, Криворізький державний педагогічний університет
проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна
e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9257-2043>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Ihnatenko Mykola, doctor of economic sciences, professor, Head of the Department of Economics, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: professorignatenko@ukr.net

Marmul Larisa, doctor of economic sciences, professor, professor of the Department of Economics, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
Str. Sukhomlinskoho, 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: marmul61@ukr.net

Romaniuk Iryna, doctor of economic sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Economics, Kryvyi Rih State Pedagogical University
Avenue Gagarina, 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine
e-mail: romaniuk.iryana@ukr.net

УДК 657.633.5

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-51-57>

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ: ВІТЧИЗНЯНА ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

Калюга Є. В.,
Грищук Г. В.

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації національної економіки спостерігається посилення ринкової конкуренції й ускладнення управління виробництвом продукції рослинництва, що суттєво впливає на контрольний процес та трансформує підходи до його організаційно-методологічних засад з урахуванням зарубіжного досвіду. На сучасному етапі розвитку система внутрішнього контролю малих підприємств відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування та реалізації потреб користувачів в інформації з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо виробничої діяльності.

Постановка проблеми. Дослідження системи внутрішнього контролю виробничої діяльності дасть можливість перейти від традиційно пасивного контролю до його активних форм задля виявлення негативних явищ у діяльності малих підприємств, відхилень витрат від норми та визначення причин і шляхів усунення цих недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, ролі та місця внутрішнього контролю на малих підприємствах досліджували такі провідні науковці як Богданюк О. В., Вдовенко Н. М., Дерій В. А., Коцупатрій М. М., Маргасова В. Г., Марчук У. О., Савчук В. К., Садовська І. Б., Пархоменко В. М., Пилипів Н. І. та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку останніми економічними подіями, а саме наслідками пандемії COVID-19 та введенням воєнного стану на території України, що зумовлюють появу нових ризиків сільськогосподарського виробництва та розробку заходів внутрішнього контролю щодо їх попередження.

Постановка завдання, мети дослідження. У ході проведеного дослідження поставлено такі завдання: визначити особливості проведення внутрішнього контролю на малих підприємствах відповідно до вітчизняної та міжнародної практики; дослідити елементи, прийоми та етапи проведення внутрішнього

контролю на малих сільськогосподарських підприємствах. Метою роботи є надати характеристику системі внутрішнього контролю виробничої діяльності малих сільськогосподарських підприємств.

Методи та методологія дослідження. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ та процесів: аналіз, синтез, індукція, дедуція, аналогія, абстрагування, монографічний, системний і логічний методи.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Охарактеризовано особливості проведення внутрішнього контролю на малих підприємствах відповідно до вітчизняної та міжнародної практики. Проведене дослідження діяльності малих підприємств свідчить про недосконалість організації системи внутрішнього контролю, що безпосередньо впливає на величину виробничих витрат. Визначено основні елементи, прийоми та етапи проведення внутрішнього контролю на малих сільськогосподарських підприємствах з метою дотримання їх послідовності.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності малих сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Система внутрішнього контролю витрат виробництва та собівартості реалізації продукції рослинництва на малих підприємствах має бути побудована таким чином, щоб своєчасно інформувати керівництво про необхідність проведення коригуючих та попереджувальних заходів на основі прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: внутрішній контроль, процедури контролю, внутрішнє контрольне середовище, облікова система, ризики, витрати, собівартість, малі підприємства, сільськогосподарське виробництво.

INTERNAL CONTROL OF PRODUCTION ACTIVITY IN SMALL ENTERPRISES: DOMESTIC AND INTERNATIONAL PRACTICE

Kaliuha Yevheniia,
Hryshchuk Hanna

Relevance of research topic. In the conditions of globalization of the national economy, there is an increase in market competition and the complication of plant production management, which significantly affects the control process and transforms approaches to its organizational and methodological foundations, taking into account foreign experience. At the current stage of development, the internal control system of small enterprises plays an important role in ensuring the effective functioning and implementation of users' needs for information in order to make informed management decisions regarding production activities.

Formulation of the problem. The study of the system of internal control of production activity will provide an opportunity to move from traditionally passive control to its active forms in order to identify negative phenomena in the activities of small enterprises, cost deviations from the norm and determine the causes and ways of eliminating these shortcomings.

Analysis of recent research and publications. The issue of the essence, role and place of internal control at small enterprises was investigated by such leading scientists as Bohdanyuk O. V., Vdovenko N. M., Derii V. A., Kotsupatrij M. M., Margasova V. G., Marchuk U. O., Savchuk V. K., Sadovska I. B., Parkhomenko V. M., Pylypiv N. I. etc.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above-mentioned questions are updated in connection with the latest economic events, namely the consequences of the COVID-19 pandemic and the introduction of martial law on the territory of Ukraine, which lead to the emergence of new risks of agricultural production and the development of internal control measures to prevent them.

Setting the task, the purpose of the study. In the course of the conducted research, the following tasks were set: to determine the specifics of conducting internal control at small enterprises in accordance with domestic and international practice; to investigate the elements, methods and stages of internal control at small agricultural enterprises. The purpose of the work is to provide a description of the system of internal control of the production activity of small agricultural enterprises.

Method or methodology for conducting research. The theoretical and methodological basis of scientific research is general scientific and special methods of learning phenomena and processes: analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, abstraction, monographic, systematic and logical methods.

Presentation of the main material (results of work). The features of internal control at small enterprises in accordance with domestic and international practice are characterized. The conducted study of the activities of small enterprises shows the imperfection of the organization of the internal control system, which directly affects the amount of production costs. The main elements, methods and stages of internal control at small agricultural enterprises are defined in order to observe their sequence.

The field of application of results. The results of the research can be used in the practical activities of small agricultural enterprises.

Conclusions. The system of internal control of production costs and cost of sales of plant products at small enterprises should be built in such a way as to timely inform the management of the need for corrective and preventive measures based on effective management decisions.

Keywords: internal control, control procedures, internal control environment, accounting system, risks, costs, cost, small enterprises, agricultural production.

JEL Classification: M40, M42

Актуальність теми дослідження. Малі підприємства функціонують в умовах планування витрат на вирощування продукції рослинництва та оцінки перспектив їх розвитку. На ці процеси безпосередньо впливають як кон'юнктура ринку, державна підтримка, так і ефективна система внутрішнього контролю за виробничими процесами. У зв'язку з цим однією з нагальних проблем діяльності малих підприємств є налагодження внутрішнього контролю витрат виробництва та собівартості реалізованої продукції рослинництва як основного засобу підвищення конкурентоспроможності та забезпечення ефективності діяльності. Адже головною метою внутрішнього контролю є визначення проблемних питань та недоліків під час формування собівартості, своєчасне їх виправлення та недопущення помилок в подальшому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі проблеми сутності, ролі та місця контролю в системі управління на рівні підприємств розглядались багатьма науковцями. Серед яких Богданюк О. В., Савчук В. К., Садовська І. Б. [1], Вдовенко Н. М., Маргасова В. Г. [2], Дерій В. А. [3], Коцупатрий М. М., Марчук У. О. [4], Пархоменко В. М. [5], Пилипів Н. І. [6] та ін. Наукові здобутки вчених з питань контролю є безперечно вагомим вкладом в науку. Проте, слід зазначити, що подальшого дослідження потребують визначення сутності внутрішнього контролю й особливості його проведення щодо визначення собівартості з метою мінімізації витрат, збільшення обсягів виробництва та якості продукції рослинництва.

Метою дослідження є охарактеризувати систему внутрішнього контролю виробничих витрат і собівартості реалізованої продукції рослинництва як дієвого механізму підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності малих сільськогосподарських підприємств.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: визначити особливості проведення внутрішнього контролю відповідно до вітчизняної та міжнародної практики; дослідити елементи, прийоми та етапи проведення внутрішнього контролю на малих сільськогосподарських підприємствах.

Методи та методологія проведення дослідження. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання явищ та процесів. Зокрема, аналіз (вивчення особливостей проведення внутрішнього контролю на малих підприємствах), індукція (дослідження процесу внутрішнього контролю виробничої діяльності), дедукція (обґрунтування теоретико-методичних положень внутрішнього контролю на малих підприємствах), аналогія (порівняння методики здійснення внутрішнього контролю відповідно до вітчизняної та міжнародної практики), монографічний (при опрацюванні наукових публікацій, фахової літератури) і логічний (з метою узагальнення результатів проведеного дослідження та формування висновків).

Результати дослідження. Відповідно до Міжнародного стандарту аудиту 265 «Повідомлення інформації про недоліки внутрішнього контролю тим, кого наділено найвищими повноваженнями, та управлінському персоналу» на малих підприємствах зазвичай відсутній розподіл ролей управління та найвищого управління, оскільки здебільшого власник виконує обидві ролі і таким чином самотійно може здійснювати більш ефективний контроль. Однак домінування однієї особи в управлінні може бути потенційним недоліком внутрішнього контролю, адже існує можливість нехтування заходами контролю управлінським персоналом [7]. У Міжнародному стандарті аудиту 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» визначено, що малі підприємства можуть використовувати менш структуровані заходи та простіші процеси і процедури для досягнення своїх цілей. Проте контроль може бути неефективним у випадку, коли інформація, яка створюється в цілях внутрішнього контролю (наприклад, оперативний Звіт про відхилення), не є ефективним, оскільки особа, відповідальна за огляд інформації, не розуміє його призначення або не вживає відповідних заходів [8]. Отже, внутрішній контроль розробляється, запроваджується та ведеться для реагування на виявлені ризики, які перешкоджають досягненню цілей малих підприємств, що стосуються:

- достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- дотримання положень нормативно-правових документів;
- ефективності та результативності його діяльності у частині витрат.

У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9] передбачено, що малі підприємства самотійно розробляє систему внутрішнього контролю, відповідальність за організацію якої покладається на керівництво. Це обумовлює необхідність приділяти достатньо уваги налагодженню ефективної системи контролю за виробничою діяльністю. Встановлено, що на практиці досліджуваних малих підприємств контрольні процедури виконуються на кінець звітного періоду на підставі аналізу відхилень фактичних витрат від нормативних. Такий контроль попереджує економічно недоцільні господарські операції й призводить до прийняття ефективних рішень стосовно оптимізації рівня витрат. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне розкрити особливості впровадження системи внутрішнього контролю витрат виробництва та собівартості продукції рослинництва на малих підприємствах.

Внутрішній контроль необхідно здійснювати з метою мінімізації витрат у процесі виробництва. Головною метою здійснення такого контролю є: встановлення конкурентоспроможних видів і назв сільськогосподарської продукції рослинництва та питомої ваги їхніх витрат у загальних витратах досліджуваних малих підприємств; визначення сум витрат на нову сільськогосподарську техніку, технології та питому їх вагу у капітальних витратах підприємств; встановлення сум і структури собівартості конкурентоспроможних видів продукції рослинництва [3].

У процесі проведення внутрішнього контролю перевіряються виконання обсягів виробництва продукції рослинництва в розрізі їх видів; дотримання норм списання ресурсів на витрати на виробництва; ефективність використання основних засобів та нематеріальних активів виробничого призначення; фіксування простоїв,

пов'язаних з поломками сільськогосподарських машин і механізмів, простоїв через відсутність замовлень, сировини й матеріалів. Отже, система внутрішнього контролю повинна будуватись на таких елементах як:

- впровадження ефективних процедур санкціонування господарських операцій з витратами на виробництво продукції рослинництва;
- наявність своєчасної та інформативної системи документування господарських операцій при формуванні собівартості реалізованої продукції рослинництва.

Важливим напрямом формування системи внутрішнього контролю собівартості продукції рослинництва є розкриття її основних елементів: середовище контролю та пов'язані з цим ризики, дані бухгалтерського обліку та процедури контролю (рис. 1).

Рисунок 1. Елементи системи внутрішнього контролю собівартості продукції рослинництва

Джерело: систематизовано авторами на підставі [10; 11].

Внутрішній контроль собівартості продукції рослинництва проводиться в процесі господарської діяльності і дає можливість вчасно виявляти недоліки, вивчати причини їх виникнення, встановлювати винних осіб і вживати заходи щодо їх усунення. Вважаємо, що на досліджуваних малих підприємствах внутрішній контроль витрат виробництва та собівартості реалізованої продукції рослинництва доцільно здійснювати за такими напрямками:

- документальний контроль за даними бухгалтерського обліку (облікова політика, первинні документи, регістри обліку, Робочий план рахунків, звітність);
- фактичний контроль (за статтями витрат; за виробничими процесами та їх відповідність технологічним картам).

Перш за все, необхідно дослідити проведення внутрішнього контролю в обліковій системі за наступними етапами (табл. 1).

Таблиця 1. Етапи проведення документального внутрішнього контролю витрат виробництва та формування собівартості реалізованої продукції рослинництва

Етапи	Прийоми	Джерело інформації	Значення
Визначення об'єкту контролю (витрат)	Документальний	Первинні документи	Дозволяє виявити відхилення фактичних даних від нормативних
Перевірка дотримання положень облікової політики	Документальний	Робоча інструкція з облікової політики	Дозволяє визначити відповідність затверджених варіантів ведення обліку та їх застосування в практичній роботі
Перевірка правильності оформлення первинних документів	Документальний	Первинні документи	Визначає недоліки та можливість їх усунути
Перевірка нормативних даних	Фактичний Документальний	Первинні документи	Виявляє відхилення від норм за окремими статтями витрат (матеріальними та трудовими)
Перевірка відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку	Документальний	Первинні документи, регістри	Обґрунтовує точність визначення собівартості і фінансового результату діяльності
Перевірка достовірності показників звітності	Документальний	Дані синтетичного та аналітичного обліку	Визначає точність відображення фінансових результатів діяльності

Джерело: узагальнено авторами на підставі [5; 6].

У таблиці 1 представлена послідовність здійснення контролю собівартості: від визначення об'єктів витрат, відображення господарських операцій в обліку до формування звітності. Визначені етапи проведення внутрішнього контролю сприятимуть ефективному функціонуванню такої системи, визначенню причин відхилень від норм, аналізу невикористаних ресурсів тощо. Проведені дослідження впровадження системи внутрішнього контролю (документального та фактичного) на малих підприємствах дали підстави визначити виявлені порушення.

При проведенні внутрішнього контролю облікової політики за допомогою методу зіставлень і порівнянь встановлено невідповідність даних Головної книги та форм фінансової звітності («Балансу» (ф. № 1-м), «Звіту про фінансові результати» (ф. № 2-м)). За допомогою проведеного аналізу визначено, що протягом 2020–2021 років у формах фінансової звітності були завищені показники собівартості, що безпосередньо впливає на фінансовий результат до оподаткування. Крім того, обов'язковим є співставлення показників по формах фінансової звітності.

На практиці досліджуваних малих підприємств розповсюдженим до використання є метод арифметичних підрахунків фактичних витрат та їх порівняння із плановими, що передбачені технологічною картою. Співставлення таких даних дає змогу у розрізі проведених робіт відслідковувати значні перевитрати, встановлювати причини і виконавців, а також впливати на них з метою недопущення у майбутньому.

На малих підприємствах використання методу нормативно-правового регулювання ведення обліку та складання звітності є обов'язковим. Проте, за результатами проведення внутрішнього контролю на досліджуваних підприємствах встановлено недотримання чинного законодавства у частині встановлення термінів виплати лікарняних за перші п'ять днів за рахунок підприємства.

При проведенні річної інвентаризації на досліджуваних малих підприємствах встановлено невідповідність списання посадкового матеріалу, зазначеного у первинних документах, та його нормативами.

У рослинництві процес виробництва є тривалим, тому фактичне обстеження посівів сільськогосподарських культур і візуальний огляд його якісних характеристик є необхідним. У процесі проведення контролю встановлено втрату врожаю сільськогосподарських культур за рахунок перенасичення земельних ділянок мінеральними добривами. Це дало змогу оперативно відреагувати на знищення врожаю та передбачити вирощування іншої культури на цій земельній ділянці.

Найбільш розповсюдженим методом фактичного контролю є система GPS-моніторинг витрат палива, насіння, добрив, засобів захисту рослин. На досліджуваних підприємствах були виявлені окремі випадки, коли GPS-датчики на сільськогосподарській техніці не працювали внаслідок оновлення програмного забезпечення, що спричинило перевитрату палива з вини комбайнера.

Дослідження діючої системи внутрішнього контролю малих підприємств аграрного сектору економіки свідчить про недосконалість її проведення у процесі вирощування продукції рослинництва, якому притаманний ретроспективний характер. Тобто контрольні операції та процедури виконуються на кінець звітного періоду на підставі аналізу відхилень від нормативних витрат. Такий контроль ускладнює попередження економічно недоцільних господарських операцій та призводить до прийняття неефективних рішень стосовно оптимізації рівня витрат. У зв'язку з цим доцільним є застосування одночасного здійснення оперативного контролю за витратами на вирощування продукції рослинництва та контролю за технологією виробництва, враховуючи особливості діяльності сільськогосподарських підприємств. Даний процес включає в себе порівняння фактично понесених витрат й обсягів робіт і відповідно до кошторису. Таким чином, відбувається безперервне відстеження руху матеріальних цінностей, продукції рослинництва та незавершеного виробництва з метою накопичення і групування витрат за об'єктами обліку для співставлення фактичних і нормативних даних. На підставі проведеного дослідження вважаємо, що зазначена пропозиція надасть можливість аналізувати виявлені відхилення, встановити причини їх утворення та розробити практичні рекомендації стосовно їх усунення.

Крім того, варто наголосити, що фактичний контроль необхідно проводити по процесно в розрізі калькуляційних статей витрат, які відіграють важливу роль при встановленні джерел їх утворення та визначенні впливу факторів виробництва на зміну фактичних і нормативних показників. Дослідження структури витрат на виробництво продукції рослинництва показало, що матеріальні та трудові витрати є головними елементами та становлять понад 60 % усіх виробничих витрат [12]. Тому зазначений підхід забезпечить всебічне вивчення витрат на виробництво продукції рослинництва за рахунок їх деталізації для кожної операції технологічного процесу, що сприяє підвищенню можливості контролювати хід виконання польових робіт.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Отже, система внутрішнього контролю витрат виробництва та собівартості реалізації продукції рослинництва має бути побудована таким чином, щоб своєчасно інформувати керівництво про необхідність проведення коригуючих та попереджувальних заходів на основі прийняття ефективних управлінських рішень. Одним із шляхів підвищення ефективності управління витратами є вдосконалення її складових елементів, а саме системи контролю в частині переорієнтації від традиційно пасивного контролю до його активних форм, які утворюють контрольно-аналітичне забезпечення для виявлення не тільки негативних явищ у діяльності малих підприємств та відхилень від норми, а й визначення причин та шляхів усунення цих недоліків.

Список використаних джерел

1. Савчук В., Садовська І., Богданюк О. Аналітичний контроль витрат виробництва і собівартості сільськогосподарської продукції. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2022. № 2. С. 60–63. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/268693>

2. Маргасова В. Г., Вдовенко Н. М. Еволюція наукових поглядів на облік витрат і контроль собівартості продукції рослинництва. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 1 (7). С. 69–79. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3380/3395>
3. Дерій В. А. Теоретико-методологічні засади обліку і контролю витрат та доходів підприємств : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 471 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1791/1/dis.pdf>
4. Коцупатрій М. М., Марчук У. О. Внутрішньогосподарський контроль в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств : монографія. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2014. 268 с.
5. Пархоменко В. М. Бухгалтерський облік, внутрішній контроль і економічний аналіз витрат на поліпшення якості продукції: проблеми теорії та методології : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2012. 560 с.
6. Пилипів Н. І. Облік і контроль затрат на газотранспортних підприємствах : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. 364 с.
7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017. Ч. 1. 1142 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf)
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017. Ч. 2. 533 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202(1).pdf)
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
10. Гришчук Г. В. Облік витрат і контроль собівартості продукції рослинництва : дис. ... д-ра філософії : 071 – облік і оподаткування. НУБіП України. Київ, 2023. 230 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_grishchuk.pdf
11. Hryshchuk H., Kaliuha Ye., Kuprina N., Onegina V., Kashperska A. Information systems for cost control of current biological assets of crop production. *Journal of Information Technology Management. Special Issue: Digitalization of Socio-Economic Processes*. Vol. 14. 2022. P. 78–103. DOI 10.22059/JITM.2022.88882. URL: https://jitm.ut.ac.ir/article_88882.html
12. Сільське господарство України за 2021 рік: статистичний збірник. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

References

1. Savchuk, V., Sadovska, I., Bohdaniuk, O. (2022). Analitychnyi kontrol vytrat vyrobnytstva i sobivartosti silskohospodarskoi produktsii [Analytical control of production costs and cost of agricultural products]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiyi politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky) – Bulletin of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (economic sciences)*, 2, 60–63. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/268693> [in Ukr.].
2. Marhasova, V. H., Vdovenko, N. M. (2023). Evoliutsiia naukovykh pohliadiv na oblik vytrat i kontrol sobivartosti produktsii roslynnystva [The evolution of scientific views on cost accounting and cost control of crop production]. *Aktualni pyannia u suchasni nauki – Current issues in modern science*, 1 (7), 69–79. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/3380/3395> [in Ukr.].
3. Derii, V. A. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady obliku i kontroliu vytrat ta dokhodiv pidpriemstv [Theoretical and methodological principles of accounting and control of costs and revenues of enterprises] : dys. ... doct. ekon. nauk: spets. 08.00.09 – diss. ... doct. econ. Sciences: specialist 08.00.09. Ternopil, 471. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1791/1/dis.pdf> [in Ukr.].
4. Kotsupatryi, M. M., Marchuk, U. O. (2014). Vnutrishnohospodarskyi kontrol v upravlinni diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv [Internal control in the management of agricultural enterprises], *Edelweis i K, Vinnitsa*, 268. [in Ukr.].
5. Parkhomenko V. M. (2012). Bukhhalterskyi oblik, vnutrishnii kontrol i ekonomichni analiz vytrat na polipshen-nia yakosti produktsii: problemy teorii ta metodolohii [Accounting, internal control and economic analysis of costs for improving product quality: problems of theory and methodology]. *Zhytomyr: ZhDTU*, 560. [in Ukr.].
6. Pylypiv, N. I. (2007). Oblik i kontrol zatrat na hazotransportnykh pidpriemstvakh [Accounting and control costs for gas transportation enterprises], *VDV TsIT, Ivano-Frankivsk, Ukraine*, 364. [in Ukr.].
7. Ministry of Finance of Ukraine (2017), «International standards for quality control, audit, inspection, other assurance and related services», 1, 1142. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf) [in Ukr.].
8. Ministry of Finance of Ukraine (2017), «International standards for quality control, audit, inspection, other assurance and related services», 2, 533. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202(1).pdf) [in Ukr.].
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999). The Law of Ukraine «On accounting and financial reporting in Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> [in Ukr.].
10. Hryshchuk, H. V. (2023) Oblik vytrat i kontrol sobivartosti produktsii roslynnystva [Cost accounting and cost control of crop production]: dys. ... d-ra filosofii: 071 – oblik i opodatkuвання – thesis ... PhD: 071 – accounting and taxation. *Kyiv*, 230 p. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_grishchuk.pdf [in Ukr.].

11. Hryshchuk, H., Kaliuha, Ye., Kuprina, N., Onegina, V., Kashperska, A. (2022). Information systems for cost control of current biological assets of crop production. *Journal of Information Technology Management. Special Issue: Digitalization of Socio-Economic Processes*, 14, 78–103. DOI 10.22059/JITM.2022.88882. URL: https://jitm.ut.ac.ir/article_88882.html [in Eng.].

12. Agriculture of Ukraine for 2021: statistical collection. The official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Калюга Євгенія Василівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 11, Київ, 03041, Україна, e-mail: kalygae@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9057-7476

Гришук Ганна Валеріївна, доктор філософії, старший науковий співробітник відділу дослідження публічних фінансів Науково-дослідного інституту фінансової політики Державний податковий університет вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна e-mail: ann.umerova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9532-7265

DATA ABOUT THE AUTHORS

Yevheniia Kaliuha, D.Sc. in Economics, Professor, Professor of the Department of Accounting and Taxation National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, str. Heroyiv Oborony st, 11, Kyiv, 03041, Ukraine e-mail: kalygae@ukr.net

Hanna Hryshchuk, PhD, Senior Research Officer of the Department of Public Finance Research, Research Institute of Financial Policy State Tax University Str. University, 31, Irpin, 08200, Ukraine e-mail: ann.umerova@gmail.com

УДК: 330.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-57-62>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-ЕКОСИСТЕМ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Квятко Т. М.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади бізнес-екосистем компанії.

Метою дослідження є вивчення особливостей процесу формування та розвитку екосистем, а також параметрів які впливають на стан її розвитку в середньостроковому та довгостроковому періоді.

Методологічною основою статті є теоретичні положення інноваційної економіки, сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: індукції та дедукції, системно-структурного аналізу та синтезу, аналогії та моделювання, економіко-статистичний метод, абстрактно-логічний метод та монографічний метод.

Результати роботи. Встановлено, що у сучасних стрімко змінних умовах ринку формування екосистем компаніями є прогресивним напрямком економічного розвитку. Однак ці бізнес-моделі повинні бути повністю пов'язані з бізнесом, точніше малий та середній бізнес повинен складати фундаментальну основу екосистеми, головним ресурсом якого має бути людський капітал та інформація. Концентрація цих складових надасть змогу суб'єкту бізнесу розробляти нову та модернізувати існуючу продукцію, тим самим значно краще задовольняти потреби споживачів та, як наслідок, впроваджувати наступні етапи інноваційного розвитку людства.

Галузь застосування результатів. Результати можуть бути використані у діяльності аграрних, переробних та торгівельних підприємств, а також у науково-освітньому процесі аграрними університетами.

Висновки. Розвиток ІТ-технологій провокує зміни в природі конкуренції: вже найближчим часом на ринку конкуруватимуть не окремі учасники ринкових відносин, а нові бізнес-моделі, такі як екосистеми, які спроможні якнайповніше задовольнити запити та очікування споживачів. Враховуючи сучасні тенденції розвитку в міжнародному бізнес-середовищі можна легко спрогнозувати, що в майбутньому окремі суб'єкти економічних відносин не зможуть утримувати лідируючі позиції в якомусь сегменті ринку, а на їх місце придуть бізнес-моделі, які здатні концентрувати свої зусилля не лише на виробництві конкурентної продукції. Враховуючи останні події, рівень корупції, частку тіньової економіки та динаміку макрофінансових

показників можна стверджувати, що спад економічної активності фіксуватиметься в країні і в подальшому. У таких умовах доречно шукати нові підходи для стимулювання бізнесу.

Ключові слова: екосистема, бізнес-моделі, учасники ринку, конкурентоспроможність, компанія, інноваційні технології, потреби споживачів.

FEATURES OF BUSINESS ECOSYSTEM FORMATION IN MODERN CONDITIONS

Kviatko Tetiana

The subject of research is the theoretical and methodological foundations of business ecosystems of companies.

The purpose of the article is a study of features of process of forming and development of ecosystems, and also parameters that influence on her development status in a medium-term and long-term period.

The methodological basis of the article is the theoretical provisions of the innovation economy, a set of general scientific and special research methods, namely: induction and deduction, system-structural analysis and synthesis, analogy and modeling, economic and statistical method, abstract and logical method and monographic method.

Results of the article. It is established that in today's rapidly changing market conditions, the formation of ecosystems by companies is a progressive direction of economic development. However, these business models should be fully connected with business, or rather, small and medium-sized businesses should form the fundamental basis of the ecosystem, the main resource of which should be human capital and information. The concentration of these components will allow a business entity to develop new and modernize existing products, thereby better meeting consumer needs and, as a result, introducing the next stages of innovative development of humanity.

Field of application of results. The results can be used in the activities of agricultural, processing, and trading enterprises, as well as in the research and educational process of agricultural universities.

Conclusions. The development of IT technologies is provoking changes in the nature of competition: in the near future, it will not be individual market participants who will compete in the market, but new business models, such as ecosystems, which are able to fully meet the needs and expectations of consumers. Given the current trends in the international business environment, it is easy to predict that in the future, individual economic actors will not be able to maintain a leading position in any market segment and that they will be replaced by business models that are able to focus their efforts not only on the production of competitive products. Given recent events, the level of corruption, the share of the shadow economy, and the dynamics of macro-financial indicators, it is safe to assume that the country will continue to experience a decline in economic activity. In such circumstances, it is appropriate to look for new approaches to stimulate business.

Key words: ecosystem, business models, market participants, competitiveness, company, innovative technologies, consumer needs.

JEL Classification: D21, D52, F12.

Постановка проблеми. За сучасних умов економічного розвитку використання екосистем є ключовим та прогресивним напрямком в світовому суспільстві, пріоритети якого стрімко змінюються. Фундаментальним каталізатором, що стимулює цей процес є діджиталізація, яка набула своєї актуальності в період пандемії COVID-19 та не втрачає її і за сучасних реалій. В економічній науці все більшої популярності набуває категорія «бізнес-екосистема» яка є цікавою як в практичному застосуванні, так і в теоретичному аспекті. Проведення досліджень в цьому напрямку мотивується змінами, що відбуваються, як на зовнішніх так і на внутрішніх ринках; можливості адаптації до мінливих ринкових умов вимагають впровадження нового механізму взаємодії між всіма елементами бізнес-системи, а також передовим досвідом суб'єктів економічних відносин, набутим в результаті генерування ефективних бізнес-екосистем, які дають можливість продукування синергетичного ефекту. Досягнення останнього всіма учасниками моделі, власне, і відбувається всередині бізнес-екосистеми, яка забезпечує можливість генерування ними спільних резервів (ефектів) фактично поза межами системи, а формування спільних резервів є фізично неможливим. У зв'язку з цим, вивчення сутності та особливостей формування бізнес-екосистеми учасників ринкових відносин є важливою складовою частиною економічних досліджень, адже в майбутньому це формує фундаментальну основу для розробки ефективної стратегії компанії, що в подальшому забезпечує їй досягнення максимального обсягу прибутку в результаті своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в колі досліджень науковців все частіше опиняються питання, що пов'язані з формуванням та перспективністю екосистем компаній. Зокрема О. В. Циганенко, К. Ю. Зубко та Г. І. Самусь вважають, що саме за такими суб'єктами ринкових відносин майбутнє, адже формування такого інноваційного бізнес-середовища дає змогу менеджменту компанії концентрувати свої зусилля не тільки на реалізації товару, що є неефективним, як в середньостроковій так і довгостроковій перспективі [1].

Лемешко М. О. та Лактіонова О. А. стверджують, що для відновлення української економіки вже сьогодні необхідно формувати механізми підтримки бізнесу на основі досвіду країн ЄС у вигляді компенсацій витрат за кредити, грантів, або у вигляді компенсації витрат на заробітну плату тощо [2, с. 116].

Саврук Г. на основі власного досвіду (створення та керівництво бізнес-екосистемами, інтегрування в інші екосистеми) зазначає, що успіх бізнесу дедалі більше починає залежати саме від свідомого поєднання великих корпорацій (надскладна задача для великого бізнесу) та локальних компаній (неймовірні можливості для малого бізнесу) [3].

На думку Лановської Г.І. однією з основних причин повільного темпу розвитку бізнес-екосистем в нашій країні є незацікавленість та фактично відсутність механізму регулювання цих процесів з боку держави [4, с. 112].

Питаннями співробітництва суб'єктів бізнесу та інших організаційних структур також займалися й зарубіжні вчені, а саме М. Портер, К. Сейбл, Ф. Кук, Р. Нельсон, С. Вінтер та інші. Серед вітчизняних вчених-економістів дослідження в цьому напрямку проводили К. Ващенко, М. Данилович, О. Христенко, О. Марченко, М. Шик, Д. Мур, О. Котко та інші.

Вивченням та порівнянням сучасних наукових підходів щодо сутності трактування дефініції «бізнес-екосистема», формуванням екосистем компаній та аналізом наслідків їх функціонування присвячено багато наукових досліджень. Однак, беручи до уваги численні напрацювання науковців, наявність певних дискусійних моментів, які не знайшли відповідного висвітлення на теоретичному рівні, вважаємо, що продовження теоретичних досліджень в цьому напрямку не викликає жодних сумнівів.

Мета статті. Визначення особливостей формування та функціонування бізнес-екосистем, а також параметрів, що впливають на ефективність її розвитку як в середньостроковому, так і в довгостроковому періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 2022 року суб'єкти економічних відносин так і не змогли повністю оговтатися від наслідків економічної кризи, яка була спровокована пандемією COVID-19. Проте, 24 лютого 2022 року на території нашої держави РФ розпочала воєнні дії, в результаті чого, українська економічна система опинилася в надскладних умовах функціонування. Станом на 31.12.2022 року український ВВП скоротився на 29,2 % в порівнянні з аналогічним показником минулого року. За даними Мінекономіки в четвертому кварталі 2022 року в країні було зафіксовано скорочення падіння обсягів ВВП. Наразі в економіці все ще фіксують негативні тенденції, які не дають їй змоги почати процес регенерації. Однією з причин такої ситуації Міністерство економіки називає зниження обсягів споживання продукції домогосподарствами (концентрація на купівлі товарів першої необхідності) [5]. Однак, попри те, що воєнні дії на території України тривають вже більше року, в професійних та наукових колах дедалі частіше починають обговорюватися питання післявоєнного відновлення української економіки та подальших напрямків її розвитку. Не останнє місце в цьому процесі відводять бізнес-екосистемам, які набирають подальшої актуальності та доводять свою ефективність як на міжнародному, так і на локальному рівні.

Процес діджиталізації змусив суб'єктів економічних відносин для ефективного розвитку свого бізнесу враховувати не лише інтереси цільової аудиторії, партнерів, конкурентів тощо, але й брати до уваги вплив соціальних мереж та громадських організацій. Тобто на ринку почала формуватися парадигма екосистемного аналізу економіки [1]. В економічній науці поки що немає єдиного визначення дефініції «бізнес-екосистема», між науковцями тривають подальші дискусії відносно тлумачення даної категорії. Не існує й чіткого розуміння механізму функціонування екосистеми, скоріше за все, на практиці цей механізм реалізується у форматі інноваційної ідеї, що має творчий підхід (концепт). Фундатором категорії «екосистема» називають Джеймса Мура який аналізуючи діяльність корпорації IBM задався трьома ключовими питаннями:

1. Як компанія може втратити контроль та прибутки в тій сфері бізнесу в якій вона і створила інноваційну ділову спільноту?
2. Чи може сформуватися стабільна структура лідерства спільноти, яка б швидко адаптувалася до мінливих ринкових умов?
3. Як компанії можуть залишатися лідерами в сфері, коли повинні постійно пристосовуватись до інноваційних змін?

Поки що практичний менеджмент не може дати чітких відповідей на питання Дж. Мура, адже більшість фахівців та аналітиків вважають, що ефективність їх діяльності залежить від частки ринку, яку вони зможуть охопити у тій чи іншій галузі. Неефективність даного підходу наглядно демонструють компанії, що працюють в галузі новітніх технологій.

Вперше дефініція «бізнес-екосистема» Джеймсом Муром була вжита у статті «Хижак та жертви: нова екологія конкуренції» (Harvard Business Review) у 1993 році. Основна ідея статті полягала в тому, що в сучасних умовах конкуренції компанію доречно розглядати не як окремий елемент певної галузі, а як складову бізнес-екосистеми, яка розповсюджується і на інші галузі економіки. На думку Мура, будь-який суб'єкт економічних відносин може досягти успіху, в результаті створення інноваційних товарів, більш ефективнішими способами в порівнянні з конкурентами у відповідному сегменті ринку. Але дана подія на практиці може реалізуватися лише при наявності певної умови: «У процесі реалізації інноваційної розробки обов'язковою є наявність партнерів-споживачів та партнерів-постачальників. І чим кардинальніша інновація, тим більше повинні бути задіяні й інші гравці ринку, особливо споживачі. Саме наявність таких елементів системи дає змогу спільного бачення того, як ефективно реалізувати інновацію» [2]. В подальшому до структури бізнес-екосистеми Мур включив й інших стейкхолдерів, а також державні органи влади, фінансові установи, профспілки тощо.

Сьогодні акценти учасників ринку постійно зміщуються, конкуренція посилюється, зростають загрози, а жорсткі стратегії конкуренції та директивні схеми дедалі частіше стають все менш ефективними у процесі розвитку компаній. І саме за таких умов функціонування ринку перехід до екосистеми спроможний забезпечити задоволення інтересів його учасників. Проте, для реалізації останнього, екосистема має бути невідривно пов'язаною з бізнесом, точніше малий та середній бізнес має становити основу цієї системи, ключовим ресурсом якого повинен бути людський капітал та інформація [6-8]. Наявність саме цих ресурсів забезпечує можливість суб'єкту економічних відносин створювати нові та удосконалювати існуючі товари, тим самим ефективніше задовольняти інтереси споживачів та, зрештою, впроваджувати наступні етапи інноваційного розвитку людства. Компанія Apple своїм практичним досвідом наглядно демонструє

ефективність функціонування екосистеми поєднуючи сферу персональних комп'ютерів, споживчої електроніки, послуг зв'язку та інформаційних послуг. Формування її екосистеми, з одного боку, відбувалося на основі налагодження взаємозв'язків з великою кількістю постачальників комплектуючих компонентів, а з іншого – з значною кількістю клієнтів у різних сегментах ринку.

На рис. 1 нами було сформовано переваги та недоліки, які характерні для бізнес-екосистеми.

Наразі в світі не існує стандартної моделі бізнес-екосистеми, як правило, вона поєднує різні види послуг та технології на одній платформі під єдиною торговельною маркою та направлена на ефективний взаємозв'язок як з цільовою, так і з потенційною аудиторією. Бізнес-екосистема дає можливість своїм учасникам отримувати переваги в конкурентній боротьбі, на наш погляд, функціонування даної моделі можна порівняти з моделлю взаємодії материнської та дочірніх компаній.

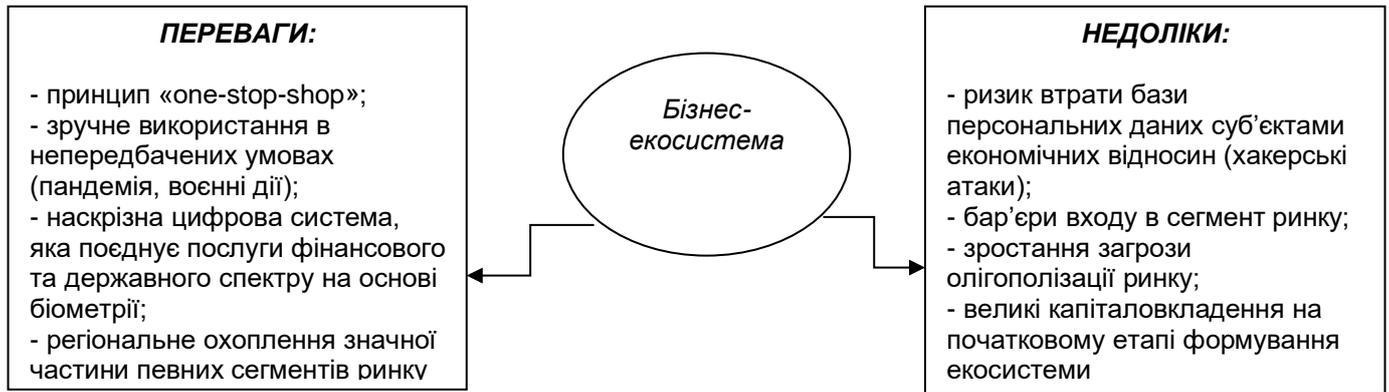

Рисунок 1. Переваги та недоліки бізнес-екосистеми *

* побудовано автором

Актуальність розвитку екосистем в світі сьогодні спровокована можливістю поєднання споживчого та Інтернет-ринку. І хоча наразі відсутня загальна модель бізнес-екосистеми, в економічній науці виділяють такі ключові її характеристики:

- поєднання суб'єктів великого та малого бізнесу (або навіть окремих осіб), які мають можливість разом взаємодіяти, створюючи масштабні проекти, які не спроможна реалізувати в практичній діяльності навіть потужна компанія;

- всі елементи системи співпрацюють заради досягнення спільної мети, яка змушує їх направляти свої зусилля для підтримки максимально довгого існування екосистеми (виявляє прихований потенціал та підвищує продуктивність праці).

Бізнес-екосистема komponує ряд особливостей, які позитивно впливають на результати діяльності всіх її складових:

- стимулювання розвитку дрібних підприємств, які мають інноваційний потенціал та спроможні за підтримки реалізувати його в практичній діяльності;
- можливість вивчення досвіду діяльності крупних компаній та впровадження їх результатів попередньо створивши унікальний товар;
- локальний розвиток всіх складових бізнес-екосистеми;
- взаємодія різних складових екосистеми, які не є її центром (освіта, культура, політика тощо);
- структурованість та послідовність розвитку бізнес-екосистеми.

Процес формування бізнес-екосистеми компанії залежить від її ресурсного потенціалу. Так, наприклад, сьогодні багато компаній відчувають дефіцит трудових ресурсів в цифровій сфері. Для вирішення цієї проблеми, на наш погляд, бізнес має набагато щільніше працювати з закладами сфери освіти, починати шукати цифрові таланти не лише серед студентів, а й серед учнів старших класів. Нажаль, сьогодні, більшість закладів вищої освіти в Україні не розуміють, які потреби мають стейкхолдери відносно фахівців, які спроможні працювати у цифровому форматі. Вітчизняний бізнес лише починає усвідомлювати, що залучення студентства на практику в компанію під час навчання в університеті дає змогу в майбутньому отримувати конкурентні переваги в сфері цифрових трансформацій. Вагомим ресурсом розбудови функціональної екосистеми виступають фінансові можливості компанії, які дають їй змогу інвестувати кошти в проекти, які поки ще не принесли бажаних результатів проте є дуже перспективними. Матеріальні ресурси предствляють собою елемент, який дає можливість всім учасникам бізнес-моделі тісно співпрацювати та досягати визначеної мети [9-11]. Ще однією важливою складовою ресурсної бази компанії є інформаційний потік та цифрові технології. Так, наприклад, нейронні мережі сьогодні здійснюють революційні зміни в процесі менеджменту цифрової економіки.

Сьогодні науковці та фахівці розглядають можливість визначення ефективності функціонування екосистеми компанії (в середньо- та довгостроковій перспективі) на основі розрахунку інтегральних показників, які мають включати аналіз продуктивності, інновативності та стійкості всієї бізнес-моделі. Так, параметр стійкості повинен відображати можливість функціонування моделі при зміні ринкових умов. У процесі аналізу даного параметру

фахівці мають проаналізувати такі показники, як: коефіцієнт виживання на ринку; коефіцієнт опору впливу зовнішнього середовища; постійність використання результатів минулого досвіду; прогнозованість розвитку моделі в майбутньому; коефіцієнт зносу фізичного капіталу. На основі дослідження показників інновативності (розробка нових продуктів, технологій) фахівці мають розуміти чи спроможна бізнес-екосистема формувати нові ніші ринку, тим самим стимулюючи її розвиток та диверсифікацію. Продуктивність дає можливість врахувати часовий лаг від періоду генерації ідеї до отримання кінцевого продукту [12-13]. Розраховується факторна продуктивність як віддача від інвестованого капіталу, продуктивність у часі як функція віддачі, швидкість інновацій як час від появи технології до її поширення [1].

У процесі побудови бізнес-екосистеми центральний суб'єкт має звертати належну увагу на її доступність та взаємозв'язок.

Доступність. На початковому етапі формування екосистеми слід визначити доступність моделі для інших учасників ринку:

- відкрита;
- регульована;
- закрита.

Якщо система є відкритою, то для входу нового учасника не існує жорстких обмежень (учасник має відповідати базовим вимогам). При регульованій моделі встановлюються чіткі вимоги щодо відбору учасників, їх кількості, зони діяльності та можливостей. При закритій системі процес входження нових партнерів жорстко контролюється. Чим більш закрита модель, тим важчим є процес доручення нових учасників та розширення асортименту товарів, проте процес контролю виробництва якісної продукції є набагато простішим, аніж при відкритій моделі. Доступність бізнес-екосистеми має визначатися потребами та очікуваннями цільової аудиторії. Якщо платформа формується для конкретної групи цільової аудиторії, то в такому випадку перевагу має закрита система, яка спроможна надати структурований та високо якісний вибір продукції.

Взаємозв'язок. Питання визначення рівня взаємодії компанії з іншими учасниками екосистеми є ключовим, адже ступінь взаємодії залежить від альтернативних проектів та привабливості центральної компанії. Так, наприклад, потужні компанії (в сфері ІТ-технологій) мають змогу встановлювати рівень доступу до своїх бізнес-моделей та змушувати шукати своєї уваги інших учасників ринку прив'язуючи їх до себе набагато сильніше, ніж би хотілося останнім.

Висновки. Розвиток ІТ-технологій провокує зміни в природі конкуренції: вже найближчим часом на ринку конкуруватимуть не окремі учасники ринкових відносин, а нові бізнес-моделі, такі як екосистеми, які спроможні якнайповніше задовольнити запити та очікування споживачів. Враховуючи сучасні тенденції розвитку в міжнародному бізнес-середовищі можна легко спрогнозувати, що в майбутньому окремі суб'єкти економічних відносин не зможуть утримувати лідируючі позиції в якомусь сегменті ринку, а на їх місце прийдуть бізнес-моделі, які здатні концентрувати свої зусилля не лише на виробництві конкурентної продукції. Враховуючи останні події, рівень корупції, частку тіньової економіки та динаміку макрофінансових показників можна стверджувати, що спад економічної активності фіксуватиметься в країні і в подальшому. У таких умовах доречно шукати нові підходи для стимулювання бізнесу.

Список використаних джерел

1. Циганенко О. В., Зубко К. Ю., Самусь Г. І. Формування екосистеми компанії як основи підвищення стійкості бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 37. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/1236-Текст%20статті-1189-2-10-20220508%20\(1\)](file:///C:/Users/User/Downloads/1236-Текст%20статті-1189-2-10-20220508%20(1) (дата звернення: 05.04.2023).) (дата звернення: 05.04.2023).
2. Лемешко М. О., Лактіонова О. А. Екосистема підтримки бізнесу в умовах пандемії COVID-19 в Україні та в окремих країнах ЄС. *Економіка і організація управління*. 2020. № 2 (38). С. 109-123.
3. Саврук Г. Бізнес-екосистеми: як локальним українським компаніям співпрацювати з гігантами. *Люди. Лідерство і менеджмент. Культура*. 2019. URL: <https://kmbis.ua/ua/article/business-ecosystems> (дата звернення: 07.04.2023).
4. Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 11. С. 257-262.
5. Мінекономіки: ВВП за підсумком 2022 року впав на 29,2%. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b30e854d-b47d-4806-82ac-bb6daa87fa51&title=Minekonomiki&fbclid=IwAR3CfhXhK-0K4XrBnRuOulJIYbV2tVvFQgA3QBIzD_oltbXvm7eBAVR8ng (дата звернення: 10.04.2023).
6. Квятко Т.М. Бенчмаркінг – основа ефективного розвитку підприємства. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2013. Вип. 5. С.126-129.
7. Севідова І. О., Мандич О. В., Бабко Н. М., Романюк І. А. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Харків: ХНТУСГ, 2020. 200 с.
8. Rudenko S. V., Mykolenko I. G. *Strategic management conceptual principles of agricultural enterprises competitive behavior. Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 2. pp. 48-53.
9. Савицька Н., Кот О., Кот М. Канали маркетингових комунікацій як засіб підвищення комунікативної активності підприємств торгівлі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 306-310.
10. Бабко Н., Дузькрятченко В. Микитась А. Особливості маркетингової діяльності компаній в умовах пандемії коронавірусу. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 86-92.

11. Квятко Т. М. Методологічне значення сучасних теорій конкуренції для економічних досліджень. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 1. С. 56-64.
12. Бабко Н. М., Микитась А. В., Науменко І. В. Механізм формування ідеї для стратегічного маркетингу суб'єктів агробізнесу. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. 2019. Вип. 206 «Економічні науки». С. 298-305.
13. Pakhucha, E., Babko, N., Bilousko, T., Bilousko, R., Vynohradenko, S., & Azizov, O. *Strategic Analysis of Export Activities of Enterprises to Ensure Sustainable Development*. *European Journal of Sustainable Development*. 2021, 10(4), 251-270.

References

1. Tsyhanenko, O. V., Zubko, K. Yu., Samus', H. I. (2022). *Formuvannya ekosystemy kompaniyi yak osnovy pidvyshchennya stiykosti biznesu [Formation of the company's ecosystem as a basis for increasing business sustainability]*. *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 37. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/1236-Текст%20статті-1189-2-10-20220508%20\(1\)](file:///C:/Users/User/Downloads/1236-Текст%20статті-1189-2-10-20220508%20(1))
2. Lemeshko M. O., Laktionova O. A. (2020). *Ekosystema pidtrymky biznesu v umovakh pandemiyi COVID-19 v Ukrayini ta v okremykh krayinakh Yes [Business support ecosystem in the conditions of the COVID-19 pandemic in Ukraine and in some EU countries]*. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, № 2 (38), 109-123.
3. Savruk, H. (2019). *Biznes-ekosystemy: yak lokal'nym ukrayins'kym kompaniyam spivpratsyuvaty z hihantamy [Business ecosystems: how local Ukrainian companies can cooperate with giants]*. *Lyudy. Liderstvo i menedzhment. Kul'tura*. URL: <https://kmbis.ua/ua/article/business-ecosystems>
4. Lanovs'ka, H. I. (2017). *Innovatsiyna ekosystema: sutnist' ta pryntsyipy [Innovative ecosystem: essence and principles]*. *Ekonomika i suspil'stvo*, № 11, 257-262.
5. *Minekonomiky: VVP za pidsumkom 2022 roku vpav na 29,2% [Ministry of Economy: GDP fell by 29.2% at the end of 2022]*. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b30e854d-b47d-4806-82ac-bb6daa87fa51&title=Minekonomiki&fbclid=IwAR3CfhXhK-0K4XrBnRuOuJIYbV2tVvFQgA3QBzD_IoltbXvm7eBAVR8ng
6. Kvyatko, T. M. (2013). *Benchmarking – osnova efektyvnoho rozvytku pidpryyemstva [Benchmarking is the basis of effective enterprise development]*. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu*, 5, 126-129.
7. Sievidova, I. O., Mandych, O. V., Babko, N. M., Romaniuk, I. A. (2020). *Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [Competitiveness of the enterprise]*. *Kharkiv: KHNTUSH*.
8. Rudenko, S. V., Mykolenko, I. G. (2018). *Strategic management conceptual principles of agricultural enterprises competitive behavior. Aktual'ni problemy innovatsiyanoi ekonomiky*, № 2, 48-53.
9. Savyts'ka, N., Kot, O., Kot, M. (2017). *Kanaly marketynhovyykh komunikatsiy yak zasib pidvyshchennya komunikativnoyi aktyvnosti pidpryyemstv torhivli [Marketing communication channels as a means of increasing the communicative activity of trade enterprises]*. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, 15, 306-310.
10. Babko, N., Duz'kryatchenko, V. Mykytas', A. (2020). *Osoblyvosti marketynhovoyi diyal'nosti kompaniy v umovakh pandemiyi koronavirusu [Peculiarities of marketing activities of companies in the conditions of the coronavirus pandemic]*. *Universytets'ki naukovy zapysky*, № 3-4 (75-76), 86-92.
11. Kvyatko, T. M. (2019). *Metodolohichne znachennya suchasnykh teoriy konkurentsyyi dlya ekonomichnykh doslidzhen' [Methodological importance of modern theories of competition for economic research]*. *Aktual'ni problemy innovatsiyanoi ekonomiky*, № 1, 56-64.
12. Babko, N. M., Mykytas', A. V., Naumenko, I. V. (2019). *Mekhanizm formuvannya ideyi dlya stratehichnoho marketynhu sub'yektiv ahrobiznesu [Mechanism of idea generation for strategic marketing of agribusiness entities]*. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva*, 206 «*Ekonomichni nauky*», 298-305.
13. Pakhucha, E., Babko, N., Bilousko, T., Bilousko, R., Vynohradenko, S., & Azizov, O. (2021). *Strategic Analysis of Export Activities of Enterprises to Ensure Sustainable Development*. *European Journal of Sustainable Development*, 10(4), 251-270.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Квятко Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, управління репутацією та клієнтським досвідом
 Державний біотехнологічний університет
 вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, Україна
 e-mail: ha170385@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8963-3696>
 Researcher ID: G-5446-2018

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kviatko Tetiana, PhD, Associate Professor, Associate Professor Department of Marketing, Reputation and Customer Experience Management, State Biotechnological University
 Str. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, Ukraine
 e-mail: ha170385@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Паламарчук О. М.,
Коркач І. В.

Актуальність теми дослідження. Маркетингові методи дослідження ринку еволюціонували разом зі зміною способів отримання споживачами інформації. Радіореклама, телевізійна реклама, з появою інтернету втратили свою актуальність. Важливим чинником, який ще більше розширив масштаби цифрового маркетингу стали карантинні обмеження викликані пандемією COVID-19. Хоча телебачення залишається основним рекламним засобом для багатьох компаній, дослідження показали, що саме цифровий маркетинг є найефективнішим видом маркетингу та дозволяє компаніям охопити глобальну аудиторію в інтернеті. Цифрові технології стали невід'ємною частиною життя сучасної людини, а digital маркетинг - однією з головних рушійних сил бізнесу у XXI столітті.

Постановка проблеми. Як показують дослідження, більшість потенційних споживачів користуються смартфонами та цікавляться продуктами перед їх покупкою в мережі інтернет. За допомогою цифрового маркетингу компанії можуть налаштувати дані для цільової аудиторії на основі таких факторів, як стать, вік, місцезнаходження, інтереси та освіта. Компанії також можуть переорієнтувати потенційних клієнтів, які вже знайомі з їх брендом, використовуючи різні методи та повідомлення для кожної аудиторії. Отже класична реклама і способи просування товарів за її допомогою більше не мають вирішального значення для компаній.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Наразі індустрія маркетингу переживає період адаптації традиційних інформаційно-реklamних методів ведення бізнесу до цифрових. Разом з тим, не всі організації та компанії взяли на озброєння сучасні технології стимулювання збуту та адаптувалися до цифрового маркетингу (англ. – digital marketing). Така ситуація потребує проведення додаткових досліджень для створення новітніх маркетингових цифрових стратегій та аналізу маркетингового середовища організації.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження є аналіз тенденцій розвитку цифрового маркетингу, каналів які варто використовувати сучасному бізнесу для досягнення стійких результатів.

Метод або методологія проведення дослідження. В основі дослідження принципи системного підходу до вивчення тенденцій цифрового маркетингу, праці вітчизняних і зарубіжних учених у даній сфері. Для досягнення поставлених завдань були використані такі методи: логічний, статистичний, метод порівняння та спостереження.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку свідомість і спосіб життя людей зазнали значних змін під впливом інформаційних та соціально-культурних факторів. Для просування товару чи бренду вже недостатньо використовувати звичайні маркетингові методи, такі як реклама та акції, оскільки вони не впливають на обізнаність споживачів і зазвичай не приносять бажаного ефекту. Маркетингова діяльність у сучасному світі базується на концепції інтегрованих маркетингових комунікацій. Ця концепція передбачає планування маркетингових комунікацій, що вимагає оцінки ролі кожного з її елементів (реклама, PR, особисті продажі, акції, виставки, упаковка, прямий маркетинг тощо) Ефективний вплив програм корпоративних комунікацій на просування бренду [1].

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані маркетингологами при вивченні сучасних тенденцій розвитку цифрового маркетингу, пошуку найефективніших його технологій, з метою їх запровадження задля підвищення конкурентоспроможності та ефективності бізнесу.

Висновки відповідно до статті. Інтенсивний розвиток та використання цифрових інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному глобалізованому інформаційному суспільстві призвело до активного впровадження цифрового маркетингу в бізнес-діяльність. Використання бізнесом інструментів і методів цифрового маркетингу значно впливає на поведінку цільової аудиторії, активує програми лояльності, сприяє зміцненню іміджу, досягненню запланованих маркетингових цілей, конкурентної позиції бізнесу і в цілому, підвищенню ефективності підприємницької діяльності. І ці тенденції будуть тільки посилюватися.

Ключові слова: цифровий маркетинг, інструменти цифрових трансформацій, цифровізація бізнесу, цифрове суспільство.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING IN MODERN BUSINESS CONDITIONS

Palamarchuk Oxana,
Korkach Inna

Relevance of the research topic. Marketing methods of market research have evolved along with changes in the way consumers obtain information. Radio advertising, television advertising, with the advent of the Internet, lost their relevance. Quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic became an important factor that

further expanded the scope of digital marketing. Although television remains the primary advertising medium for many companies, studies have shown that digital marketing is the most effective form of marketing and allows companies to reach a global audience on the Internet. Digital technologies have become an integral part of modern life human, adigital marketing is one of the main driving forces of business in the XXI century.

Formulation of the problem. As research shows, most potential consumers use smartphones and are interested in products before buying them on the Internet. With digital marketing, companies can tailor data to target audiences based on factors such as gender, age, location, interests, and education. Companies can also retarget potential customers who are already familiar with their brand using different methods and messages for each audience. Therefore, classic advertising and methods of product promotion with its help are no longer of decisive importance for companies.

Selection of unexplored parts of the general problem. Nowthe marketing industry is going through a period of adaptation of traditional information and advertising methods of conducting business to digital ones. However, not all organizations and companies have adopted modern sales promotion technologies and adapted to digital marketing. Such a situation requires additional research to create the latest digital marketing strategies and analyze the organization's marketing environment.

Setting the task, the goal of the research. The purpose of the research is to analyze trends in the development of digital marketing and channelswhich should be used by modern business to achieve sustainable results.

Research method or methodology. The research is based on the principles of a systematic approach to the study of digital marketing trends, the work of domestic and foreign scientists in this field. To achieve the objectives, the following methods were used: logical, statistical, method of comparison and observation.

Presenting main material. At the current stage of development, people's consciousness and lifestyle have undergone significant changes under the influence of informational and socio-cultural factors. To promote a product or brand, it is no longer enough to use conventional marketing methods, such as advertising and promotions, because they do not affect consumer awareness and usually do not bring the desired effect. Marketing activity in the modern world is based on the concept of integrated marketing communications. This concept involves the planning of marketing communications, which requires an assessment of the role of each of its elements (advertising, PR, personal selling, promotions, exhibitions, packaging, direct marketing, etc.) The effective impact of corporate communications programs on brand promotion [1].

Field of application of results. The results of the research can be used by marketers in the study of modern trends in the development of digital marketing, the search for the most effective technologies, with the aim of implementing them to increase the competitiveness and efficiency of business.

Conclusions according to the article. ANDintensive development and use of digital information and communication technologies in the modern globalized information society has led to the active implementation of digital marketing in business activities. The use of digital marketing tools and methods by businesses significantly affects the behavior of the target audience, activates loyalty programs, helps to strengthen the image, achieve the planned marketing goals, the competitive position of the business and, in general, increase the efficiency of business activities. And these trends will only intensify.

Key words: digital marketing, digital transformation tools, digitalization of business, digital society.

JEL Classification: F23, M31, L86

Актуальність теми дослідження. Розвиток науково-технічного прогресу та інформаційних технологій спричинили виникнення нових термінів і понять у маркетингу. У зв'язку з цим почали з'являтися нові інструменти впливу на споживачів та нові способи взаємодії з ними. У цифровому маркетингу виникли такі поняття, як SMM, краудсорсинг, кобрендинг, інбрендинг, транс'юмеризм, контент-маркетинг, SEO та інші. У умовах ринкового середовища, що швидко змінюються, для підтримки своєї конкурентоспроможності та займаної ринкової позиції компаніям необхідно ефективно використовувати сучасні інструменти маркетингу та способи комунікації зі споживачами. У зв'язку з цим популярність та значення цифрового маркетингу зростає.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Дослідженню питань цифрового маркетингу та його застосування підприємствами присвячено значну кількість наукових праць. Різні аспекти даного питання розглядали в своїх роботах вітчизняні і зарубіжні вчені, такі як С. І. Гриценко, О. В. Зозульов, С. М. Ілляшенко, І. Л. Литовченко, О. О. Карпіщенко, О. О. Марчук, М. А. Окландер, О. О. Рубан, Д. В. Яцюк, Reshma Desai, Charles F. Hofacker, Philip Kotler, Andrew J. Rohm та інші. У той же час, в останні роки з'явилися нові способи використання корпоративних інструментів цифрового маркетингу. Його вплив на цільовий ринок, конкурентну позицію бізнесу та його маркетингову діяльність постійно зростає. Це зумовлює необхідність подальших досліджень даного питання.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку цифрового маркетингу в сучасних умовах господарювання.

Методи дослідження. В основі дослідження принципи системного підходу до вивчення тенденцій цифрового маркетингу, праці вітчизняних і зарубіжних учених у даній сфері. Для досягнення поставлених завдань були використані такі методи: логічний, статистичний, метод порівняння та спостереження, маркетингових досліджень.

Результати дослідження. Для залучення та утримання клієнтів компанії в сучасних умовах використовують як традиційні маркетингові стратегії, так і інструменти цифрового маркетингу. Інтенсивний розвиток електронного обладнання та спеціалізованого програмного забезпечення дозволяє впроваджувати

стратегії цифрового маркетингу як в онлайн, так і в офлайн середовищі. У сучасній маркетинговій діяльності сьогодні переважає концепція інтегрованих маркетингових комунікацій, яка передбачає планування маркетингових комунікацій відповідно до необхідності оцінки стратегічної ролі кожного з її елементів (реклама, просування, зв'язки з громадськістю, персональні продажі, виставки, упаковка). Невід'ємною частиною сучасного інтегрованого комплексу маркетингових комунікацій є цифровий маркетинг та його складові, покликані задіяти всі можливі форми цифрових каналів просування бренду. Цифровий маркетинг є надзвичайно важливим у сучасному світі, і жодна інша тенденція не впливає на світ бізнесу так швидко й сильно, як цифрові технології. Процес глобалізації світової економіки вимагає переходу від традиційних агресивних маркетингових інструментів просування та позиціонування товарів і послуг до «нативної реклами», яка дозволяє розширювати межі для підвищення лояльності споживачів через діалог, пропонуючи їм товари реальної вартості. Цифровий маркетинг також дозволяє охопити цільову аудиторію в офлайн-середовищі (за допомогою додатків на мобільних телефонах, SMS/MMS, рекламних моніторів на вулиці тощо). Окрім Інтернету, цифрові медіа включають: цифрове телебачення, радіо, монітори, дисплеї та інші цифрові засоби зв'язку. У сучасних умовах функціонування організацій цифрові технології є вирішальним чинником успіху та інструментом просування в кожній сфері бізнесу, що забезпечує завоювання конкурентних позицій, збільшення частки лояльних клієнтів, збільшення продажів та досягнення стратегічних цілей. Розглядаючи основні аспекти розвитку цифрового маркетингу варто зазначити, що цифровий маркетинг не включає просування через такі традиційні канали, як газетна реклама, флаєри, телереклама, білборди [1, 4].

Цифровий маркетинг – другий етап розвитку маркетингу в умовах інформаційного суспільства. Цифрові канали забезпечують практично миттєве поширення інформації, стаючи основним засобом передачі інформації та механізмом взаємодії з клієнтами. Тому присутність організації в цих цифрових каналах є важливою. Він має унікальні властивості завдяки своїй гіпермедійній природі. Аудіовізуальні цифрові методи дозволяють ефективно емоційно, когнітивно та психологічно впливати на цільову аудиторію, отримувати доступ до інформації незалежно від розташування комп'ютера (мережових та war-ресурсів), долати географічні бар'єри для маркетингових кампаній та скорочувати час доступу Каталог продукції, Адаптація до потреб та побажань клієнтів і ділових партнерів і керувати подіями в режимі реального часу. Виходячи з цього, для того, щоб визначити поточну тенденцію розвитку цифрового маркетингу в світі, необхідно визначити концептуальні відмінності цифрового маркетингу від мережевого маркетингу. Основними перевагами цифрового маркетингу є наступні:

1) цифровий маркетинг дозволяє охопити як онлайн, так і офлайн споживачів, які використовують планшети та мобільні телефони, грають в ігри, завантажують програми. Таким чином, бренд будь-якої організації може звернутися до більш широкої аудиторії, без обмежень в Інтернеті;

2) здатність збирати чіткі та детальні дані. Майже всі дії користувача в цифровому середовищі фіксуються аналітичними системами. Ці інструменти дозволяють зробити точні висновки про ефективність різних каналів просування, а також скласти точний портрет покупця;

3) гнучкий підхід –цифровий маркетинг дозволяє залучати офлайн-аудиторію на онлайн-ринку, і навпаки. Наприклад, за допомогою QR-коду на листівці можна направити користувача на сайт. І в той же час, завдяки e-mail розсилці, виможете запросити підписатися. Варто зазначити, що цифровий маркетинг наразі становить приблизно 25% від загального маркетингового бюджету організацій у всьому світі. Організації, які використовують усі доступні цифрові канали та комунікації, у середньому на 25% прибутковіші за інші на ринку. Виходячи з цього, слід зазначити, що в сучасних умовах маркетингологи повинні насамперед володіти компетенціями у сфері цифрового маркетингу, щоб реалізувати успішну маркетингову стратегію, гарантуючи максимальне досягнення всіх стратегічних цілей та фінансових результатів. Інтенсивний розвиток електронного обладнання та спеціалізованого програмного забезпечення дозволяє впроваджувати стратегії цифрового маркетингу як в онлайн, так і в офлайн середовищі. У сучасному бізнес-середовищі кожна організація може мати різний набір інструментів, які деякі можуть використовувати та успішно розвиватися, тоді як інші лише страждатимуть або, у кращому випадку, будуть неефективними. Для більш глибокого аналізу сучасних тенденцій розвитку цифрового маркетингу в світі варто розглянути основні канали цифрового маркетингу [2, 6].

Організації переважно використовують інструменти цифрового маркетингу для онлайн-продажів або інструменти на основі цих технологій. Отже, варто зазначити, що інтернет-маркетинг є частиною цифрового маркетингу, оскільки він використовує лише Інтернет для спілкування, тоді як цифровий маркетинг передбачає використання більшої кількості мереж зв'язку, включаючи gsm, gps, gprs, bluetooth, wifi та Інтернет. Крім того, цифровий маркетинг почав проникати в традиційні методи комунікації, головним завданням яких є залучення все більшої кількості цільових аудиторій і подальша інтеграція їх у цифровий світ. Для того, щоб поглибити та більш детально визначити сучасні тенденції розвитку цифрового маркетингу у світі, варто розглянути основні інструменти цифрового маркетингу, як показано на рисунку 1.

Для визначення сучасних тенденцій розвитку цифрового маркетингу в світі варто розглянути пріоритетні напрями використання цифрового маркетингу організаціями світу, які представлені в таблиці 1.

Представлені пріоритетні напрями охоплюють усі сфери маркетингу та його ключові складові, які спрямовані як на просування, рекламу, PR, так і на збільшення частки лояльних клієнтів, забезпечуючи тим самим збільшення частки продажів продукції та послуг організації. Слід зазначити, що для більш глибокого визначення сучасних тенденцій розвитку цифрового маркетингу варто розглянути його основні тенденції у світі.

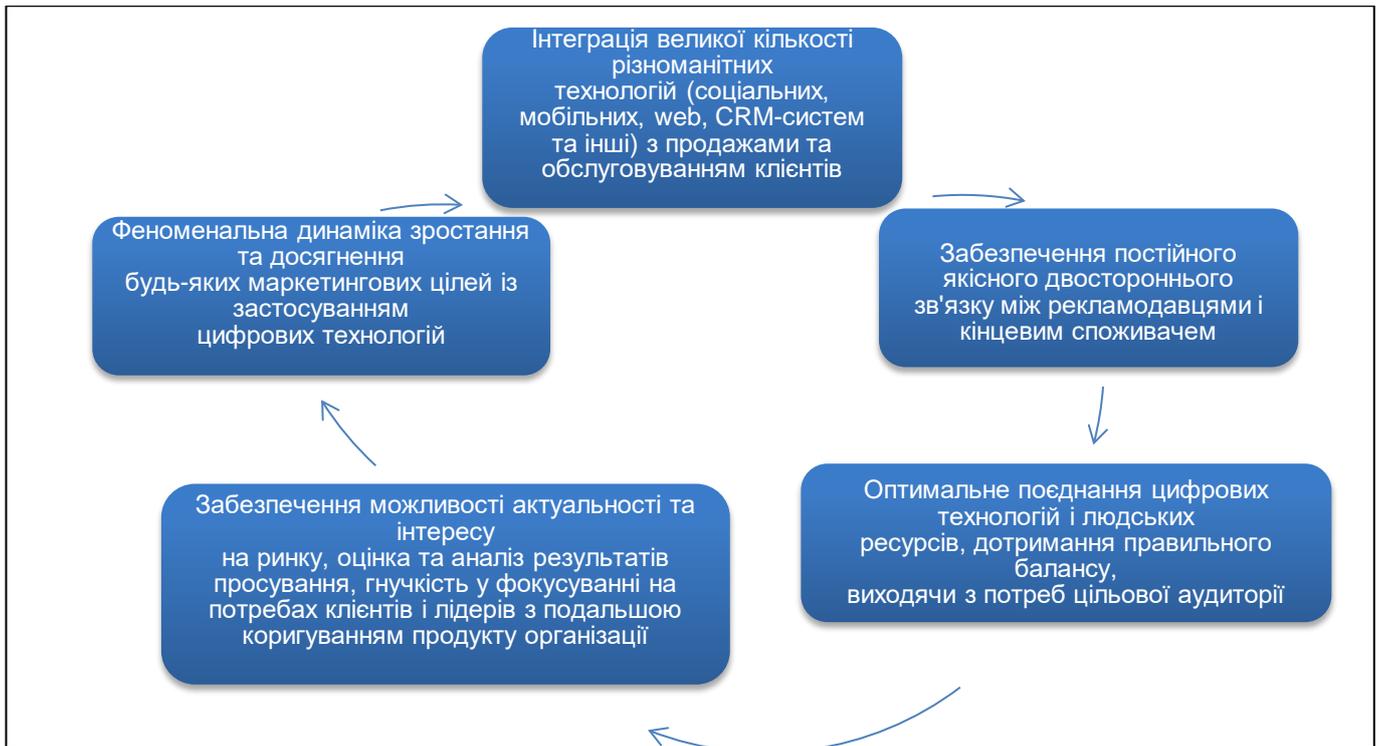

Рисунок 1. Специфічні особливості цифрового маркетингу

Джерело: складено авторами на основі [5]

Таблиця 1. Класифікація основних інструментів цифрового маркетингу

Інструменти цифрового маркетингу	Характеристика	Ключові особливості
Зміст	Процес заповнення медіа-простору, інформація про товар і обслуговування з метою залучення та розширення цільової аудиторії.	Створення контенту є основою маркетингу та його якості і відіграє ключову роль.
SMM	Соціальний маркетинг спрямований отримати трафік і збільшити аудиторію уваги через соціальні мережі.	Активність аудиторії в соціальних мережах використовується як частина підтримки бренду, для розширення аудиторії і для активних продажів
Посадкова сторінка	Сторінка/веб-сайт, який описує функції продукту і його переваги	Посадкова сторінка є основним інструментом для утримання користувачів (лідів), її конверсія є основним показником ефективності сайту
App Store	Магазин програм, де знаходиться програма/гра	Магазин додатків розбирає залізні механізми просування: рейтинги, відгуки, популярність
SEO	Процес коригування HTML-коду, текстового наповнення, структури сайту, контроль зовнішніх чинників для відповідності вимогам алгоритму пошукових систем, з метою підняття позиції сайту в результатах пошуку в цих системах за певними запитами користувачів.	SEO - це повільний і довгостроковий інструмент, спрямований на оптимізацію архітектури сайту, робота з HTML і посиланнями, а також із змістом
Робота з пресою	Управління розповсюдженням інформації через традиційні медіа	Робота з пресою має багато роботи зі створенням контенту, але тут потрібно повністю контролювати продукт
Підтримка користувачів	Надання послуг клієнтам до, під час і після покупки товару	Користувачі повинні відчувати турботу та бажання покращити свій продукт, і для цього вони будуть готові до будь яких незручностей
Маркетингові канали	Просування товару іншими маркетинговими компаніями	Мінімальні ризики та оплата за конкретний результат

Джерело: складено авторами на основі [5]

Цифровий маркетинг – це один із найбільш швидкозростаючих сегментів сучасного ринку, який має найбільшу клієнтоорієнтованість, що сприяє тенденціям інтенсивного розвитку. Цифровий маркетинг націлений на мобільні телефони та додатки, а також на Інтернет, величезний акцент робиться на розвиток та взаємодію штучного інтелекту.

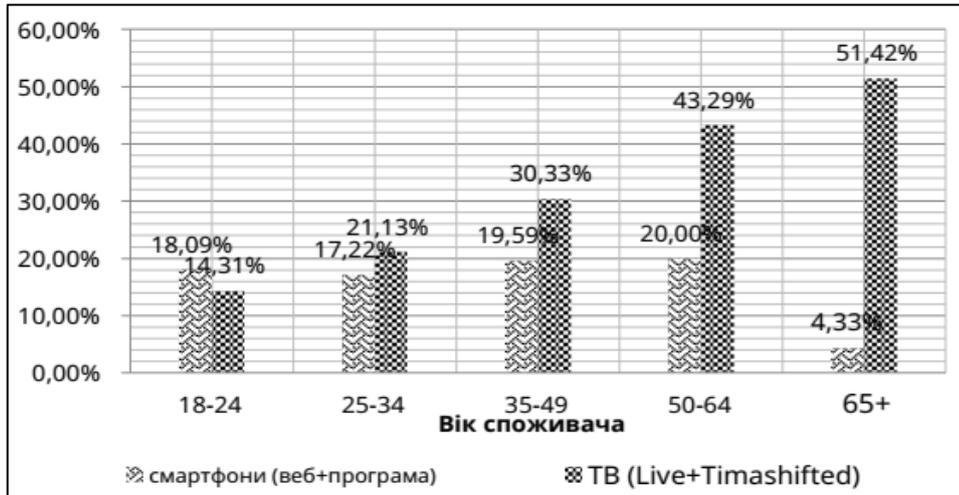

Рисунок 2. Загальні тенденції розвитку та використання цифрових технологій у маркетингу організацій у світі
 Джерело: складено авторами на основі [5]

У зв'язку з розвитком цифрових технологій у світі змінюється спосіб взаємодії людей з Інтернетом. Основними трендами розвитку цифрового маркетингу у світі є розробка та застосування таких інструментів, як:

- 1) чат-боти та штучний інтелект;
- 2) інфлюенсери та нативна реклама;
- 3) відеомаркетинг;
- 4) мобільний пошук і мікромоменти;
- 5) соціальні мережі;
- 6) захист персональних даних.

У сучасному бізнессередовищі використання цифрових технологій стало одним із найефективніших.

Виходячи з наведених вище основних тенденцій розвитку цифрового маркетингу в світі, варто зазначити, що інтенсивний розвиток цифрових технологій позитивно впливає на розвиток дистанційних сервісів і каналів обслуговування клієнтів, що в свою чергу зменшує частку витрати на стандартні компоненти маркетингу за рахунок оптимізації бізнес-процесів організацій та високий внесок у розвиток цифровізації бізнесу. Розвиток чат-ботів у сфері обслуговування клієнтів розширює свої обсяги, що дозволяє реалізувати індивідуальний підхід до клієнта, підвищити лояльність та збільшити обсяг онлайнпродажів, підвищити якість обслуговування та обслуговування [3, 4].

Слід зазначити, що однією з головних віх розвитку цифрового маркетингу в світі є голосовий пошук і його широке використання в бізнесі. Більшість сервісів успішно обробляють запити з дефектами мовлення або навіть нечіткі слова для голосового пошуку споживача. Голосове введення більш практичне і зручне, а тому набуває все більшої актуальності і застосування в бізнесі. Багато маркетологів вважають, що в майбутньому буде відбуватися досить інтенсивний розвиток цієї послуги та її широке використання у всіх галузях світової економіки. Оскільки тренди в цифровому маркетингу досить часто змінюються, багато трендів все ще займають перші позиції в бізнес-використанні. Красива картинка априорі привертає увагу швидше тексту, а якщо це якісне відео, то є бажання його подивитися. Одним із ключових трендів у розвитку цифрового маркетингу є використання відеоконтенту, який сприяє збільшенню онлайнпродажів, підвищенню лояльності та довіри клієнтів. Згідно з представленим дослідженням на рис. 6, варто відзначити, що 70% користувачів роблять нове відео надійним і улюбленим брендом [7,8].

Висновки. У дослідженні розглянуто основні теоретичні аспекти розвитку цифрового маркетингу в сучасних умовах господарювання. Зважаючи на відсутність єдиного підходу до визначення ключових складових цифрового маркетингу та його відсутність у науковій літературі, авторами розроблено класифікацію основних інструментів цифрового маркетингу господарюючих суб'єктів. Класифікація основних інструментів цифрового маркетингу організацій у світі дозволила визначити його основні канали в залежності від технології використання та застосування в бізнесі. Для обґрунтування методологічних сучасних тенденцій розвитку цифрового маркетингу визначено його ключові складові та розглянуто динаміку їх розвитку та застосування в бізнесі. Доведено, що трансформаційні процеси світового ринку зумовлюють використання інноваційних технологій та інструментів для забезпечення прибутковості та ефективності маркетингової діяльності, що в свою чергу сприяє збільшенню обсягів онлайн-продажів та підвищенню рівня лояльності та задоволеності клієнтів.

Список використаної літератури

1. Рябов І. Б., Шевкопляс І. М. Особливості та сучасні тенденції застосування системи digital-маркетингу на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8423>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.93 (дата звернення: 02.05.2023).
2. Романенко Лариса Федорівна. (2019). Цифровий маркетинг: сутність та тенденції розвитку. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3678906>
3. Неміш, Ю. (2022). СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ. *Економіка та суспільство*, (40). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-48>
4. Digital-маркетинг: основні поняття та інструменти. URL: <https://elit-web.ua/ua/blog/digital-marketing-chno-ehoto>
5. Хасан Алі Аль-Абабне. Сучасні тенденції розвитку цифрового маркетингу в світі - Журнал *Palarch's Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(8), 121-139. ISSN 1567-214x
6. Гуменна О. В. Сучасні інструменти цифрового маркетингу в системі інтегрованих маркетингових комунікацій. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2016. Т.1, Вип.1. С.48-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2016_1_1_9.
7. Українці назвали найпопулярніші соціальні мережі. RBC.UA: веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-samy-populyarnye-sotsialnye-1582734412.html> (дата звернення: 20.04.2023).
8. Simon Kemp. *Digital 2020: Global Digital Overview*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (дата звернення: 14.04.2023).

References

1. Riabov, I. and Shevkoplyas, I. (2020). *Features and current trends in the application of digital marketing system in the enterprise», Efektyvna ekonomika*, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8423>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.93
2. Larisa Romanenko. (2019). *Digital marketing: essence and development trends*. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3678906>
3. Nemish, Y. (2022). *CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MARKETING ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS. Economy and society*, (40). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-48>
4. *Digital marketing: basic concepts and tools*. URL: <https://elit-web.ua/ua/blog/digital-marketing-chno-ehoto>
5. Hasan Ali Al-Ababneh. *Current trends in the development of digital marketing in the world. Journal of Palarch's Archeology of Egypt/Egyptology*, 17(8), 121-139. ISSN 1567-214x
6. Gumenna O. V. (2016). *Modern tools of digital marketing in the system of integrated marketing communications. Scientific notes of NaUKMA. Economic sciences*. 1/1. 48-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAe_2016_1_1_9.
7. *Ukrainians named the most popular social networks. RBC.UA: website*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-samy-populyarnye-sotsialnye-1582734412.html> (access date: 04/20/2023).
8. Simon Kemp. *Digital 2020: Global Digital Overview*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (access date: 04/14/2023).

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Паламарчук Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net

orcid.org/0000-0003-3267-0917

Коркач Інна Вячеславівна, викладач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, Україна

e-mail: korkach.i.v@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Palamarchuk Oksana, Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine

e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net

Korkach Inna, teacher of business economics

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine

e-mail: korkach.i.v@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Перчук О. В.,
Артюх О. О.

Предмет дослідження: теоретичні та організаційні аспекти персонального військового обліку на підприємствах та напрями їх удосконалення.

Метою статті дослідження питань організації та ведення військового обліку в Україні в умовах сучасних викликів та загроз.

Методологія проведення роботи. Методичною основою дослідження є загальнонауковий діалектичний метод, методи індукції, дедуції. При вивченні теорії та діючої практики ведення військового обліку на вітчизняних підприємствах використані прийоми оцінки, зіставлення, порівняння, групування, класифікації. При дослідженні нормативно-правових основ організації військового обліку в Україні, його ролі в реалізації мобілізаційної політики держави використовувалися: з метою всебічного пізнання об'єкта дослідження – діалектичний метод, методи аналізу та синтезу; для виявлення переваг та недоліків різних видів військового обліку – метод порівняння та логічного узагальнення; з метою наочного зображення матеріалу, теоретичних та практичних положень – метод спостереження, узагальнення та графічного зображення даних.

Результати і висновки роботи. У статті досліджуються актуальні питання щодо організаційно-правового забезпечення організації та ведення військового обліку в Україні. Проаналізовано та критично оцінено особливості організації та ведення військового обліку на підприємствах з урахуванням сучасних умов. Визначено складові механізму ефективної взаємодії з районними (міськими) територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки з питань ведення військового обліку, окреслено проблеми та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: військовий облік, військовозобов'язані особи, персональний облік військовозобов'язаних за місцем їх роботи, бронювання, військовий облік жінок, управління персоналом, документальне забезпечення.

THEORETICAL BASIS OF ACCOUNTING PAYMENTS TO EMPLOYEES OF HEALTH CARE INSTITUTIONS

Perchuk Oksana,
Oleksandr Artyukh

The subject of research: theoretical and organizational aspects of personal military accounting at enterprises and directions for their improvement.

The purpose of the study of issues of organization and maintenance of military records in Ukraine in the conditions of modern challenges and threats.

Method or methodology for conducting research. The methodological basis of the research is the general scientific dialectical method, methods of induction, deduction. When studying the theory and current practice of military accounting at domestic enterprises, the methods of evaluation, comparison, comparison, grouping, and classification were used. When researching the normative and legal foundations of the organization of military accounting in Ukraine, its role in the implementation of the state's mobilization policy, the following were used: for the purpose of comprehensive knowledge of the object of research - dialectical method, methods of analysis and synthesis; to identify the advantages and disadvantages of various types of military accounting - the method of comparison and logical generalization; for the purpose of visual representation of the material, theoretical and practical provisions - a method of observation, generalization and graphic representation of data.

The results of research and conclusions. The article examines current issues regarding the organizational and legal support of the organization and keeping military records in Ukraine. The peculiarities of the organization and maintenance of military accounting at enterprises were analyzed and critically evaluated, taking into account modern conditions. The components of the mechanism of effective interaction with the district (city) territorial centers of recruitment and social support in matters of military record keeping are defined, problems are outlined and ways to solve them are proposed.

Key words: military registration, conscripts, personal registration of conscripts at their place of work, reservation, military registration of women, personnel management, documentary support.

JEL Classification: M12, M49

Постановка проблеми. За сучасних умов на діяльність вітчизняних підприємств прямо чи опосередковано впливають різноманітні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища. Вплив цих факторів необхідно враховувати при плануванні та забезпеченні сталого функціонування та розвитку підприємств. Сьогодні повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стає ключовим чинником зовнішнього середовища, що системно негативно впливає на всю національну економіку та діяльність кожного окремого підприємства. Питання ведення військового обліку було і є актуальним для будь-якого вітчизняного та іноземного суб'єкта господарювання, який веде господарську діяльність в Україні.

Можна проілюструвати суттєвий вплив рівня мобілізаційної підготовки на забезпечення стабільності роботи та економічної безпеки суб'єктів господарювання, однією з складових якої є військовий облік призовників, військовозобов'язаних і резервістів (ПВР).

В умовах військової агресії росії проти України роботодавці зобов'язані вести облік працівників, які відносяться до категорії призовників або військовозобов'язаних, та систематично інформувати органи військового управління на місцях про їх прийняття або звільнення. Будь-яке підприємство, незалежно від належності та форми власності, зобов'язане організувати та вести військовий облік призовників, військовозобов'язаних і резервістів відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [11] та нового Порядку [9].

Це забезпечить передумови для своєчасного та якісного проведення призову резервістів та військовозобов'язаних на військову службу у разі мобілізації та сприятиме ефективному використанню трудових ресурсів для підтримання безперервної виробничої діяльності підприємств, а населення держави необхідними для життєдіяльності ресурсами та послугами. Також сприятиме ефективному формуванню Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законодавства військових формувань людськими мобілізаційними ресурсами, що в свою чергу обов'язково сприятиме підвищенню обороноздатності всієї держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням системи військового обліку займався багато науковців, зокрема в більшості випадків основна увага приділяється вивченню нормативно-правових питань. Недавні зміни в законодавстві стимулювали появу різних рекомендацій від управлінців-практиків. Чимало уваги в наукових джерелах приділено проблемам організації та ведення військового обліку жінок. В своїх наукових доробках це досліджували: Карпенко М. І., Алещенко В. І., Бабіч М. М., Базов В., Блінова Г. О., Боброва Ю. Ю., Богуцький П. П., Григоренко Є. І., Жалій Т. В., Макушев П. В., Овчаренко А. С., Опанасенко О. О., Пасіка С. П., Стратонов В. М., Стрельцов Є. Л., Туркот М. С., Чимишенко С. М., Чернишова В. Ю., Шемшученко Ю. С., Ющик О. І., та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань організації та ведення військового обліку в Україні в умовах сучасних викликів та загроз. Для досягнення мети в процесі дослідження були поставлені такі завдання: дослідити організаційно-правові аспекти організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів в Україні; проаналізувати та критично оцінити особливості організації та ведення військового обліку на підприємствах з урахуванням сучасних умов; розробити механізм ефективної взаємодії з районними (міськими) територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) з питань ведення військового обліку, визначити проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Військовий облік є невід'ємною частиною мобілізаційної підготовки держави. Військовий облік ведеться з метою визначення наявних людських мобілізаційних ресурсів та їх накопичення для забезпечення повного та якісного укомплектування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення особовим складом у мирний час та в особливий період.

З метою ведення військового обліку в державі створюється система військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів.

Система військового обліку – сукупність узгоджених за завданнями державних органів, підприємств, установ та організацій, які ведуть військовий облік та забезпечують її функціонування із застосуванням засобів автоматизації процесів та використанням необхідних баз даних (реєстрів), визначених законодавством. Головною вимогою до системи військового обліку є забезпечення повноти та достовірності даних, що визначають кількісний склад та якісний стан ПВР.

Для забезпечення військового обліку громадян України використовується Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів (ПВР), який призначений для збирання, зберігання, обробки та використання даних про ПВР. Тобто актуальні дані про призовника автоматично стікатимуться до військових. Передбачається також взаємодія з Державним реєстром актів цивільного стану громадян, Єдиною державною електронною базою з питань освіти, Єдиним державним реєстром судових рішень, реєстрами територіальних громад, Реєстром платників єдиного податку та Державним реєстром загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Організація та ведення військового обліку в Україні здійснюється центральними і місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, органами військового управління (органами управління), військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил (ЗС) та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), підприємствами, установами та організаціями, закладами освіти, закладами охорони здоров'я незалежно від підпорядкування і форми власності.

Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів» №1487 від 30.12.2022 р. визначає механізм організації та ведення військового обліку ПВР центральними і місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування [9]. Ухвалений документ встановлює обов'язковість актуалізації даних про зміну місця проживання та інших даних, також передбачає суттєве посилення контролю за взяттям на облік, обмін даними між різними органами влади, реєстрами та роботодавцями осіб, які підлягають військовому обліку.

Сучасний військовий облік в Україні має виконувати наступні завдання:

- утворення військового резерву людських ресурсів, накопичення військово-навчених людських ресурсів, необхідних для укомплектування Збройних Сил, інших військових формувань у мирний час та в особливий період;
- проведення аналізу кількісного складу та якісного стану ПВР для їх ефективного використання в інтересах оборони та національної безпеки держави;
- своєчасне оформлення військово-облікових документів ПВР;
- організація своєчасного бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час;
- забезпечення контролю за станом військового обліку в державних органах, на підприємствах, в установах та організаціях;
- забезпечення контролю за дотриманням призовниками, військовозобов'язаними та резервістами правил військового обліку;
- забезпечення громадян України інформацією щодо виконання ними військового обов'язку [9].

На практиці документальне оформлення військового обліку підприємствами здійснюється відповідно до постанови КМУ від 17 січня 2018 р. № 55, якою було затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну [14]. Прийняття вказаного документа було зумовлено потребами часу, тенденціями діджиталізації, коли здебільшого документування управлінської інформації в установах здійснюється в електронній формі із застосуванням кваліфікованого електронного підпису, кваліфікованої електронної печатки та кваліфікованої електронної позначки часу, крім випадків наявності обґрунтованих підстав для документування управлінської інформації у паперовій формі.

Необхідно відзначити, що в Порядку № 1487 передбачається можливість відображення в електронній формі інформації з військово-облікових документів особи про місце проживання та його зміну з використанням мобільного додатку Порталу Дія. Проте, такий спосіб пред'явлення даних військово-облікових документів наразі технічно не впроваджений. Вважаємо це позитивним нововведенням, адже, в майбутньому це допоможе швидше наповнювати Реєстр військовозобов'язаних актуальною інформацією, а людям витратити для цього менше свого часу.

Організація військового обліку в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях покладається на відповідних керівників. Обов'язки з ведення військового обліку в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях покладаються на працівників служби управління персоналом.

Узагальнення нормативної бази щодо ведення військового обліку у нашій державі дозволяє класифікувати його:

- 1) за призначенням на:
 - спеціальний, на якому перебувають військовозобов'язані, заброньовані за органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями на період мобілізації та воєнний час;
 - загальний, якому підлягають інші військовозобов'язані.
- 2) за видом військової служби у майбутньому (у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом):
 - облік призовників;
 - облік військовозобов'язаних;
 - облік резервістів,
- 3) за статтю:
 - військовий облік чоловіків;
 - військовий облік жінок.
- 4) за військово-обліковими спеціальностями та за складом військовозобов'язаних у залежності від військового звання:
 - військовий облік рядового і сержантського складу;
 - військовий облік офіцерів.
- 5) за критерієм обсягу та деталізації поділяється на:
 - персонально-якісний - передбачає облік відомостей (персональних та службових даних) стосовно ПВР за задекларованим (zareєстрованим) місцем проживання, які узагальнюються в облікових документах та вносяться до Єдиного державного реєстру ПВР. Ведення цього виду обліку покладається на відповідні районні (міські) ТЦК та СП, органи СБУ, підрозділи Служби зовнішньої розвідки (СЗР);
 - персонально-первинний - передбачає облік відомостей стосовно ПВР за місцем їх проживання у відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Ведення такого обліку покладається на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад (у разі відсутності відповідних районних (міських) ТЦК та СП);
 - персональний - передбачає облік відомостей відповідних осіб за місцем їх роботи (служби) або навчання та покладається на керівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

В умовах правового режиму воєнного стану бронювання військовозобов'язаних за органами державної влади, іншими державними органами, а також підприємствами, установами, організаціями, які задовольняють потреби Збройних Сил, інших військових формувань, населення, здійснюється відповідно до Порядку

бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76 [8].

Відповідно обов'язкова строкова військова служба в Україні передбачена чинним законодавством тільки для чоловіків та не вважається дискримінацією за ознакою статі (ст. 6 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»), тоді як жінки проходять війську службу в мирний час тільки за контрактом.

Із нововведень, які запроваджені у 2022 році в частині військового обліку - це взяття на облік жінок у відповідності до Наказу Міністерства оборони України від 11.10.2021 р. № 313 «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних» [12]. Для взяття на військовий облік жінок повинні самостійно відвідати територіальний центр за місцем своєї реєстрації. Алгоритм взяття на облік жінок нічим не відрізнятиметься від того, що діє сьогодні для чоловіків. До 31 грудня 2022 року не застосовуватимуться штрафи ні стосовно жінок, які не стали на військовий облік, ні стосовно керівників підприємств, на яких ці жінки працюють.

Військовий облік ведеться на підставі паспорта громадянина України та військово-облікових документів:

- посвідчення про приписку до призовної дільниці – для призовників;
- військовий квиток або тимчасове посвідчення – для військовозобов'язаних;
- військовий квиток – для резервістів.

Військовому обліку на підприємстві підлягають: призовники (особи віком від 16 до 27 років, які приписані до призовних дільниць); військовозобов'язані та резервісти, які не досягли граничного віку перебування у запасі. А з 01 грудня 2021 року до військової служби також будуть призвані жінки, які мають медичну або фармацевтичну спеціальність, а також жінки, які мають спеціальність та/або професію споріднену відповідним військово-обліковим спеціальностям і придатні для проходження військової служби за станом здоров'я і віком [12].

Зміни у частині військового обліку тепер стосуються і жінок, які можуть бути призвані на військову службу або залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави тільки у військовий час. У мирний же час жінки можуть бути прийняті на військову службу в добровільному порядку (за контрактом).

Керівники підприємств, установ, організацій незалежно від підпорядкованості та форми власності зобов'язані організувати ведення персонального військового обліку працюючих на підприємстві призовників і військовозобов'язаних. Для належного функціонування системи військового обліку (забезпечення її автоматизації із застосуванням Єдиного державного реєстру ПВР) визначається кількість осіб, відповідальних за ведення військового обліку з урахуванням норм, зокрема, в державних органах, на підприємствах, в установах та організаціях за наявності на військовому обліку:

- менше 500 чоловік, то вести військовий облік буде посадова особа кадрового підрозділу. Причому за це їй установлюється доплата в розмірі до 50% посадового окладу;
- від 501 до 2000 – буде один відповідальний;
- від 2001 до 4000 – два відповідальних;
- від 4001 до 7000 – три відповідальних, а на кожні наступні 3000 призовників і військовозобов'язаних по одному відповідальному додатково [9].

У разі наявності на підприємстві двох і більше осіб, відповідальних за ведення військового обліку, їх об'єднують в окремий підрозділ (відділ, сектор, групу тощо).

Особи, відповідальні за ведення військового обліку (крім державних службовців), повинні відповідати кваліфікаційним вимогам, визначеним для інспектора з військового обліку відповідно до національного класифікатора ДК 003:2010 «Класифікатор професій» Відповідно до [6] визначено назву професії – інспектор з військового обліку код – 3439. Однак, жоден галузевий Державний класифікатор професій не містить офіційної кваліфікаційної характеристики для цієї професії, а також не розроблено відповідний професійний стандарт.

Обов'язки підприємства у сфері військового обліку зображені на рис. 1.

Під час прийняття на роботу ПВР відповідальні особи на підприємстві мають ознайомити (під особистий підпис) з Правилами військового обліку, які являють собою документ, форма якого затверджена Додатком 2 Порядку [9]. Цей документ має бути роздрукований та розміщений на видному місці в загальнодоступному приміщенні. У Правилах військового обліку визначені обов'язки ПВР, а також відповідальність за порушення таких правил, законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, зіпсуття або недбале зберігання військово-облікових документів, яке спричинило їх втрату.

Підприємство повинне також:

- надсилати у 7-денний строк з дня видання наказу про прийняття на роботу (навчання), звільнення з роботи, завершення навчання (відрахування із закладу освіти) до відповідних районних (міських) ТЦК та СП, органів СБУ, підрозділів СЗР повідомлень про зміну облікових даних ПВР
- не рідше одного разу на рік проводити звіряння даних списків персонального військового обліку з обліковими документами відповідних районних (міських) ТЦК та СП, органів СБУ, підрозділів СЗР, в яких вони перебувають на військовому обліку;
- здійснювати внесення у 5-денний строк з дня подання відповідних документів (або відображення в електронній формі інформації, що міститься у таких документах, які можуть пред'являтися (надаватися) з використанням мобільного додатка Порталу Дія) змін до списків персонального військового обліку щодо прізвища, власного імені та по батькові (за наявності), реквізитів паспорта громадянина України та паспорта

громадянина України для виїзду за кордон, адреси задекларованого/zareєстрованого місця проживання, адреси місця фактичного проживання, сімейного стану, освіти, місця роботи і посади;

- надсилати щомісяця до 5 числа до відповідних районних (міських) ТЦК та СП, органів СБУ, підрозділів СЗР повідомлень про зміну таких облікових даних;

складення і подання щороку до 1 грудня до відповідних районних (міських) ТЦК та СП списків громадян, які підлягають приписці до призовних дільниць [9].

Персональний облік військовозобов'язаних і призовників на підприємстві здійснювався в особових картках працівників типової форми № П-2, яка затверджена Наказом № 495, у розд. II «Дані про військовий облік» [5]. Відомості в цей розділ заносяться на підставі записів у військово-облікових документах працівників (військового квитка, тимчасового посвідчення, посвідчення про приписку).

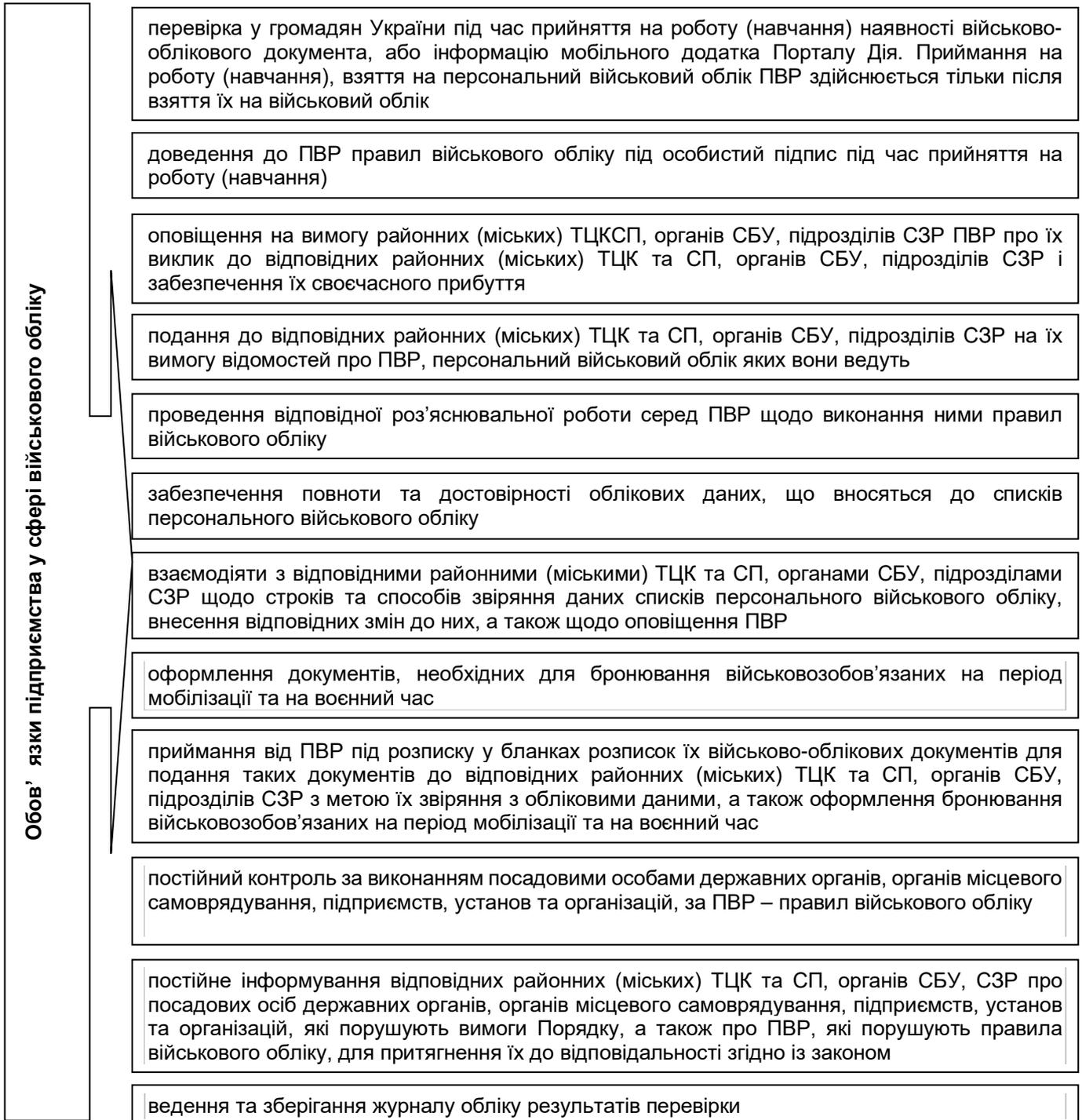

Рисунок 1. Обов'язки підприємства щодо організації військового обліку [9].

У розд. II «Дані про військовий облік» типової форми № П-2 наводиться інформація про: військовозобов'язаних рядового, сержантського і старшинського складу; офіцерів запасу; призовників.

Особові картки військовозобов'язаних і призовників зберігаються на підприємстві окремо від карток, які ведуться на всіх інших працівників підприємства. Такі особові картки зберігаються в алфавітному порядку за наведеними вище групами:

У кожній групі слід окремо виділити особові картки військовозобов'язаних, заброньованих за підприємством. Особові картки військовозобов'язаних, знятих з військового обліку за віком або станом здоров'я, повинні зберігатися в окремій картотеці.

Починаючи з 05 січня 2023 року, підхід до документації з військового обліку було змінено. Новий порядок не передбачає ведення особових карток за типовою формою первинного обліку № П-2 «Особова картка працівника», а замість цього вимагає ведення списків персонального військового обліку та відповідних справ.

Списки персонального військового обліку ведуться в електронному або паперовому вигляді відповідно до форми, затвердженої Додатком 5 до Порядку, окремо за 4 групами щодо:

- військовозобов'язаних (резервістів) офіцерського складу;
- військовозобов'язаних (резервістів) рядового, сержантського та старшинського складу;
- військовозобов'язаних та резервістів з числа жінок;
- призовників.

Якщо підприємство використовує електронну форму реєстру, то після заповнення списків необхідно роздрукувати та підписати їх керівником та особою, відповідальною за ведення військового обліку. Це повинно бути зроблено щороку до 25 січня (станом на 1 січня). Після цього списки разом з відомістю оперативного обліку ПВР реєструються в службі діловодства. Для цього можна створити окремий журнал або реєструвати їх як внутрішні документи.

Інформація про чисельність ПВР вноситься до відомості оперативного обліку ПВР (форма затв. Додатком 12 до Порядку), що зберігається разом зі списками персонального військового обліку.

Відповідальність за оформлення Списків персонального військового обліку та відомості оперативного обліку покладаються на відповідальну за це особу. Відомості щодо осіб, виключених з персонального військового обліку, зберігаються у таких списках до кінця поточного року з відображенням відповідної інформації про їх чисельність у відомості оперативного обліку ПВР.

Для кожної групи персонального військового обліку формується окрема справа, в якій мають зберігатися копії військово-облікових документів призовників, військовозобов'язаних і резервістів. Окремо зберігаються копії військово-облікових документів тих осіб, які не досягли граничного віку перебування в запасі та були виключені з військового обліку районними (міськими) ТЦК та СП.

Для повідомлення інформації про прийняття/звільнення працівника визначена спеціальна форма, затв. Додатком 4 Порядку.

На військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню за переліками посад та професій, військовими комісаріатами за місцем розташування підприємств оформлюються посвідчення про відстрочку від призову та повідомлення про зарахування на спеціальний військовий облік.

Підприємству також потрібно складати план заходів із військового обліку в кінці кожного поточного року на наступний рік, у якому необхідно конкретизувати заходи, строки, відповідальних осіб за кожен захід.

Розглянувши особливості організації військового обліку на підприємстві варто зосередити увагу на відповідальності за порушення чинного законодавства в частині оборони та мобілізаційної підготовки. На сьогодні діє адміністративна відповідальність до посадових осіб підприємства у разі ухилення від військового обліку зобов'язаних працівників. Розмір штрафу встановлено від 200 до 300 НМДГ (від 3400 до 5100 грн.), а за повторне протягом року порушення, за яке особа вже піддавалася адміністративному стягненню штраф застосовується у розмірі від 300 до 500 НМДГ (від 5100 до 8500 грн.) [4].

Доцільно проаналізувати також, яку інформацію в зворотному зв'язку мають надавати відповідно органи у разі призову на строкову військову службу працівників підприємства для підтвердження його права на увільнення від роботи зі збереженням середнього заробітку. Таким підтверджувальним документом є отримана від військомату повістка затвердженої форми.

Підтвердними документами (для роботодавця) про проходження військової служби працівником (у т. ч. за призовом осіб офіцерського складу), можуть бути також:

- довідка, яку надає військомат або військова частина на запит роботодавця;
- витяг із наказу військомату;
- витяг із наказу військової частини про проходження громадянами військової служби.

Також можна як підтвердження надавати копії записів у військовому квитку, копію укладеного контракту.

Важливою складовою належної організації військового обліку ПВР є перевірка його стану на підприємстві. Такі контрольні заходи відбуваються відповідно за питаннями, що визначені у Додатку 31 Порядку [9].

Під час перевірки підприємств, установ, організацій вивченню підлягають такі документи:

1) накази керівників про призначення відповідальних осіб за ведення військового обліку та їх посадові інструкції;

2) штатний розпис;

3) керівні документи;

4) накази керівників про прийняття та звільнення з роботи ПВР;

5) розпорядчі документи з організації питань, які підлягають перевірці;

- 6) картотека особових справ (карток) працівників;
- 7) документи службового листування з районним (міським) військкоматом;
- 8) планувальні та звітні документи за минулий та поточний роки;
- 9) документи з опрацювання пропозицій до переліку посад і професій, що підлягають бронюванню;
- 10) перелік посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час;
- 11) відомості про чисельність військовозобов'язаних, які заброньовані згідно з переліками посад і професій, і військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню;
- 12) посвідчення про відстрочку від призову до ЗСУ на період мобілізації та на воєнний час, відомості щодо їх видачі;
- 13) журнал обліку результатів перевірок стану військового обліку призовників і військовозобов'язаних та звіряння облікових даних із даними районних (міських) військових комісаріатів;
- 14) розписки про отримання військово-облікових документів;
- 15) списки ПВР, відомості про нарахування й отримання зарплати працівниками та інші документи.

Питання перевірки доводяться до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які включені до відповідних планів перевірки, не пізніше ніж за 10 днів до її початку. За результатами документальної перевірки складаються акти.

На нашу думку є цілий комплекс проблем, які перешкоджають функціонуванню налагодженої системи військового обліку в Україні

Встановлений в українському законодавстві правовий порядок здійснення військового обліку працівників потребує доповнення в частині встановлення обов'язку фізичних осіб – роботодавців щодо здійснення персонального обліку призовників і військовозобов'язаних.

З метою збереження національної економіки в умовах воєнного стану доречно внести зміни та доповнення до законодавства України щодо розширення умов, за яких військовозобов'язані, які працюють на підприємствах, в установах та організаціях, можуть відстрочити військову службу під час мобілізації шляхом їх бронювання.

Обґрунтованими та такими, що відповідають запитам суспільства є напрямки реформування законодавства в частині особливостей правового порядку військового обліку жінок в Україні щодо уточнення переліку професій та/або спеціальностей споріднених з військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та ініціювання встановлення засад добровільності для здійснення військового обліку жінок.

Як відзначає Панова І.В., що належному та повному веденню військового обліку в Україні мала сприяти б його цифровізація, яка могла б бути уже давно реалізована в рамках електронізації державних послуг. Увесь спектр дій пов'язаних з державними обліками і реєстрами, в тому числі військового, мають бути реалізовані за допомогою сучасних засобів роботи держави з громадянами. Громадяни мають самі за допомогою зручних для них засобів надавати необхідну інформацію, і цифровізація військового обліку має тільки надати додаткові можливості для цього [7]. Певні зрушення відбулися із запровадженням нового Порядку. В ньому зокрема передбачена цифровізація багатьох процесів, що пов'язані з військовим обліком, що дозволить забезпечити більш ефективно та швидко ведення документації та обмін даними між різними органами влади.

Ще однією важливою проблемою щодо ефективного ведення військового обліку в країні на різних рівнях на сьогоднішній день є потреба в підвищенні кваліфікації працівників державного та недержавного сектору економіки, що відповідають за питання мобілізаційної підготовки в частині, що стосується організації та ведення військового обліку громадян України. Існуючу проблему і має вирішити стандартизація підготовки фахівців з військового обліку громадян України, що у подальшому стане основою побудови та функціонування системи підвищення кваліфікації зазначених фахівців.

Висновки. Оновлені правила військового обліку повинні забезпечити більш ретельний контроль над взяттям на облік, диджиталізацію багатьох процесів, обмін даними між різними органами влади, реєстрами та працедавцями військовозобов'язаних громадян.

Ведення військового обліку на підприємстві - це обов'язок підприємства, за невиконання якого посадові особи підприємства можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності. Тому, для мінімізації ризику притягнення до відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (ст. 210-1 КУпАП) роботодавцям слід дотримуватися запропонованих рекомендацій під час підбору кандидатів та здійснення дій щодо прийняття на роботу чи звільнення працівників, які відносяться до числа ПВР.

У прийнятному Порядку міститься цілий перелік інших зобов'язань, що можуть бути покладені на менеджера з персоналу як на особу, відповідальну за ведення персонального військового обліку на підприємстві. Невиконання чи неналежне виконання будь-якого з таких зобов'язань може бути підставою для притягнення до адміністративної відповідальності.

Організація ефективного військового обліку на підприємствах України надасть можливість: по-перше, місцевим органам виконавчої влади та органам військового управління мати повну та об'єктивну уяву про реальні мобілізаційні можливості підприємств, зокрема про кількість та якість людських мобілізаційних ресурсів; по-друге, керівники підприємств зможуть проаналізувати і оцінити кількісні та якісні параметри трудових ресурсів, які залишаться на підприємствах після проведення мобілізації та їх можливості

забезпечити економічну безпеку в особливий період, зокрема стійку виробничу діяльність спрямовану на отримання прибутку та розвитку.

Список використаних джерел

1. Боброва Ю. Ю. Генеза українського законодавства щодо військового обліку жінок. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск 4. С. 3-7.
2. Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 р. №194. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-bronyuvannya-vijskovozobov'yazanih-vumovah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-194>
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Наказ Держкомстату України, Міноборони України від 25.12.2009 р. № 495/656 «Про затвердження типової форми первинного обліку № П-2 «Особова картка працівника». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0495202-09#Text>
6. Національний класифікатор професій ДК:003:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>
7. Панова І. В. (2023). Сучасні проблеми цифровізації військового обліку в Україні. Проблеми сучасної поліцейстики : тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 32-36.
8. Порядок бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану, затв. постановою КМУ від 27.01.2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#n14>
9. Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Затверджений постановою КМУ від 30.12.2022 р. № 1487. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-orhanizatsii-ta-vedennia-viiskovoho-obliku-pryzovnykiv-viiskovozobov'yazanykh-ta-rezervistiv-i301222-1487>
10. Правдивець О. М. Стандартизація підготовки фахівців з організації та ведення військового обліку, як фактор забезпечення економічної безпеки підприємств. Вчені записки Університету «КРОК». 2021. №4. С. 173-181.
11. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. №2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
12. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних: Наказ Міністерства оборони України від 11.10.2021 № 313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>
13. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
14. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-n#Text>
15. Тищенко О. В., Черноус С. М., Дунаєвська Л. Г. До питання про проблеми правового регулювання військового обліку працівників. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №9. С. 258-262. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/61.pdf
16. Чернишова В. Ю. Військовий облік жінок в Україні: адміністративно-правовий аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33. №4. С. 149-153.
17. Щодо деяких питань ведення військового обліку працівників у роботодавця: Лист Генерального Штабу Збройних сил України від 27.09.2017 р. № 321/5989. URL: <http://document.vobu.ua/doc/14580>

References

1. Bobrova Yu. Yu. (2022). Henezha ukrayins'koho zakonodavstva shchodo viys'kovoho obliku zhinok [The genesis of Ukrainian legislation regarding the military registration of women]. Prykarpats'kyy yurydychnyy visnyk. Vypusk 4. S. 3-7.
2. Deyaki pytannya bronyuvannya viys'kovozobov'yazanykh v umovakh pravovoho rezhymu voyennogo stanu [Some issues of reservation of conscripts under the legal regime of martial law]: Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 03.03.2022 r. №194. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-bronyuvannya-vijskovozobov'yazanih-vumovah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-194>
3. Zakon Ukrayiny «Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv» [Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men»] № 2866-IV vid 8 veresnya 2005 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on administrative offenses] vid 07.12.1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

5. Nakaz Derzhkomstatu Ukrainy, Minoborony Ukrainy vid 25.12.2009 r. № 495/656 «Pro zatverdzhennya typovoyi formy pervynnoho obliku № P-2 «Osobova kartka pratsivnyka» [«On the approval of the standard form of primary registration No. P-2 «Employee's personal card»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0495202-09#Text>
6. Natsional'nyy klasyfikator profesiy DK:003:2010 [National Classifier of Professions DK:003:2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>.
7. Panova I. V. Suchasni problemy tsyfrovizatsiyi viys'kovoho obliku v Ukraini [Modern problems of digitalization of military accounting in Ukraine]. Problemy suchasnoyi politseystyky : tezy dop. III nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsya, 11 trav. 2023 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnut. sprav, Nauk. park «Nauka ta bezpeka». Vinnytsya : KhNUVS, 2023. S. 32-36.
8. Poryadok bronyuvannya viys'kovozobov'yazanykh za spyskom viys'kovozobov'yazanykh pid chas diy voyennoho stanu [The procedure for booking conscripts according to the list of conscripts during martial law], zatv. postanovoyu KМУ vid 27.01.2023 r. №76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#n14>
9. Poryadok orhanizatsiyi ta vedennya viys'kovoho obliku pryzovnykiv, viys'kovozobov'yazanykh ta rezervistiv [The procedure for organizing and maintaining military records of conscripts, conscripts and reservists]: Zavtverdzhenny postanovoyu KМУ vid 30.12.2022 r. № 1487. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-orhanizatsii-ta-vedennia-viiskovoho-obliku-pryzovnykiv-viiskovozoboviazanykh-ta-rezervistiv-i301222-1487>
10. Pravdyvets' O. M. (2021). Standartyzatsiya pidhotovky fakhivtsiv z orhanizatsiyi ta vedennya viys'kovoho obliku, yak faktor zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv [Standardization of the training of specialists in the organization and maintenance of military records as a factor in ensuring the economic security of enterprises]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK». №4. S. 173-181.
11. Pro viys'kovyy obov'yazok i viys'kovu sluzhbu: Zakon Ukrainy [On military duty and military service: Law of Ukraine] vid 25.03.1992 r. №2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
12. Pro zatverdzhennya Pereliku spetsial'nostey ta/abo profesiy, sporidnenykh z vidpovidnyimi viys'kovyimi oblikovymi spetsial'nostyami, pislya oderzhannya yakyykh zhinky berut'sya na viys'kovyy oblik viys'kovozobov'yazanykh [On the approval of the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties, after receiving which women are accepted for military accounting of conscripts]: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 11.10.2021 № 313 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>
13. Pro mobilizatsiyu pidhotovku ta mobilizatsiyu: Zakon Ukrainy [On mobilization training and mobilization: Law of Ukraine] vid 21.10.1993 r. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
14. Typova instruktsiya z dokumentuvannya upravlins'koyi informatsiyi v elektronniy formi ta orhanizatsiyi roboty z elektronnyimi dokumentamy v dilovodstvi, elektronnoho mizhvidomchoho obminu [Standard instructions for documenting management information in electronic form and organizing work with electronic documents in record keeping, electronic interdepartmental exchange]: Zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-p#Text>
15. Tyshchenko O. V., Chernous S. M., Dunayevs'ka L. H. (2022). Do pytannya pro problemy pravovoho rehulyuvannya viys'kovoho obliku pratsivnykiv [Regarding the issue of legal regulation of military personnel records]. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. №9. S. 258-262. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/61.pdf
16. Chernyshova V. Yu. (2022). Viys'kovyy oblik zhinok v Ukraini: administratyvno-pravovyy aspekt [Military registration of women in Ukraine: administrative and legal aspect]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: publichne upravlinnya ta administruvannya. Tom 33. №4. S. 149-153.
17. Shchodo deyakyykh pytan' vedennya viys'kovoho obliku pratsivnykiv u robotodavtsya [Regarding some issues of keeping military records of employees at the employer]: Lyst Heneral'nogo Shtabu Zbroynykh syl Ukrainy vid 27.09.2017 r. № 321/5989. URL: <http://document.vobu.ua/doc/14580>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Перчук Оксана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: oksi011279@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-64844-7011>

Researcher ID: 55052018

Артюх Олександр Олександрович, викладач кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

DATA ABOUT THE AUTHOR

Perchuk Oksana, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

e-mail: oksi011279@gmail.com

Oleksandr Artyukh, Lecturer of the Department of Accounting, Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

ТЕНДЕНЦІЇ ТА СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЛИТВА-УКРАЇНА

**Роженко Олександра
Ющюс Вітаутас**

Актуальність теми зумовлена зацікавленістю результатами соціально-економічної діяльності та необхідністю підвищення поточного рівня досягнення сталого розвитку, що в свою чергу вимагає вдосконалення відповідного методично-управлінського інструментарію.

Методологічною основою статті стали метод причинно-наслідкових зв'язків, історичний та діалектичний методи, метод системно-структурного аналізу та синтезу, економіко-статистичні методи.

Мета дослідження – розвиток теорії забезпечення сталого розвитку. Основним завданням, виконання якого призводить до досягнення мети дослідження, є формування стратегії та середовища забезпечення сталого розвитку, що, в свою чергу, викликає необхідність аналізу тенденцій сталого розвитку.

Результати роботи. Оцінено та співставлено тенденції змін індексу сталого розвитку в Литовській Республіці та в Україні за період 2015-2021 рр. Темп зміни даного індексу в Литовській Республіці кожного року, окрім 2020-2021 рр., змінював значення динаміки на протилежне; в Україні – від'ємне значення даного показника спостерігається протягом 2015-2016 рр. Запропоновано набір стратегій управління забезпеченням сталого розвитку, який складається з таких видів (виживання, існування, обмеженого зростання та зростання) та методика визначення даних видів стратегій. Для визначення виду стратегії розроблено матричне поле, окрема зона якого відповідає одному з видів стратегій. Поточний стан та динаміка цілей сталого розвитку в Україні знаходяться в квадрантах матриці «Відносного зростання», та «Зростання». Значення досягнень цілей сталого розвитку в Литовській Республіці опинились приблизно в однаковій кількості в зонах «Існування», «Обмеженого зростання», «Зростання». Сформовано середовище забезпечення сталого розвитку, яке складається з внутрішньої та зовнішньої частини, включає політичні, фінансово-економічні та організаційні умови.

Ключові слова: сталий розвиток, тенденції, середовище забезпечення, матриця вибору, стратегія.

TENDENCIES AND STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: LITHUANIA-UKRAINE

**Rozhenko Oleksandra
Juscius Vytautas**

The actuality of the topic lies in the interest in the results of socio-economic activity and the need to increase the current level of achieving sustainable development, which, in turn, requires the improvement of the appropriate methodological and managerial tools.

The methodological basis of the article became historical method, method of reconstruction of cause-and-effect relationships, dialectical method, method of system-structural analysis and synthesis, economic-statistical method.

The purpose of the research is to develop a theory of ensuring sustainable development. The main task, which implementation leads to the achievement of the research goal, is the formation of a strategy and environment for sustainable development, which, in turn, calls for the analysis of sustainable development trends.

The results of work. The tendencies of changes in the index of sustainable development in the Republic of Lithuania and in Ukraine for the period of 2015-2021 were evaluated and compared. The rate of change of this index in the Republic of Lithuania every year, except for 2020-2021, changed the value of the dynamics to the opposite; in Ukraine - the negative value of this indicator was observed during 2015-2016. A set of management strategies for ensuring sustainable development is proposed, which consists of the following types (survival, existence, limited growth and growth) and a methodology for determining these types of strategies. To determine the type of strategy, a matrix field has been developed, which separate zone corresponds to one of the types of strategy. The current condition and dynamics of sustainable development goals in Ukraine are in the quadrants of the «Relative growth» and «Growth» matrix. The value of achieving the goals of sustainable development in the Republic of Lithuania was approximately the same in the «Existence», «Limited growth», and «Growth» zones. An environment for ensuring sustainable development has been formed, which consists of internal and external parts, includes political, financial, economic and organizational conditions.

Key words: sustainable development, tendencies, provisioning environment, choice matrix, strategy.

JEL Classification: L19, O10.

Постановка проблеми. Життєдіяльність сучасного суспільства та його всебічне функціонування обумовлюється виконанням цілей сталого розвитку [1, ст. 14], які набувають все більш критичного значення серед суб'єктів всіх рівнів: нано, мікро, мезо, макро та глобальному. Системи управління, які покликані забезпечувати відповідність ініціативам, що пов'язані з основними цілями в області сталого розвитку [2, ст. 58], який виступає предметом наукових досліджень, потребують відповідних новацій. Першочерговою умовою формування та ефективного функціонування системи забезпечення сталого розвитку, в площині управління, є аналітична обробка інформації, визначення стану тенденцій, формування стратегії його забезпечення та умов середовища. Дані параметри є підґрунтям для виконання послідовних функцій управління забезпеченням сталого розвитку, розробка стратегічних та тактичних планів його реалізації, зокрема.

Оцінка тенденцій, формування стратегії та середовища забезпечення сталого розвитку є актуальними питаннями при своєчасності та комплексності їх здійснення, притаманності їм характеристик моніторингу та безперервності наукових досліджень. Поставлені питання покликані вирішувати проблеми перерозподілу ресурсів, відповідної реорганізації бізнес-процесів та побудови співпраці між суб'єктами всіх рівнів управління тощо, які, в цілому, призводитимуть до зростання їх конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення сталого розвитку та механізми управління ним досліджені і висвітлені в багатьох науково-практичних працях авторів з різних країн. Вагомі наукові здобутки з цих питань отримані такими науковцями: Apostu S. [3], Hellden D. [4], Navickienė O. [5], Зайцевою Л. О. [6], Ярмоленко Ю. О. [7], Яновською В. [8]. Не зменшуючи вагомості існуючих наукових здобутків, є необхідність зазначити, що формування стратегії та середовища забезпечення сталого розвитку, як елементу системи управління ним та моніторинг відповідних тенденцій досліджено фрагментарно, що можна виділити як недосліджені частини загальної проблеми.

Мета дослідження – розвиток теорії забезпечення сталого розвитку. Основним завданням, виконання якого призводить до досягнення мети дослідження, є формування стратегії та середовища забезпечення сталого розвитку, що, в свою чергу, викликає необхідність аналізу тенденцій сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення щодо раціонального управління навколишнім середовищем вперше в світі сформульовано та зафіксовано у 1972 році рішенням Генеральної Асамблеї ООН [9]. З тих пір діалог між країнами світу триває: визначаються принципи, пріоритезовуються цілі, здійснюється оцінка за трьома основними аспектами (економічне зростання, охорона довкілля, добробут суспільства). Ці процеси постійно і на всіх рівнях суспільно-економічного функціонування посилюють означеність альтернативності інвестицій, що, в свою чергу, створює умови фінансових обмежень, які стримують досягнення цілей сталого розвитку, згідно з [10, с. 1]. Згідно зі Звітом про сталий розвиток 2022 [10, с. 10-11], індекс сталого розвитку в світі в період з 2010 року по 2019 рік мав позитивну динаміку, а саме поступово збільшив своє значення більш ніж на 0,5. У період 2019-2021 рр. вказаний індекс має негативну динаміку меншу за 0,1. Світова динаміка індексу сталого розвитку, безперечно, дуже цікава та наглядна, але для пошуку рішень на окремі питання є необхідність більш детального вивчення структури та динаміки цього показника. У зв'язку з тим, що у Частині 1 Звіту про сталий розвиток 2022 [10] вказано, що фінансові обмеження, щодо досягнення цілей сталого розвитку, посилились пандемією COVID-19 і війною в Україні. Тобто, факторами досягнення цілей сталого розвитку, окрім збереження миру та зниження геополітичної напруги, є наявність плану їх фінансування. Таким чином, за базу дослідження обрано Україну та одного з її стратегічних партнерів з усіх трьох напрямків сталого розвитку: економічного, екологічного та соціального – Литовську Республіку.

Співставлення тенденцій змін індексу сталого розвитку Литовської Республіки та України за період 2015-2021 рр. наочно представлено на рисунку 1.

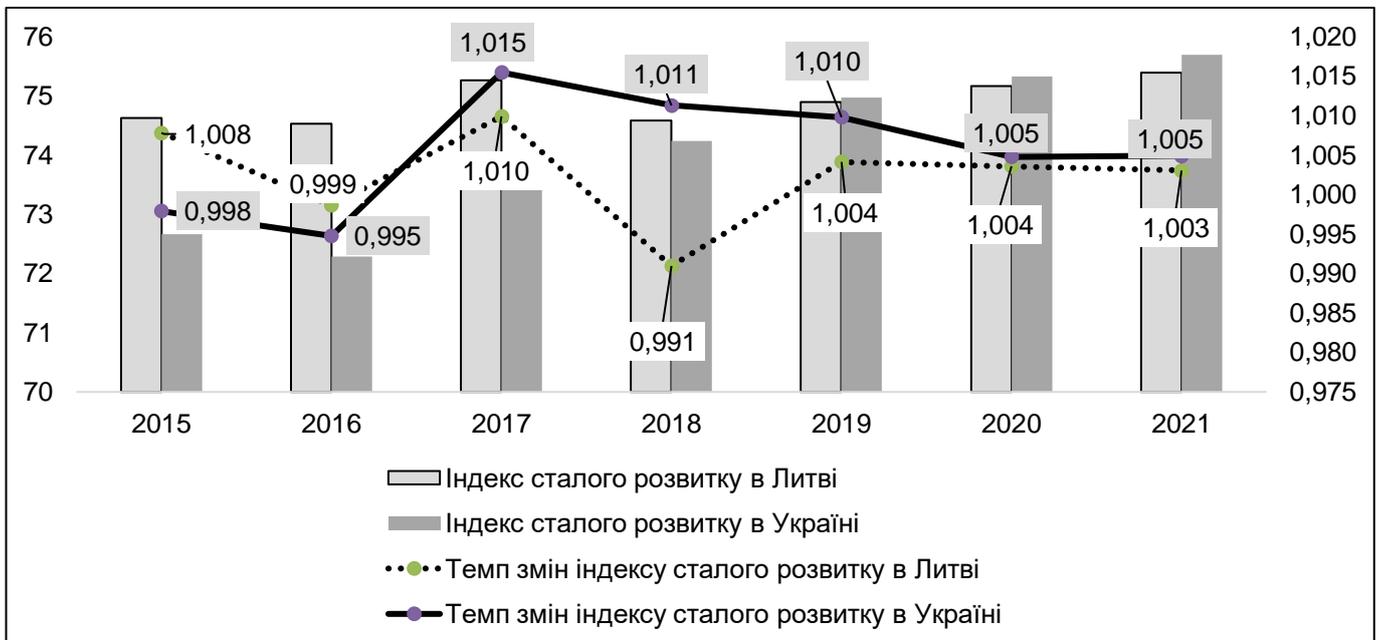

Рисунок 1. Співставлення тенденцій змін індексу сталого розвитку в Литовській Республіці та в Україні за період 2015-2021 рр. (складено авторами на основі [10])

Зазначені процеси характеризуються неоднорідністю тенденцій. Абсолютне відхилення питомого індексу двох держав, що розглядаються, в період з 2015 по 2018 рік було від'ємним, при чому, у 2015-2017 рр. воно складало приблизно два бали, у 2018 дорівнювало -0,35; а з 2019 року по 2021 рік стало позитивним, та

Окрім цього має місце така тенденція: в Україні індекс сталого розвитку у 2015-2016 рр. знижувався, а у 2017-2021 рр. зростав, хоча і з різним значенням, а в Литовській Республіці – 2015, 2017, 2019-2021 рр. характеризуються зростанням даного показника, зниження його спостерігається у 2016 та 2018 роках.

Отримані результати розрахунків, які наочно наведено на рисунку 1 демонструють актуальність теми дослідження та необхідність більш детального вивчення значень індексу сталого розвитку в Литовській Республіці та в Україні за окремими цілями сталого розвитку. Для цього розроблено матричне поле вибору стратегій та запропоновано набір стратегій управління забезпеченням сталого розвитку (рисунок 2).

Литва – 1 Україна – 1
 4 - дані для відображення на полі матриці відсутні

Цілі сталого розвитку	Немає бідності	Нульовий голод	Добре здоров'я та благополуччя	Якісна освіта	Гендерна рівність	Чиста вода та санітарія	Доступна та чиста енергія	Гідна праця та економічне зростання	Промисловість, інновації та інфраструктура	Скорочення нерівності	Стейкі місті та громади	Відповідальне споживання та виробництво	Боротьба зі зміною клімату	Життя під водою	Життя на суші	Мир, справедливість та сильні інститути	Партнерство для досягнення цілей
Номер цілі	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17

Рисунок 2. Матриця вибору стратегій забезпечення сталого розвитку Литовської Республіки та України (розроблено авторами, на основі [10; 11])

Запропоноване стратегічне поле має чотири зони:

1. Зона «Існування», їй відповідають квадранти: головна та вагома проблема, при тенденціях зниження та стабільності. Дана стратегія, в даній системі управління, характеризується критичним та низьким рівнем досягнення цілі сталого розвитку, який має негативну або нульову динаміку.

2. Зона «Обмеженого зростання» – це зона головних та вагомих проблем, які мають тенденції відносного зростання та зростання. Показники досягнення цілі сталого розвитку низькі, але зростають. При даному типі стратегії рекомендується підтримка найвищих тенденцій зростання, які призведуть до досягнення цільового значення індексу сталого розвитку.

3. Зона «Зростання» – це квадранти матричного поля, яким відповідають цілі, що досягнуто, та проблеми, які залишаються, при їх відносно позитивній та позитивній динаміці. Даному типу стратегії притаманні ознаки ефективного управління забезпеченням сталого розвитку, орієнтири діяльності полягають у постійному зростанні планових показників над звітними.

4. Зона «Вживання» – частина матричного поля, якій відповідають найвищі значення досягнення цілі сталого розвитку, але при найнижчих тенденціях змін. Даний тип стратегії характеризується неефективністю управління забезпеченням сталого розвитку, має місце необхідність радикальних змін.

Результати досліджень, що наведено на рисунку 2, дозволяють констатувати розгалуженість сталого розвитку Литовської Республіки та України. В розрізі стану та динаміки цілей сталого розвитку України видно,

що більшість цілей сталого розвитку знаходяться в квадрантах матриці «Відносного зростання» - 10, та «Зростання» - 5. Один об'єкт дослідження знаходиться в зоні «Існування», один – не можливо було відобразити на полі матриці за відсутністю даних. Досягнення цілей сталого розвитку в Литовській Республіці характеризується більшими відхиленнями значень, які опинились у зоні «Існування» - 6 цілей, у зоні «Обмеженого зростання» - 6 цілей, у зоні «Зростання» - 5. Спостерігаються кардинально різні положення цілей на матричному полі, таких як: №№ 10, 12,13,15. Спільні риси сталого розвитку Литовської Республіки та України мають місце бути. Однією з них є відсутність об'єктів дослідження в зоні «Вживання», що є цілком позитивною. Друга спільна риса, яку виявлено, - це наявність цілей №№ 3,5,7 у зоні «Обмеженого зростання» тощо. Отримані результати та зроблені висновки можуть бути використані в перейнятті досвіду, розробці взаємодоповнюючих політик і тактик управління забезпеченням сталого розвитку.

Запропонована методика дозволяє визначити вид стратегії управління забезпеченням сталого розвитку в розрізі його цілей та показників, описує напрям руху об'єкта дослідження на стратегічному полі. Стратегічна траєкторія руху приймає форму кола за годинниковою стрілкою, в іншому напрямку – рух неефективний. Запропонована матриця вибору стратегій забезпечення сталого розвитку має переваги в тому, що вона, з урахуванням поточного стану та динаміки структурних елементів індексу сталого розвитку, характеризує покрокове «зміцнення» сталого розвитку шляхом поступового руху з одного квадранту матричного поля в інший. Дана методика прийнятна як в тактичній, так і в стратегічній перспективі, тобто є постійно діючою і дає можливість безперервного поліпшення стану досягнення цілей сталого розвитку.

При виборі того чи іншого виду стратегії забезпечення сталого розвитку важливо враховувати концептуальні аспекти питомої категорії, що систематизує її елементи та робить механізм її забезпечення дієвим. Комплексний підхід до формування стратегії забезпечення сталого розвитку – це реалізація необхідності формування нової політики управління ним.

Розгалуженість результатів визначення місця цілей сталого розвитку за кожною з держав, що розглядаються, демонструє її унікальність та специфіку середовища забезпечення сталого розвитку і ній. Засобом досягнення цілей сталого розвитку, насамперед, виступає формування повного, актуального та своєчасного середовища їх забезпечення (рисунок 3), яке є сукупністю найважливіших факторів та умов забезпечення цих процесів. У структурі середовища забезпечення сталого розвитку виділено: внутрішню та зовнішню частини, та умови: політичні, фінансово-економічні та організаційні.

Рисунок 3. Середовище забезпечення сталого розвитку (складено авторами на основі [10; 12-16])

Висновки. Оцінка тенденцій, розробка стратегії та формування умов середовища забезпечення сталого розвитку є комплексними та складнопідрядними процесами.

Оцінка тенденцій змін індексу сталого розвитку є актуальними питаннями при своєчасності та комплексності їх проведення, притаманності їй характеристик моніторингу та безперервності наукових досліджень. Проведене співставлення тенденцій змін індексу сталого розвитку Литовської Республіки та України за період 2015-2021 рр. дозволяє виявити загальні подібності та відмінності, що, в свою чергу, дозволяє визначити і використати потенційні можливості та недоліки управління його забезпеченням.

Запропоновано матрицю вибору стратегій забезпечення сталого розвитку (в розрізі його цілей): вживання, існування, обмеженого зростання та зростання. Кожен вид стратегії описано з точки зору: зони матричного поля, ознак та характеристик стратегії. Поточні результати забезпечення кожної цілі сталого розвитку в Литовській Республіці та в Україні відображено на матричному полі, визначено за кожною вид стратегії, охарактеризовано стратегічний набір та загальні спільні та відмінні риси. За запропонованою методикою визначається вид стратегії управління забезпеченням сталого розвитку в розрізі його елементів, описується ефективний напрям руху об'єкта дослідження на стратегічному полі.

Необхідним кроком забезпечення сталого розвитку виділено формування його середовища, яке поділяється на внутрішнє і зовнішнє та складається з політичних, фінансово-економічних та організаційних умов.

Результати проведених досліджень, виходячи з точки зору концептуальних засад управління, дозволятимуть відповідним суб'єктам усебічно розвиватися в необхідному напрямку та досягати цілей; покликани вирішувати поставлені питання та проблеми перерозподілу ресурсів, відповідних реорганізації бізнес-процесів та побудови співпраці між суб'єктами всіх рівнів управління тощо, які, в цілому, призводитимуть до зростання їх конкурентоспроможності.

Висновки, отримані за результатами проведених досліджень, дають можливість у подальшому сформулювати більш ґрунтовні наукові рекомендації щодо подальшого пошуку рішення поставлених питань, а саме: розробка набору стратегічних альтернатив та організаційно-методичного інструментарію управління забезпеченням сталого розвитку за комплексним підходом.

Список використаних джерел:

1. *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/70/1. United Nations.* URL: sustainabledevelopment.un.org
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
2. *Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030. European Commission COM(2019)22 of 30 January 2019.* URL: https://commission.europa.eu/publications/sustainable-europe-2030_en
3. *Apostu Simona-Andreea, Gigauri Iza. Sustainable development and entrepreneurship in emerging countries: Are sustainable development and entrepreneurship reciprocally reinforcing? March 2023 Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation 19(1):41-77.* URL: <https://doi.org/10.7341/20231912JEL> codes: M13, M14
4. *Hellden D., Weitz N., Nilsson M., Alfvén T. Situating Health Within the 2030 Agenda – A Practical Application of the Sustainable Development Goals Synergies Approach. Public Health Rev, 07 April 2022.*
5. *Navickienė Olga, Meidute-Kavaliauskiene Ieva, Činčikaitė Renata, Valackienė Asta. A Theoretical Model of the Development of Public Citizenship in a Sustainable Environment: Case of Lithuania. Sustainability. 2023. №15. PP. 1-15.*
6. *Зайцева Л. О. «Сталий розвиток»: теоретичний аспект. Бізнес-інформ. 2018. № 12. Ст. 15-20.*
7. *Ярмоленко Ю. О. Сталий розвиток аграрного виробництва в умовах цифровізації: теорія, організація: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д.е.н. за спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Київ. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». 2019. С. 36*
8. *Яновська В., Парфентьева О. Історичний аналіз формування концептуальних засад сталого розвитку. Вісник Хмельницького національного університету 2022. № 6. Том 2. Ст. 231-238.* URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2022-312-62-39.pdf>
9. *The first world conference on the environment. United Nations Conference on the Human Environment. 1972. June 5–16. Stockholm.* URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
10. *Sustainable Development Report 2022. From Crisis to Sustainable Development: the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond. Includes the SDG Index and Dashboards. P. 508.* URL: <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2022/2022-sustainable-development-report.pdf>
11. *Роженко О. В. Стратегічне управління підприємством на основі забезпечення його економічної безпеки. Економіка і фінанси. 2017. №3. С.90-97.*
12. *High-Level Political Forum on Sustainable Development. United Nations.* URL: <https://hlpf.un.org/countries/lithuania/voluntary-national-review-2018>
13. *2022 SDSN Networks in Action Report. Sustainable Development Solutions Network (SDSN).* URL: https://www.unsdsn.org/about-us?_gl=1*y9g8mu*_ga*NDI1OTg3NTE4LjE2ODA4NTQ3MjA.*_ga_SOFTLYCY58*MTY4MDk4NDI0Ny4xLjEuMTY4MDk4NDI5MC4wLjAuMA
14. *Stockholm+50: unlocking a better future. Stockholm Environment Institute.* URL: <https://www.sei.org/publications/stockholm50-unlocking-better-future/>
15. *Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19> (дата звернення: 07.04.2023)
16. *Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1359-14> (дата звернення: 07.04.2023)

References

1. *Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development A/RES/70/1. United Nations.* URL: sustainabledevelopment.un.org
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
2. *Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030. European Commission COM(2019)22 of 30 January 2019.* URL: https://commission.europa.eu/publications/sustainable-europe-2030_en
3. *Apostu Simona-Andreea, Gigauri Iza. Sustainable development and entrepreneurship in emerging countries: Are sustainable development and entrepreneurship reciprocally reinforcing? March 2023 Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation 19(1):41-77.* URL: <https://doi.org/10.7341/20231912JEL> codes: M13, M14

4. Hellden D., Weitz N., Nilsson M., Alfven T. *Situating Health Within the 2030 Agenda – A Practical Application of the Sustainable Development Goals Synergies Approach*. *Public Health Rev*, 07 April 2022.
5. Navickienė Olga, Meidute-Kavaliauskiene Ieva, Činčikaitė Renata, Valackienė Asta. *A Theoretical Model of the Development of Public Citizenship in a Sustainable Environment: Case of Lithuania*. *Sustainability*. 2023. №15. PP. 1-15.
6. Zaitseva L. O. (2018). «Stalyi rozvytok»: teoretychnyi aspekt [«Sustainable development»: theoretical aspect]. *Biznes-inform*. № 12. St. 15-20.
7. Yarmolenko Yu.O. (2019). *Stalyi rozvytok ahrarynogo vyrobnytstva v umovakh tsyfrovizatsii: teoriia, orhanizatsiia [Sustainable development of agricultural production in conditions of digitalization: theory, organization]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. d.e.n. za spets. 08.00.03 – ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*. Kyiv. Natsionalnyi naukovyi tsentr «Instytut ahrarynoi ekonomiky». St. 36
8. Yanovska V., Parfentieva O. (2022). *Istorychnyi analiz formuvannia kontseptualnykh zasad staloho rozvytku [Historical analysis of the formation of the conceptual foundations of sustainable development]*. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu*. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2022-312-62-39.pdf>
9. *The first world conference on the environment*. United Nations Conference on the Human Environment. 1972. June 5–16. Stockholm. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
10. *Sustainable Development Report 2022. From Crisis to Sustainable Development: the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond. Includes the SDG Index and Dashboards*. P. 508. URL: <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2022/2022-sustainable-development-report.pdf>
11. Rozhenko O. V. (2017). *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom na osnovi zabezpechennia yoho ekonomichnoi bezpeky [Strategic management of the enterprise based on ensuring its economic security]*. *Ekonomika i finansy*. №3. St. 90-97.
12. *High-Level Political Forum on Sustainable Development*. United Nations. URL: <https://hlpf.un.org/countries/lithuania/voluntary-national-review-2018>
13. *2022 SDSN Networks in Action Report*. Sustainable Development Solutions Network (SDSN). URL: https://www.unsdsn.org/about-us?_gl=1*y9g8mu*_ga*NDI1OTg3NTE4LjE2ODA4NTQ3MjA.*_ga_S0FTLYC Y58*MTY4MDk4NDI0Ny4xLjEuMTY4MDk4NDI5MC4wLjAuMA
14. *Stockholm+50: unlocking a better future*. Stockholm Environment Institute. URL: <https://www.sei.org/publications/stockholm50-unlocking-better-future/>
15. *Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [On the principles of state regional policy]: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 156-VIII*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19>
16. *Pro Kontseptsiiu staloho rozvytku naselennykh punktiv [On the Concept of Sustainable Development of Settlements]: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 24.12.1999 № 1359-XIV*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1359-14>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Роженко Олександра Вікторівна,

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник кафедри економіки
Клайпедського університету
вулиця Херкауса Манто 84, 92294 Клайпеда, Литовська Республіка
e-mail: oleksandra.rozhenko@ku.lt
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

Ющюс Вітаутас,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки
Клайпедського університету
вулиця Херкауса Манто 84, 92294 Клайпеда, Литовська Республіка
e-mail: ek.shmf@ku.lt
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9507-9484>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Rozhenko Oleksandra, PhD in Economic sciences, Associate Professor
Researcher of Economics departments, Klaipėda University
84 Herkaus Manto Street, 92294 Klaipėda, Lithuania
e-mail: oleksandra.rozhenko@ku.lt

Juscius Vytautas, Doctor of Economics, Professor,
Head of Economics departments, Klaipėda University
84 Herkaus Manto Street, 92294 Klaipėda, Lithuania
e-mail: ek.shmf@ku.lt

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗВІТНОСТІ

Слюсар С. Т.,
Бутник А. П.

Предметом дослідження є теоретичні засади формування екологічної звітності.

Метою статті є узагальнення та поглиблення теоретичних знань у сфері організації обліку та звітності діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що застосовуються на емпіричному та теоретичному рівнях досліджень: порівняльний, аналітичний, вибірковий, діалектичний, системний підхід, індукція та дедукція, узагальнення.

Результати роботи. Актуальність даної теми дослідження полягає у величезному впливі неконтрольованого кількісного забруднення на навколишнє природне середовище, наприклад, через екологічно нерегульовану діяльність грунт виснажується, земля нагрівається і у людей починають розвиватися респіраторні захворювання. Тому необхідно контролювати діяльність підприємства та формувати на його основі екологічний облік та звітність, щоб зменшити вплив на навколишнє природне середовище, тим самим вирішити нагальну екологічну проблему.

Галузь застосування результатів в діяльності підприємств, установ, організацій.

Висновки. Проте в українській дійсності існують прогалини у розвитку та впровадженні корпоративного екологічного обліку та звітності, оскільки уряд не визначив законодавчі акти та інші регуляторні органи для відображення концептуальних основ екологічного обліку та звітності. Занепокоєння екологічною відповідальністю та сталим промисловим розвитком породили нову галузь екологічного обліку та звітності. На основі цього вивчаються теоретичні основи екологічного обліку та звітності з особливим акцентом на українському сценарії.

Ключові слова: екологічна звітність, облік, екологічний податок, екологічна політика.

BASIC PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL REPORTING

Svitlana Sliusar,
Andriy Butnik

The subject of research is the theoretical basis for the formation of environmental reporting.

The purpose of the article is aimed at generalizing and deepening theoretical knowledge in the field of organization of accounting and reporting of activities of domestic economic entities.

The methodological basis of the study is general scientific and special methods of scientific knowledge used at the empirical and theoretical levels of research: comparative, analytical, selective, dialectical, systemic approach, induction and deduction, generalization.

Results of work. The relevance of this research topic lies in the huge impact of uncontrolled quantitative pollution on the natural environment, for example, due to ecologically unregulated activities, the soil is depleted, the earth is heated and people begin to develop respiratory diseases. Therefore, it is necessary to monitor the activities of the enterprise and form environmental accounting and reporting on its basis in order to reduce the impact on the natural environment, thereby solving the urgent environmental problem.

Field of application of results in the activities of enterprises, institutions, organizations.

Conclusions. However, in Ukrainian reality, there are gaps in the development and implementation of corporate environmental accounting and reporting, since the government has not defined legislation and other regulatory bodies to reflect the conceptual foundations of environmental accounting and reporting. Concern about environmental responsibility and sustainable industrial development has given rise to a new field of environmental accounting and reporting. Based on this, theoretical foundations of environmental accounting and reporting are studied with a special emphasis on the Ukrainian scenario.

Keywords: environmental reporting, accounting, environmental tax, environmental policy.

JEL Classification: A13, M21, M40

З моменту виникнення європейської глобальної турботи про навколишнє середовище концепція екологічної відповідальності набула широкого поширення в Україні, як наслідок, виникла концепція екологічної звітності, яка займає важливе місце в стратегії кожної організації. Європейські компанії, особливо в екологічно чутливих галузях, таких як нафтогазова промисловість і сільське господарство, розкривають екологічну інформацію, щоб покращити свій імідж у свідомості різних груп зацікавлених сторін і громадськості, щоб отримати легітимність для виживання. Таким чином, оприлюднення інформації про стан охорони навколишнього середовища та вартість забруднення є інструментом, який може допомогти компаніям впливати та покращувати сприйняття громадськістю їх діяльності. Інформація про екологічну ефективність включає вплив на навколишнє середовище, ефективність управління цим впливом, а також внесок у навколишнє середовище та сталий розвиток.

Питання необхідності екологічної звітності з кожним роком стає все більш актуальним. Оскільки стан навколишнього середовища у світі погіршується, вчені шукають шляхи оптимізації податкового навантаження від екологічних податків. Розкриття екологічних проблем потребує не тільки звітності, але й розрахунків наслідків такого недбалого ставлення до природного середовища.

Ще в 1992 році, під час Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, ухвалення Декларації Ріо з навколишнього середовища та розвитку [7] визнало необхідність надійної екологічної інформації для покращення процесу прийняття рішень. Екологічна звітність виникла з цієї потреби в інформації, яку сьогодні можна знайти в багатьох формах:

- національна звітність до міжнародних конвенцій (таких як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату);
- екологічні звіти неурядових агенцій з охорони навколишнього середовища (наприклад, Міжнародний союз охорони природи та інститут світових ресурсів);
- стан екологічної звітності на глобальному, регіональному, національному та субнаціональному рівнях;
- корпоративна екологічна звітність;
- звіт про сталий розвиток.

З наведеного переліку видно, що хоча форми екологічних звітів можуть бути різними, особливу увагу слід приділяти корпоративним екологічним звітам, які схожі на вітчизняні звіти про забруднення навколишнього середовища.

Річні корпоративні екологічні звіти розвинутих країн є основним способом для компаній передавати інформацію різним зовнішнім користувачам і широко вважаються найважливішим джерелом корпоративної інформації. З точки зору розкриття екологічної інформації, річні звіти компаній вважаються основним джерелом екологічних даних. Головним чином це пов'язано з [3]: їх відповідністю законодавству, регулярним виробництвом та широкою доступністю; поширенням тенденції публікувати статистику забруднення навколишнього середовища в річних звітах та їх окремих розділах; річні звіти надають компаніям, зареєстрованим на біржі, найбільш доступні джерела інформації друкованих чи електронних; і той факт, що користувачі покладаються на річний звіт компанії як для фінансової, так і для нефінансової інформації, оскільки річні звіти мають високий рівень надійності та довіри, оскільки вони постійно перевіряються.

Використання екологічного звіту залежить від цільової аудиторії звіту. Наразі така інформація стає все більш важливою для задоволення очікувань зацікавлених сторін, включаючи: працівників, акціонерів, громадськість, регулятори, підрядників/постачальників, клієнтів та інших зацікавлених осіб з різними цілями та очікуваннями. Важливо звітувати про стале споживання та виробничу діяльність, наприклад, придбання екологічно чистих товарів і послуг, таких як перероблений папір, енергоефективне обладнання тощо [9].

Інвестори використовують корпоративну екологічну звітність, щоб перевірити екологічну відповідальність, яка, якщо не керувати належним чином, може коштувати їм великих дивідендів та прибутку від інвестицій. Є ознаки того, що групи тиску ширше використовують зміст екологічної звітності для заохочення більшої екологічної відповідальності. У деяких випадках існує протидія певним типам екологічних звітів, оскільки вважається, що вони випускають інформацію, яку можуть використовувати інші сторони для власних вигод.

Наприклад, компанії, які аналізують екологічну статистику конкурентів, можуть отримати уявлення про технології, які вони використовують, і отримати конкурентну перевагу. Також в європейських країнах існує практика телефонування для отримання додаткової інформації в екологічних звітах для кращого розуміння екологічних показників. Як і у випадку з будь-якою формою звітності, витрати на генерування інформації та створення звіту повинні бути ретельно зважені з вигодами, які можна отримати від звіту.

Деякі з переваг корпоративної екологічної звітності включають: покращення репутації організації; підвищення прозорості, підзвітності та відповідального управління; покращення зв'язку із зацікавленими сторонами; сприяння ширшій освіті громадськості; покращення управління ризиками; виявлення потенційних можливостей скорочення використання ресурсів і операційних витрат; покращення якості клієнтів впевненість, посилення конкурентних переваг [8].

Тим не менш, європейський досвід є прикладом екологічно відповідального суспільства, яке регулюється законом і основними принципами якого має дотримуватись звітність, наприклад [1, 4]:

– прозорість – відповідно до цілей сталого розвитку багато зацікавлених сторін хочуть включити екологічну та соціальну інформацію в процес прийняття рішень. Потік інформації підвищує видимість організаційної діяльності, тому деякі організації добровільно обирають шлях прозорості;

– підзвітність – організації все більше відповідають за свої дії. Наприклад, негативна критика екологічних і соціальних показників може поставити під загрозу економічно важливу цінність доброї корпоративної репутації та преміальних брендів.

– діалог між багатьма зацікавленими сторонами – все частіше нетрадиційні зацікавлені сторони (НУО, ЗМІ, постачальники/партнери, працівники, споживачі та акціонери) запитують інформацію про екологічні та соціальні показники.

Вивчивши питання екологічної звітності в європейських країнах, слід звернути увагу на реальну ситуацію в країні та усвідомити, що в Україні існує багато екологічних проблем, які не врегульовані законодавством. Особливо щодо питання відповідальності за забруднення навколишнього середовища, функції та повноваження контролюючих органів щодо порівняння даних, зазначених у звітах юридичних осіб, із фактичним станом забруднення територій їх діяльності не чітко визначені, а також чітко не визначені. Ці підрозділи зобов'язані встановлювати очисні споруди на гранично допустимий рівень забруднення. Багато підприємств взагалі нехтують сплатою екологічних податків та подання таких звітів, тому більш точну інформацію про фактичні екологічні витрати підприємств можна зібрати на основі фінансової звітності підприємств.

Оскільки вітчизняні підприємства та організації зобов'язані складати фінансову звітність відповідно до чинного законодавства, то дані для такої звітності будуть більш актуальними та достовірними, до них [5] входять: форма № 1 «Баланс», № 2 «Звіт «Фінансові результати», № 3 «Звіт про рух грошових коштів», № 4 «Звіт про власний капітал», № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» У цьому контексті екологічний облік стосується оцінки та публічної звітності екологічних зобов'язань і фінансово значущих екологічних витрат.

Проте інформація, пов'язана з відображенням екологічних показників, міститься у трьох формах фінансової звітності, наприклад [1, 5]:

- Баланс – інформація, яка відображається в балансі підприємства, містить інформацію про необоротні активи, що використовуються для цілей охорони навколишнього середовища (водоочисні споруди, альтернативні джерела енергії тощо), екологічно безпечні ТМЦ, інвестиції в сферу охорони навколишнього середовища, тощо;
- Звіт про фінансові результати – щоб надати інвесторам і кредиторам повну, правдиву та чесну інформацію про екологічні доходи та витрати, а також інформацію про прибутки та збитки екологічної діяльності компанії;
- Примітки до річної фінансової звітності – вони повинні містити окремі пояснення щодо екологічних показників.

Тобто вищезазначені фінансові звіти необхідні для фінансової звітності як екологічного комунікаційного інструменту, що надає корисну інформацію зацікавленим сторонам для прийняття рішень і виконання соціальних обов'язків.

Є також надія, що екологічний облік може бути використаний як інструмент управління для керівників та пов'язаних установ, і що публікація результатів екологічного обліку також може бути використана як засіб виконання підприємствами своєї підзвітності перед зацікавленими сторонами. Також як відповідний інструмент оцінки захисту навколишнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1. Принципи екологічного обліку та їх особливості

Принцип	Особливості
Відповідності	екологічний облік має надавати достовірну інформацію про витрати компанії на охорону навколишнього середовища та вигоди від пов'язаної діяльності для полегшення прийняття рішень.
Суттєвість та значимість	у екологічному обліку важливість надається кількісним аспектам, а важливість надається якісним аспектам. З точки зору суттєвості, розглядається кількісний вплив даних, виражених у грошовій вартості або фізичних одиницях. Суттєвість зосереджується на якості інформації про захист навколишнього середовища або її майбутній вплив.
Надійність	екологічний облік має виключати вкрай неточні або упереджені дані та сприяти довірі та надійності серед зацікавлених сторін.
Нейтральність	Розкрита інформація займає справедливую та неупереджену позицію. Справедливою та неупередженою позицією компаній є уникнення довільного відбору інформації чи навмисного підведення читачів до певного висновку.
Повнота	Обсяг екологічного обліку повинен охоплювати всю необхідну та важливу інформацію для всіх природоохоронних заходів.
Розсудливість	З інформацією, яка може бути розпливчастою або незрозумілою, слід поводитись обережно, необхідно розуміти її джерело, обсяг і основу.
Зрозумілість	Для реалізації чіткості необхідного оприлюднення даних екологічного обліку екологічний облік повинен виключати можливість неправильних суджень щодо природоохоронної діяльності підприємства.
Порівнюваність	Екологічний облік дає змогу компаніям проводити порівняння з року в рік. Надана інформація має бути порівнянною з різними компаніями в одній галузі.
Перевіреність	Дані екологічного обліку необхідно перевіряти з об'єктивної точки зору. Перевірена інформація – це дані, які дають ті самі результати і можуть бути отримані за допомогою того самого обладнання, стандартів і методів, які використовувала сторона, яка створила дані.
Достовірність	При оприлюдненні даних екологічного обліку необхідно подавати їх точно. Крім того, що інформація повинна бути точною, вона повинна відображати витрати та вигоди, які можна розумно очікувати.

Джерело: апробовано автором на основі [2, 3]

Тобто ключовим завданням відділу бухгалтерського обліку є дотримання принципів, наведених у таблиці 1, для визначення достовірної екологічної вартості, оскільки це одна з кількох витрат, які несе компанія для виробництва товарів і послуг, і згодом визначається екологічна ефективність. Так, це один із важливих критеріїв вимірювання успішності бізнесу в сучасному світі. Важливо також зазначити, що екологічний облік може бути реалізований у системах управлінського та фінансового обліку.

Варто також зазначити, що уряд країни сформулював «Національну стратегію охорони навколишнього середовища до 2030 року» (далі – «Стратегія») [6], яка уточнила основні екологічні проблеми та стратегічні цілі, включаючи сто чотири стратегічні завдання. У Стратегії зазначено, що уряд має сприяти: підвищенню

обізнаності населення України про захист навколишнього середовища; покращенню стану навколишнього середовища для досягнення рівня безпечних умов сприятливих для здоров'я людини; інтеграції екологічної політики та вдосконаленню інтегрованих систем управління навколишнім середовищем; припиненню втрати біологічного та ландшафтного біорізноманіття і створенню екологічної мережі, забезпечити екологічно збалансоване природокористування, удосконалити регіональну екологічну політику.

Висновки. На жаль, питанню екологічного обліку в цій стратегії не приділено належної уваги, хоча ми вважаємо, що екологічний облік (який також включає екологічну звітність) та екологічні показники є важливими з точки зору користувачів фінансової звітності, а тому суб'єкти господарювання повинні розглянути це більш детально, особливо для компаній, які несуть значні витрати у сфері екологічних питань.

Тому обмін і розповсюдження екологічної інформації в Україні стало гострою потребою для постійного управління та моніторингу людської діяльності та її впливу на довкілля. Точне й успішне звітування в багатьох формах вимагає навичок і досвіду, щоб переконатися, що інформація найкраще доноситься до цільової групи відповідно до її потреб.

Список використаних джерел

1. Вороновська О. *Сутність і розвиток екологічного обліку*. Галицький економічний вісник, 2011. №2 (31). С. 195-200.
2. Гриценко О. І. *Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад впровадження*. Мукачівський державний університет «Економіка і суспільство», 2016. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/121.pdf.
3. Замула І. В. *Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки: монографія*. Житомир: ЖДТУ, 2010. 440 с.
4. Купалова Г., Матвієнко Т. *Екологічна звітність підприємств як складова національної інформаційної системи з охорони довкілля*. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2012. URL: http://bulletin.econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/142_3.pdf.
5. *Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»*. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. *Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року*. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2697-19>.
7. *Integrated Environmental Management Information Series 2017*. Department of Environmental Affairs and Tourism. URL: https://www.environment.gov.za/sites/default/files/docs/series17_environmental_reporting.pdf.
8. DEFRA (2001) «Environmental Reporting – General Guidelines», Department of Environment. URL: <http://www.defra.gov.uk>.
9. *Report on a Survey of Environmental reporting Costs and Benefits*. ENVIRON, 2001. URL: www.defra.gov.uk/environment/envrp/envron/envron.pdf.

References

1. Voronovskaya O. (2011). *The essence and development of environmental accounting*. Galician Economic Bulletin, № 2 (31). P. 195-200.
2. Gritsenko O. I. (2016). *Ecological accounting: determination of prospects and basic principles of implementation*. Mukachevo State University «Economics and Society». URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/121.pdf.
3. Zamula I. (2010). *Accounting of environmental activities in ensuring the sustainable development of the economy: monograph*. Zhytomyr: Zhdtu, 440 p.
4. Kupalova G., Matvienko T. (2018). *Environmental reporting of enterprises as a component of the national information system for environmental protection*. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. URL: http://bulletineconom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/142_3.pdf.
5. *On approval of the National Accounting Regulation (Standard) 1 «General Requirements to Financial Statements.»* Legislation of Ukraine: website. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
6. *On the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030*. Legislation of Ukraine: website. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2697-19>.
7. *Integrated Environmental Management Information Series 2017*. Department of Environmental Affairs and Tourism. URL: https://www.environment.gov.za/sites/default/files/docs/series17_environmental_reporting.pdf.
8. DEFRA (2014) «Environmental Reporting – General Guidelines», Department of Environment. URL: <http://www.defra.gov.uk>.
9. *Report on a Survey of Environmental reporting Costs and Benefits*. ENVIRON, 2016. URL: www.defra.gov.uk/environment/envrp/envron/envron.pdf.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Слюсар Світлана Тимофіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: devko89@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3068-6387

Researcher ID: T-1176-2019

Бутник Андрій Петрович, аспірант кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління, спеціальність 071 «Облік та оподаткування» I року навчання, Університету Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: lestvins13@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-8185-8547

DATA ABOUT AUTHOR

Svitlana Sliusar, PhD (Economics), associate professor of account, taxation and business management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, Kyiv Region, 08401, Ukraine
e-mail: devko89@ukr.net

Andriy Butnik, postgraduate student of the department of accounting, taxation and business management, specialty 071 «Accounting and Taxation» I year of study
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, Kyiv Region, 08401, Ukraine
e-mail: lestvins13@gmail.com

УДК 004:332.62:349.41

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-89-99>

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ БАЗИ ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Бутенко Є. В.,
Харитоненко Р. А.,
Іщенко Н. О.

Актуальність теми дослідження. Необхідність в завершенні земельної реформи, головною метою якої є перебудова земельних відносин, а також внесення змін в структури земель та форми господарювання, зумовлює потребу в системних і повномасштабних моніторингових спостереження та дослідженнях.

Постановка проблеми. Центральні органи влади не завжди можуть побачити «цілісну картину» земельних відносин, як на рівні районів, областей, так і на загальнодержавному рівні, не завжди можуть знайти оптимальні рішення щодо покращення земельних відносин. Тому виникла потреба у впровадженні системи моніторингу земельних відносин, яка постійно оновлюється та зберігає інформацію, щоб забезпечити аналіз та прогнозування даних, а також розробку науково обґрунтованих рекомендацій для ефективного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються правового регулювання моніторингу та охорони земель, знайшли своє місце у наукових доробках різних вчених, таких як М. І. Єрофєєв, Н. Р. Малишева, С. В. Шарапов, а також багато інших. Проблему охорони земель досліджували такі поважні вчені в даній галузі, як: Ю. Шемшученко, В. Андрейцев, Н. Титова, М. Шульга, П. Кулинич, В. Носік, Г. Гуцуляк, Д. Добряк, Н. Мазій, А. Сохнич, А. Третяк і інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Сучасний стан вивчення проблеми потребує вдосконалення і чіткого визначення правової основи здійснення моніторингу та охорони земель у цифровому середовищі. Адаптація існуючої правової бази моніторингу та охорони земель до законодавчих норм Європейського Союзу зумовлює її функціональний розвиток в умовах постійного перебудови земельних відносин в Україні.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою дослідження є аналіз існуючої системи моніторингу та охорони земель, визначення проблем та дослідження перспективи розвитку правових аспектів їх функціонування в умовах цифрового середовища. Завданням дослідження є збір і аналіз інформації про стан природних ресурсів для використання її у процесі експлуатації, управління та визначення меж користування цими ресурсами. Дослідження передбачає здобуття необхідних даних та використання їх для реалізації управлінських функцій стосовно природних ресурсів, що експлуатуються.

Методологія дослідження. Застосовано методи збору, аналізу, узагальнення інформації, а також методи спостереження дослідження, які відображають стан сьогодення та перспективи розвитку моніторингу та охорони земель. Такі методи побудовані в першу чергу, на основі зібраних даних, що стосуються проведення моніторингу та здійснення охорони земель на сьогодні в Україні. За допомогою

аналізу визначеного законодавства та зібраних бібліотечних джерел інформації можна на реальній основі здійснити повний аналіз роботи та відповісти на всі поставлені питання.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Встановлено, що одним із основних завдань моніторингу та охорони земель є створення бази об'єктивної інформації, яка використовуватиметься при оцінці стану земельних ресурсів. Виявлено, що здобута інформація за допомогою державного земельного кадастру служить правовою основою при прийнятті необхідних рішень державними органами в галузі дослідження, спостереження та охорони земель. Також для забезпечення правового статусу моніторингу та охорони земельних відносин запропоновано прийняти спеціальний закон, кінцевим етапом має стати створення електронного масиву даних.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть застосовуватись у сфері економіки сільського господарства та державного управління щодо моніторингу та охорони земельних ресурсів.

Висновки відповідно до статті. Проведення моніторингу та охорони земель в наш час потребує повного вдосконалення його методики проведення. Потрібно створити ефективну Національну систему моніторингу, яка буде відповідати за якість земель та ґрунтів. Обумовимо це тим, що набуті дані дають змогу постійно коригувати як кількісні норми та нормативи, що підлягають контролю, а також удосконалення організаційного та правового забезпечення проведення моніторингу та охорони земель за допомогою створення спеціального органу, який у своїй роботі буде здійснювати моніторинг та охорону земель, тобто Центру моніторингу та охорони земель України.

Ключові слова: моніторинг земельних відносин; моніторинг земель; земельні ресурси; землекористування; земельні відносини.

DEVELOPMENT OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR LAND MONITORING AND PROTECTION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Butenko Yevhen
Kharytonenko Roman
Ishchenko Nadiia

Relevance of the research topic. The need to complete the land reform, the main goal of which is the restructuring of land relations, as well as the introduction of changes in the structure of land and the form of management, determines the need for systematic and full-scale monitoring observations and research.

Formulation of the problem. Central authorities cannot always see the «holistic picture» of land relations, both at the level of districts, regions, and at the national level, and cannot always find optimal solutions for improving land relations. Therefore, there was a need to implement a land relations monitoring system that is constantly updated and stores information to provide data analysis and forecasting, as well as the development of science-based recommendations for effective management.

Analysis of recent research and publications. Questions related to the legal regulation of land monitoring and protection found their place in the scientific works of various scientists, such as M. Yerofeiev, N. Malysheva, S. Sharapov, as well as many others. The problem of land protection was studied by such respected scientists in this field as: Yu. Shemshuchenko, V. Andreitsev, N. Tytova, M. Shulha, P. Kulynych, V. Nosik, G. Hutsuliak, D. Dobriak, N. Mazij, A. Sokhnych, A. Tretiak and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The current state of studying the problem requires improvement and a clear definition of the legal basis for monitoring and protecting land in the digital environment. The adaptation of the existing legal framework for land monitoring and protection to the legislative norms of the European Union determines its functional development in the conditions of constant restructuring of land relations in Ukraine.

Setting the task, the goal of the research. The purpose of the research is to analyze the existing system of land monitoring and protection, to identify problems and to study the prospects for the development of legal aspects of their functioning in the digital environment. The task of research is to collect and analyze information about the state of natural resources for use in the process of exploitation, management and determination of the limits of use of these resources. The research involves obtaining the necessary data and using them to implement management functions in relation to the natural resources being exploited.

The survey methodology. The methods of collecting, analyzing, summarizing information, as well as methods of research observation, which reflect the current state and prospects for the development of land monitoring and protection, are applied. Such methods are built primarily on the basis of collected data related to the monitoring and implementation of land protection in Ukraine today. With the help of the analysis of the specified legislation and the collected library sources of information, it is possible to carry out a full analysis of the work on a real basis and answer all the questions.

Presentation of the main material (results of work). It was established that one of the main tasks of land monitoring and protection is the creation of a base of objective information that will be used in assessing the state of land resources. It was found that the information obtained with the help of the state land cadastre serves as a legal basis for making the necessary decisions by state bodies in the field of research, monitoring and land protection. It is also proposed to adopt a special law to ensure the legal status of monitoring and protection of land relations, the final stage of which should be the creation of an electronic data array.

Field of application of results. *The results of the study can be applied in the field of agricultural economics and state administration in terms of monitoring and protection of land resources.*

Conclusions according to the article. *The monitoring and protection of land nowadays requires a complete improvement of its methodology. It is necessary to create an effective national monitoring system that will be responsible for the quality of lands and soils. This is due to the fact that the acquired data make it possible to constantly adjust both the quantitative norms and regulations that are subject to control, as well as the improvement of organizational and legal support for monitoring and land protection through the creation of a special body that will monitor and protect land in its work, i.e the Center for Monitoring and Land Protection of Ukraine.*

Keywords: *monitoring of land relations; land monitoring; land resources; land use; land relations.*

JEL Classification: *R14, Q15, Q24.*

Актуальність теми дослідження. Для успішного управління необхідно мати доступ до інформаційних ресурсів та систем. У останні роки відбувається швидкий розвиток інформаційних технологій, які мають великий вплив на науку та перспективи розвитку різних галузей. Для ефективного розвитку інформаційної та комунікаційної інфраструктури в галузі охорони навколишнього природного середовища необхідно забезпечити доступ до всієї екологічної інформації через систему, яка побудована з використанням геоінформаційних технологій збирання, зберігання, обробки та передачі даних для проведення аналізу, моделювання та прогнозування стану навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. На сьогодні існує система реформування саме земельних відносин, а отже, виникає необхідність у проведенні моніторингу та охорони земель. Цілями яких є виконання інформаційних та аналітичних функцій, що відносяться до забезпечення державного управління усіма земельними ресурсами. Посилюється його актуальність саме через необхідне проведення завершення земельної реформи, головною метою якої є перебудова земельних відносин, а також внести зміни в структури земель та форми господарювання. Такий сучасний стан використання усіх земельних ресурсів нашої України потребує уже системних та повномасштабних моніторингових спостережень та досліджень. Ми бачимо, що в даний час тільки 41,6 млн. га земель сільськогосподарського призначення потребують таких систематичних спостережень та досліджень. Широко постає питання щодо моніторингових процесів, пов'язаних із змінами родючості ґрунтів, а саме заболочення, втрата гумусу засолення, погіршення водно-фізичних, розвиток дефляційних процесів, до яких відносять фізичні та хімічні показники ґрунтового покриву, заростання земель сільськогосподарського призначення, забруднення земель внесенням в них пестицидами, попаданнями важких металів, радіонуклідів та інше. Саме такі тенденції ґрунтового генезису вимагають підвищеної уваги. А також визначають актуальність здійснення управлінських рішень у сфері керованих рішень і розробки науково-організаційних засад розвитку щодо Державної стратегії моніторингу та охорони земель.

Моніторинг грає ключову роль у формуванні системи інформаційного забезпечення, необхідної для раціонального використання та охорони природних ресурсів. Проте, в даний час, існують проблеми в цій інформаційній системі, що ускладнює створення і відповідне функціонування єдиної державної системи моніторингу довілля, включаючи моніторинг та охорону земель.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання, які стосуються правового регулювання моніторингу та охорони земель, знайшли своє місце у наукових доробках різних вчених, таких як М. І. Єрофеев, Н. Р. Малишева, С. В. Шарапов, а також багато інших. Окрім цього, багато аспектів правової регламентації щодо ефективного та раціонального здійснення робіт, що стосуються саме моніторингу, а також охорони земель залишаються такими, що потребують більш широкого наукового обґрунтування, спостереження та дослідження. І тому за мету даної роботи ми ставимо здійснення необхідності у проведенні наукового аналізу, що стосуються правових аспектів моніторингу та охорони земель за новим законодавством України.

Проблему охорони земель досліджували такі поважні вчені в даній галузі, як: Ю. Шемшученко, В. Андрейцев, Н. Титова, М. Шульга, П. Кулинич, В. Носік, Г. Гуцуляк, Д. Добряк, Н. Мазій, А. Сохнич, А. Третяк і багато інших. Завдяки роботам цих учених напрацьовано систему підходів та розроблено практичні рекомендації щодо вирішення проблем сучасного землеустрою України в системі управління земельними ресурсами й охорони земель.

Наукові дослідження питання впровадження моніторингу та охорони земельних відносин проводять такі вчені: Петрович Л. М., Панас Р. М., Бусуйок Д. В. На думку Оверковської Т. К., потребує удосконалення організаційно правового забезпечення ведення моніторингу та охорони земель, за допомогою створення такого спеціального органу, який займатиметься справами проведення дослідження моніторингу земель, а такого охорони земель, таким органом, наприклад, як Центр моніторингу та охорони земель України [9].

«На сьогодні в Україні рівень наукового забезпечення суттєво відстає від необхідного для задоволення потреб держави і суспільства у впровадженні системи моніторингу та охорони земельних відносин» – така є думка почесного землевпорядника України Добряка Д.С. Він наголошує на доцільності відновлення центрального органу виконавчої влади, завданням якого є забезпечення формування і реалізації державної політики, та вдосконалення державного регулювання сфери земельних відносин, що перебуває на початковому етапі проведення земельної реформи в нашій країні.

Жулканич О. М. та Жулканич Н. О. розглядають систематичний і системний моніторинг та охорону земель сільськогосподарського призначення, як один з методів виявлення тенденцій динаміки і оцінки землекористування. Вони звертають увагу на завдання державного регулювання земельних відносин, які є у процесі забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення [12].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Аналіз наукових досліджень, вказує на відсутність системного підходу до формування інформаційних-цифрових систем ведення моніторингу та охорони земель в Україні. Крім того, не сформовано загальної нормативно-правової бази для реалізації принципів ведення моніторингу у цифровому середовищі та не визначено шляхи їх імплементації із нормами Європейського Союзу.

Постановка завдання, мети дослідження. Моніторинг та охорона земель – це один із дієвих засобів, який знайшов своє місце при систематичному одержанні та поновленні інформації, що стосується відомостей про земельні ресурси, за результатами якого можна зберегти родючість ґрунтів, а, отже, й найраціональніше використовувати та охороняти землі. Екологічний моніторинг – це комплексний правовий інститут, який складається з державних даних про стан якості довкілля та є однією з функцій управління в галузі природокористування та охорони довкілля. Екологічний моніторинг розглядається як одна з функцій управління в галузі природокористування та охорони довкілля. Його значення як функції управління полягає у доступній та відкритій для всіх інформаційній системі, що має за пріоритет захист життєво важливих та необхідних екологічних інтересів людини і суспільства. Метою цієї системи є збереження природних екосистем, відновлення екологічної стійкості в умовах кризових змін довкілля, а також запобігання виникненню надзвичайних ситуацій.

Головною функцією проведення моніторингу земель в Україні є необхідність уведення систематичних досліджень та спостережень за станом земельних ресурсів за допомогою усіляких обстежень, проведення зйомок, а також проведення різних методик для забезпечення органів і служб відповідною інформацією, яка є важливою для контролю за земельними ресурсами нашої країни. Об'єктивна оцінка при дослідженні екологічного стану земель, мусить проводитися органами системи Державного агентства земельних ресурсів України [5].

Нагальність проведення в Україні моніторингу земельних відносин та дослідження охорони земель, яка виступатиме постійно поновлювальною інформаційною системою. В Україні інформація про земельні відносини є розподіленою між різними відомствами та органами місцевої влади і має обмежений доступ з боку інших владних осіб, що ускладнює її централізоване збирання та доступність. Через це така інформація далеко не повною мірою використовувалася саме у вирішенні важливих економічних і соціальних проблем. Усі наявні відомості про земельні відносини та ресурси мають бути сконцентровані в одному органі влади, а також спів ставляти один одного. Центральні органи влади не завжди мають змогу створити оптимальні рішення для покращення розвитку відносин. При дослідженні ми виявили головні проблеми, першою є саме відсутність необхідної інформації, наприклад, про якісні планово картографічні матеріали земельних ресурсів, що перебувають у власності та користуванні підприємств та фермерських господарств, А також проблема про несвоєчасне подання інформації в не уніфікованій формі, допуск помилок у форматі подачі даних, дублювання такої інформації. Має місце проблема про не фіксування або не надання у форматі регулярних звітів, які є важливими для прийняття політичних рішень. Звертаємо увагу, що в земельному кадастрі немає інформації, яка стосується судових рішень про конкретні земельні ділянки. Проведення автоматизації процесу моніторингу надасть нам можливість подолати більшість цих проблем зараз і в майбутньому [6].

Привертається увага на головний чинник, при якому проведення моніторингу є обов'язковим – ерозія ґрунтового покриву, який має своє місце в екологічній та економічній кризі аграрного землекористування. Один із таких вирішальних факторів, що відноситься до водної ерозії є глибина місцевого базису ерозії. Такий базис визначається саме різницею висот між вершиною вододілу і тальвегом.

Смисл такої методики, що стосується оцінки завданих збитків із використанням ерозійного показника полягає у втраті ґрунтом основної його якості, що виникає за рахунок прискореного змиву і розмиву ґрунту, а також видування його продуктивного шару вітром і, тому, при цьому втрачається верхній найродючіший шар ґрунту, у якому міститься гумус, його поживні речовини, серед яких є азот, фосфор та калій, мікроелементи та інші біологічно активні речовини.

Під час екологічного моніторингу використовуються природні ресурси для отримання даних, які потім обробляються та аналізуються. Отримана інформація про стан природних ресурсів використовується під час їх експлуатації, а також для виконання управлінських функцій, що стосуються цих ресурсів. Крім того, дані, отримані через екологічний моніторинг, використовуються для визначення меж користування природними ресурсами, а також при наданні цих ресурсів у користування (включаючи оренду) або у власність [2].

Метою статті є аналіз існуючої системи моніторингу та охорони земель, визначення проблем та дослідження перспективи розвитку правових аспектів їх функціонування в умовах цифрового середовища.

Метод або методологію проведення дослідження. Методи дослідження такого питання, які застосовуються у даній роботі є, в першу чергу, методи збору, аналізу, узагальнення інформації, а також методи спостереження дослідження, які відображають стан сьогодення та перспективи розвитку моніторингу та охорони земель. Такі методи побудовані в першу чергу, на основі зібраних даних, що стосуються проведення моніторингу та здійснення охорони земель на сьогодні в Україні. За допомогою аналізу визначеного законодавства та зібраних бібліотечних джерел інформації можна на реальній основі здійснити повний аналіз роботи та відповісти на всі поставлені питання і, що саме головне, знайти вирішення безлічі проблем, з якими вірогідно стикаються ті, хто якісно і ретельно досліджує питання моніторингу, його розвитку та проведення на всіх етапах його застосування.

Потреба раціонального та ефективного використання усіх земельних ресурсів, а також збереження їх якісного стану, відповідно, якості ґрунтів сільськогосподарських угідь, що зумовлюються певними негативними

тенденціями. Спостерігається понад третина земель, які є еродованими, майже половина, зокрема чорноземи із середніми або, навіть, низькими показниками рівня забезпеченості необхідними поживними речовинами. Досліджено також переуцільнені, забруднені або занедбані землі. Нагальність проблем, які утворилися щодо охорони якісного стану земель, викликали необхідність у потребі їх вирішенні. Це потребує дієвих засобів впливу, у першу чергу, правового характеру. Одним із таких засобів вирішення питань щодо запобігання погіршення стану земель слід вважати саме моніторинг та охорону земель.

Викладення основного матеріалу. Моніторинг та охорона земель представляють регулярне дослідження та спостереження за процесами, що відбуваються у природних, технічних і соціальних процесах, головною метою яких є оцінка, контроль сьогодення та прогнозування на майбутнє. Такі напрями дослідження є новими. Для контролю стану ґрунтового покриву ще з минулого століття почали застосовувати і розвивати моніторинг, адже ще тоді проблема набула широкого характеру у країнах, де вже розвинуте аграрне виробництво і, які зіштовхнулося з деградацією та іншими порушеннями ґрунтів після їх надмірного як хімічного, так і механічного навантаження, що мало тимчасовий успіх. І, тому в таких країнах з кінця 20 століття почали розвиватися новітні ґрунтові захисні системи землеробства.

Вперше передбачення проведення моніторингу та охорони земель в Україні відбулося з прийнятим у 1990 р. Земельним кодексом. А вже фактично систематичні дослідження та спостереження за сьогоденним станом та потенціальним розвитком земельних ресурсів почали здійснювати в Україні уже після затвердження Кабінетом Міністрів України Постанови від 20.08.1993 р. № 661 «Положення про моніторинг та охорону земель». Уже після, а саме протягом певного періоду почала відбуватися деталізація правового регулювання моніторингу та охорони земель.

У статті 191 Земельного кодексу України наведено юридичне визначення щодо моніторингу та охорони земель, відповідно до якого, моніторинг та охорона земель являють собою необхідну створену систему досліджень та спостережень за станом земель, Така система має на меті відповідне першочергове виявлення та подальше спостереження за змінами у стані земельного потенціалу країни, відповідно їх оцінки та відвернення та знешкодження наслідків усіх присутніх на досліджуваній території негативних процесів.

Моніторинг земель є однією з головних складових частин державної системи моніторингу навколишнього природного середовища. Якщо взяти до уваги галузь використання та охорони земель, то земельний моніторинг є невід'ємною складовою системи управління цією галуззю. Однак ми вважаємо, що система управління в галузі використання та охорони земель потребує значного реформування та вдосконалення правової бази для ефективного здійснення управлінської діяльності у цій галузі. Для проведення сучасної земельної реформи необхідні нові форми та методи державного регулювання земельних відносин. Розвиток ринкових економічних відносин вимагає докорінних змін змісту, звичайно, державного управління в сфері використання та охорони земель. Крім того, моніторинг та охорона земель є важливим заходом в галузі охорони земель, має своє призначення і розглядається як система відповідних спостережень за якісним станом земель з метою виявлення всіх змін та знищення наслідків негативних процесів, які мають місце.

Одним із завдань проведення моніторингу та охорони земель є проведення технічної, інформаційної та аналітичної роботи, де є місце у застосуванні необхідних технічних засобів контролю і відслідковування якісного стану земель. Такі засоби передбачають також взяття важливих проб і здійснення ґрунтових геоботанічних обстежень, досліджень, аналізів, спостереження та вимірів хімічного й, відповідно, біологічного складу ґрунтів та їх фізичного стану. Також сюди відноситься оцінювання й аналіз стану земель і уже на такій базі вироблення прогнозів прояву основних негативних процесів на землях, що відносяться до різних категорій, у найближчій та віддаленій перспективі. До завдань ми можемо віднести ще й виявленням випадків, коли земельні ресурси використовуються не за цільовим призначенням, тобто не відповідно до дозволеного використання, адже це особливо погіршує якість земель і, звісно, показують загальну екологічну ситуацію. При виникненні проблеми у науково-виробничій сфері створюються в необхідній кількості мережі перевірки стану ґрунтів, які враховують інші компоненти природних ресурсів, дотримуючись відповідно законодавства та приписів, які діють зараз в Україні [3].

Актуальною проблемою на сьогодні залишається удосконалення створеної вже методології та методів моніторингу та охорони земель, бо це виступає основою обґрунтування управлінських рішень у сфері захисту середовища та виконанні природоохоронних заходів. Особливу увагу в цьому аспекті надається саме моніторингу стану земельних ресурсів. Важливо наголосити, що вони відіграють чи не найголовнішу роль у розвитку держави, а також займаються успішним вирішенням аграрних та економічних питань. Таке удосконалення даної системи в Україні є беззаперечною умовою для подальшої узгодженості методів та шляхів проведення дослідження та спостереження ґрунтів до європейських стандартів [10].

Здійснення якісного моніторингу та охорони земель в Україні має всі передумови, адже наявні відповідні законі, створена законодавча база по аналізу звітності проведеного моніторингу, хоча і стикається з певними труднощами, що в свою чергу відображаються на якості зібраних даних. Ми впевнено робимо кроки щодо зміни ситуації, яка склалася в даний час і в першу чергу до таких рішень відноситься вдосконалення нормативної та правової бази економічного, ефективного та, звісно, екологічного і безпечного використання земель. Як висновок, рішенням такої проблеми є затвердження Закону України «Про державний земельний кадастр», адже без проведення земельного кадастру неможливо проводити ефективну екологічну та економічну політику у сфері земельних відносин. Кадастр країни інформаційно гарантує право власності на

земельну ділянку, забезпечує облік її цінності і таким чином забезпечує ефективну діяльність землевласників і землекористувачів [8].

Дослідження стану земель та якості ґрунтів як складові державної програми моніторингу ґрунтуються на Положенні «Про державну систему моніторингу довкілля. Відповідно до Земельного кодексу України та Закону «Про охорону земель» діяльність, яку проводить моніторинг та охорона земель в Україні має на меті забезпечитися Державним агентством України. Відповідно з ним, згідно законів «Про охорону земель» та «Про державний контроль за використанням та охороною земель», до повноважень Центрального органу виконавчої влади, який займається питаннями аграрної політики, до якого належить проведення моніторингу та охорони земель сільськогосподарського призначення, а також ґрунтового покриву [11].

При введенні ефективної та раціональної системи правильного землекористування суттєву роль відіграє саме формування оптимальних розмірів землекористування і, тому актуальним питанням в даний час є саме прийняття нових проектів до Законів України. Звертаємо увагу, що поштовхом до формування чіткого та ефективного ринку земель є прийняття Закону України «Про ринок земель». Не швидкі дії під час прийняття цього закону, яка відбулася, сприяли продовженню мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, а це у свою чергу ще більше загостило ситуацію із забезпеченням проведення спостереження при раціональному використанні та охороні земель [7].

На сьогодні ми можемо спостерігати ситуацію, що в Україні відбувається достатнє погіршення якості земель, яке, звісно, впливає на ефективність господарювання. Це призводить до неможливого отримати великого врожаю на малопродуктивних та деградованих землях. Необхідно проводити роботи з переведення непридатних земель в інші категорії угідь, що сприятиме саме скороченню ерозійних процесів, зменшенню розораності і покращенню екологічної стабільності території, а також підвищенню продуктивності агрофітоценозів.

Моніторинг та охорона земель вирішують низку питань та мають виконувати завдання, що стосуються своєчасного виявлення усіх змін земель, які відбувалися внаслідок нераціонального використання людиною. Здійснення оцінки заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунтів, відповідно, попередження негативного впливу на ґрунтовий покрив, а також усунення різнобічних наслідків. Прийняття Закону України «Про моніторинг та охорону земель» стало важливим кроком у вирішенні даної проблеми. Згідно такого закону в основу мети проведення такої роботи, що стосується моніторингу та охорони земель лягло створення інформаційного забезпечення сталого екологічного та економічного землеволодіння і землекористування. Це в свою чергу встановлює принципи моніторингу: оперативність та законність, безперервність та єдність [13].

Зараз Україна перебуває на етапі процесу вже становлення ринку створеної екологічно чистої продукції, яка має бути вироблена, звісно, з екологічно чистої сировини, яка має бути вирощена на екологічних чистих ґрунтах. Через це, ми привертаємо велику увагу до такого важливого питання як прийняття Закону України «Про органічне виробництво». Даний закон визначає правові, економічні, соціальні та організаційні основи, які є необхідними при проведенні органічного сільського господарства.

У ході дослідження роботи, ми визначили, що існує необхідність розробки механізму державного економічного стимулювання землекористувачів та землевласників для екологічного та безпечного, економічного та ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. Таке передбачається Земельним кодексом та Законом України «Про охорону земель». Але спостерігається те, що такої державної підтримки в цьому напрямку не ведеться. Єдине вирішення існуючої проблеми може саме прийняття Закону України «Про механізм економічного стимулювання використання та охорони земель». Даний закон створив би умови для дієвого механізму щодо ефективного економічного безпечного для екології використання земельного потенціалу [1].

Хочеться звернути увагу локальним нормативним актам – бізнес-планам сільськогосподарських підприємств, які займаються регулюванням раціонального використання і охорони земельних ресурсів. Згідно проведення таких робіт зі створення бізнес-планів, передбачається створити розділи, які необхідні при визначенні впливу господарської діяльності людини на природне середовище із застосування необхідних природоохоронних заходів.

Здійснення заходів, щодо врегулювання земельних відносин має на меті створити сприятливі умови стабільності та ефективності функціонування систем моніторингу та охорони земель. Також, новостворені умови зорієнтовано на вирішення питань продовольчої безпеки країни, а також досягнення добробуту громадян і розвиток сільських територій. У ході проведених робіт вирішуються проблемні питання щодо формування цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення [4].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» має на меті забезпечити збір, обробку, збереження та аналіз інформації, що стосується стану навколишнього середовища при проведенні моніторингу та створенні охорони земель. Уводять зміни та розробляються наукові обґрунтовані рекомендації, які необхідні для прийняття відповідних ефективних управлінських рішень в Україні, де ще має місце створення якісної системи державного моніторингу. Спостереження за станом робіт покладено на спеціально уповноважених осіб центральних органів виконавчої влади, що займаються питаннями екології, природних ресурсів. Зайняті у цій справі ще спеціально уповноважені державні органи, підприємства, установи та організації. Усі вище наведені органи в такій сфері роботи зобов'язані безоплатно передавати іншим відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень. Такий порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначає Кабінет Міністрів України [14].

Роботи щодо забезпечення організації короткострокового і довгострокового прогнозування змін середовища здійснюються спеціально уповноваженими державними органами разом з відповідними науковими установами. Всі ці програми та заходи з економічного, соціального розвитку України, а також з охорони середовища повинні бути розроблені та виконані з урахуванням цих факторів всіма зобов'язаними сторонами. Дані моніторингу виступають основними джерелами інформації. Моніторинг земель є доволі складною системою, яка в свою чергу допомагає державній системі при вивченні навколишнього середовища [12].

Усі фізичні та юридичні особи, які ведуть господарську діяльність та інші роботи, які несуть негативний вплив на довкілля, зобов'язані максимально забезпечувати здійснення виробничого моніторингу. Кабінет Міністрів України визначає створений на сьогодні перелік видів господарської та іншої діяльності, при яких зараз проводиться саме виробничий моніторинг стану ґрунтів. Нам уже відомо, що землі сільськогосподарського призначення стали об'єктами моніторингу ґрунтів і до них ми відносимо саме багаторічні насадження, рілля, сіножаті, перелogi, пасовища, землі тимчасової консервації, а значить своєчасне спостереження та дослідження на таких територіях проводять відповідно до загальнодержавної та регіональних програм моніторингу ґрунтів, що передбачається проведенням спостережень, а також збором і опрацюванням інформації щодо розвитку ерозії ґрунтів, підкислення, засолення, зміни структури ґрунтового покриву, осолонцювання, зміна гумусового стану, водного і поживного режимів, заболочення, забруднення ґрунтів радіонуклідами та важкими металами, а також залишками агрохімікатів, пестицидів, токсичними речовинами [14].

Міністерство аграрної політики та продовольства України співпрацює з Міністерством екології та природних ресурсів України, Державним агентством земельних ресурсів України, Державним агентством водних ресурсів України, а також з науково-дослідними установами Національної академії аграрних наук України для здійснення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Отримані результати досліджень використовуються для різноманітних цілей, таких як економічна та грошова оцінка земель, врегулювання правових відносин щодо землі, визначення зон для виробництва сільськогосподарської продукції, визначення розміру плати за землю, планування заходів з відновлення родючості ґрунтів та підвищення урожайності сільськогосподарських культур, а також для розроблення рекомендацій щодо їх раціонального використання.

Якісне та ефективне управління земельними ресурсами повинно базуватися на матеріалах моніторингу при дослідженні ґрунтів та ґрунтового покриву. Існують випадки, коли при приватизації землі або проведенні обміну прав власності у процесі, наприклад, купівлі-продажу за даними моніторингу складають характеристику досліджуваної ділянки, яка повинна обов'язково до додаватися до документації землеустрою чи до договору про купівлю-продаж. Якщо у землевласника будуть наявні така документація, це значною мірою покращить не тільки результати його господарської діяльності, але й, звісно, буде сприяти контролю щодо охорони земель.

Для більш об'єктивного ведення контролю дуже важливо користуватися відповідними стандартними методами, наприклад, використання досліджень якості ґрунтів лише ті, які були проведені в акредитованих лабораторіях. Така якісна взаємодія виконавців та дослідників в процесі організації моніторингу земель на всіх його рівнях має здійснюватися на основі відповідних актів чинного законодавства та укладених угод чи договорів між усіма виконавцями робіт, а вже фінансування проведення заходів з моніторингу та охорони на земельних ресурсах, до яких ми відносимо землі сільськогосподарського призначення проводяться за рахунок відповідно державних із загального бюджету та місцевих коштів спрямовується фінансування всіх заходів, пов'язаних із збереженням та покращенням якості земель, включаючи їх повноцінне відновлення та покращення родючості, а також можливі додаткові джерела фінансування [10].

Для виправлення проблем стану, в якому перебувають зараз справи з управління ґрунтовими ресурсами України уже пропонуються на основі наявних центральних, а також регіональних підрозділів міністерств і відомств створити нову Єдину ґрунтово-земельну службу, головною метою якої є саме опрацювання і впровадження, звісно, ефективного та сталого землекористування, а також здійснювати вирішення необхідних завдань з моніторингу та охорони земель.

Оцінка стану земель є необхідною частиною здійснення їх моніторингу. Тут є доцільним вибір показників, здатних адекватно оцінити функціонування агрономічні системи та вплив на неї компонентів навколишнього середовища як природного, так і антропогенного походження. Для вирішення такої задачі, на нашу думку, стане застосування саме індикаторного підходу, дія якого полягає у формуванні системи індикаторів, що найбільш повно й об'єктивно характеризують земельний потенціал [2].

Звертаємо увагу на те, що у населених пунктах здійснюються спостереження за зміною кількісних і якісних характеристик земель. Тут вже мова йде про врахування зібраних даних результатів досліджень за станом земель, а також забрудненням ґрунтового покриву, їх деградацією, порушенням земель, засміченням, оцінки та прогнозування змін стану земель. Тому у межах населених пунктів визначення оцінки якісного стану земель у визначенні характеристик виконується за допомогою якісних та кількісних показників, до цього додаючи містобудівні та інші характеристики, а також усі відомості, що стосуються інженерних та геологічних умов, екологічного стану земельних ресурсів та міського середовища, відносимо сюди також рівень придатності земель для забудови та інше [5].

Оцінка якості земель не може здійснюватися без урахування певного функціонального призначення території, оскільки вимоги освоєння для територій різного функціонального призначення неоднакові. Так,

наприклад, для територій ландшафтно-рекреаційних та сельбищних пріоритетність надається вимогам щодо екологічного стану земель, а для виробничих – до інженерно будівельного стану земель.

Оцінка стану земель вирішується шляхом врахування їх окремих властивостей та містобудівної цінності, а також ефективності та інтенсивності їх використання. При розробці системи містобудівних вимог встановлюються параметри, що стають критеріями оцінки якості території населеного пункту, що значно полегшує проблему оцінки стану земель. Ці показники включають щільність забудови, яка визначається відношенням кількості населення до площі міських земель різного призначення та інших ресурсів на одного жителя. При розробці системи містобудівних вимог враховуються такі параметри, як функціональне призначення земельної ділянки, її розміри, коефіцієнт забудови, відсоток зелених і відкритих просторів тощо [7].

Згідно Земельного Кодексу України, використання земель для житлової та громадської забудови повинно відповідати створеному генеральному плану населеного пункту, плану земельно-господарського устрою з дотриманням будівельних норм, державних стандартів, норм та іншої містобудівної документації. І тому на законодавчому рівні затверджені наступні нормативні вимоги, що мають місце у використанні територій населених пунктів і викладені в ДБНах, СНіПах, різноманітних нормах і правилах планування та забудови окремих населених пунктів. Можна привести приклад деяких з них, наприклад Державні будівельні норми про «Проектування, Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд», також «Планування і забудова сільських поселень», «Територіальна діяльність в будівництві», «Громадські будинки та споруди. Основні положення». [3].

Містобудівні органи та органи природокористування та охорони навколишнього середовища мають використовувати інформацію про якість земель для визначення пріоритетів заходів з охорони земель, а також для розробки методів запобігання негативним процесам і їх ліквідації. Оцінку якості земель в населених пунктах проводять органи містобудування, природокористування та охорони навколишнього середовища під час проектування будівництва та реконструкції забудови. Оцінка включає в себе аналіз впливу містобудівних об'єктів на довкілля та екологічну експертизу проектів [9].

Моніторинг земель у межах населених пунктів є важливим та необхідним заходом, який ставить на меті своєчасне надання інформації про стан та якість земель, це є також одним із заходів, що стосується охорони земель у межах населених пунктів. Інформація про якісний стан земель та його динаміку має використовуватися уповноваженими органами в оперативному управлінні землекористуванням і при формуванні земельної політики на сучасному етапі. Динаміка показників якості земель у межах населених пунктів в цілому має стати провідним критерієм оцінки, за допомогою якого повинна визначатися якість управління земельними ресурсами. Важливість характеристики якісного стану земель встановлюється як екологічними, так і економічними аспектами обліку та оцінки якості земель [11].

Висновки відповідно до статті. Моніторинг та охорона земель є одним із головних земельно-інформаційних правових заходів. Отримана у ході робіт така інформація, у якій міститься відомості про стан земель та їх використання, зберігається та поповнюється у відповідних банках даних та архівах автоматизованої інформаційної системи. Це слугує фундаментом для подальшого складання оперативних зведень та наукових прогнозів і рекомендацій, які мають надаватися до органів місцевого самоврядування, місцевих органів державної виконавчої влади та інших державних органів, які надалі створюють необхідні заходи щодо попередження і ліквідації наслідків, що створюються при негативних процесах. Окрім цього, можна віднести саме до завдань моніторингу та охорони земель інформаційне забезпечення розвитку та проведення державного земельного кадастру, а також державного контролю, що відносять до використання і охорони земель та оптимального землекористування, землеустрою, Створення такої бази об'єктивної інформації, яка використовується при оцінці стану, де перебувають земельні ресурси. І тому, саме це є одним із основних завдань моніторингу та охорони земель.

У даний час провідне місце у розвитку земель поряд з моніторингом посідає державний земельний кадастр, який є основним джерелом отримання інформації по всій території країни про сьогоденний стан і подальший розвиток земельного потенціалу. Здобута інформація за допомогою цих систем слугує правовою основою, як використовується при прийнятті необхідних рішень державними органами в галузі дослідження, спостереження та охорони земель.

Звертаючи увагу на зростаюче антропогенне навантаження саме на земельні ресурси, виникає нагальність визнати моніторинг та охорону земель працюючими інструментами державної політики, яка використовується сфері управління земельними ресурсами та подальшим розвитком. З цього випливає основна мета моніторингу - це отримання інформації для вироблення рішень спостережень за ґрунтами, бо це спрямовує на якісне і стабілізаційне їх поліпшення та екологізацію землеробства. Це значною мірою впливає на зміст управлінських рішень, також може розвиватися за умови вдосконалення алгоритму формування стратегії менеджменту земель. Постійне спостереження за ситуації, подальша обробка отриманої інформації та вироблення своєчасних коригувальних впливів – неодмінна умова, за якої функціонує моніторинг та охорона земель

Запровадження моніторингу та охорони земельних відносин як постійної управлінської функції матиме вагома позитивне значення в проведенні земельної реформи, бо це забезпечує відповідальні органи спеціальними інформаційними та аналітичними матеріалами, які в подальшому слугуватимуть при розробці стратегії управління і це в свою чергу дозволить контролювати роботу цих відповідальних органів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Для забезпечення правового статусу моніторингу та охорони земельних відносин доцільно прийняти спеціальний закон, кінцевим етапом має стати створення електронного масиву даних, який буде єдиний та відкритий для зовнішнього контролю, що має на меті дозволяти відстежувати динаміку земельних відносин.

Необхідно забезпечувати прозорість та контрольованість шляхом забезпечення вільного доступу до інформації про реєстрацію та використання державних земель, не витребувані паї, відмерлу спадщину, а також про власність та використання землі, на якій знаходяться об'єкти, які підлягають обробці чи сплаті податків. Перед цим всі наявні та в подальшому отримані дані повинні бути зведені в єдину базу регулярними оновленням. Система моніторингу земель надає можливість в режимі реального часу відстежувати зміни, що відбуваються на землі. Це дозволить покращити якість адміністративних послуг, боротися з корупцією та рейдерством, а також організувати ринок землі, шляхом першочергового вирішення відповідних питань.

Підводячи підсумки, можна впевнено сказати, що проведення моніторингу та охорони земель в наш час потребує повного вдосконалення його методики проведення. Потрібно утворити ефективну Національну систему моніторингу, яка буде відповідати за якість земель та ґрунтів. Обумовимо це тим, що набуті дані дають змогу постійно вносити уточнення до кількісних норм так і нормативів, що підлягають контролю, а також удосконалення організаційного та правового забезпечення проведення моніторингу та охорони земель за допомогою створення спеціального органу, який у своїй роботі буде здійснювати моніторинг та охорону земель, тобто Центру моніторингу та охорони земель України.

Список використаних джерел

1. Аніщенко В. О., Боровий В. О. *Моніторинг і охорона земель: навч. посіб.* Чернігів: Чернігівські обереги, 2006. 208 с.
2. Бутенко Є. В., Харитоненко Р. А. *Ефективність ведення моніторингу земель з використанням даних дистанційного зондування. Екологічні та соціально-економічні особливості управління природними ресурсами в умовах децентралізації влади.* 2015. С. 38.
3. Бутенко Є. В., Харитоненко Р. А. *Оцінка економічних втрат, спричинених розвитком ерозійних процесів, на основі даних моніторингу земель. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК.* 2013. № 20 (2). С. 58–64.
4. Бутенко Є. В. *Сучасний стан та перспективи моніторингу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Земельна реформа в Україні: суспільно-політичні та економічні очікування.* 2015. С. 20–25.
5. Бутенко Є. В., Рогозенко Г. В. *Моніторинг ерозійних процесів та їх еколого-економічна оцінка на землях сільськогосподарського призначення. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель.* 2011. Т. 20, № 9. С. 20–23.
6. Бутенко Є. В., Кононюк А. В. *Моніторинг земельних відносин в Україні: стан і перспективи розвитку. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель.* 2020. № 1. С. 118–125.
7. Ляшенко Г. В., Прикуп Л. О. *Агроекологічна оцінка якості ґрунтів на півдні Одеської області. Вісник Одеського державного екологічного університету.* 2011. №12. С. 80–87.
8. Мацнев А. І., Проценко С. Б., Саблій Л. А. *Моніторинг та інженерні методи охорони довкілля. Рівне: Рівненська друкарня,* 2000. 504 с.
9. Мошинський В. С. *Методи управління продуктивністю та екологічною стійкістю осушуваних земель. Рівне: НУВГП,* 2005. 340 с.
10. Панас Р., Маланчук М. *Сучасні проблеми здійснення моніторингу ґрунтового покриву України. Геодезія, картографія і аерофотознімання. Вип. 78,* 2013. с. 201–204.
11. Петлюк Ю. С. *Правові аспекти здійснення моніторингу земель в Україні. Вісник Академії адвокатури України.* № 2 (21), 2011. С. 246–247.
12. Петриченко В., Балюк С., Медведєв В. *Моніторинг та охорона земель як рятівний круг. Урядовий кур'єр.* 2014. 12 квітня. № 68. С. 8.
13. Сафранов Т. А. *Екологічні основи природокористування: навч. посіб.* Львів: «Новий світ-2000», 2006. 248 с.
14. Третьяк В. М., Свентух В. Ю. *Стале (збалансоване) землекористування як фактор підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель.* 2015. № 4. С. 24 – 31.

References

1. Anishchenko V. O., Borovyi V. O. (2006). *Monitoring I ohorona zemel [Monitoring and land protection]. Manual Chernihiv: Chernihiv amulets.* 208.
2. Butenko E. V., Kononyuk A. V. (2020). *Efektivnist' vedennya monitorynhu zemel' z vykorystannyam danykh dystantsiynoho zonduvannya. [Monitoring of land relations in Ukraine: state and development prospects.] Land management, cadastre and land monitoring.* 1. 118–125.
3. Butenko E. V., Rogozenko H. V. (2011). *Monitorynh eroziynykh protsesiv ta yikh ekolooho-ekonomichna otsinka na zemlyakh sil'skohospodars'koho pryznachennya. Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel'. [Monitoring of erosion processes and their ecological and economic assessment on agricultural lands]. Land management, cadastre and land monitoring.* (20) 9. 20–23.

4. Butenko E. V. (2015). *Suchasnyy stan ta perspektyvy monitorynhu zemel' sil'skohospodars'koho pryznachennya v Ukraini. Zemel'na reforma v Ukraini: sotsial'no-politychni ta ekonomichni ochikuvannya. [The current state and prospects of agricultural land monitoring in Ukraine]. Land reform in Ukraine: socio-political and economic expectations. 20–25.*
5. Butenko E. V., Kharytonenko R. A. (2013). *Otsinka ekonomichnykh zbytkiv vid rozvytku eroziynykh protsesiv za danyymi monitorynhu zemel'. [Assessment of economic losses caused by the development of erosion processes based on land monitoring data]. Bulletin of the Lviv National Agrarian University. Series: Economy of agro-industrial complex. 20 (2). 58–64.*
6. Butenko E. V., Kharytonenko R. A. (2015). *Efektivnist' vedennya monitorynhu zemel' z vykorystannam danykh dystantsiynoho zonduvannya. [Effectiveness of land monitoring using remote sensing data]. Ecological and socio-economic features of natural resource management in conditions of decentralization of power. 38.*
7. Lyashenko G. V. (2011). *Ahroekolohichna otsinka yakosti gruntiv pivdnya Odes'koyi oblasti. [Agroecological assessment of soil quality in the south of Odesa region]. Monitoring and engineering methods of environmental protection.*
8. Moshinsky V. S. (2005). *Metody upravlinnya produktyvnisty ta ekolohichnoyu stiykisty osushuvanykh zemel. [Methods of managing the productivity and ecological stability of drained lands]. 340.*
9. Cherpitkiy O. Z. (2007). *Ekoloho-ekonomichni mekhanizmy zakhystu zemel'nykh resursiv vid dehradatsiynykh protsesiv v rynkovykh umovakh. [Ecological and economic mechanisms for the protection of land resources from degradation processes in market conditions]. 144.*
10. Panas R. (2013). *Suchasni problemy monitorynhu gruntovoho pokryvu v Ukraini. [Modern problems of soil cover monitoring in Ukraine]. 201–204.*
11. Petlyuk Yu. S. (2006). *Pravovi aspekty monitorynhu zemel' v Ukraini. [Legal aspects of land monitoring in Ukraine]. 246–47.*
12. Petrychenko V. (2008). *Monitorynh ta okhorona zemel' yak ryatuval'nyy kruh. [Monitoring and land protection as a lifeline]. 8.*
13. Safranov T. A. (2006). *Ekolohichni osnovy pryrodokorystuvannya. [Ecological basis of nature management]. 248.*
14. Tretyak V. M. (2015). *Stale (zbalansovane) zemlekorystuvannya yak faktor pidvyshchennya ekonomichnoyi efektyvnosti vykorystannya zemel' sil'skohospodars'koho pryznachennya. [Sustainable (balanced) land use as a factor in increasing the economic efficiency of agricultural land use]. Land management, cadastre and land monitoring. 24–31.*

ДАНИ ПРО АВТОРА

Бутенко Євген Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами

Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Васильківська, 17, м. Київ, Україна, 03040

E-mail: evg_cat@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5923-5838>

Харитоненко Роман Андрійович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу експериментального проектування землекористування «Інноваційний центр», Інститут землекористування Національної академії аграрних наук України

вул. Васильківська, 37, м. Київ, Україна, 03022

E-mail: kharytonenkor@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7992-3339>

Іщенко Надія Олегівна, магістр першого року навчання кафедра землевпорядного проектування

Національний університет біоресурсів і природокористування України

вул. Васильківська, 17, м. Київ, Україна, 03040

E-mail: nadia.ischenko28.04@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-5965-069X>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Butenko Yevhen, PhD in Economics, associate professor, associate professor of the department of land resources management

The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

St. 17 Vasylykivska, Kyiv, Ukraine, 03040

E-mail: evg_cat@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5923-5838>

Kharytonenko Roman, PhD in Economics, senior researcher of the department of experimental land use design «Innovation Center»

Land Management Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

St. 37 Vasylykivska, Kyiv, Ukraine, 03022

Рецензент: Тихенко Руслан Вікторович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами, Національного університету біоресурсів і природокористування України.

УДК 331.5.024.5 : 331.52

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-99-109>

ДИСБАЛАНС РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОРІЄНТИРИ ПОДОЛАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ

Васильєва О. О.,
Горошкова Л. А.,
Швидка С. П.

Актуальність теми дослідження. Структурні трансформації національної економіки, загострення конкуренції, несприятливі демографічні зрушення призвели до кардинальних змін на ринку праці, який характеризується невідповідністю попиту на працю та її пропозиції за професійно-кваліфікаційним та освітнім рівнями та видами економічної діяльності. Наслідки військової агресії РФ в Україні послабили потенціал ринку праці: виникли бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у т.ч. робочої сили; відбулись втрати виробничих потужностей та інфраструктури; внаслідок вимушеної міграції мають місце негативні тенденції у сфері зайнятості та доходів; суттєво змінилась структура ринку праці: має місце дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, поглибилися регіональні диспропорції концентрації трудових ресурсів.

Постановка проблеми. Стабілізація національного ринку праці, зростання зайнятості, перерозподіл робочої сили для післявоєнного відновлення економіки України обумовлюють розробку ефективних механізмів управління ринком праці в контексті підготовки фахівців, формування спеціальних навичок, розвитку системи професійної освіти для мінімізації освітньо-професійних та регіональних дисбалансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції попиту та пропозиції на ринку праці, вплив різноманітних факторів на його структуру досліджували як вітчизняні (В. Антонюк, В. Брич, В. Геєць, О. Грішнова, Л. Ільч, А. Колот, М. Кримова, Е. Лібанова, О. Новікова, І. Петрова, Н. Руцишин, З. Смутчак, Л. Шаульська, Н. Якімова), так і зарубіжні науковці (Д. Алписбаєва, Х. Андерсен, Г. Беккер, Г. Брисезе, М. Калі, С. Мак-Гюннесс, М. Попп, А. Робай, П. Слоун, Г. Філдс, Р. Фрімен). Результати досліджень освітньо-кваліфікаційних диспропорцій в трудовій сфері висвітлені в роботах Н. Азьмук, В. Близнюка, О. Купець, Л. Лісогор, В. Саріогло, Л. Федунчика, які вивчали диспропорції попиту та пропозиції на робочу силу з точки зору асиметрії зайнятості у розрізі професій та видів економічної діяльності, обумовлених дисбалансом між існуючими та необхідними рівнями професійних компетентностей працівників. Основним аспектам функціонування системи професійно-технічної освіти як джерела формування ринку праці робітничих професій присвячені наукові доробки О. Амоші, І. Гнибіденка, М. Долішнього, В. Куценка, М. Семікіної, В. Шматової та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на активізацію уваги науковців до вирішення зазначених проблем, залишаються недостатньо дослідженими питання впливу системи професійно-технічної освіти на диспропорції національного ринку праці з точки зору галузевого та регіонального аспектів, а також з урахуванням ризиків та загроз, спричинених військовими діями в Україні.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність аналізу тенденцій освітньо-професійних та галузевих дисбалансів на ринку праці та окреслення орієнтирів подолання диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові методи (аналіз, синтез, класифікаційно-аналітичний, абстрактно-логічний, узагальнення й системного аналізу) вивчення та оцінки економічних процесів, що відбуваються на ринку праці.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). В роботі проведений аналіз динаміки ринку праці, який свідчить про стійку тенденцію до зменшення кількості зайнятого населення. Оцінка структури попиту та пропозиції на ринку праці за видами економічної діяльності та професійними групами показує надлишок на ринку праці економічно активного населення, що асоціює себе з такими

сферами економіки: сільське господарство, торгівля та ремонт транспортних засобів, державне управління. Є незадоволеним попит на працівників у переробній промисловості, транспорті, охороні здоров'я, освіті. Серед професійних груп значну частку безробітних складають працівники сфери торгівлі та послуг, службовці та керівники, а найбільш затребуваними на ринку праці є кваліфіковані робітники з інструментом та професіонали

Результати дослідження показали, що актуальною проблемою національного ринку праці та існуючого дисбалансу між пропозицією робочої сили та попитом на неї є невідповідність обсягів та напрямів професійного навчання потребам ринку праці, недостатній рівень професійної освіти, недосконале державне та регіональне замовлення на підготовку робітничих кадрів, відсутність дієвої взаємодії між стейкхолдерами, недостатня мотивація молоді до отримання робітничих професій.

Висновки. Для подолання існуючих негативних тенденцій необхідно активізувати профорієнтаційну роботу серед учнівської молоді, спрямовану на популяризацію актуальних та перспективних професій; сприяти зміцненню потенціалу державних служб зайнятості, розширенню спектру послуг та покращенню їх якості; посилити практичну складову підготовки робітничих кадрів; розвивати систему дуальної освіти; запровадити програму «гарантії робочих місць для молоді»; ініціювати дослідження щодо визначення спеціальностей, професійних навичок та рівня кваліфікації з урахуванням стратегічних перспектив ринку праці; задіяти формат соціального діалогу у контексті створення умов для неперервної професійної освіти; сприяти розвитку малого та середнього підприємництва; систематично оновлювати зміст освітніх програм з орієнтацією на потреби регіонального ринку праці та розширення меж компетентностей кваліфікованих робітників; впроваджувати державні стандарти з конкретних робітничих професій на модульно-компетентнісній основі; удосконалювати матеріально-технічну базу професійно-технічних закладів освіти; модернізувати мережу освітніх закладів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню та розвитку інноваційного людського капіталу, відновленню якісного складу робочої сили, подоланню дисбалансу на ринку праці. Збалансування ринку праці - головна потреба післявоєнної розбудови, а ефективна зайнятість має стати невід'ємною частиною соціальної політики повоєнного відновлення.

Ключові слова: ринок праці, попит, пропозиція, зайнятість, робоча сила, дисбаланс, професійно-технічна освіта

THE IMBALANCE OF THE LABOR MARKET IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND GUIDELINES FOR OVERCOMING DISPROPORTIONS

Vasylyeva Olena,
Horoshkova Lidia,
Shvydka Svitlana

Relevance of the research topic. The structural transformations of the national economy, competition intensification, and unfavourable demographic changes lead to dramatic changes in the labor market, which is characterized by a mismatch between the demand and the supply of labour and vocational qualification and educational levels as well as types of economic activity. The consequences of the full-scale military aggression of the Russian Federation in Ukraine weakens the potential of the labor market. Firstly, there are barriers to the free movement of production factors, including workforce. Secondly, there are losses of production facilities and infrastructure. Thirdly, as a result of forced migration, there are negative trends in employment and income. Furthermore, the structure of the labor market has changed significantly: there is an imbalance between labor supply and demand, and regional disparities in the concentration of labor resources deepens.

Formulation of the problem. The stabilization of the national labor market, growth in employment, redistribution of the workforce for the post-war recovery of Ukraine's economy require the development of effective labor market management mechanisms in the context of training specialists, formation of special skills, the development of professional education system to minimize educational-professional and regional imbalances.

Analysis of recent research and publications. The trends in demand and supply on the labor market, the influence of various factors on its structure are investigated by domestic (V. Antoniuk, V. Brych, V. Heiets, A. Hrishnova, L. Ilich, A. Kolot, M. Krymova, E. Libanova, A. Novikova, I. Petrova, N. Rushchysyn, Z. Smutchak, L. Shaulska, N. Yakymova) and foreign scientists (D. Alpisbaeva, H. Andersen, G. Becker, G. Brisese, M. Kali, S. McGuinness, M. Popp, A. Robay, P. Sloan, G. Fields, R. Freeman). The results of research of educational and qualification disproportions in the labor sphere are reflected in the works of N. Azmuk, V. Twin, O. Kupets, L. Lisohor, V. Sarioglo, L. Fedunichik, who study the disproportionality of labour supply and demand in terms of the uneven distribution of workers in terms of occupations and economic activities, due to the imbalance between the available and the required levels of professional competence of employees. The development of the system of vocational and technical education as a source of formation of the labour market of vocational professions is described in the scientific developments of A. Amoshi, I. Hnibidenko, M. Dolishny, V. Kutsenko, M. Semikina, V. Shmatova and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. Despite some progress in resolving these problems, the impact of the vocational training system on the sectoral and regional disparities in the national labour market is not sufficiently investigated; as well as the risks and threats caused by the military actions in Ukraine are still not taken into account.

Setting the task, the purpose of the study. The above-mentioned circumstances make it expedient to assess educational, vocational and sectoral imbalances in the labour market and identify guidelines for redressing the imbalance between labour supply and demand.

Method or methodology for conducting research. In the process of research general scientific (analysis and synthesis, abstract-logical, generalization and system analysis) and special methods of studying economic phenomena and processes are used.

Presentation of the main material (results of work). The paper analyses the dynamics of the labour market, indicating the steady trend towards the decrease of the number of employed population. An assessment of the structure of demand and supply in the labour market by economic activity and occupational group reveals an excess in the labour market of the economically active population, which associates itself with the following areas of the economy: agriculture, trade and vehicle repair, public administration. There is an unmet demand for workers in the manufacturing industry, transport, health, education. Among the professional groups, a large proportion of the unemployed are trade and service workers, employees and managers, and the most demanded in the labour market are skilled vocational professionals.

The results of the study highlight that the current problem of the national labour market and the existing imbalance between the supply of labour and the demand for it is the mismatch between educational services of the vocational training system to the needs of the labour market, insufficient level of vocational education, imperfect state and regional order for skilled workers, lack of effective interaction between stakeholders, insufficient motivation of young people for vocational professions.

Conclusion according to the article. In order to overcome the existing negative trends, it is necessary to increase vocational guidance among schoolchildren. This guidance should focus on popularization of relevant and promising professions. It should contribute to strengthening the capacity of public employment services; expand the range of services and improve their quality. Career guidance ought to strengthen the practical component of training of workers and develop the system of dual education. There should be introduction of the program «job security for young people», initiation of the research on formation of specialties, skills and qualifications, taking into account the strategic outlook of the labour market. Social dialogue in the context of creating conditions for continuing vocational education should be created. There should be promotion of the development of small and medium-sized enterprises as well as constant content of educational programmes to meet the needs of the regional labour market and expand the competencies of skilled workers. State standards for specific occupations on a modular and competency basis should be introduced. There is a strong demand for improvement of the material and technical base of vocational schools as well as modernization of the network of educational establishments. The implementation of these directions will contribute to the formation and development of innovative human capital, restoration of the quality of the workforce, and overcoming the imbalance in the labor market. The balancing of the labor market is the main need for post-war development, and effective employment must be an integral part of post-war reconstruction social policy.

Keywords: labor market, demand, supply, employment, labor, imbalance, vocational education

JEL Classification: J21, J23, J24

Актуальність теми дослідження. Глобалізація, стрімкий розвиток технологій, проривні інновації, нові бізнес-моделі, урбанізація, обмеженість ресурсів та зміна клімату визначають всі сфери людського життя, у тому числі змінюють робоче середовище. Структурні трансформації національної економіки, загострення конкуренції, несприятливі демографічні зрушення призвели до кардинальних змін на ринку праці, який характеризується невідповідністю попиту на працю та її пропозиції за професійно-кваліфікаційним та освітнім рівнями та видами економічної діяльності. Наслідки військової агресії РФ в Україні послабили потенціал ринку праці: виникли бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у т.ч. робочої сили; відбулись втрати виробничих потужностей та інфраструктури; внаслідок вимушеної міграції мають місце негативні тенденції у сфері зайнятості та доходів; суттєво змінилась структура ринку праці: має місце дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, поглибились регіональні диспропорції концентрації трудових ресурсів.

Постановка проблеми. Стабілізація національного ринку праці, зростання зайнятості, перерозподіл робочої сили для післявоєнного відновлення економіки України обумовлюють розробку ефективних механізмів управління ринком праці в контексті підготовки фахівців, формування спеціальних навичок, розвитку системи професійної освіти для мінімізації освітньо-професійних та регіональних дисбалансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні тенденції попиту та пропозиції на ринку праці, вплив різноманітних факторів на його структуру досліджували як вітчизняні (В. Антонюк, В. Брич, В. Геєць, О. Грішнова, Л. Ільч, А. Колот, М. Кримова, Е. Лібанова, О. Новікова, І. Петрова, Н. Руцишин, З. Смутчак, Л. Шаульська, Н. Якимова), так і зарубіжні науковці (Д. Алписбаєва, Х. Андерсен, Г. Беккер, Г. Брисезе, М. Калі, С. Мак-Гюннесс, М. Попп, А. Робай, П. Слоун, Г. Філдс, Р. Фрімен). Результати досліджень освітньо-кваліфікаційних диспропорцій в трудовій сфері висвітлені в роботах Н. Азьмук, В. Близнюка, О. Купець, Л. Лісогор, В. Саріогло, Л. Федунчика, які вивчали диспропорції попиту та пропозиції на робочу силу з точки зору асиметрії зайнятості у розрізі професій та видів економічної діяльності, обумовлених дисбалансом між існуючими та необхідними рівнями професійних компетентностей працівників. Основним аспектам функціонування системи професійно-технічної освіти як джерела формування ринку праці робітничих професій присвячені наукові доробки О. Амоші, І. Гнибіденка, М. Долішнього, В. Куценка, М. Семикіної, В. Шматової та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на активізацію уваги науковців до вирішення зазначених проблем, залишаються недостатньо дослідженими питання впливу системи професійно-технічної освіти на диспропорції національного ринку праці з точки зору галузевого та регіонального аспектів, а також з урахуванням ризиків та загроз, спричинених військовими діями в Україні.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність аналізу тенденцій освітньо-професійних та галузевих дисбалансів на ринку праці та окреслення орієнтирів подолання диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові методи (аналіз, синтез, класифікаційно-аналітичний, абстрактно-логічний, узагальнення й системного аналізу) вивчення та оцінки економічних процесів, що відбуваються на ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Дисбаланс між попитом на працю та її пропозицією за професійно-кваліфікаційним та освітнім рівнями в різних сферах економічної діяльності та у регіональному вимірі є викликом модернізації соціально-трудова відносин в Україні в контексті задоволення перспективних потреб економіки у кваліфікованих кадрах [1, с. 102]. Основним регулятором зайнятості населення є ринок праці, кон'юнктура якого формується під впливом соціально-економічних процесів та структурних зрушень, кількісно-якісної збалансованості засобів виробництва та робочої сили [2, с. 187]. За останні 10 років спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості зайнятого населення (табл. 1), особливо це стосувалось таких видів економічної діяльності як оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, промисловості та сільського господарства, освіти.

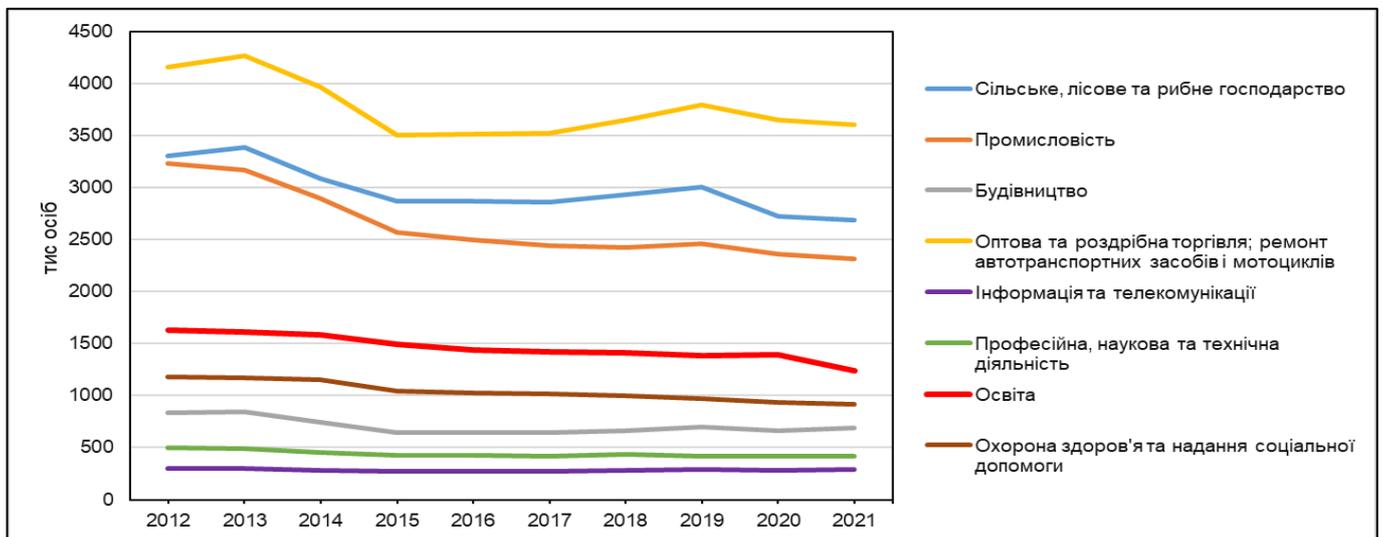

Рисунок 1. Динаміка зайнятого населення за деякими видами економічної діяльності

Джерело: [3]

Аналіз ситуації на ринку праці у розрізі професійних груп показав, що найбільша кількість безробітних спостерігалась серед працівників сфери торгівлі та послуг, службовців та керівників, професіоналів та фахівців (табл.2).

Таблиця 1. Тенденції ситуації на ринку праці

Професійна група	Кількість безробітних, тис осіб		Кількість вакансій, тис одиниць		Навантаження на 1 вакансію, осіб	
	2021 рік	2022 рік	2021 рік	2022 рік	2021 рік	2022 рік
Службовці та керівники	62,3	11,9	3,3	2,1	19	6
Професіонали	43,2	10,5	8,0	5,7	5	2
Фахівці	45,3	12,4	6,5	3,7	7	3
Технічні службовці	25,7	9,9	2,5	1,4	10	7
Працівники сфери торгівлі та послуг	70,6	27,3	7,9	4,9	9	6
Кваліфіковані робітники сільського господарства	13,9	5,8	1,4	0,7	10	8
Кваліфіковані робітники з інструментом	35,3	11,5	13,2	8,1	3	1
Робітники з обслуговування та експлуатації устаткування	56,5	16,6	12,5	6,0	5	3
Найпростіші професії	51,7	21,0	8,0	3,9	6	5

Джерело: [3]

У розрізі професійних груп у 2021 році найбільшим був попит роботодавців на кваліфікованих робітників з інструментом (13,2%) та на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування та машин (12,5%), професіоналів (8%), працівників сфери торгівлі та послуг (7,9%).

Дані, що наведені у табл.1, зафіксовані станом на 1 травня відповідного року, тому на зменшення кількості зареєстрованих безробітних у 2022 році суттєво вплинули фактори, обумовлені війною: міграція вагової частки українців за кордон; невчасне подання статистичної звітності щодо вакансій та звільнень, скорочення території, що підконтрольна Україні, неможливість збору статистичних даних з тимчасово окупованих територій; припинення дії трудових договорів з боку роботодавців без звільнення персоналу або надання неоплачуваних відпусток на період воєнного стану.

Ключовим регулятором зайнятості населення на державному рівні є Державна служба зайнятості, яка спрямовує свою діяльність на працевлаштування населення і виступає посередником між роботодавцями та населенням, що шукає роботу. Державна служба зайнятості сприяє професійному навчанню для підвищення конкурентоспроможності громадян на ринку праці. Кількість безробітних, зареєстрованих у центрах зайнятості, залишається значною на тлі зниження кількості вакансій, а кількість осіб, що проходили професійне навчання, поступово знижується, як знижується і кількість роботодавців, які співпрацюють з центрами зайнятості (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка надання послуг державною службою зайнятості

Показники	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Мали статус безробітного, тис осіб	996	1200	1200	868
Працевлаштовано, тис осіб	828	606	504	305
з них безробітних, тис осіб	389	385	405	249
Проходили професійне навчання, тис. осіб	139	93	88	47
з них в ЦПТО, тис осіб	54	48	51	29
Кількість роботодавців, які співпрацювали з центрами зайнятості, тис одиниць	210	169	158	101
Кількість вакансій, тис одиниць	1192	830	706	396

Джерело: [3]

За даними Державної служби зайнятості у 2019 році пройшли професійне навчання 139 тис безробітних, у тому числі на базі центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості. Наприклад, у 2019 році на навчання було направлено 54 тис безробітних, що на 14% більше від попереднього року. Ефективність такого механізму підвищення конкурентоспроможності потенційних працівників підтверджується високим рівнем їх працевлаштування, який склав 96%. Така ж тенденція зберігалась впродовж наступних років.

Значну частку безробітних складає молодь: у 2019 році цей показник становив 33% від загальної кількості безробітних (337,4 тис осіб), 282,3 тис молодих громадян були працевлаштовані через державну службу зайнятості, з них 61% працевлаштовані ще до набуття статусу безробітного.

Державна служба зайнятості активно співпрацює з роботодавцями і враховує їх потреби: для наближення професійних навичок громадян, які шукають роботу, до вимог робочих місць, набуття ними додаткових спеціальних та загальних навичок, на замовлення роботодавців систематично організовується професійне навчання безробітних у віці до 35 років, кількість такої категорії безробітних зберігається на рівні 10%.

У 2020 році послугами Державної служби зайнятості скористалися 1 млн 247 тис безробітних громадян, що на 22% більше, ніж у 2019 році. За 2021 рік кількість зареєстрованих безробітних не змінилась, а офіційна статистика за період 2022 року не відображає у повній мірі ситуацію на ринку праці через ряд факторів, що обумовлені війною.

Освітньо-кваліфікаційна структура безробітних з числа молоді свідчить про неефективність системи вищої освіти: близько половини безробітних молодих людей мають вищу освіту (табл.3).

Таблиця 3. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних з числа молоді, тис осіб*

Освіта	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Вища	149	225	148	86
Професійно-технічна	125	156	97	65
Загальна середня	64	78	50	36
Всього	338	459	295	187
з них випускники навчальних закладів	3	5,9	2	2,9

*на кінець відповідного року

Джерело: [3]

Аналіз структури попиту та пропозиції на ринку праці за видами економічної діяльності та професійними групами показує надлишок на ринку праці економічно активного населення, що асоціює себе з такими сферами економіки: сільське господарство, торгівля та ремонт транспортних засобів, державне управління.

У той же час є незадоволений попит на працівників у переробній промисловості, транспорті, охороні здоров'я, освіті. Серед професійних груп значну частку безробітних складають працівники сфери торгівлі та послуг, службовці та керівники, а найбільш затребуваними на ринку праці є кваліфіковані робітники з інструментом та професіонали (табл. 4).

Отже, співвідношення попиту та пропозиції праці не є збалансованим і потребує певних механізмів державного регулювання. Як зазначає Н. Руцишин [4, с. 45], реалізація ефективних інструментів впливу на кон'юнктуру ринку праці сприяє зростанню кількості та підвищенню якості робочої сили, її раціонального та продуктивного використання. Сучасний ринок праці характеризується наявністю різних видів структурних диспропорцій, деформацією професійно-кваліфікаційної та освітньо-кваліфікаційної структури, причинами яких є відсутність стратегічного планування та прогнозування ринку праці [5]. Освітньо-кваліфікаційний дисбаланс, що існує на ринку праці, є негативним чинником продуктивності праці, тим самим знижує конкурентні переваги підприємств. Зменшення дисбалансу між попитом та пропозицією на ринку праці стимулює населення до підвищення професійного рівня, самоосвіти, реалізації концепції освіти впродовж життя.

На сучасному етапі розвитку економіки досягнення продуктивної зайнятості пов'язане із професійно-кваліфікаційним балансом між пропозицією трудового потенціалу економічно активного населення та попитом на нього, із задоволенням робочих місць певним критеріям, серед яких високий рівень оплати праці, сприятливі умови та можливість розвитку особистого людського капіталу [6, с. 269]. Вагомим чинником формування професійно-кваліфікаційної структури ринку праці є система освіти, яка спрямована на розвиток спеціальних та загальних навичок людини для підвищення її професійної конкурентоспроможності, що важливо для молоді в контексті працевлаштування, отримання перспективної роботи.

Суттєвою проблемою сучасного ринку праці є частка молоді, яка стикається з труднощами у пошуку першого робочого місця після завершення професійного навчання, що є наслідком розриву між очікуваннями роботодавців щодо спеціальних навичок та знань, які отримують випускники закладів вищої та професійно-технічної освіти [7, с. 172].

Таблиця 4. Динаміка структури зареєстрованих безробітних та вакансій, %*

	2019 рік		2020 рік		2021 рік		2022 рік	
Вид економічної діяльності								
Сільське господарство	29,7	3,7	21,2	3,5	22,1	3,4	12,9	4,5
Переробна промисловість	14,7	19,0	15,2	18,4	12,0	20,3	16,8	20,0
Торгівля та ремонт транспортних засобів	14,5	14,1	18,1	14,0	14,9	15,0	21,9	15,6
Державне управління	12,6	9,2	12,4	11,0	19,7	7,4	11,1	5,5
Транспорт	4,4	12,4	5,0	11,1	5,0	10,7	6,5	9,3
Охорона здоров'я	4,2	7,8	5,2	8,9	5,3	7,7	5,0	9,5
Будівництво	2,8	3,6	3,1	3,3	2,9	4,2	3,4	2,2
Освіта	2,3	7,5	2,2	7,5	3,1	9,8	3,5	10,7
Адміністративне обслуговування	2,0	4,4	2,7	5,3	2,0	4,0	2,8	5,5
Розміщення й харчування	2,0	2,7	3,3	1,7	1,9	2,7	2,8	2,1
Професійна, наукова і технічна діяльність	1,8	2,3	2,1	2,2	1,8	2,6	2,3	2,1
Постачання електроенергії та газу	1,4	4,5	1,2	4,3	1,6	2,9	1,7	3,3
Інші види діяльності	7,6	6,5	6,8	8,8	7,7	9,3	9,3	9,7
Професійні групи								
Робітники з обслуговування, експлуатації устаткування	21,4	16,2	17,6	15,3	17,5	16,7	12,8	17,3
Працівники сфери торгівлі та послуг	13,7	14,5	17,1	12,4	15,0	13,4	20,0	10,4
Найпростіші професії	13,6	12,2	12,1	12,3	12,7	11,7	15,5	10,4
Службовці та керівники	13,5	5,6	14,5	6,1	14,8	5,8	10,9	5,5
Фахівці	9,6	10,8	10,7	12,0	10,7	11,4	10,4	10,8
Кваліфіковані робітники з інструментом	9,1	23,0	9,2	21,7	7,5	21,5	9,8	23,5
Професіонали	8,5	12,3	9,2	15,0	11,5	14,7	8,7	18,0
Кваліфіковані робітники сільського господарства	5,4	1,1	3,7	1,0	4,4	0,9	3,9	0,9
Технічні службовці	5,2	4,3	5,9	4,2	5,9	3,9	7,5	3,2

*на кінець відповідного року

Джерело: [3]

Під професійним навчанням розуміється вся діяльність, спрямована на надання знань, підготовки та отримання нового досвіду для ефективної роботи в рамках професії [8, с. 82]. Професійно-технічна освіта та підготовка кваліфікованих кадрів в розвинутих країнах світу інтенсивно розвиваються, це обумовлено тим, що система професійно-технічної освіти має вагоме значення у збереженні конкурентних переваг держави, є складовою структури відтворення кваліфікованої робочої сили й виконує функції соціального захисту значної частини населення. Останніми роками в Україні має місце суперечність між потребами ринку праці у кваліфікованих робітниках окремих видів економічної діяльності та їх підготовкою в системі професійно-

технічної освіти [9, с. 57]. Невідповідність обсягів і напрямів професійного навчання потребам ринку праці, недостатній рівень якості професійної підготовки фахівців призводять до зниження продуктивності праці, знижують шанси випускників закладів освіти та молоді працевлаштуватись за фахом. У період соціально-економічної нестабільності та політичних потрясінь така ситуація сприяє міграції молоді за кордон з метою пошуку роботи або здобуття другої вищої освіти.

Сьогодні освіта повинна надавати не тільки «базові навички». Сучасний світ обумовлює перехід від утилітарної індустріальної освіти до інтегральної освітньої парадигми, яка є неперервною і передбачає навчання для всіх людей протягом усього життя. Погоджуємося з висновками З. Смутчак, що «така система освіти орієнтується не тільки на передачу знань та розвиток навичок, а й підтримку становлення людини як повноцінного учасника в усіх сферах свого життя» [9, с. 126]. Інтенсивні демографічні зрушення, необхідність екологізації виробництва та ресурсозбереження, негативні тренди щодо структури зайнятості на тлі загострення конкуренції призводять до кардинальної трансформації ринку праці та його глобалізації, орієнтації на постійне підвищення вимог до якості людських ресурсів, їх використання в умовах гнучких форм зайнятості, віртуалізації робочих місць, небувалої лібералізації соціально-трудова відносин [10, с. 120].

Сучасний український ринок праці характеризується високими показниками вертикальної (надлишкова освіченість) та горизонтальної (недостатня освіченість) невідповідностей. Цей феномен Л. Ільїч пов'язує з тим, що вища освіта в Україні набула масового поширення, внаслідок чого на ринок праці характеризується значною часткою високоосвіченої робочої сили. Така ситуація змушує роботодавців наймати претендентів, які мають вищий рівень освіти та надлишкову формальну кваліфікацію, на менш кваліфіковані робочі місця з низьким рівнем оплати праці. Більш освічені працівники мають достатні загальні навички, проте їм часто бракує специфічних навичок, яких вимагають конкретні робочі місця. Це зумовлює потребу в підвищенні кваліфікації та проходженні навчання на робочому місці, тим самим вимагає додаткових витрат на навчання персоналу. Така ситуація гальмує розвиток людського капіталу: зайнятість висококваліфікованої робочої сили на робочих місцях, що вимагають нижчої кваліфікації, не сприяє ефективному використанню трудового потенціалу, призводить до втрати компетенцій; а працівники із загальною середньою та професійно-технічною освітою поступово витісняються з ринку праці. Вирішення зазначених проблем потребує активізації інституційних чинників взаємодії ринку праці та системи освіти [11, с. 56].

Україна успадкувала розвинуту систему підготовки кадрів через професійно-технічну освіту (ПТО), яка включала 1160 державних професійно-технічних закладів. До складу системи ПТО входила значна кількість галузевих навчально-курсів комбінатів, у тому числі на базі промислових підприємств, які організовували початкову професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників. За даними досліджень Л. Ільїч [12, с. 208], підготовка кваліфікованих робітників у професійно-технічних закладах освіти охоплювала більше 800 робітничих професій. Останніми роками поступово знижується ефективність професійно-технічної освіти через недостатнє фінансування оновлення матеріально-технічної бази та низький рівень кадрового потенціалу.

Негативним фактором, що обумовлює диспропорційність ринку праці, є те, що сучасну молодь не приваблює здобуття освіти у професійно-технічних закладах, які надають можливість отримання робітничих професій, що у перспективі передбачають важкі умови праці, екологічні ризики та низьку оплату. Для сучасної молоді успішна кар'єра та високий соціальний статус асоціюються із вищою освітою. Таким чином, у випадку сценарію зберігання таких стереотипів у суспільстві, загостриться розбалансованість структури підготовки системи професійно-технічної та вищої освіти [12, с. 210].

Внаслідок війни в Україні поглибився дисбаланс на ринку праці. Різко зменшився попит на робочу силу у зонах бойових дій. Окрім того, на ринку праці має місце прекарізація та тинізація: пропонуються вакансії без оформлення, із заниженою оплатою на незадовільними умовами праці, відсутністю соціальних гарантій.

У післявоєнний період стабілізація ринку праці ускладниться через зростання груп населення, які постраждали від збройного конфлікту, у т.ч. внутрішньо переміщених осіб, серед яких діти та жінки, люди з обмеженими можливостями. При плануванні зайнятості та працевлаштування мають бути враховані специфічні потреби цієї категорії економічно активного населення.

Зміна структури пропозиції кваліфікованої робочої сили в країні відбувається внаслідок наступних факторів:

- підвищена смертність людей працездатного віку;
- виїзд працездатного населення за кордон;
- зростання кількості працівників з обмеженими можливостями;
- зміна статусу жінок на ринку праці через відкладення шлюбу та народження дітей;
- зростання дитячої праці через втрати можливостей для отримання освіти, у тому числі за контрактною формою навчання.

Вимушена релокація підприємств, внутрішня та зовнішня міграція також позначились на структурі ринку праці та структурі регіональних пропозицій зайнятості. В областях, що найбільше постраждали від військових дій, зменшилася пропозиція праці і зросла конкуренція.

Нарощування конкурентоспроможності робочої сили, утримання талантів та розвиток людського капіталу є передумовою забезпечення стратегічних цілей України для сталого економічного зростання та повоєнного відновлення економіки країни. Конкурентоспроможність робочої сили визначається певними ключовими чинниками та показниками [13, с. 169-173]:

- демографічні показники (характеризують наявні темпи змін робочої сили країни за рахунок природного та механічного руху населення, які безпосередньо впливають на рівень конкуренції на ринку праці та загальну конкурентоспроможність робочої сили);
- освітньо-професійні показники (характеризують охоплення населення неперервною освітою);
- економічні показники (характеризують макроекономічне середовище реалізації конкурентних переваг робочої сили);
- кон'юнктурні показники (характеризують рівень розвитку місцевих ринків праці та наявність конкурентоспроможних робочих місць);
- технологічні показники (характеризують рівень розвитку сучасних технологій та готовність робочої сили створювати інноваційну продукцію);
- інфраструктурні показники (характеризують рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури).

Важливим фактором підвищення рівня конкурентоспроможності молоді на ринку праці, встановлення балансу між попитом на робочу силу та пропозицією на неї є формування дієвого механізму взаємодії ринку праці та системи професійно-технічної освіти з урахуванням трансформації національної економіки та напрямів післявоєнного відновлення країни. Серед пріоритетних напрямів запровадження такого механізму можна виділити: прогнозування та планування професійно-кваліфікаційної потреби національної економіки, застосування інноваційних форм та методів навчання, становлення Національної системи кваліфікацій, сприяння розвитку підприємництва та самозайнятості, поширення нестандартних та креативних форм зайнятості, забезпечення кар'єрного зростання працівників, приведення у відповідність ринку освітніх послуг потребам ринку праці, удосконалення напрямів профорієнтаційної роботи.

З метою усунення дисбалансу на регіональному ринку праці доцільно активізувати діяльність служби зайнятості, запровадити практику формування стратегії збалансування попиту та пропозиції, удосконалення нормативно-правової бази та системи організаційно-управлінського забезпечення соціального діалогу з урахуванням інтересів всіх сторін соціально-трудова відносин [14, с. 241]. В умовах децентралізації влади місцеві органи самоврядування повинні бути наділені певними повноваженнями у площині прийняття рішень щодо залучення додаткових фінансових коштів для утримання регіональних професійно-технічних закладів освіти. При формуванні державного та місцевого бюджетів доцільно враховувати матеріалоемісність та складність підготовки робітничих професій, а також їх затребуваність на регіональному ринку праці.

Економічна криза та безробіття є серйозною світовою проблемою в політиці зайнятості кожної демократичної держави. У цьому контексті потрібні політичні рішення, наприклад, у формі скорочення робочого часу, зниження пенсійного віку, перегляду імміграційної та еміграційної політики, модернізації економіки та пошуку покращеної конкуренції, інвестиційної політики у створенні нових робочих місць тощо. Отже, аналіз ринку праці показує, що актуальною проблемою національного ринку праці та існуючого дисбалансу між пропозицією робочої сили та попитом на неї є невідповідність освітніх послуг системи професійного навчання потребам ринку праці, недостатній рівень надання освітніх послуг в системі професійно-технічної освіти, недосконале державне та регіональне замовлення на підготовку робітничих кадрів, відсутність дієвої взаємодії між стейкхолдерами, недостатня мотивація молоді до отримання робітничих професій.

Можна виділити мегатенденції, що сформувались внаслідок стрімких глобалізаційних процесів, і визначатимуть формування робочого середовища у майбутньому:

- інтенсивний технологічний прогрес;
- демографічні процеси;
- значна урбанізація;
- трансформація глобальної економіки;
- дефіцит природних ресурсів;
- зміна клімату.

Безумовно, при плануванні та прогнозуванні зайнятості зазначені фактори суттєво вплинуть на структуру ринку праці й повинні бути враховані.

З даними досліджень Центру Разумкова [15] у післявоєнний період економіка потребуватиме більшої «реконструкції» за довоєнний, з точки зору економічного розвитку. Стабілізація ринку праці – передумова ефективного післявоєнного відновлення, а забезпечення роботою повинно бути невід'ємною частиною соціальної політики повоєнного відновлення. Перерозподіл робочої сили між видами економічної діяльності дозволить підвищити її ефективність та продуктивність. Створення робочих місць сприятиме розвитку економіки, підвищуючи купівельну спроможність населення, що є надійним інструментом подолання бідності. Це сприятиме реінтеграції груп населення, які постраждали від війни.

Висновки. Для подолання існуючих негативних тенденцій необхідно активізувати профорієнтаційну роботу серед учнівської молоді, спрямовану на популяризацію актуальних та перспективних професій; сприяти зміцненню потенціалу державних служб зайнятості, розширенню спектру послуг та покращенню їх якості; посилити практичну складову підготовки робітничих кадрів; розвивати систему дуальної освіти; запровадити програму «гарантії робочих місць для молоді»; ініціювати дослідження щодо визначення спеціальностей, професійних навичок та рівня кваліфікації з урахуванням стратегічних перспектив ринку праці; задіяти формат соціального діалогу у контексті створення умов для неперервної професійної освіти;

сприяти розвитку малого та середнього підприємництва; систематично оновлювати зміст освітніх програм з орієнтацією на потреби регіонального ринку праці та розширення меж компетентностей кваліфікованих робітників; впроваджувати державні стандарти з конкретних робітничих професій на модульно-компетентній основі; удосконалювати матеріально-технічну базу професійно-технічних закладів освіти; модернізувати мережу освітніх закладів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню та розвитку інноваційного людського капіталу, відновленню якісного складу робочої сили, подоланню дисбалансу на ринку праці. Збалансування ринку праці - головна потреба післявоєнної розбудови, а ефективна зайнятість має стати невід'ємною частиною соціальної політики повоєнного відновлення

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективні дослідження у цьому напрямі будуть пов'язані з прогнозуванням відповідності обсягів і напрямів професійного навчання потребам ринку праці та розробкою пропозицій щодо формування інструментів державної політики збалансування ринку праці та підвищення зайнятості населення.

Список використаних джерел

1. Близнюк В. В., Юрик Я. І. Освітньо-кваліфікаційні диспропорції регіонального ринку праці України. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 2. С. 101-119.
2. Нестерович О. С. Ринок праці і зайнятість молоді в Україні в контексті євроінтеграційного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 70. С. 186-190.
3. Державна служба зайнятості. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/69> (дата звернення 02.04.2023).
4. Руцишин Н. М., Мульська О. П. Збалансований ринок праці як превентивний інструмент стримування зовнішньої трудової міграції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Економічні науки. 2021. № 8(1). С. 43-52.
5. Федунчик Л. Г. Наявність структурного дисбалансу попиту і пропозиції ринку праці України. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_105 (дата звернення 02.04.2023).
6. Якимова Н. С. Підвищення конкурентоспроможності молоді в контексті подолання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 267-275.
7. Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 171-179.
8. Robaj, Avdullah (2023). Vocational training and labour market in the republic of Kosovo. *Journal Human Research in Rehabilitation*. 13. 82-92. <https://doi.org/10.21554/hrr.042310>.
9. Куценко В. І., Гаращук О. В. Професійно-технічна освіта – важливий чинник модернізації економіки (зарубіжний досвід). *Агросвіт*. 2011. № 9. С. 57-60.
10. Смутчак З. В. Ринок праці України в контексті цифровізації економіки. *Вісник післядипломної освіти*. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2022. Вип. 19. С. 119-134.
11. Ільч Л. М., Саріогло В. Г. Статистичне моделювання освітньо-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 4. С. 42-57.
12. Ільч Л. М. Трансформація професійно-технічної освіти в Україні: об'єктивні передумови та пошук шляхів підвищення якості освітніх послуг. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 206-216.
13. Ільч Л. М., Кримова М. О. Методика оцінювання конкурентоспроможності робочої сили. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 165-177.
14. Шубала І. В. Оцінка ефективності роботи центру зайнятості щодо усунення диспропорції на регіональному ринку праці. *Економічні науки*. Серія : Облік і фінанси. 2018. Вип. 15. С. 234-242.
15. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Київ : Центра Разумкова, 2022. 21 с.

References

1. Blyznyuk V. V., Yuryk Ya. I. (2019). *Osvitno-kvalifikatsiyni dysproportsiyni rehional'noho rynku pratsi Ukrayiny [Educational and qualification disparities in the regional labor market of Ukraine]*. *Ekonomika i prohnozuvannya*, 2, 101-119. [in Ukr.]
2. Nesterovych O. S. (2022). *Rynok pratsi i zaynyatist' molodi v Ukrayini v konteksti yevrointehratsiynoho rozvytku [Labor market and youth employment in Ukraine in the context of European integration development]*. *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya : Pravo, 70, 186-190. [in Ukr.]
3. *Derzhavna sluzhba zaynyatosti. Analitychna ta statystychna informatsiya [State employment service. Analytical and statistical information]*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/69> [in Ukr.].
4. *Rushchysyn N. M., Mul'ska O. P. (2021). Zbalansovanyy rynek pratsi yak preventyvnyy instrument strymuvannya zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi [A balanced labor market as a preventive tool for curbing external labor migration]*. *Mizhnarodnyy naukovy zhurnal «Internauka»*. Seriya : Ekonomichni nauky, 8(1),43-52. [in Ukr.]
5. *Fedunchyk L. H. (2017). Nayavnist' strukturnoho dysbalansu popytu i propozytsiyi rynku pratsi Ukrayiny [The existence of a structural imbalance of supply and demand in the labor market of Ukraine]*. *Efektivna ekonomika*, 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_12_105/. [in Ukr.]

6. Yakymova N. S. (2017). *Pidvyshchennya konkurentospromozhnosti molodi v konteksti podolannya profesiyno-kvalifikatsiynoho dysbalansu na rynku pratsi [Increasing the competitiveness of young people in the context of overcoming the professional and qualification imbalance in the labor market]. Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka, 2, 267-275. [in Ukr.]*
7. Az'muk N. A. (2022.) *Transformatsiya rynku pratsi v umovakh viyny: vyklyky ta stratehiyi vidtvorennya robochoyi syly [Transformation of the labor market in the conditions of war: challenges and strategies for the reproduction of the labor force]. Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy, 1, 171-179. [in Ukr.]*
8. Robaj, Avdullah (2023). *Vocational training and labour market in the republic of Kosovo. Journal Human Research in Rehabilitation. 13. 82-92. <https://doi.org/10.21554/hrr.042310>. [in Eng.]*
9. Kutsenko V. I., Harashchuk O. V. (2011). *Profesiyno-tekhnichna osvita – vazhlyvyi chynnyk modernizatsiyi ekonomiky (zarubizhnyy dosvid) [Vocational and technical education is an important factor in the modernization of the economy (foreign experience)]. Ahrosvit, 9, 57-60. [in Ukr.]*
10. Smutchak Z. V. (2022). *Rynok pratsi Ukrainy v konteksti tsyfrovizatsiyi ekonomiky [The labor market of Ukraine in the context of digitalization of the economy]. Visnyk pislyadyplomnoyi osvity. Seriya : Sotsial'ni ta povedinkovi nauky, 19, 119-134. [in Ukr.]*
11. Il'yich L. M., Sariohlo V. H. (2019). *Statystychni modelyuvannya osvitn'o-kvalifikatsiynoho dysbalansu na rynku pratsi [Statistical modeling of educational and qualification imbalance in the labor market]. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika, 4, 42-57. [in Ukr.]*
12. Il'yich L. M. (2016). *Transformatsiya profesiyno-tekhnichnoyi osvity v Ukraini: ob'yektyvni peredumovy ta poshuk shlyakhiv pidvyshchennya yakosti osvitnikh posluh [Transformation of vocational and technical education in Ukraine: objective prerequisites and the search for ways to improve the quality of educational services]. Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka, 1, 206-216. [in Ukr.]*
13. Il'yich L. M., Krymova M. O. (2019). *Metodyka otsinyuvannya konkurentospromozhnosti robochoyi syly [Methodology for evaluating the competitiveness of the workforce]. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika, 2, 165-177. [in Ukr.]*
14. Shubala I. V. (2018). *Otsinka efektyvnosti roboty tsentru zaynyatosti shchodo usunenennya dysproportsiyi na rehional'nomu rynku pratsi [Assessment of the effectiveness of the employment center in eliminating disparity in the regional labor market]. Ekonomichni nauky, Seriya : Oblik i finansy, 15, 234-242. [in Ukr.]*
15. *Rynok pratsi v umovakh viyny: osnovni tendentsiyi ta napryamy stabilizatsiyi [The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization] (2022). Kyiv : Tsentra Razumkova. 21 s. [in Ukr.]*

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Васильєва Олена Олексіївна, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії економічних наук України, декан факультету міжнародного туризму та економіки, Національний університет «Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, Україна
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2859-3592
Researcher ID: U-2611-2019

Горошкова Лідія Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна
e-mail: goroshkova69@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7142-4308
Researcher ID: D-6527-2019

Швидка Світлана Петрівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
вул. Леваневського, 52/4, м. Біла Церква, Київська обл., 09100, Україна
e-mail: svetlana.shvydka@gmail.com
orcid.org/0000-0002-9773-278X

DATA ABOUT THE AUTHORS

Vasyl'yeva Olena, D. Sc. in Economics, Professor, National University «Zaporizhzhia Polytechnic»
64, Zhukovsky Str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor, National university of «Kyiv-Mohyla academy»,
2, Skovorody vul., Kyiv, 04070, Ukraine
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Shvydka Svitlana, Ph.D.-M.Sc., Associate professor,

УДК 332.012

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-109-113>**ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ****Виноградня В. М.,
Бурдонос Л. І.**

У статті розглянуто особливості державної підтримки підприємницької діяльності, в сучасних умовах, що є вкрай важливим, так як військовий стан найбільше впливає на можливість розвитку підприємств та взагалі залишатись їм конкурентоздатними та рентабельними.

Важливість державної підтримки доведена багатьма факторами, так як підприємці отримали нові виклики зіткнувшись з великою кількістю проблем, зокрема: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку, не прогнозованість розвитку ситуації в Україні; відсутність достатнього капіталу; недоступність кредитних коштів; зруйнованість ланцюгів постачання; неефективна, довга і дорога логістика; проблеми з кадрами та інше. При цьому, негативним є неможливість підприємцями довгострокового планування.

***Мета статті.** Вивчення напрямів та інструментів підтримки державою суб'єктів підприємницької діяльності, та їх вплив на прийняття антикризових заходів в діяльності підприємців сучасних умовах.*

***Методи, що були використані в процесі дослідження:** у роботі використано метод аналізу, узагальнення, дедукції.*

***Результати роботи:** Встановлено головні завдання та напрямки державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в сучасних умовах. Проаналізовано основні проблеми їх розвитку в період воєнного стану.*

***Ключові слова:** державна підтримка, пільгове кредитування, грантові програми, релокація, антикризове управління.*

STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN MODERN CONDITIONS**Vynogradnya Vita,
Burdonos Lyudmila**

The article examines the peculiarities of state state of war has the greatest impact on the ability of enterprises to develop and, in general, to remain competitive and profitable.

The importance of state support has been proven by many factors, as entrepreneurs have received new challenges facing a large number of problems, in particular: the lack of a sufficient number of solvent customers in the domestic market, the unpredictability of the development of the situation in Ukraine; lack of sufficient capital; unavailability of credit funds; disruption of supply chains; inefficient, long and expensive logistics; personnel problems and others. At the same time, the impossibility of long-term planning by entrepreneurs is negative.

***The purpose of the article.** Study of directions and instruments of state support for business entities, and their influence on the adoption of anti-crisis measures in the activities of entrepreneurs in modern conditions.*

***The methods used in the research process:** the work uses the method of analysis, generalization, and deduction.*

***Results of the work:** The main tasks and directions of state support of business entities in modern conditions have been established. The main problems of their development during the period of martial law are analyzed.*

***Keywords:** state support, preferential lending, grant programs, relocation, anti-crisis management*

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало вагомим викликом для економіки. У перші місяці значна кількість підприємців припинили свою роботу в тому числі навіть ті, що перебували далеко від лінії фронту.

Згідно з опитуванням центру розвитку інновацій, офісу з розвитку підприємництва та експорту, національного проєкту Дія.Бізнес, стратегічного агентства Advanter Group в листопаді було 31,7% підприємств, які повністю або частково припинили роботу з 24 лютого 2022 року. Це найнижчий показник з початку опитувань у березні, зокрема, у квітні не працювали частково або повністю 55,9% підприємств, у червні – 46,8% підприємств, у вересні – 33,8% [1].

Більшість підприємств станом на листопад прогнозує зниження обсягів бізнесу, порівняно з аналогічним періодом минулого року, – 73,8%. Серед них 19,8% підприємств прогнозують скорочення до 20% обсягів минулого року, 23,2% підприємств – 20-50% обсягів минулого року, 21% підприємств – обсягів 50-80% минулого року. Разом з тим 13,1% підприємств прогнозують отримати результат, не менший за показник минулого року, а 13,1% прогнозують зростання бізнесу.

За оцінкою експертів проєкту «Росія заплатить» KSE Institute (аналітичний центр при Київській школі економіки) у 2022 році щонайменше 109 великих та середніх підприємств зазнали прямих збитків. Загальна сума прямих збитків підприємств, включно з державними, та приватних осіб-підприємців оцінюється в \$13 млрд. З них \$9 млрд – частка збитків великих та середніх підприємств. Загальні непрямі втрати сягають \$33,1 млрд. А необхідна сума для відновлення підприємств – \$24,9 млрд [2].

Для стимулювання розвитку підприємців уряд надав ряд можливостей. Перш за все це було створення сприятливих умов для внутрішньо переміщених осіб, які включають компенсацію роботодавцю витрат на оплату праці за кожну працевлаштовану особу з числа ВПО, а також тимчасове переміщення підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій або території, де була загроза їх введення активних бойових дій до безпечних областей України.

Програма з релокації українських підприємств у безпечні регіони України здійснювалась уже із середини березня 2022 року. Пакет державної підтримки релокаційного підприємства включає в себе: допомога з перевезенням; підбір місця розташування підприємства; допомога у розселенні працівників, які переїхали з підприємством та пошуку нових співробітників; підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.

Також місцеві адміністрації у більш безпечних областях надають подальшу підтримку з пошуком відповідних виробничих приміщень, житла для переміщених працівників чи нового персоналу та підключенням до комунальних послуг. З 1 квітня 2022 року Верховна Рада внесла зміни до Закону «Про оренду державного та комунального майна», що передбачає пільгову ставку оренди (1 грн за 1 квадратний метр) державного чи комунального майна протягом перших шести місяців для релокованого бізнесу. За інформацією Мінекономіки на травень 2022 року понад 1500 заявок надійшло до Мінекономіки на підтримку релокації, а понад 500 компаній, що звернулися, вже завершили релокацію. Понад 300 з них змогли відновили роботу у нових місцях та ще 50 встановлювали обладнання та перебували у процесі підключення комунікацій для якомога швидшого відновлення операційної діяльності [3].

Також держава запровадила урядову грантову програму для бізнесу «eРобота», гроші з якої дадуть змогу кожному, хто має навички та план, створити власну справу чи розширити свій бізнес. Грантова допомога бізнесу під час війни – один з напрямків державної політики стимулювання економіки. Програма eРобота об'єднує чотири напрямки, з яких найпопулярнішими є так звані мікрогранти. Це виплати до 250 тис грн на створення або розвиток власної справи. У 2022 році держава перерахувала бізнесу 777 млн грн мікрогрантів, а цього року планує видати 1,8 млрд грн [4]. Також в межах даної програми можливим стало отримання грантів: на розвиток власного садівництва, ягідництва та виноградарства (до 400 тис. грн. за гектар); для розвитку тепличного господарства (до 7 млн. грн за 2 гектари); для створення або розвитку переробного підприємства (до 8 млн грн.); грант або конвертована позика на створення чи розвитку стартапу (від 750 тис. грн. до 8 млн.грн.).

З середини березня 2022 року, урядову програму кредитування «5-7-9%» було розширено. Підприємці в умовах воєнного часу і місяць після завершення війни можуть взяти кредити до 60 млн. грн. під 0% протягом періоду воєнного стану та одного місяця після його припинення, далі – 5% після завершення вказаного вище періоду і до кінця строку кредиту. На реалізацію інвестиційного проєкту та на рефінансування заборгованості кредит надається щонайбільше на 5 років, кредити на поповнення обігових коштів – 3 роки. Програму розширено на середні підприємства з річним доходом до 50 млн євро (раніше було 20 млн євро) та на великі підприємства з річним доходом більше 50 млн євро незалежно від кількості працюючих робітників при цьому розмір кредитної гарантії – 50 % від суми кредиту суб'єкта мікро-, малого та середнього підприємництва (крім суб'єктів великого підприємництва) [5].

З початку повномасштабної війни банки в рамках програми «5-7-9%» до середини червня 2022 р. видали понад 36,5 млрд грн пільгових кредитів, а їх загальна сума становила 126 млрд грн.

Держава також запровадила низку заходів для допомоги бізнесу щодо пільгового оподаткування під час воєнного стану. Так, зокрема, діючим та новоствореним ФОП 3 групи при річному доході не більше 10 млрд гривень затверджено нову ставку єдиного податку в розмірі 2% від обороту незалежно від виду діяльності замість 5%. Головною умовою переходу є річний дохід не більше 10 млрд гривень. Платники цієї групи звільняються від сплати податку на додану вартість, але це не стосується імпортного ПДВ.

Держава звільнила усіх ФОП від сплати єдиного соціального внеску за себе та найманих мобілізованих працівників. ФОП 2, 3 групи. ФОП 1, 2 груп мають право не сплачувати єдиний податок Також не нараховуються штрафи за неподання звітності, несплату чи неповну або несвоєчасну сплату та не проводяться документальні перевірки щодо сплати єдиного соціального внеску.

Важливим кроком з боку уряду стало для підприємців відтермінування масового впровадження реєстраторів розрахункових операцій. На період воєнного стану скасовуються будь-які штрафи за невикористання касових апаратів [6].

Вагомим є те, що за підтримки Міністерства цифрової трансформації України було створено велику кількість маркетплейсів та платформ, що полегшують ведення підприємницької діяльності в багатьох її аспектах.

Для розвитку бізнесу під час воєнного стану підприємцям в залежності від особливостей ситуації, що виникла необхідно коригувати бізнес-плани. При цьому, перш за все, необхідно налагодити контакт та підключити до роботи всю команду персоналу та реально оцінити свої сили, вирахувати наявну кількість фінансів, а також оптимізувати витрати.

При плануванні діяльності для підприємців важливим є врахування умов, що безпосередньо впливають на роботу в умовах сьогодення.

В першу чергу потрібно врахувати те, що для багатьох підприємств основною проблемою є зниження попиту на свою продукцію. 75% компаній повідомляють про значне зменшення попиту, при цьому 70% шукають нових клієнтів та канали збуту. 20% підприємств стикаються з простроченням чи відсутністю оплати від клієнтів [7].

На це вплинуло значне скорочення платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку. Наявність цієї проблеми вимагає від підприємців перегляду бізнес-стратегії і орієнтуватись на диверсифікацію як асортименту продуктового ряду так і каналів збуту продукції. Пріоритетним може стати підлаштування під нові зміни, зокрема виробництво продукції більш широкого вживання чи для військових.

Для прикладу, сімейна фабрика з Луцька «Ікос», яка до повномасштабного вторгнення шила класичне взуття та згодом почала втрачати замовлення. Тому, виникла ідея шити взуття для військових, зокрема літні тактичні черевики. Їх удосконалювали, доки не досягли ідеального співвідношення якості та ціни, а пізніше розробили водонепроникні зимові черевики.

За кілька місяців до війни відкрився завод «Борисфен-трейд» з виробництва кормів для тварин в металевих консервах з торговими марками Carnie, Pet Chef і «М'ясна миска». Після 24 лютого 2022 року замовлень на консерви припинилися та власники почали співпрацю з виробником курятини і була розроблена партія паштету для людей.

Така продукція добре продавалася її почали постачати в супермаркети, а пізніше з'явилися замовлення від Міноборони. Зараз підприємство продовжує виготовляти консервами для людей паралельно з кормами для тварин, частка яких становить близько 20%. Крім власних брендів, на заводі також виготовляли продукцію для кількох інших компаній під їхніми брендами.

Вінницьке підприємство «Промавтоматика» до війни виготовляло вуличні світильники, стабілізатори напруги, реле, терморегулятори, підсвітку для будинків, проте попит на таку продукцію впав. На підприємстві розпочали виготовляти акумуляторні блоки з підсвіткою, для освітлення військових бліндажів.

Пізніше пристрій було оновлено з можливістю зарядки гаджетів. Попит на дані речі у військових зростає також росли запити на пристрої для зарядки тепловізорів, рацій, планшетів, квадрокоптерів, живлення для Starlink [23].

Одним з пріоритетних напрямків роботи підприємців може стати вихід на міжнародні ринки. Перш за все на ринки на країн, які підтримують Україну в умовах війни та скасовують мита на українські товари, що допомагає українським компаніям посилити свої позиції. Для початку даного розвитку варто відвідати європейські виставки, на яких компанії мають можливість познайомитись та розпочати партнерство з міжнародними дистриб'юторами, чи ритейлерами [8].

Урядом спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту було створено інформаційну платформу для українських експортерів в умовах війни. Платформа носить інформацію про каталог українських експортерів (е-каталог, безкоштовний онлайн-сервіс, де розміщуються інформація про українських виробників товарів і послуг, готових здійснювати експорт в умовах війни. Каталог створений для налагодження прямих бізнес-контактів між іноземними та українськими компаніями); платформу «Biz For Ukraine» для українських підприємців, котрі можуть дистанційно надавати сервісні послуги для іноземних компаній (каталог компаній з креативної індустрії, консалтинга інжиніринга та ін.); The Supply Chain Resilience (SCR) platform (платформи, яка була створена для допомоги українським підприємцям щодо пошуку міжнародних партнерів, захисту міжнародних ланцюгів постачання (збереженні, реструктуризації або заміні існуючих) [9].

Поступово асортимент товарів та послуг українських підприємців розширюється, а також підвищується частка продажів за кордон. Деякі підприємці почали співпрацювати з іноземними замовниками ще до війни, а зараз лише поширюють свою діяльність в інших країнах.

Ще одним наслідком війни є те, що підприємці мають нестачу фінансування. Більшість підприємств потребують оборотного капіталу, якого їм бракує через майже повне припинення банківського кредитування та активно шукають фінансування. Загальні потреби лише малих і середніх підприємств оцінюються в \$73 млрд, тоді як середня сума, необхідна для однієї фірми (ticket size), становить від \$30 000 до \$300 000 додаткового фінансування. Уряду при цьому необхідно розширити програму «Доступні кредити 5-7-9%» та коригувати законодавство для можливого залучення інвестицій в український бізнес.

В межах програми кредити 5-7-9% Сільське господарство отримало 68 відсотків наявного фінансування, 16 відсотків було спрямовано на оптову та роздрібну торгівлю, а переробна промисловість отримала лише 9 відсотків. Малі підприємці з областей, які постраждали від бойових дій, практично не мали доступу до фінансування (кредитний портфель програми 5-7-9% збільшився на 1 відсоток в областях, що постраждали, з кінця лютого 2022 р.). Комерційні банки практично припинили активне кредитування малого бізнесу через переоцінку поточних кредитних ризиків та нарощування додаткових резервів. Також висока облікова ставка, викликана повномасштабною війною, призвела до значного подорожчання банківських кредитів, котрі багатьом підприємцям залишились майже недоступними.

Рішенням проблеми може бути участь у міжнародних, державних та регіональних програмах здешевлення кредитів для підприємців та лібералізації вимог до кредитної застави.

Важливою проблемою для підприємств, в умовах війни, є труднощі, пов'язаних із транспортування та логістикою. З початку бойових дій спостерігався розрив звичних транспортних ланцюгів через блокуванням

портів, а також нестачею пального через російські удари по нафтопереробних підприємствах та сховищах. При цьому було знищено 20% складських приміщень (близько 400 000 кв. м). Тому підприємцям необхідно значну увагу приділяти створенню нових і безпечних логістичних маршрутів, вивченні нових ділових партнерств та диверсифікації каналів постачання.

На даний час постає серйозно постає питання робочої сили. Це відбулось через те, що близько 5,1 млн людей виїхали за кордон із лютого 2022 року, а також на це вплинули мобілізація, трудова міграція та зруйноване житло в регіонах, що постраждали від війни.

Внутрішнє переміщення населення зробило робочу силу дешевшою, але існує невідповідність між навичками ВПО та потребами роботодавців. Дана проблема є актуальною для більшості галузей національного господарства, а особливо для текстильної промисловості, легкої промисловості, сільського господарства тощо, за винятком галузей обслуговування, де споживчий попит значно впав (туризм, розваги). Дефіцит робочої сили потребує більше часу для вирішення через дисбаланс попиту та пропозиції. Ця проблема вимагає активної участі як держави, так і бізнесу, щодо потреби в робочій силі. З боку держави для активізації повернення громадян в Україну необхідними є додаткові інвестиції в соціальну інфраструктуру, а також реформи у сфері охорони здоров'я та освіти, та модернізація законодавства про працю [10].

Висновки. В цілях антикризового управління підприємствам, в сучасних умовах, необхідно регулярно проводити дослідження свого фінансового стану, порівняння показників ефективності, економічної безпеки, конкурентний аналіз та застосовувати наступні заходи: перегляд можливості зміни постачальників сировини для виготовлення продукції; пошук нових каналів збуту, пошук можливості додаткового фінансування (грантові кошти); максимально заощадити адміністративні витрати; закупівлю обладнання для безперебійної роботи підприємства, підвищення стимулювання роботи персоналу та інше. Державна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності, за весь час дії воєнного стану, є досить значною, через різного роду розробки грантових програм, надання пільгового кредитування, релокацію підприємств, створення інформаційних платформ та інше.

Список використаних джерел

1. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в листопаді 2022 року. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku>
2. Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>
3. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf
4. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/bo-ye-robota/>
5. Будь-які українські підприємства можуть отримати безвідсотковий кредит на час воєнного стану. URL: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/119472>
6. Нові податкові пільги для ФОПів та підприємств в умовах війни. URL: <https://if.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/576960.html>
7. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. Велике дослідження. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyini-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501>
8. Рухлицький В. Бізнес з присмаком пороху. Історії підприємців, які перелаштувалися під час війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/6/695725/>
9. Чернишев Д. Р., Жигалкевич Ж. М. Розвиток бізнесу під час воєнного стану. URL: [file:///D:/Documents/Загрузки/271781-Текст%20статті-626775-1-10-20230112%20\(3\).pdf](file:///D:/Documents/Загрузки/271781-Текст%20статті-626775-1-10-20230112%20(3).pdf)
10. Аналіз актуального стану та пропозиції щодо покращення умов для підприємництва в Україні. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stan/>

References

1. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia v lystopadi 2022 roku [The State and Needs of Business at War: Results of the November 2022 Survey]. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku> [in Ukr.].
2. Zbytky, zavdani ukraïnskomu biznesu vnaslidok rosiiskoi ahresii, otsiniuiutsia v \$13 mlrd [Damages caused to Ukrainian business as a result of Russian aggression are estimated at \$13 billion]. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> [in Ukr.].
3. Ekspres-otsinkavplyvuviiiny na mikro-, mali ta serednipidpriemstva v Ukraini [Express assessment of the impact of the war on micro, small and medium-sized enterprises in Ukraine]. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf [in Ukr.].
4. Ekonomichna pravda [Economic truth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/bo-ye-robota/> [in Ukr.].
5. Bud-yaki ukraïnski pidpriemstva mozhut otrymaty bez vidsotkovyi kredyt na chas voïennoho stanu [Any Ukrainian enterprises can get an interest-free loan during martial law]. URL: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/119472> [in Ukr.].
6. Novi podatkovyi pilhy dlia FOPiv ta pidpriemstv v umovakh viiny [New tax benefits for FOPs and enterprises in wartime conditions]. URL: <https://if.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/576960.html> [in Ukr.].

7. Hryhorenko Ye., Shnitser M. *Yak pislia viiny Ukraina maie vidnovliuvaty ekonomiku ta biznes. Velyke doslidzhennia* [How Ukraine should restore the economy and business after the war. Great research]. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501> [in Ukr.].

8. Rykhliitskiy V. *Biznes z prysmakom porokhu. Istorii pidpriemtsiv, yaki perelashtuvalysia pid chas viiny.* [Business with the taste of gunpowder. Stories of entrepreneurs who changed during the war]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/6/695725/> [in Ukr.].

9. Chernyshevych D. R., Zhyhalkevych Zh. M. *Rozvytok biznesu pid chas voiennoho stanu* [Business development during martial law]. URL: [file:///D:/Documents/Запыску/271781-Текст%20статті-626775-1-10-20230112%20\(3\).pdf](file:///D:/Documents/Запыску/271781-Текст%20статті-626775-1-10-20230112%20(3).pdf) [in Ukr.].

10. *Analiz aktualnogo stanu ta propozytii shchodo pokrashchennia umov dlia pidpriemnytstva v Ukraini* [Analysis of the current situation and proposals for improving conditions for entrepreneurship in Ukraine]. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stant/> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Виноградня Віта Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. М. Грушевського, буд. 57, кв.7, м. Переяслав, 08400, Україна
e-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

Бурдонос Людмила Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Богдана Хмельницького 99, кв. 1, м. Переяслав, 08400, Україна
e-mail: burdonos_lyuda@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Vita Vynogradnya, PhD in Economics, Associate Professor of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
57 M. Grushevskyy St., apt. 7, Pereiaslav, 08400, Ukraine
E-mail: vinogradniy_roma@ukr.net

Lyudmila Burdonos, PhD in Economics, Associate Professo of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Bohdan Khmelnytsky street, house 99, g. Pereiaslav 08400, Ukraine
e-mail: burdonos_lyuda@ukr.net

УДК 330.342.146:[355.48(470:477)]:328.132.7

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-113-120>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЇХ ПОДОЛАННЯ У КОНТЕКСТІ ІНІЦІАТИВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Костик Є. П.,
Овсієнко А. М.

Предметом дослідження є: соціально-економічні ризики повномасштабної війни російської федерації проти України та стабілізаційні заходи щодо їх подолання у контексті ініціатив Президента України.

Мета наукової статті полягає у проведенні дослідження соціально-економічних проблем, які спричинені повномасштабною війною російської федерації проти України та стабілізаційних заходів щодо їх подолання з урахуванням Президентських ініціатив.

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, об'єктивності, системності, розвитку, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу: основні положення економічної теорії та національної економіки, праці вітчизняних учених і практиків в означеній сфері, науково-аналітичні розвідки Центру економічних та соціальних досліджень при Національному інституті стратегічних досліджень.

Результати роботи. Основний науковий результат дослідження полягає у вивченні соціально-економічних ризиків повномасштабної війни російської федерації проти України та стабілізаційні заходи щодо їх подолання у контексті ініціатив Президента України.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем політичної економія, національної та регіональної економіки, глобальної економіки.

Висновки. Отже, виходячи із контексту нашого дослідження можна зробити наступні висновки, про те, що повномасштабна війна російської федерації проти України спричинила до: втрат людського капіталу; скорочення виробництва; через бойові дії агросектор втратив частину врожаю; руйнування логістичних ланцюгів та частини транспортної інфраструктури; дефіцит енергетичних ресурсів, а це у свою чергу негативно відобразилося на виробничій та соціальній сферах; зростання собівартості виробничих процесів; інфляція; скорочення сукупного попиту та зниження товарного експорту; стагнація інвестицій, що зумовило втрату фінансових ресурсів підприємств; збільшення дефіциту державного бюджету та державного боргу, через збільшення видатків на оборону й соціальні потреби; скоротилося банківське кредитування. Однак, враховуючи вважену соціально-економічну політику усіх гілок державних органів влади і зокрема – Президента України та підтримці зарубіжних партнерів, вдалося стримати від падіння та стабілізувати ключові сектори економіки.

Ключові слова: війна росії проти України; Президент України; внутрішня політика, втрата людського капіталу; скорочення виробництва; гуманітарні та соціальні питання.

SOCIO-ECONOMIC RISKS OF A FULL-SCALE WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE AND STABILIZATION MEASURES TO OVERCOME THEM IN THE CONTEXT OF THE INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

Kostyk Yevhenii,
Anatolii Ovsiienko

The subject of the study is: socio-economic risks of a full-scale war of the russian federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them in the context of the initiatives of the President of Ukraine.

The purpose of the scientific article is to conduct a study of socio-economic problems caused by the full-scale war of the russian federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them, taking into account the Presidential initiatives.

Research methods. All research components are based on the main principles - scientificity, objectivity, systematicity, development, as well as methods of learning socio-economic processes of social development – analysis, synthesis, problem-chronological, comparative-analytical, statistical, systematic and complex approach.

Work methodology. In the process of researching the specified issues, the following were taken as a basis: the main provisions of economic theory and the national economy, the work of domestic scientists and practitioners in the specified field, scientific and analytical intelligence of the Center for Economic and Social Research at the National Institute of Strategic Studies.

Work results. The main scientific result of the study is the study of socio-economic risks of a full-scale war of the russian federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them in the context of the initiatives of the President of Ukraine.

Field of application of results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of political economy, national and regional economy, global economy.

Conclusions. So, based on the context of our research, we can draw the following conclusions, that the full-scale war of the russian federation against Ukraine contributed to: loss of human capital; reduction of production; due to hostilities, the agricultural sector lost part of the harvest; destruction of logistics chains and part of the transport infrastructure; shortage of energy resources, and this, in turn, had a negative impact on the production and social spheres; increase in the cost of production processes; inflation; reduction of aggregate demand and reduction of commodity exports; stagnation of investments, which led to the loss of financial resources of enterprises; an increase in the deficit of the state budget and the state debt, due to an increase in spending on defense and social needs; bank lending decreased. However, taking into account the balanced socio-economic policy of all branches of state authorities, and in particular the President of Ukraine, and the support of foreign partners, it was possible to prevent the fall and stabilize the key sectors of the economy.

Keywords: russia's war against Ukraine; President of Ukraine; domestic politics, loss of human capital; reduction of production; humanitarian and social issues.

JEL Classification: D81, H56, J30

Актуальність теми. Війна росії проти України спричинила потужну гуманітарну кризу, позаяк інтенсивні бойові дії, що тривають в Україні з 24 лютого 2022 р., завдали великого удару по всіх ланках економічної, соціальної, гуманітарної системах нашої держави. У перші дні війни перед системою державного управління постало вирішення нагальних завдань – стабільне забезпечення усім необхідним ЗСУ, допомога постраждалому цивільному населенню і відновлення інфраструктури, повноцінне функціонування систем життєдіяльності країни в умовах війни, а відтак, вітчизняна економіка стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність України успішно відбудовуватися після їх закінчення.

Слід зауважити, що актуальним є, як з точки зору історико-економічної оцінки так і з суто практичної необхідності, вивчення усіх спектрів: військового, політичного, соціально-економічного, культурного характеру, тієї ситуації в якій опинилася наша країна на початку війни і які кроки були здійснені з боку державних органів влади

для стабілізації системи секторальної економіки. У ракурсі нашої розвідки акцентовано увагу на соціально-економічні ризики, які виникли у результаті повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України та стабілізаційні заходи щодо їх подолання у контексті Президентських ініціатив.

Ступінь дослідження проблеми. У вітчизняній науковій літературі досить мало робіт, які б повною мірою висвітлювали дану проблему, однак є дослідження, які розглядають дотичні теми. Так, В.В. Близнюк та Л.Д. Яценко розглядають ключові загрози соціальній безпеці на ринку праці України, що є наслідком війни РФ проти України та обґрунтовують перспектив щодо їх нейтралізації [1]. Тоді, як Є.В. Буряк, К.Ю. Редько, А.О. Чорновол, О.В. Орленко у своїй праці розкривають особливості економічної та соціальної складових стратегії сталого розвитку в умовах війни та євроінтеграції України [2]. Натомість колектив авторів Інституту демографічних та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи у монографії «Якість життя населення України та перші наслідки війни», здійснюють оцінку можливих наслідків війни для якості життя населення України, дають попередню оцінку руйнівним впливам війни та визначають перспективи подолання її негативних наслідків, а також розглядають ключові складові якості життя, на яких має бути зосереджена увага суспільства у перші періоди повоєнного відродження [3]. Проведення оригінального дослідження перспектив післявоєнного відновлення економіки України на основі аналізу її актуального стану і тенденцій функціонування в умовах повномасштабної війни здійснили І.А. Хмарська, К.Я. Кучерява, І.О. Клімова [4]. Досить аргументованим є дослідження проведене фахівцями Центру Разумкова «Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства» де наведені результати дослідження впливу російської агресії на українське суспільство, аналіз прямих та опосередкованих наслідків війни на зайнятість, рівень життя населення, сферу соціального захисту та ринок праці, а також аналізується вплив війни на соціальне самопочуття громадян, які стали тимчасово переміщеними особами. У дослідженні також розглядаються інструменти державної політики та ефективність державних антикризових заходів, спрямованих на підтримку населення України [5]. Важливим складником джерельної бази виступають науково-аналітичні розвідки Центру економічних та соціальних досліджень при Національному інституті стратегічних досліджень (НІСД), де фахівці позначили власне бачення головних ризиків та здобутків воєнного часу 2022 р. [6]. У свою чергу, механізм надання державної гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану подано у аналітичній довідці Національного агентства з питань запобігання корупції, де команда НАЗК здійснила аналіз нормативного регулювання та дослідила, як на практиці на час дії воєнного стану державний апарат реалізує процеси із забезпечення гуманітарною допомогою [7]. Однак умови, в яких опинилася Україна внаслідок військових дій, спонукають до додаткових ґрунтовних досліджень.

Метою наукової статті є проведення дослідження соціально-економічних проблем, які спричинені повномасштабною війною російської федерації проти України та стабілізаційних заходів щодо їх подолання з урахуванням Президентських ініціатив. Для досягнення поставленої мети було сформовано **наступні завдання**: проаналізувати вплив війни на національну економіку, зокрема ключові тенденції в економічних процесах та зміни у соціально-економічних показниках; показати стабілізаційні заходи щодо подолання соціально-економічних ризиків у контексті ініціатив глави держави.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України [8], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9] 24 лютого 2022 р. Президент України підписує Указ №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [10]. Згідно цього документа, військовому командуванню разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Президентом були поставлені чіткі завдання по запровадженню та здійсненні, передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. Із цього моменту розпочався новий, досить складний, історичний етап нашої держави.

Центром економічних та соціальних досліджень при Національному інституті стратегічних досліджень (НІСД) проведено розвідку, де фахівці позначили власне бачення головних ризиків та здобутків воєнного часу 2022 р., а також прогноз щодо ризиків війни для економіки України, а саме: скорочення виробництва, збільшення нестабільності, руйнування інфраструктури, втрати бізнесу [6].

Головним та визначальним ризиком повномасштабної війни для України, за результатами дослідження стала втрата людського капіталу, котра відбулася внаслідок потужної міграції людей – як за кордон, так і всередині країни. Чимало кваліфікованих та продуктивних працівників фактично вибули з виробничого процесу. Різко збільшилося безробіття, за деякими оцінками – досягло близько 30%, зросло навантаження на систему соціального захисту. При цьому ринку праці притаманна розбалансованість у професійно-кваліфікаційному та регіональному вимірах [6].

Дослідники В.В. Близнюк та Л.Д. Яценко переконливо доводять: «... воєнні дії змусили значну частину населення покинути своє постійне місце проживання, їх частка сягає біля 27%, зокрема, серед населення віком 18-24 та 25-34 відповідно 36 та 34%, звуження поля прикладання праці та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилась ситуація у сфері зайнятості та доходів працюючого населення. Станом на 17 березня 2022 р. 100 і більше відсоткове залучення персоналу в порівнянні з довоєнним періодом заявляли лише 17% підприємств, від 70 до 99% підприємств до роботи залучали 10% персоналу. Результати опитування показали, що у березні поточного року серед опитаних 38% не мали роботу, 57% були

працевлаштованими, серед останніх 45% мали роботу і працювали, решта не працювали при збереженні місця роботи. З числа працевлаштованих 21% отримували заробітну плату та були впевнені, що виплати збережуться і в майбутньому періоді, а 42% з них її отримували, але не мали ніяких гарантій щодо збереження виплат у наступні місяці. Зменшення розмірів виплат за працю не відчували лише у 39% працюючих, що їх отримували, у 45% заробітки скоротились. Погіршення ситуації у сфері зайнятості та оплати праці посилюється дією інфляційного фактору, що призвело до падіння купівельної спроможності населення. Зокрема, лише за березень 2022 р. продукти харчування подорожчали на 6,4% (в річному вимірі +19,6%); фармацевтична продукція – на 7,7% (в річному вимірі +13,0%); автомобільне паливо – на 7,7% (в річному вимірі +30,0%); транспортні послуги – на 2,6% (в річному вимірі +20,3%)» [1, с.1109-1110].

Як зазначають фахівці Центру економічних та соціальних досліджень, серед вагомих чинників переміщень людей – масові руйнування житла та соціальної та комунальної інфраструктури, що призвело до різкого погіршення якості життя, а в умовах зими – й унеможливлення проживання на територіях, звільнених від окупантів, або тих, котрі перебувають у зонах, наближених до бойових дій, чи у прикордонних з росією громадах[6].

Згідно з аналітичними дослідженнями, війна призвела до значного скорочення виробництва, зокрема: ВВП впав більш ніж на 30%, промислове виробництво скоротилося на третину, а в деяких галузях скорочення досягло 70%, що зумовлено, як фактичною втратою частини виробничого потенціалу, так і руйнуванням логістичних ланцюгів. Внаслідок бойових дій скоротилося виробництво сільськогосподарської продукції, а відтак агросектор втратив частину врожаю, зниженого через бойові дії, різко ускладнилося якісне зберігання врожаю в умовах звуження можливостей експорту агропродукції [6].

Однією з ознак ризику війни є різке порушення ланцюгів постачання та розподілу через фізичне знищення частин транспортної інфраструктури, погіршення транспортних комунікацій і неможливість проходження переважної більшості товарів морем.

Слід наголосити на тому, що в останньому кварталі 2022 р. різко посилюється ризик дефіциту енергетичних ресурсів унаслідок цілеспрямованого руйнування ворогом національної енергетичної інфраструктури, а це у свою чергу негативно відобразилося на виробничій та соціальній сферах.

У контексті нашого дослідження ми погоджуємося із позицією аналітиків Центру економічних та соціальних досліджень, що в умовах війни суттєво зросла собівартість більшості виробничих процесів, а саме: здорожчання енергоресурсів, іншої сировини, логістики, подорожчання імпортованих складових частин через девальвацію гривні. Усе це створює сильні інфляційні тенденції – коли річна інфляція перевищує 30 %, їх було підсилено впливом девальвації на рівень цін експортоорієнтованої продукції – в міру розблокування можливостей її експорту.

Слід зауважити, що війна також вплинула і на сукупний попит який значно скоротився, а також на 34 %, за 11 місяців 2022 р., знизився товарний експорт, так як першопричинами цього, було скорочення експортного виробництва та ускладнення експортної логістики, зокрема – обмежена пропускна спроможність західного кордону України. Через погіршення платоспроможності домогосподарств в умовах втрати роботи звужився споживчий попит. Спостерігається стагнація інвестицій, зумовлена високою невизначеністю та втратою фінансових ресурсів підприємств.

У фінансовій сфері основними ризиками було рекордне збільшення дефіциту державного бюджету (31,7 % ВВП) та державного боргу, через збільшення видатків на оборону – близько 20 % ВВП – й соціальні потреби, а також через вимушене проведення значної податкової лібералізації у перші місяці війни, що призвело до недоотримання потенційних ресурсів як центрального, так і місцевих бюджетів.

В умовах війни значно скоротилося банківське кредитування внаслідок погіршення платоспроможності позичальників та зростання ризиків. Проте надалі гальмування розвинулося через різке підвищення облікової ставки НБУ та переорієнтації в цих умовах значних коштів банків на безризикові фінансові інструменти (депозитні сертифікати) НБУ[6].

Враховуючи зазначені вище негативні чинники, що вплинули на соціально-економічні процеси нашої держави, національний супротив демонстрував стійкість економіки в умовах війни. Саме завдяки виваженій соціально-економічній політиці усіх гілок державних органів влади і зокрема – Президента України та підтримці зарубіжних партнерів, вдалося стримати від падіння та стабілізувати ключові сектори економіки.

Так, зокрема, послідовна політика НБУ дозволила уникнути впливу капіталів з країни та некерованої девальвації гривні, позаяк, стабільність та передбачуваність курсу гривні знижували негативні інфляційні очікування, при цьому збережено золотовалютні резерви країни, які у листопаді сягнули передвоєнного рівня – майже 28 млрд дол. США, досягнуто відносної рівноваги на готівковому та достатньої стійкості на безготівковому ринку валюти. Попри активну монетизацію дефіциту бюджету через купівлю урядових облігацій Нацбанком, завдяки компенсувальній монетарній політиці вдалося зберегти прийнятні темпи зростання цін та уникнути гіперінфляції.

В умовах значного звуження податкової бази забезпечено відносно високий рівень наповнення бюджету, значною мірою – завдяки свідомому підтриманню податкової дисципліни платниками. Чітке функціонування системи бюджетного фінансування належним чином забезпечувало як оборонні, так і соціальні потреби, організацію державної підтримки бізнесу в умовах специфічних ризиків війни.

Міжнародна фінансова допомога у вигляді грантів і пільгових кредитних ресурсів відіграла особливу роль у підтримці фіскальної стабільності країни в умовах різкого зростання витрат, загальна сума з початку

війни РФ проти України склала 23 млрд доларів. Важливим специфічним прикладом міжнародної підтримки стала можливість призупинення виплат за державним та гарантованим державою боргом із групою офіційних кредиторів з числа країн G7 та Паризького клубу на загальну суму близько 3,1 млрд дол. США, це у свою чергу дало можливість розвантажити видатки бюджету [6].

Досить потужним меседжем був виступив Президента України Володимира Зеленського із відеозверненням щодо реалізації Ініціативи Європейського Союзу «Шляхи солідарності» (Solidarity Lanes), яка була започаткована 12 травня 2022 року. Її мета – сприяти налагодженню та вдосконаленню альтернативних маршрутів експорту української сільськогосподарської продукції у зв'язку з блокуванням чорноморських портів, а також забезпечити можливість імпорту необхідних товарів в Україну.

Зауважимо, що Ініціатива, запропонована главою держави, передбачає реалізацію комплексу заходів для усунення затримок транспорту на кордонах України з державами Європейського Союзу, покращення автомобільного, залізничного та річкового сполучення між нашою країною та ЄС у майбутньому. Ідея була підтримана, позаяк Європейська комісія разом із Європейським інвестиційним банком і Європейським банком реконструкції та розвитку оголосили про виділення в межах ініціативи додаткових 850 млн євро, а Світовий банк – 100 млн євро для підтримки українського експорту, зокрема шляхом реалізації цільових спільних проектів [11].

Показовим прикладом вирішення логістичних проблем для експорту стало налагодження роботи «зернового коридору» на основі Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів та, що не менш важливо, відновлення чіткої роботи транспортної й портової логістики з українського боку. Так, за результатами першого Міжнародного установчого саміту International Summit on Food Security щодо реалізації української гуманітарної ініціативи Grain from Ukraine зібрано близько 150 млн доларів, які будуть використані на закупівлю продовольства для країн Африки та Азії, що потерпають від голоду. Про це повідомив Президент Володимир Зеленський під час спілкування з представниками ЗМІ за підсумками саміту в Києві. Як зазначив глава держави: «Суть нашої нової гуманітарної ініціативи дуже проста, прозора, дуже важлива. Ми плануємо відправити з українських портів принаймні 60 суден до країн, які найбільше потерпають від продовольчої кризи й потребують термінової допомоги. Це такі країни, як Ефіопія, Судан, Південний Судан, Сомалі, Конго, Кенія, Ємен та інші» [12].

За даними дослідження, станом на 12 грудня 2022 р., з України було експортовано 13,7 млн т агропродукції. Функціонування «зернового коридору» унаочило збереження статусу України на світовому ринку агропродукції, зменшило економічний спад в Україні, поліпшило фінансове становище агровиробників [6].

Поза сумнівом, сама можливість виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо експорту зерна є наслідком виявленої вітчизняним агросектором виняткової стійкості в умовах воєнних ризиків. У гранично складних умовах було проведено весняно-польові роботи, влітку та восени зібрано врожай. За цей період українські аграрії забезпечили безперебійне та достатнє постачання внутрішнього ринку продовольством, а також сировиною для харчової промисловості. Ефективно функціонує вся продовольча система країни: від потужних агрохолдингів до фермерських та особистих селянських господарств. Продовольча система витримала стрес-випробування масовими переміщеннями населення по всій країні, які різко збільшили споживання в деяких частинах країни.

Спроможність до швидкого відновлення продемонстрована як дрібним бізнесом, так і великими державними та приватними компаніями. Найпершим показовим прикладом відбудови стійкості на децентралізованих засадах стало подолання кризи на ринку пального, що виникла внаслідок руйнування вітчизняної нафтопереробки та великих нафтобаз. Завдяки поєднанню приватної ініціативи та лібералізаційних кроків держави вдалося не лише подолати кризу, а й досягти значно більшої стійкості системи забезпечення паливом, адекватної умовам воєнних ризиків.

Важливу роль для збереження виробничого потенціалу та пришвидшення відновлення виробництва в умовах воєнних ризиків відіграла масштабна релокація підприємств до відносно безпечних регіонів, при цьому важливі завдання щодо налагодження роботи, відновлення економічних зв'язків, кадрового забезпечення поклалися на органи влади та самоврядування регіонів-реципієнтів. Релокація підприємств закладає основи майбутнього нового економічного ландшафту повоєнної України [6].

Слід підкреслити, що з початку широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України в державі постала нагальна проблема забезпечення гуманітарною допомогою військових та цивільного населення, зокрема вимушених внутрішньо переміщених осіб [7].

За даними ряду аналітичних джерел станом на лютий 2022 року тільки у зв'язку з війною на Донбасі очікувалось, що 2,9 млн людей потребуватимуть допомоги, з них 1,1 млн – це мешканці підконтрольних Україні територій Донецької та Луганської областей, серед яких 133 тис. ВПО, та ще 160 тис ВПО в інших областях по всій Україні. Секторально потреби розподілені таким чином: захист – 2,5 млн; вода, санітарія та гігієна – 2,5 млн; охорона здоров'я – 1,5 млн; продовольча безпека та засоби існування – 1,1 млн; освіта – 252 тис.; житло та непродовольчі товари – 158 тисяч. Можна констатувати той факт, що останні 8 років стали «тренувальним майданчиком» для суб'єктів надання гуманітарної допомоги в тій ситуації, в якій країна опинилась після 24 лютого 2022 р., коли обсяги і масштаби цієї допомоги зросли в сотні і тисячі разів [7].

Досить важливим нормативно-правовим документом щодо підтримки населення, що постраждало від війни було запровадження Указу Президента України «Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань» від 02.03.2022 №93/2022 [13]. Згідно якого утворювався Координаційний штаб з

гуманітарних та соціальних питань, який повинен був ефективно надавати постраждалим від війни громадянам допомогу та оперативно координувати волонтерські ініціативи, гуманітарні організації.

У свою чергу на Кабінет Міністрів України покладалося забезпечити: оперативну взаємодію представників обласних військових адміністрацій з Координаційним штабом; ефективну співпрацю з дипломатичними представництвами і консульськими установами іноземних держав в Україні, міжнародними організаціями, іноземними донорами щодо надання гуманітарної допомоги Україні. Тоді, як Національному банку України рекомендувалося відкрити спеціальний рахунок по збору коштів для надання гуманітарної допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України [13].

Штаб працює за трьома напрямками: залучення гуманітарної допомоги через європейський механізм цивільного захисту, координаційний штаб реагування на катастрофи НАТО, залучення гуманітарної допомоги на двосторонньому рівні від урядів іноземних держав і міжнародних організацій; допомога від великого бізнесу військовим адміністраціям і громадам [7, с. 27].

Згідно зі статистикою, оприлюдненою на порталі Help.gov.ua, за період з 11.03.2022 по 18.04.2022 всього на територію України було доставлено 213 669 т гуманітарної допомоги, з яких: 41 011 т (19%) – задекларовані для одержувачів: обласні, міські, районні військові адміністрації та склади обласних військових адміністрацій; 6 708 т (3%) – задекларовані для одержувачів: ДСНС, ЦОВВ; 22 557 т (11%) – задекларовані для одержувачів – органів місцевого самоврядування; 6 024 т (3%) – задекларовані для одержувачів: заклади медицини, заклади освіти, дитячі будинки [7, с. 32].

Одним із каналів надходження гуманітарної допомоги для ЗСУ є спеціальний рахунок, про відкриття якого повідомив НБУ ще на початку війни. Рахунок – мультивалютний, створений та відкритий як для переказу коштів від міжнародних партнерів та донорів – в іноземній валюті (доларах США, євро, британських фунтах, швейцарських франках, австралійських, канадських доларах, юані Женьміньбі та єнах), так і від українського бізнесу та громадян – у національній валюті.

Станом на кінець травня 2022 року НБУ прозвітував про те, що залишок коштів на спецрахунку становив понад 6 млн гривень. На кінець 2022 року Національний банк України перерахував на потреби військових 16,9 млрд грн, зокрема: на потреби Національної гвардії України – всього 950 млн грн; на потреби Національної поліції України – всього 1 650 млн грн; на потреби Міністерства оборони України – всього 13 280 млн грн; на потреби Державної прикордонної служби – всього 980,2 млн гривень.

Слід підкреслити, що Координаційним штабом при Офісі Президента України та активною молоддю для збору потреб й оперативної допомоги цивільному населенню було створено офіційну платформу країни «СпівДія» (spivdiia.org.ua) [14]. На сьогодні платформа «СпівДія» забезпечує допомогу цивільному населенню за такими напрямками: співдія волонтери – платформа волонтерів, які долучаються до ініціатив платформи; співдія діти – створення просторів двох типів: стаціонарних та мобільних з метою розвитку неформальної освіти та надання психологічної допомоги дітям від 5 до 12 років; організація волонтерської допомоги у доставці медикаментів до потребуючих; співдія підприємці – підтримка спільноти підприємців, малого та середнього бізнесу з метою сприяння відновленню бізнесу під час війни та у післявоєнний період; співдія work – підтримка у працевлаштуванні біженців та тимчасово переміщених осіб і зміні професії; співдія шелтер – підтримка поселень евакуйованих громадян; співдія хаб – організація гуманітарних просторів на базі молодіжних центрів та молодіжних просторів, активних волонтерських та громадських організацій України для підтримки потребуючих українців, які постраждали під час війни.

Висновки. Отже, виходячи із контексту нашого дослідження можна зробити наступні висновки, про те, що повномасштабна війна російської федерації проти України спричинила до: втрат людського капіталу; скорочення виробництва; через бойові дії агросектор втратив частину врожаю; руйнування логістичних ланцюгів та частини транспортної інфраструктури; дефіцит енергетичних ресурсів, а це у свою чергу негативно відобразилося на виробничій та соціальній сферах; зростання собівартості виробничих процесів; інфляція; скорочення сукупного попиту та зниження товарного експорту; стагнація інвестицій, що зумовило втрату фінансових ресурсів підприємств; збільшення дефіциту державного бюджету та державного боргу, через збільшення видатків на оборону й соціальні потреби; скоротилося банківське кредитування. Однак, враховуючи виважену соціально-економічну політику усіх гілок державних органів влади і зокрема – Президента України та підтримці зарубіжних партнерів, вдалося стримати від падіння та стабілізувати ключові сектори економіки.

Слід зазначити, що окреслена проблематика залишається відкритою, позаяк воєнні дії тривають і рахунок втрат ще не закритий, а відтак дослідження і оцінка соціально-економічних наслідків повномасштабної війни російської федерації проти України та заходи щодо їх подолання повинні бути продовжені і поглиблені, так як мають важливе значення для розробки дієвої соціальної та економічної політики у повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Близнюк В. В., Яценко Л. Д. Ринок праці України в умовах війни. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-137>.
2. Буряк Є. В., Редько К. Ю., Чорновол А. О., Орленко О. В. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку України в умовах війни (євроінтеграційні аспекти). Наукові записки Львівського університету

бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Вип. 34. 2022. С. 135-143. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7221052>.

3. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., та ін; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2023. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf.

4. Хмарська І. А., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. Економіка та суспільство. Випуск № 42. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-31>.

5. Центр Разумкова. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства (2022) URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf.

6. Підсумки 2022 року та очікування щодо 2023 року. Центр економічних та соціальних досліджень НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-2022-roku-ta-ochikuvannya-shchodo-2023-roku>.

7. Механізм надання державної гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану: аналітична довідка. Київ: Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022. 75 с. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmu-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voyennogo-stanu.pdf>.

8. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон. України від 12.05.2015 р. № 389. Відомості Верховної Ради. України. 2015. № 28. Ст. 250.

10. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

11. Володимир Зеленський виступив з відеозверненням щодо реалізації ініціативи ЄС «Шляхи солідарності». URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-vistupiv-z-videozvernenniam-shchodo-realizatsii-initsiatyvy-esh-shlyakhi-solidarnosti-79085>.

12. Ініціатива Grain from Ukraine підкреслює глобальну роль України та її партнерів у гарантуванні світової продовольчої безпеки – Президент за підсумками International Summit on Food Security. URL: <https://www.president.gov.ua/news/initsiativa-grain-ukraine-pidkreslyuye-globalnu-rol-ukrayini-79473>.

13. Указ Президента України від 2 березня 2022 року №93/2022 «Про координацію заходів з вирішення гуманітарних та соціальних питань» URL: <https://www.president.gov.ua/documents/932022-41489>.

14. СпівДія. URL: <https://spivdiia.org.ua>.

References

1. Blyzniuk V. V., Yatsenko L. D. Rynok pratsi Ukrainy v umovakh viiny [The labor market of Ukraine in the conditions of war]. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-137> [in Ukr.].

2. Buriak Ye. V., Redko K. Yu., Chornovol A. O., Orlenko O. V. Sotsialno-ekonomichni aspekty staloho rozvytku Ukrainy v umovakh viiny (ievrointehratsiini aspekty) [Socio-economic aspects of sustainable development of Ukraine in the conditions of war (European integration aspects)]. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna. Vyp. 34. 2022. S. 135-143. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7221052> [in Ukr.].

3. Yakist zhyttia naseleння Ukrainy ta pershi naslidky viiny [The quality of life of the population of Ukraine and the first consequences of the war] Cherenko L.M., Poliakova S.V., Shyshkin V.S., Reut A.H., Krykun O.I., Kohatko Yu.L., Zaiats V.S., Klymenko Yu.A.; Nats. akad. nauk. Ukr., In-t demohr.ta sots. doslidzh. im.M.V. Ptukhy. Kyiv, 2023. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf [in Ukr.].

4. Khmarska I.A., Kucheriava K.Ia., Klimova I.O. Osoblyvosti pisliavoiennoho vidnovlennia ekonomiky ukrainy [Peculiarities of the post-war economic recovery of Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk № 42. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-31> [in Ukr.].

5. Tsentr Razumkova. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva (2022) [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society (2022)]. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf [in Ukr.].

6. Pidsumky 2022 roku ta ochikuvannia shchodo 2023 roku [Results of 2022 and expectations for 2023]. Tsentr ekonomichnykh ta sotsialnykh doslidzhen NISD. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-2022-roku-ta-ochikuvannya-shchodo-2023-roku> [in Ukr.].

7. Mekhanizm nadannia derzhavnoi humanitarnoi dopomogy v umovakh voiennoho stanu: analitychna dovidka [The mechanism of providing state humanitarian aid in the conditions of martial law: an analytical reference]. Kyiv: Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii, 2022. 75 s. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmu-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voyennogo-stanu.pdf> [in Ukr.].

8 Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [in Ukr.]

9. Pro pravovyi rezhy m voiennoho stanu [About the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389. Vidomosti Verkhovnoi Rady. Ukrainy. 2015. № 28. St. 250 [in Ukr.].

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku №64/2022 «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» [Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022 «On the introduction of martial law in Ukraine»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukr.].

11. Volodymyr Zelenskyi vystupyv z videozvernenniam shchodo realizatsii initsiatyvy Yevropeiskoho Soiuzu «Shliakhy solidarnosti» [Volodymyr Zelenskyi delivered a video message on the implementation of the EU initiative «Shliakhy solidarnosti»]

«Paths of Solidarity»]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-vistupiv-z-videozvernenniyam-shodo-realiz-79085> [in Ukr.].

12. Ініціатива *Grain from Ukraine* підкреслює глобальну роль України та її партнерів у гарантуванні світової продовольчої безпеки – Президент за підсумками *International Summit on Food Security*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/iniciativa-grain-ukraine-pidkreslyuye-globalnu-rol-ukrayini-79473> [in Ukr.].

13. *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 bereznia 2022 roku №93/2022 «Pro koordynatsiiu zakhodiv z vyrishennia humanitarnykh ta sotsialnykh pytan»* [Decree of the President of Ukraine dated March 2, 2022 No. 93/2022 «On coordination of measures to resolve humanitarian and social issues»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/932022-41489> [in Ukr.].

14. *SpivDiia* [SpivDiia]. URL: <https://spivdiia.org.ua> [in Ukr.].

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: klio79@i.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>

Овсієнко Анатолій Миколайович, старший викладач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна

e-mail: viddil1092019@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9808-8028>

DATE ABOUT THE AUTHORS

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine

e-mail: klio79@i.ua

Ovsienko Anatolii, Senior Lecturer at the Chair of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine

e-mail: viddil1092019@ukr.net

УДК 314.15:[355.01(470:477) «2014/...»]

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-120-125>

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: БЕЗПЕКОВІ ГАРАНТІЇ ТА ПРАВОВІ МОЖЛИВОСТІ

Шимченко Л. А.

Предметом дослідження є безпекові гарантії та правові можливості українських мігрантів в умовах війни росії проти України.

Метою дослідження є визначення елементів феномена українських міграційних процесів в умовах агресії росії проти України.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених завдань дослідження використано системний підхід, методи узагальнення, аналізу, синтезу, що дало можливість забезпечити концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи: В статті обґрунтовано феномен української трудової міграції до європейських країн в період, що передував повномасштабній агресії росії щодо України; визначено, що ризиком була, а в період 2022-2023 рр. ще більше проявилась, проблема неповернення українських громадян на батьківщину. Проаналізовано систему дотримання безпекових гарантій європейськими країнами для українських біженців, відповідно до норм Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року щодо права на проживання, медичні послуги та освіти.

Визначено феномен масштабності допомоги українським біженцям в розміщенні, правовому та фінансовому захисті; звернуто увагу на сприяння в трудовлаштуванні, вивченні мови країни проживання та забезпечення освітніми послугами дітей вимушених мігрантів. Звернуто увагу на депортаційний феномен, застосовуваний росією по відношенню до українського населення окупованих територій, особливо дітей.

Висновки. Міграція як готовність людини до переміщення через суперечність між потребами та можливостями набула такої гостроти, що феноменальність проявилася в кількості 12-16 млн. осіб та формі прояву: внутрішньо переміщені та біженці до інших країн. Якщо до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну основними мотивами були: незадоволеність рівнем добробуту,

недостатність поваги і визнання, неможливість самореалізації у постійному місці проживання, то у період війни пріоритетом стала потреба у виживанні.

Феноменальність проявилася в рівні прийняття українських біженців у світових, особливо європейських державах: гуманітарна підтримка, надання притулку в особистих оселях, формування викликів для проживання родичам, друзям, знайомим і, навіть, чужим українцям; допомога української діаспори; спільні мітинги на засудження війни проти України; грошова допомога на лікування тяжкопоранених українців... Феноменом даного часу став і сам процес переміщення українських біженців через кордон в період початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р.: введення Європейським Союзом Директиви про тимчасовий захист при масовому прибутті людей; утвердження план ЄС із забезпечення готовності до міграції та кризових ситуацій; робота транспортно-інформаційних центрів та платформ тимчасової реєстрації, захист дітей під час переміщення, розробка спільного плану протидії торгівлі людьми... Всі дії відбуваються в межах правових гарантій.

Ключові слова: міграція, біженці, війна, гуманітарна допомога, притулок, переселенці, депортація, евакуація, трудова міграція.

MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE DURING A PERIOD OF FULL-SCALE WAR: SECURITY GUARANTEES AND LEGAL OPPORTUNITIES

Shimchenko Ljudmila

The subject of the research is security guarantees and legal opportunities of Ukrainian migrants in the conditions of Russia's wars against Ukraine.

The purpose of the study is to determine the elements of the phenomenon of Ukrainian migration processes in the conditions of Russia's aggression against Ukraine.

Research methods. In order to solve the research tasks, a systematic approach, methods of generalization, analysis, and synthesis were used, which made it possible to ensure the conceptual unity of the research.

The results of the work: The article substantiates the phenomenon of Ukrainian labor migration to European countries in the period preceding Russia's full-scale aggression against Ukraine; it was determined that the risk was, and in the period of 2022-2023, the problem of non-return of Ukrainian citizens to their homeland became even more apparent. The system of compliance with security guarantees by European countries for Ukrainian refugees, in accordance with the norms of Council Directive 2001/55/EC of July 20, 2001 on the right to residence, medical services and education, was analyzed.

The phenomenon of large-scale assistance to Ukrainian refugees in accommodation, legal and financial protection has been determined; attention was paid to assistance in finding a job, learning the language of the country of residence, and providing educational services to the children of forced migrants. Attention is drawn to the deportation phenomenon applied by Russia in relation to the Ukrainian population of the occupied territories, especially children.

Conclusions. Migration, as a person's willingness to move due to the contradiction between needs and opportunities, has become so acute that the phenomenon has manifested itself in the number 12-16 million people and the form of manifestation: internally displaced people and refugees to other countries. If before the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, the main motives were: dissatisfaction with the level of well-being, insufficient respect and recognition, the impossibility of self-realization in a permanent place of residence, then during the war the priority became the need for survival.

The phenomenon was manifested in the level of acceptance of Ukrainian refugees in the world, especially European states: humanitarian support, provision of shelter in private homes, formation of housing challenges for relatives, friends, acquaintances and, even, foreign Ukrainians; assistance of the Ukrainian diaspora; joint rallies to condemn the war against Ukraine; financial assistance for the treatment of seriously injured Ukrainians... The very process of movement of Ukrainian refugees across the border during the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine in February 2022 became a phenomenon of this time: the introduction by the European Union of the Directive on temporary protection in the event of a mass arrival of people; approved EU plan for ensuring preparedness for migration and crisis situations; operation of transport and information centers and temporary registration platforms, protection of children during displacement, development of a joint plan to combat human trafficking... All actions take place within the limits of legal guarantees.

Key words: migration, refugees, war, humanitarian aid, shelter, displaced persons, deportation, evacuation, labor migration.

JEL Classification: O15, F22, F35, H56.

Постановка проблеми. Війна росії проти України надзвичайно потужно змінила життя більшості населення України. Не на словах, а насправді люди відчували небезпеку від війни, визначили «життя», «свободу» і «людяність» як найбільші цінності, зрозуміли переваги гарантії права над насадженим «радянських» догм, переконалися в силі єдності протистояння загрозам та в потребі демократичних змін в світових і українських державотворчих процесах. Як ніколи раніше народ повірив в себе і силу своїх власних можливостей, об'єднався з владою для забезпечення протистояння ворогу.

Але вражаючою несподіванкою для українців стала світова підтримка України в її боротьбі за свої незалежність і суверенітет, а підтримка міграції українського населення в умовах повномасштабної російської агресії стала, по праву, феноменом сучасності. 9 квітня 2022 року РБК-Україна, посилаючись на дані

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, вказувала, що з початку повномасштабного вторгнення Росії свої домівки залишили 11,4 млн. українців; що 90% тих, хто виїхали – жінки та діти; що 4,4 млн. громадян виїхали з країни, а 7,1 млн. вважаються внутрішньо переміщеними [6]. І це був лише 45 день військових дій. Міграційні процеси в Україні є дійсно феноменом європейського стибу демократії, який науковцям ще потрібно буде ретельно дослідити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем міграції в умовах повномасштабної війни росії проти України, її причин та наслідків, процесів протікання та перспектив регулювання приділено велику увагу. Можна виокремити праці таких науковців, як О. Буряченко, Е. Лібанова, А. Пишний, В. Потапенко, М. Кучерявець та ін. Феноменологію міграційних процесів українців в умовах повномасштабної війни потрібно буде досліджувати досить ґрунтовно.

Метою статті є дослідження елементів феномена українських міграційних процесів в умовах агресії росії проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція населення в XXI столітті є закономірним результатом глобалізаційних процесів, що пов'язані з появою нових технологій виробництва, цифровізацією економіки, розширенням діяльності та впливу світових транснаціональних корпорацій, удосконаленням процедур перетину кордонів та ін. Глобалізаційні процеси активізують населення країн до пошуку роботи з хорошими заробітками, комфортнішого життя, якісної медицини, перспективної освіти та можливості самореалізації. Для України в умовах миру, як і для інших країн глобалізованого світу, характерним також було: долучення до світових міграційних процесів у формі міжнародного обміну трудовими ресурсами, туристичне переміщення, освітня та наукова міграція. На 2016-2018 роки Україна входила до першої десятки країн-донорів міжнародних мігрантів у світі [11].

В міграційних процесах є багато як позитивного, так і ризикового та загрозливого. З позитивного: досвід, зростання ролі відповідальності за справу та продуктивність праці, ново-технологічні навички, зміна цінностей, демократичні погляди та удосконалення процесу самовираження і самореалізації, масштабність комунікаційних можливостей та поглиблення знань іноземних мов, утвердження впевненості в собі та в завтрашньому дні. Солідними були і фінансові перерахунки трудових мігрантів, які «щороку перераховували до України мільярди гривень. Так тільки з 2018 по 2021 рік включно ними було перераховано \$54 млрд (за даними НБУ), що склало кожного року в середньому 8,3% від ВВП України, що є надзвичайно суттєвим показником» [2].

Другою стороною даного процесу є те, на чому Олексій Буряченко акцентує увагу, спираючись на інформацію Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за 2017 рік: «щомісяця 100 тисяч українців виїждять за кордон. Зауважувалося, якщо ситуація залишиться незмінною, то вже до 2050 року, за припущеннями ООН, населення України скоротиться на 18%» [2].

На 2021 р., наприклад, найбільш затребуваними були українські працівники ІТ-сфери, де за інформацією кадрового порталу grc.ua, заробітна плата становила від 40 до 250 тис. грн. Країни, що надавали українським фахівцям роботу, а це Кіпр, Чехія, Німеччина, США, Вірменія, працездатністю наших співвітчизників були задоволені. До ІТ-співпраці з українськими спеціалістами долучалися країни Балтії, особливо Естонії, Скандинавії, Польщі. З задоволенням в країнах Європи використовували наших спеціалістів у сфері маркетингу; вимогою було знання англійської та інших мов, вмінь комунікувати та презентувати. Частина українських мігрантів працювала на будівництвах, де обмежень щодо різноробочих майже не було, але найбільше цінувалися проектувальники.

Велика кількість українців працювала в сільському господарстві європейських країн, де, наприклад у Британії, на фермі, збираючи спаржу, горох та цибулю, маючи робочу візу, можна було отримати 8 фунтів 72 пенси (приблизно 295 грн.) за годину роботи при мінімумі за контрактом 8 годин на день і 48 годин на тиждень.

В умовах пандемії зріс попит на медичних працівників та фармацевтів. Пропозиції з хорошими зарплатами надходили українським медпрацівникам з Таджикистану, Польщі, Чехії, Болівії та ін. Вимоги відомі – мова, в багатьох країнах фахове випробування, короткотермінове перенавчання. Оплата в рази вища від української. Активно переїжджали на роботу за кордон українські водії. Причина трудової міграції та сама – низька зарплата. Середня пропонована заробітна плата водіїв в Україні становила 21 200 грн. В країнах ЄС для фахівців ідентичної кваліфікації пропонують набагато більше. Наприклад, у Польщі заробітна плата водіїв становить: від 43700 грн (42% пропозицій про роботу), від 57500 грн (33%), від 62100 грн – (25% вакансій на сайті) [12].

Переважна частина зароблених грошей перенаправлялася в Україну. Станом на 05.07.2022 р. Міністерство фінансів України вказало на таку кількість приватних переказів, що надійшли в Україну :

«2017 р. – 9287 млн. дол. 2020 р. – 11980 млн. дол.

2018 р. – 11111 млн. дол. 2021 р. – 14019 млн. дол.

2019 р. – 9023 млн. дол. 2022 р. – 3063 млн. дол.» [4].

Прослідковується тенденція до зростання переказів в стабільні періоди розвитку України і світу та різке зменшення на час повномасштабної війни росії проти України. Українські біженці, яких з початку повномасштабної війни виїхало близько 12 млн. осіб [БЗК, 2023], витрачають на проживання по підрахунках НБУ по 2 млрд. дол. на місяць, тобто за 2023 рік буде 24 млрд. дол. [10].

Потрібно погодитися з директоркою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Птухи НАН України Еллою Лібановою, що переселених українців можна розділити на дві групи – тих, хто втік від війни для захисту свого життя та тих, хто хотів скористатися ліберальними умовами перебування в країнах ЄС для

українців і отримати легальний статус, роботу, після чого залишитися там. Перша група більш чисельна і становить 85-90%, друга – 10-15% [7].

Перекази в Україну зменшилися, так як біженцями переважно є жінки від 30 до 39 років з дітьми і витрати переважно йдуть в країні проживання: на вивчення мови, на навчання в школах, на харчування та проживання. Таким чином поповнюються бюджети країн, що надали прихисток українцям з дітьми. Зважаючи, що українки, як високопродуктивна робоча сила, що не звикла сидіти без справ, – працевлаштовуються, займаються підприємництвом і платять податки. «Наприклад, із початку повномасштабної війни українці в Польщі заплатили 10 млрд. злотих (близько 2,4 млрд. дол.) податків, що перевищує обсяги наданої соціальної допомоги українським мігрантам» [9].

В європейських країнах з початком повномасштабної агресії росії проти України було застосовано норми Директиви Ради 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому» від 20 липня 2001 р. Відповідно до цих норм приймаючі країни гарантують біженцям право на проживання, медичні послуги та освіту.

Проблема проживання, за свідченням багатьох джерел, вирішувалась приймаючими країнами з врахуванням внутрішніх можливостей: так у Польщі зазначався термін легального перебування із статусом тимчасового захисту – 18 місяців; в Німеччині – дозвіл без посвідки на проживання – 90 днів, зі статусом тимчасового захисту – 1 рік з можливим продовженням даного статусу; Чехія дотримувалася норм, подібних до Німеччини, але з вимогою реєстрації в трьохденний термін в поліції (у відділі справ іноземців). У Бельгії, де станом на січень 2023 р. перебуває понад 50 тисяч українських біженців, що мають право на проживання в тимчасових притулках, або оформити карту на проживання, або прописку. При проживанні в соціальному житлі українським біженцям гарантується: гуманітарна допомога у формі харчових наборів, безкоштовні: медична страховка, вивчення мови, освіта для дітей, право на офіційне трудовлаштування. Загальні фінансові виплати на сім'ю не мають перевищити 1537,90 євро. В суму входить: на дорослого по 758,64 євро, на дитину – 150-220 євро; на самотнього дорослого – 1139,97 євро.

У Норвегії для українських біженців створили тимчасові табори з соціальним забезпеченням; надалі – переміщення у тимчасове житло, підпорядковане та оплачуване окремими комунами. На етапі проживання в тимчасових таборах для українських біженців можливе отримання фінансової допомоги по 40 євро на місяць, а на етапі тимчасового житла – по 650 євро на дорослого та 250-350 євро на дитину. При вивченні місцевої мови нашим біженцям платять 1400 євро, з яких останні повинні платити за житло і комунальні послуги. Освіта дітей безкоштовна.

У Франції з моменту реєстрації українських біженців статус тимчасового захисту надається на 6 місяців, потім статус можна продовжити. Лише оформлений статус дає право на гуманітарну допомогу. Фінансова допомога надається у розмірі приблизно: 528 євро для матері з дитиною. Якщо українські біженці отримують соціальне житло, то виплачували приблизно по 204 євро на людину на місяць; якщо сім'я з двох людей – 10,2 євро на добу для двох; якщо 3 особи – 13,60 євро на добу; для 4 членів сім'ї – 17 євро на добу для всіх. Франція своїм громадянам надає компенсацію, якщо ті взяли українських біженців в сім'ю (150-200 євро в місяць).

Швейцарія вимагає оформлення посвідчення про тимчасовий захист та здійснює розподіл біженців з України по кантонах. Кожен кантон гарантує соціальне житло, харчування, медичне страхування та доступ до місцевого ринку праці. Держава гарантує українським біженцям щомісячні виплати у розмірі 1573,39 франків (приблизно 1655 євро), але видаються ці кошти у кантон перебування, відраховується за проживання, харчування і на руки видається приблизно по 350-500 франків.

У Великобританії для в'їзду українських біженців необхідна програма: спонсор, що гарантує житло на 6 місяців і за це він від держави отримує 350 фунтів. Коли спонсорська допомога запрацювала, український біженець отримує право на офіційне працевлаштування, медичне обслуговування терміном на три роки. Спонсорська програма гарантує одноразову допомогу у розмірі до 230 євро і потім помісячну, в залежності від кількості членів родини і віку біженців: до 25 років – 314 євро, від 25 років – 397 євро; якщо сім'я з 2 осіб, де один старший 25 років – на двох 623 євро, якщо обом до 25 років, то 403 євро; на дитину – до 343 євро.

У всіх державах Європи, що ми розглянули вище, право на трудовлаштування гарантується (хоч і з деякими особливостями в кожній країні). Враховується особливість функціонування ринку праці в кожній країні, не допускається будь-яка неофіційна діяльність, що йде поза податковим контролем. В 2023 році право на переміщення з України біженців зберігається.

Великим феноменом міграційних процесів до Європи під час вторгнення росії в Україну в 2022 році стало доброзичливе прийняття українських громадян, швидке виділення коштів під програми розміщення біженців; правовий та фінансовий захист.

Офіційні українські джерела також зазначають, що міграція під час повномасштабного вторгнення росії в Україну відбулася і до країни-агресора: частково добровільна, переважно – примусова депортація. За оцінками ООН на кінець листопада (мається на увазі листопад 2022 року) український кордон з рф перетнули понад 2 млн. 852 тис. українців, а в Білорусі опинилось, відповідно, понад 17 тис. [3]. За свідченнями тих українців, які були депортовані росією з окупованих територій, пройшли через фільтраційні табори і через треті країни, зуміли повернутися на контрольовані Україною території: «...після фільтрації люди, яких підозрюють у проукраїнській позиції, зникають, а дітей відбирають у батьків; вивозять у росію. ...ці діти можуть потрапити під усиновлення чи удочеріння замість того, щоб возз'єднатися зі своїми родинами в Україні [13].

Оскільки серед великої кількості депортованих росією українців – діти, то Верховна Рада України прийняла звернення до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців у зв'язку з депортацією українських дітей до росії. Україна постійно піднімає питання про функціонування на території росії та окупованого Криму таборів для «ідеологічного перевиховання» українських депортованих дітей. «Майже за рік через них пройшли щонайменше 6 тис. українських дітей, про що повідомив представник Держдепартаменту США Нед Прайс, пославшись на офіційний звіт Conflict Observatory» [5].

17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт президента росії В. Путіна та уповноваженої з прав дитини при президентові росії М. Львової-Белової. Їх офіційно звинувачено за примусову депортацію дітей з окупованих українських територій. «За даними ОГП, офіційно зафіксовано депортацію понад 16 тисяч дітей з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей, але реальна цифра може бути значно більшою. У травні минулого року Путін підписав указ про спрощення надання українським дітям російського громадянства, що відкриває шлях до їхнього усиновлення в Росії» [8]. І це є однією з найтрагічніших особливостей «міграційних процедур» періоду повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Висновки. Міграція як готовність людини до переміщення через суперечність між потребами та можливостями набула такої гостроти, що феноменальність проявилася в кількості (12-16 млн. осіб) та формі прояву: внутрішньо переміщені (майже 8 млн.) та біженці до інших країн (більше 8 млн.). Якщо до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну основними мотивами були: незадоволеність рівнем добробуту, недостатність поваги і визнання, неможливість самореалізації у постійному місці проживання, то у період війни пріоритетом стала потреба у виживанні.

Феноменальність проявилася в рівні прийняття українських біженців у світових, особливо європейських державах: гуманітарна підтримка, надання прихистку в особистих оселях, формування викликів для проживання родичам, друзям, знайомим і, навіть, чужим українцям; допомога української діаспори; спільні мітинги на засудження війни проти України; грошова допомога на лікування тяжкопоранених українців... Феноменом даного часу став і сам процес переміщення українських біженців через кордон в період початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р.: введення Європейським Союзом Директиви про тимчасовий захист при масовому прибутті людей; утверджений план ЄС із забезпечення готовності до міграції та кризових ситуацій; робота транспортно-інформаційних центрів та платформ тимчасової реєстрації, захист дітей під час переміщення, розробка спільного плану протидії торгівлі людьми... Всі дії відбуваються в межах правових гарантій.

Міграційні процеси в умовах повномасштабної війни росії проти України є дійсно своєрідним феноменом сучасності і тому потребує всебічного і глибокого дослідження науковцями, політиками, світової громадськістю.

Список використаних джерел

1. Біженці за кордоном: скільки людей повертаються в Україну і чому їх не влаштовує життя в інших країнах. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1697/refugees-abroad-how-many-people-return-to-ukraine-and-why-they-are-not-satisfied-with-life-in-other-countries> (дата звернення 1.04.2023)
2. Буряченко О. Сьогодні Україна внаслідок війни переживає чи не найбільшу міграційну кризу в своїй історії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3605567-vidnovlenna-ukraini-cerez-dialog-usih-ukrainciv-svitu-obednavsis-zrobiti-nemozlive-vsuperec-usomu.html> (дата звернення 24.03.2023)
3. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь / В. Потапенко, А. Головка, О. Василевський та ін.; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. С. 7. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf (дата звернення 27.03.2023)
4. Грошові перекази в Україну. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (дата звернення 2.04.2023)
5. Депортація українських дітей в росію: Рада звернулася до ООН. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/24/novyna/suspilstvo/deportacziya-ukrayinskyx-ditej-rosiyu-rada-zvernulasya-oon> (дата звернення 4.04.2023)
6. Кучерявець М. Через війну свої домівки покинули 11,4 млн. українців – ООН. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/voynu-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html> (дата звернення 29.03.2023)
7. Майже 4 мільйони українців зараз у Європі. Скільки з них ми можемо втратити і чому. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/688009/> (дата звернення 28.03.2023).
8. «Рідні не знають, чи живі діти». Коли Путіна покарають у Гаазі за депортацію маленьких українців? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-putin-haaha-trybunal-deportatsiya-ditey/32329619.html> (дата звернення 5.04.2023)
9. Пишний А. Українські мігранти в Європі – не тягар, а цінний людський капітал. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/15/695056/> (дата звернення 20.04.2023)
10. Погоріла І. У НБУ спрогнозували витрати українських мігрантів за кордоном цього року. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-nbu-sprognozuvali-vitrati-ukrajinskih-migrantiv-za-kordonom-cogorich-12145095.html> (дата звернення 23.03.2023)
11. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. URL: <https://ces.org.ua/migration/> (дата звернення 2.03.2023)
12. Трудова міграція українців. Яку роботу пропонують нам за кордоном. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-yaku-robotu-proponuyut-nam-za-kordonom/> (дата звернення 8.03.2023)

13. Як росія виправдовує депортацію українців. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-rosiya-vypravdovuye-deportacziyu-ukrayincziv/> (дата звернення 18.04.2023)

References

1. Bizhentsi za kordonom: skilky liudei povertaiutsia v Ukrainu i chomu yikh ne vlashtovuie zhyttia v inshykh krainakh [BZK - Refugees with the border: how many people return to Ukraine and why they are not satisfied with life in other countries]. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1697/refugees-abroad-how-many-people-return-to-ukraine-and-why-they-are-not-satisfied-with-life-in-other-countries> [in Ukr.].
2. Buriachenko O. (2022). *Sohodni Ukraina vnaslidok viiny perezhyvaie chy ne naibilshu mihratsiinu kryzu v svoii istorii* [Today, as a result of the war, Ukraine is experiencing perhaps the biggest migration crisis in its history]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3605567-vidnovlenna-ukraini-cerez-dialog-usih-ukrainsiv-svitu-obednavsis-zrobiti-nemozlive-vsuperec-usomu.html> [in Ukr.].
3. *Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini: analychna dopovid* / V. Potapenko, A. Holovka, O. Vasylevskyi ta in.; za red. V Potapenka [The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine: an analytical report]. Kyiv: NISD, 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf [in Ukr.].
4. *Hroshovi perekazy v Ukrainu* [Money transfers to Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> [in Ukr.].
5. *Deportatsiia ukrainskykh ditei v rosiuu: Rada zvernulasia do OON* [Deportation of Ukrainian children to Russia: the Council appealed to the UN]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/24/novyna/suspilstvo/deportacziya-ukrayinskykh-ditej-rosiyu-rada-zvernulasya-oon> [in Ukr.].
6. *Kucheriavets M. (2022) Cherez viinu svoi domivky pokynuly 11,4 mln. ukraintsev – OON* [Because of the war, 11.4 million Ukrainians left their homes - UN]. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html> [in Ukr.].
7. *Maizhe 4 miliony ukraintsev zaraz u Yevropi. Skilky z nykh my mozhemo vtratyt i chomu* [Almost 4 million Ukrainians are now in Europe. How many of them can we lose and why?]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/688009/> [in Ukr.].
8. «*Ridni ne znaiut, chy zhyvi dity*». *Koly Putina pokaraiut u Haazi za deportatsiiu malenkykh ukraintsev?* [«Relatives do not know whether the children are alive.» When will Putin be punished in The Hague for the deportation of small Ukrainians?]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-putin-haaha-trybunal-deportatsiya-ditey/32329619.html> [in Ukr.].
9. *Pyshnyi A. (2022). Ukrainski mihranty v Yevropi – ne tiahar, a tsinnyi liudskyi kapital* [Ukrainian migrants in Europe are not a burden, but valuable human capital]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/15/695056/> [in Ukr.].
10. *Pohorila I. (2023). U NBU sprohnozuvaly vytraty ukrainskykh mihrantiv za kordonom tsohorich* [The National Bank of Ukraine predicted the expenses of Ukrainian migrants abroad this year]. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-nbu-sprohnozuvali-vitrati-ukrajinskih-migrantiv-za-kordonom-cogorich-12145095.html> [in Ukr.].
11. *Skilky ukraintsev poikhalo za kordon i shcho derzhavi z tsym robyty* [How many Ukrainians went abroad and what should the state do about it]. URL: <https://ces.org.ua/migration/> [in Ukr.].
12. *Trudova mihratsiia ukraintsev. Yaku robotu proponuiut nam za kordonom* [Labor migration of Ukrainians. What work are offered to us abroad]. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-yaku-robotu-proponuyut-nam-za-kordonom/> [in Ukr.].
13. *laRVDU – Yak rosiiia vypravdovuie deportatsiiu ukraintsev* [How Russia justifies the deportation of Ukrainians]. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-rosiya-vypravdovuye-deportacziyu-ukrayincziv/> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шимченко Людмила Анатоліївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри документознавства та методики навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401
e-mail: ShymchenkoL@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2165-1377

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shimchenko Ljudmila, Ph.D. of Philosophical Science, Associate Professor, Associate Professor Department of Documentation and teaching methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi Street, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401
e-mail: ShymchenkoL@ukr.net

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.142

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-126-132>

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Гулько К. А.

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформаційних перетворень посилюється необхідність підвищення якісного рівня інституційних засад державного фінансового контролю з урахуванням зарубіжного досвіду. Доцільним є удосконалення підходів щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку державного фінансового контролю, що сприятиме посиленню рівня керованості системи державних фінансів.

Постановка проблеми. Державний фінансовий контроль має відповідати важливим завданням підвищення ефективності використання бюджетних коштів, результативності видатків бюджету, що сприятиме суспільному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку державного фінансового контролю доволі поширена в наукових дослідженнях. Це наукові роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: П. Самуельсона, І. Чугунова, Л. Лисяк, В. Макогон, В. Опаріна, М. Пасічного, В. Піхоцького, І. Стефанюка, В. Федосова, О. Шевчука та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Важливим є підвищення рівня ефективності державного фінансового контролю, результативності видатків бюджету. Необхідним є використання державного фінансового контролю як дієвої складової державної фінансової політики суспільного розвитку.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є розкриття сутності державного фінансового контролю в умовах суспільної трансформації; розвиток положень щодо підвищення рівня ефективності державного фінансового контролю, результативності використання бюджетних коштів. Метою дослідження є розкриття інституційних засад розвитку державного фінансового контролю.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність інституційних засад розвитку державного фінансового контролю в умовах суспільної трансформації; дістало подальший розвиток положення щодо підвищення рівня ефективності використання бюджетних коштів. Удосконалено механізми функціонування державного фінансового контролю як складової системи управління державними фінансами.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі розвитку системи державного фінансового контролю, підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Висновки відповідно до статті. Державний фінансовий контроль в системі регулювання економічних відносин є вагомим інструментом реалізації фінансово-бюджетної політики. З метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів важливим є обґрунтування наукових підходів щодо формування інституційних засад системи державного фінансового контролю з урахуванням економічних перетворень.

Ключові слова: бюджет, видатки бюджету, ефективність бюджетних коштів, державний фінансовий контроль та аудит.

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF STATE FINANCIAL CONTROL DEVELOPMENT

Hunko Kostia

Relevance of the research topic. In the conditions of transformative transformations, the need to increase the quality level of the institutional foundations of state financial control, taking into account foreign experience, is increasing. It is expedient to improve the approaches to determining the priority directions for the development of state financial control, which will contribute to strengthening the level of manageability of the state finance system.

Formulation of the problem. State financial control must meet the important tasks of increasing the efficiency of the use of budget funds, the effectiveness of budget expenditures, which will contribute to social development.

Analysis of recent research and publications. The question of the development of state financial control is quite widespread in scientific research. These are the scientific works of well-known domestic and foreign scientists: P. Samuelson, I. Chugunov, L. Lysiak, V. Makogon, V. Oparin, M. Pasichny, V. Pihotskiy, I. Stefanyuk, V. Fedosov, O. Shevchuk and others.

Highlighting unexplored parts of the general problem. It is important to increase the level of efficiency of state financial control, the effectiveness of budget expenditures. It is necessary to use state financial control as an effective component of the state financial policy of social development.

Setting the task, the goal of the research. The main tasks of the research are to reveal the essence of state financial control in the conditions of social transformation; development of provisions on increasing the level of efficiency of state financial control, the effectiveness of the use of budget funds. The purpose of the study is to reveal the institutional foundations of the development of state financial control.

Method or methodology of research. The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, synthesis, generalization, scientific abstraction and others.

Presentation of the main material (results of work). The essence of the institutional foundations of the development of state financial control in the conditions of social transformation is revealed; received further development of the provision on increasing the level of efficiency in the use of budget funds. The mechanisms of the functioning of state financial control as a component of the state finance management system have been improved

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of developing the system of state financial control, improving the efficiency of the use of budget funds.

Conclusions according to the article. State financial control in the system of regulation of economic relations is an important tool for the implementation of financial and budgetary policy. In order to increase the efficiency of the use of budget funds, it is important to substantiate scientific approaches to the formation of the institutional foundations of the state financial control system, taking into account economic transformations.

Keywords: budget, budget expenditures, effectiveness of budget funds, state financial control and audit.

JEL Classification: G28, H60, L43

Актуальність теми дослідження. Державний фінансовий контроль є вагомою функцією управління фінансовою системою країни, що спрямована на упередження та запобігання фінансово-економічних порушень у сфері використання бюджетних коштів та сприяє соціально-економічному розвитку країни. Від своєчасності та обґрунтованості рішень щодо державного фінансового контролю залежить результативність бюджетної, соціальної політики. В умовах трансформаційних перетворень посилюється необхідність підвищення якісного рівня інституційних засад державного фінансового контролю з урахуванням зарубіжного досвіду. Доцільним є удосконалення підходів щодо визначення пріоритетних напрямів розвитку державного фінансового контролю, що сприятиме посиленню рівня керованості системи державних фінансів. У зв'язку з цим дослідження інституційних засад державного фінансового контролю є актуальними.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань бюджетних відносин, державного фінансового контролю можна назвати праці П. Самуельсона [1], І. Чугунова [8, 10-12], Л. Лисяк [2], В. Макогон [3, 11, 12], В. Опаріна [4], М. Пасічного [5], В. Піхоцького [6], І. Стефанюка [7], В. Федосова [4], О. Шевчука [9] та інших. В наукових дослідженнях зазначається, що вагомим інструментом системи державного управління є державний фінансовий контроль, який сприяє фінансово-економічній збалансованості з урахуванням екзогенних та ендогенних факторів впливу на розвиток суспільства [10]; важливим є запровадження нових форм контролю, визначення чітких процедур контролю, які забезпечать його безперервність, ефективність та результативність на всіх стадіях бюджетного процесу, запровадження механізму дієвого впливу суб'єктів контролю на процес компенсації коштів використаних з бюджетними правопорушеннями, встановлення адміністративної відповідальності за порушення встановленого порядку процесу державних закупівель за бюджетні кошти [8]; важливим у забезпеченні якості управління та використанні публічних ресурсів є формування нових та модернізація

існуючих підходів та інструментів державного фінансового контролю, роль інститутів державного фінансового контролю, зокрема ефективність процедур і методичних прийомів, що використовуються ними під час їх діяльності, наявність достатніх повноважень і ресурсів [7].

Метою дослідження є розкриття інституційних засад розвитку державного фінансового контролю.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність державного фінансового контролю в умовах суспільної трансформації; розвинути положення щодо підвищення рівня ефективності державного фінансового контролю, результативності використання бюджетних коштів.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод при розкритті сутності державного фінансового контролю. Метод порівняльний, узагальнення застосовано з метою систематизації досвіду зарубіжних країн щодо державного фінансового контролю. Метод наукового абстрагування, синтезу використано при розкритті державного фінансового контролю в умовах суспільної трансформації.

Результати дослідження. Важливим є створення цілісної та ефективної системи державного фінансового контролю, зміцнення фінансово-бюджетної дисципліни, удосконалення управління та використання державних, місцевих ресурсів, що сприятиме формуванню відповідного нормативно-методологічного забезпечення, стандартизації інструментів здійснення державного фінансового контролю, зменшенню втрат бюджетних ресурсів, підвищенню рівня якості управління державними, місцевими ресурсами шляхом дотримання принципів економічності, ефективності, результативності та прозорості органами державного управління, місцевого самоврядування, створенню інтегрованої інформаційної бази даних державного контролю за управлінням та використанням державних, місцевих ресурсів. Завдяки такому підходу повною мірою буде враховано кращий світовий досвід щодо формування державної політики у сфері державного фінансового контролю, що дасть змогу створити дієву та ефективну систему управління та використання державних, місцевих ресурсів, забезпечити ефективне функціонування системи державного фінансового контролю в Україні. В основу розвитку системи державного фінансового контролю мають бути покладені базові принципи та кращий досвід країн Європейського Союзу, основні етапи мають бути імplementовані у вітчизняні інституційні перетворення у сфері управління державними фінансами. Виходячи з цього, в основу стратегії ефективної модернізації мають бути закладені такі основні напрями, які передбачатимуть реформування функції інспектування, підвищення його дієвості як інструменту виявлення і документування порушень, розвиток та посилення функції державного аудиту, підвищення його дієвості, як інструменту для здійснення ефективного фінансового управління і контролю, оцінки законного та раціонального використання державних ресурсів, посилення функції координатора підрозділів внутрішнього аудиту. Основна діяльність органів державного фінансового контролю включає проведення інспектування, державних фінансових аудитів, перевірки державних закупівель, проводиться операційний аудит. Цей вид контролю є поточним та спрямований на сприяння забезпеченню суб'єктами господарювання законного та ефективного використання державних, комунальних коштів та майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку та складення фінансової звітності. Вагомим є змінити підходи до організації державного фінансового контролю та спрямувати його не лише на виявлення фінансових порушень, але й на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, досягнення економії бюджетних коштів; оцінку управління бюджетними коштами, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності та результативності в діяльності установ; виявлення причин, що призвели до недоліків і порушень, надання рекомендацій щодо підвищення ефективності та результативності діяльності установ та використання ресурсів держави. Для досягнення зазначеного передбачається зміна підходів до організації державного фінансового контролю: зменшення питомої ваги комплексних ревізій та збільшення кількості державних фінансових аудитів, застосування інспектування як форми контролю для дослідження найбільш ризикових операцій, розвиток поточного контролю з метою попередження порушень. В подальшому на законодавчому рівні доцільно закріпити повноваження щодо надання адміністративних аудиторських послуг, передбачити збільшення кількості контрольних заходів у формі державного фінансового аудиту діяльності органів державного фінансового контролю, ревізії будуть проводитись за найбільш ризиковими питаннями. Поряд з цим важливим напрямом є розвиток системи державного внутрішнього фінансового контролю відповідно до вимог Європейського Союзу в рамках реалізації євроінтеграційного вектору держави.

Основними завданнями та напрямками розвитку органів державного фінансового контролю є посилення інституційної основи попереднього та поточного державного фінансового контролю; розвиток інституційної основи державного аудиту шляхом формування та впровадження нових та підвищення якісного рівня існуючих його видів і форм; забезпечення правової і організаційної незалежності органів державного фінансового контролю, зміцнення кадрового потенціалу, належного рівня нормативного та фінансового забезпечення; запровадження механізму моніторингу закупівель, переходу до попереднього контролю щодо здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальних громад, який надасть змогу попереджувати порушення законодавства на ранніх стадіях проведення процедур закупівель; удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів у сфері державного фінансового контролю. На даний час важливим є підвищення якості управління публічними ресурсами з дотриманням принципів економічності, ефективності, результативності та прозорості органами державного управління та місцевого самоврядування; подальший розвитку правового поля та методологічного забезпечення системи державного фінансового контролю шляхом гармонізації з міжнародно визнаними стандартами (Інститут внутрішніх аудиторів (ІІА), Міжнародна федерація бухгалтерів (ІFAC), ІNТOSAI) та найкращою практикою Європейського

Союзу щодо аудиту в сфері державних фінансів; модернізація та підвищенню ефективності і результативності діяльності органів державного фінансового контролю, зокрема завдяки впровадженню результатів аудитів та отриманню економічного ефекту; надання органами державного фінансового контролю адміністративних послуг, зокрема для органів державної управління, суб'єктів господарювання державного та комунального секторів; створення єдиної інформаційно-аналітичної бази результатів державного фінансового контролю; покращення якості державного фінансового контролю, підвищення рівня кваліфікації державних аудиторів; реалізація органом державного фінансового контролю функцій аудиту та інспектування; запровадження звітування головних розпорядників бюджетних коштів у парламенті про стан використання бюджетних ресурсів та забезпечення виконання вимог і впровадження висновків, наданих за результатами контрольних заходів; підвищення відповідальності керівників органів державного управління та суб'єктів господарювання державного та комунального секторів за ефективність управлінських рішень та результативність діяльності. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками та забезпечує оцінку управління бюджетними коштами включаючи проведення державного фінансового аудиту; правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності; досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень; проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів; запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності; обґрунтованість планування доходів та видатків бюджету.

Важливим у забезпеченні якості управління та використанні публічних ресурсів є формування нових та модернізація існуючих підходів та інструментів державного фінансового контролю, роль інститутів державного фінансового контролю, зокрема ефективність процедур і методичних прийомів, що використовуються ними під час їх діяльності, наявність достатніх повноважень і ресурсів [7]. Повноваження органів Державної аудиторської служби щодо здійснення державного фінансового контролю є однією із складових системи управління державними фінансами. Необхідним є здійснення дієвого державного фінансового контролю у міністерствах, інших органах державного управління, державних фондах, бюджетних установах, суб'єктах господарювання державного сектору економіки, на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів, використовують державне, комунальне майно. Реалізується державний фінансовий контроль через здійснення державного фінансового аудиту; перевірки державних закупівель; інспектування, ревізії; моніторингу закупівель. Здійснюється контроль за цільовим, ефективним використанням, збереженням державних фінансових ресурсів, досягненням економії бюджетних коштів, результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів, позик, отриманих під державні, місцеві гарантії; достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників та відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорта бюджетної програми; дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів; дотриманням законодавства про державні закупівлі; веденням бухгалтерського обліку, складенням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності; виконанням функцій з управління об'єктами державної власності; станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів; усуненням виявлених недоліків і порушень. Методологічні засади державного фінансового контролю в частині аудиту ефективності ґрунтуються на використанні відповідних показників оцінки результативності здійснення контрольних дій у процесі зовнішнього та внутрішнього аудиту, державного внутрішнього фінансового контролю, що надасть можливість підвищити результативність діяльності центральних органів державного управління.

Вагомим інструментом системи державного управління є державний фінансовий контроль, який сприяє фінансово-економічній збалансованості з урахуванням екзогенних та ендогенних факторів впливу на розвиток суспільства. Система державного фінансового контролю включає економічні, інституційні складові які забезпечують проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування. Пріоритетними завданнями державного фінансового контролю є налагодження взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами контролю, що надасть можливість підвищити дієвість превентивних заходів щодо формування, розподілу та використання бюджетних коштів учасниками бюджетного процесу. Державний фінансовий контроль є ваговою складовою системи фінансового регулювання економіки, його ефективність та результативність є однією з основних умов забезпечення раціонального використання фінансових ресурсів органів державного управління та місцевого самоврядування. Механізм здійснення контролю суттєво впливає на досягнення цілей системи фінансового регулювання, яка реалізується через складові фінансової політики. На основі дослідження теоретико-методологічних засад розвитку державного фінансового контролю центральних органів державного управління розкрито його економічну сутність як складової фінансового регулювання соціально-економічного розвитку країни, що полягає у фінансово-економічних відносинах, які виникають в процесі взаємодії інституційних складових системи державного фінансового контролю. Організація

та проведення державного фінансового контролю центральними органами державного управління є динамічним процесом, на який впливають екзогенні та ендогенні фактори економічного середовища [10].

Необхідним є удосконалення організаційної структури державного фінансового контролю центральних органів державного управління, зокрема щодо створення нових інституцій, суб'єктів контролю, підвищення рівня їх відповідальності та розширення повноважень, що сприятиме налагодженню взаємовідносин між складовими системи державного фінансового управління. Вирішення поставлених завдань залежить від вибору і реалізації форм та методів державного фінансового контролю, тому, необхідно чітко визначити стратегічні пріоритети розвитку системи державного фінансового контролю. При формуванні зазначених пріоритетів країна повинна виходити із необхідності забезпечення фінансової стійкості системи державних фінансів. Доцільним є наукове обґрунтування розмежування контрольних повноважень суб'єктів державного фінансового контролю. Досягнення оптимальності та ефективності у сфері розподілу даних повноважень повинні спиратися на принципи відповідно до яких центральні органи державного управління мають відповідальність за фінансування суспільних благ. Важливим є розробка дієвих підходів щодо зміцнення контрольних повноважень як на стадії використання бюджетних ресурсів, та і на стадії їх формування.

Питання посилення дієвості державного фінансового контролю в країнах із розвинутою та трансформаційною економікою набувають важливого значення в умовах підвищення ступеню глобалізації економічних перетворень. З огляду на зазначене, доцільним є подальший розвиток інструментарію державного фінансового контролю, оцінки впливу контрольних заходів на підвищення ефективності бюджетного процесу. Світові тенденції розвитку державного фінансового контролю характеризуються достатнім рівнем збалансованості державного фінансового управління, контролю та аудиту. В розвинених країнах одним із важливих інститутів контролю є організаційно-координаційні центри діяльності контролюючих органів, які забезпечують належний рівень економічної ефективності та результативності використання державних фінансових ресурсів. Відповідно до європейських норм та вимог процес функціонування та взаємодії інституційних структур, уповноважених відповідними органами державного управління та місцевого самоврядування на виконання функцій щодо формування, розподілу та контролю за бюджетними ресурсами і зобов'язаннями передбачає наявність системи бюджетного адміністрування. Система державного фінансового контролю постійно вдосконалюється та адаптується до структурних перетворень економіки. Водночас, важливим є подальший розвиток інституційних засад аудиту ефективності в центральних органах державного управління, покращення рівня фінансового забезпечення функціонування системи внутрішнього та зовнішнього контролю, проведення підвищення кваліфікації та якісної підготовки кадрів для органів державного фінансового контролю, вдосконалення моніторингу діяльності контролюючих органів для оцінки її результатів та вжиття відповідних заходів. Необхідним є підвищення дієвості превентивного контролю з метою попередження бюджетних правопорушень в процесі виконання державного та місцевих бюджетів. Інститут фінансового контролю має визначити правила фінансової дисципліни в державі, дотримання принципів ефективності, економічної доцільності та дієвого управління фінансовими ресурсами, норми поведінки, які структурують фінансово-економічні відносини та механізми, що забезпечують виконання повноважень центральних органів державного управління у сфері формування, реалізації та розвитку державного фінансового контролю. Пріоритетним напрямом державної політики є підвищення дієвості контролюючої функції центральних органів державного управління. Визначальним у вирішенні зазначеного питання є розвиток інституційно-інноваційних механізмів здійснення аудиту ефективності використання бюджетних коштів та закупівель за державні кошти, забезпечення раціональності та прозорості їх використання. Важливим є запровадження нових форм контролю, визначення чітких процедур контролю, які забезпечать його безперервність, ефективність та результативність на всіх стадіях бюджетного процесу, запровадження механізму дієвого впливу суб'єктів контролю на процес компенсації коштів використаних з бюджетними правопорушеннями, встановлення адміністративної відповідальності за порушення встановленого порядку процесу державних закупівель за бюджетні кошти [8].

Вагомим завданням є удосконалення інституційного середовища і аналітичного інструментарію державного фінансового аудиту та інспектування, що направлено на взаємоузгодження складових фінансової політики в умовах посилення трансформаційних перетворень в економіці. Проведений аналіз та оцінка результативності контрольних дій засвідчив про недостатній рівень ефективності їх реалізації, що потребує подальшого розвитку положень щодо здійснення контрольних процедур, напрямів розвитку системи державного фінансового контролю центральних органів виконавчої влади з урахуванням тенденцій відповідних фінансово-економічних процесів. Інституційний підхід щодо реалізації контрольної функції держави визначає порядок взаємовідносин та взаємодії учасників системи державного фінансового контролю як фінансового інституту що є одним із форм реалізації регулювання та контролю суспільно-економічних відносин. Подальше удосконалення системи державного фінансового контролю сприятиме підвищенню якісного рівня використання бюджетних коштів та соціально-економічному розвитку країни. Формування процесу аудиту ефективності повинно здійснюватись у відповідності до пріоритетів розвитку системи державного фінансового контролю з дотриманням принципів системності, гласності, прозорості та відповідальності органів державного управління.

Висновки. За роки становлення України, в цілому сформоване підґрунтя та відповідні механізми для функціонування достатньо дієвої системи державного фінансового контролю як однієї із умов проведення

послідовної фінансової політики, спрямованої на забезпечення економічного зростання. Доцільним є використання відповідних інструментів управління та критеріїв оцінки дієвості контролю з метою забезпечення належного рівня обґрунтованості підходів до формування та функціонування єдиної системи державного фінансового контролю. Процесу організації державного фінансового контролю в залежності від розвитку фінансово-економічних відносин, підвищення вимог до ефективності та результативності використання бюджетних коштів притаманні адаптаційні механізми, які впливають на необхідність удосконалення фінансового контролю центральних органів державного управління, що надасть можливість забезпечити результативність фінансових перетворень та стійкість бюджетної системи. Державний фінансовий контроль в системі регулювання економічних відносин є вагомим інструментом реалізації фінансово-бюджетної політики. З метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів важливим є обґрунтування наукових підходів щодо формування інституційних засад системи державного фінансового контролю з урахуванням економічних перетворень.

Список використаних джерел

1. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
2. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
3. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
4. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110–128.
5. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
6. Піхоцький В. Ф. Функціонування системи державного фінансового контролю та її удосконалення. *Демократичне врядування*. 2016. Вип. 10. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik10/fail/Pikhotskyj.pdf
7. Стефанюк І. Б. Оцінка діяльності органів державного фінансового контролю. *Фінанси України*. 2018. № 1. С. 100–111.
8. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
9. Шевчук О. А. Роль державного фінансового контролю в глобальній економіці. *Міжнародна економічна політика*. 2018. Ч. 2. С. 389–396.
10. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
11. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135.
12. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.

References

1. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka [Economics]*. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
2. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhetna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]*. *Modern Economics*, 9, S. 53–59. [in Ukr].
3. Makohon, V. D. (2018), *Biudzhetna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr].
4. Oparin V. M., Fedosov V. M., Yuxy`menko P. I. *Publichni finansy`: g`eneza, teorety`chni koliziyi ta prakty`chna konceptualizaciya. Finansy` Ukrayiny`*. 2017. № 2. S. 110–128.
5. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukr.].
6. Pikhotskyi V. F. *Funktsionuvannia systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu ta yii udoskonalennia. Demokratychne vriaduvannia*. 2016. Vyp. 10. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik10/fail/Pikhotskyj.pdf
7. Stefaniuk I. B. *Otsinka diialnosti orhaniv derzhavnoho finansovoho kontroliu. Finansy Ukrainy*. 2018. № 1. S. 100–111.
8. Chugunov, I. (2021). *Biudzhetna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 532 s. [in Ukr.]
9. Shevchuk O. A. *Rol derzhavnoho finansovoho kontroliu v hlobalnii ekonomitsi. Mizhnarodna ekonomichna polityka*. 2018. Ch. 2. S. 389–396.
10. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018), *Biudzhetno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky [Fiscal policy in the system of regulation of the economy]*, Hlobus-Press, 354 p.. Kyiv, Ukraine. [in Eng.]
11. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135. [in Eng.]
12. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261. [in Eng.]

ДАНИ ПРО АВТОРА

Гулько Костянтин Анатолійович, аспірант кафедри фінансів Державного торговельно-економічного університету, м. Київ.

e-mail: kaffinknteu@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-8875-8338

DATA ABOUT THE AUTHOR

Hunko Kostia, postgraduate student of the department of finance of the State University of Trade and Economics, Kyiv

e-mail: kaffinknteu@gmail.com

УДК 336.142

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-132-137>

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Єрьоменко А. О.

Актуальність теми дослідження. Обґрунтованість формування місцевих бюджетів є вагомим передумовою фінансового забезпечення територіальних громад. Необхідним є посилення адаптивності формування місцевих бюджетів до соціально-економічного розвитку територіальних громад. Важливими є завдання щодо підвищення якісного рівня планування, виконання місцевих бюджетів, ефективності використання бюджетних коштів.

Постановка проблеми. Фінансове забезпечення територіальних громад має відповідати важливим завданням соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування місцевих бюджетів доволі поширені в наукових дослідженнях. Це наукові роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Х. Циммермана, І. Чугунова, Т. Канєвої, О. Кириленко, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, В. Опаріна, М. Пасічного, В. Федосова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У сучасних економічних умовах важливим є використання місцевих бюджетів як дієвого інструменту фінансового забезпечення територіальних громад. Активізація можливостей формування місцевих бюджетів у системі міжбюджетних відносин потребує більш результативного використання бюджетних видатків.

Постановка завдання, мети дослідження. Основними завданнями дослідження є розкриття сутності фінансового забезпечення територіальних громад, формування місцевих бюджетів в умовах суспільної трансформації; розвиток положень щодо підвищення рівня результативності використання бюджетних видатків, ефективності використання бюджетних коштів. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування місцевих бюджетів.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів та підходів наукового дослідження: системний, факторний, порівняльний, синтезу, узагальнення, наукового абстрагування та інші.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито сутність фінансового забезпечення територіальних громад, формування місцевих бюджетів в умовах суспільної трансформації; дістало подальший розвиток положення щодо підвищення рівня результативності використання бюджетних видатків, ефективності використання бюджетних коштів. Розкрито теоретичні засади та удосконалено механізми формування місцевих бюджетів.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та виконання місцевих бюджетів, фінансового забезпечення територіальних громад.

Висновки відповідно до статті. Вагомим інструментом бюджетної політики є система фінансового забезпечення місцевого самоврядування, за її допомогою органи місцевого самоврядування здійснюють вплив на соціально-економічні процеси та поліпшення добробуту громадян. Доцільним є забезпечення подальшого розвитку підходів до формування місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом, що сприятиме посиленню ступеню впливу міжбюджетних відносин на соціально-економічний розвиток територій, що є особливо необхідним в умовах воєнного стану.

Ключові слова: місцеві бюджети, фінансове забезпечення, територіальні громади, бюджетні видатки, бюджетний механізм.

LOCAL BUDGETS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL SECURITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Yeryomenko Anna

Relevance of the research topic. The validity of the formation of local budgets is a significant prerequisite for the financial support of territorial communities. It is necessary to strengthen the adaptability of the formation of

local budgets to the socio-economic development of territorial communities. The tasks of increasing the quality level of planning, implementation of local budgets, and the efficiency of the use of budget funds are important.

Formulation of the problem. *The financial support of territorial communities must meet the important tasks of socio-economic development of administrative-territorial units.*

Analysis of recent research and publications. *The issue of formation of local budgets is quite widespread in scientific research. These are the scientific works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, H. Zimmerman, I. Chugunov, T. Kaneva, O. Kyrylenko, L. Lysiak, I. Lukyanenko, A. Mazaraki, V. Makogon, V. Oparin, M. Pasichno, V. Fedosov and others.*

Highlighting unexplored parts of the general problem. *In modern economic conditions, it is important to use local budgets as an effective tool for the financial support of territorial communities. Activation of the possibilities of formation of local budgets in the system of inter-budgetary relations requires more effective use of budget expenditures*

Setting the task, the goal of the research. *The main tasks of the research are to reveal the essence of the financial support of territorial communities, the formation of local budgets in the conditions of social transformation; the development of provisions on increasing the level of effectiveness of the use of budget expenditures, the efficiency of the use of budget funds. The purpose of the study is to reveal the theoretical foundations and improve the mechanisms of formation of local budgets.*

Method or methodology of research. *The article uses a set of methods and approaches of scientific research: systemic, factorial, comparative, synthesis, generalization, scientific abstraction and others.*

Presentation of the main material (results of work). *The essence of financial provision of territorial communities, formation of local budgets in conditions of social transformation is revealed; received further development of the provisions on increasing the level of effectiveness of the use of budget expenditures, the efficiency of the use of budget funds. The theoretical foundations were revealed and the mechanisms of formation of local budgets were improved.*

Field of application of results. *The results of the research can be used in the process of formation and implementation of local budgets, financial support of territorial communities.*

Conclusions according to the article. *An important tool of budget policy is the system of financial support of local self-government, with its help, local self-government bodies influence social and economic processes and improve the well-being of citizens. It is expedient to ensure the further development of approaches to the formation of local budgets according to the program-target method, which will contribute to strengthening the degree of influence of inter-budgetary relations on the socio-economic development of territories, which is especially necessary in the conditions of martial law.*

Keywords: *local budgets, financial support, territorial communities, budget expenditures, budget mechanism.*

JEL Classification: *H61, H72, O23*

Актуальність теми дослідження. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування є основою соціально-економічного розвитку територій. Місцеві бюджети є вагомим складовою бюджетних відносин та дієвим інструментом фінансово-бюджетної політики країни. Від якісного рівня формування місцевих бюджетів залежить економічний розвиток та стан соціального забезпечення територій. Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування відіграє вагомий роль у досягненні поставлених завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, виконанні органами місцевого самоврядування відповідних суспільних функцій. Місцеві бюджети впливають на соціально-економічні процеси та суспільні відносини, обґрунтований рівень фінансового забезпечення надає змогу для підвищення якісного рівня соціального захисту населення. У зв'язку з цим дослідження фінансового забезпечення територіальних громад є актуальними.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань бюджетної політики, формування місцевих бюджетів, фінансового забезпечення територіальних громад можна назвати праці Дж. Кейнса [1], П. Самуельсона [2], Х. Циммермана [18], І. Чугунова [13-17], Т. Каневої [15], О. Кириленко [3, 9], Л. Лисяк [4], І. Лук'яненко [5, 6], А. Мазаракі [7], В. Макогон [8, 16, 17], В. Опаріна [10, 12], М. Пасічного [11, 15], В. Федосова [12] та інших. В наукових дослідженнях фінансове забезпечення територіальних громад визначається як важлива складова фінансово-бюджетної політики, яка визначає ступінь ефективності здійснення органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і повноважень та впливає на стан соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць [14]; для реалізації принципів ефективного функціонування бюджетної системи на рівні місцевого самоврядування необхідно забезпечити належний рівень фінансування відповідних суспільних потреб, виходячи із основних завдань органів місцевого самоврядування на основі дієвого бюджетного планування та результативного використання бюджетних коштів [15]; важливим є здійснення дієвої муніципальної фінансово-бюджетної політики, зміцнення фінансової автономії місцевого самоврядування, удосконалення системи муніципальних податків як джерела формування доходів бюджетів територій, розвиток середньострокового планування місцевих бюджетів [18].

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та удосконалення механізмів формування місцевих бюджетів.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність фінансового забезпечення територіальних громад, формування місцевих бюджетів в умовах суспільної

трансформації; розвинути положення щодо підвищення рівня результативності використання бюджетних видатків, ефективності використання бюджетних коштів.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод при розкритті сутності фінансового забезпечення територіальних громад. Метод порівняльний, узагальнення застосовано з метою систематизації досвіду зарубіжних країн щодо фінансового забезпечення територій. Метод наукового абстрагування, синтезу використано при розкритті формування місцевих бюджетів в умовах суспільної трансформації.

Результати дослідження. Важливим є використання місцевих бюджетів як дійового інструменту забезпечення соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Необхідним є визначення пріоритетів бюджетної політики щодо взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, у тому числі досягнення оптимального рівня розподілу фінансових ресурсів для забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, зміцнення податкового потенціалу територій, удосконалення системи бюджетного планування, підвищення прозорості та ефективності використання коштів місцевих бюджетів. Вагомим є забезпечення органами місцевого самоврядування стійкості, динамічності, збалансованості економічного зростання в адміністративно-територіальних одиницях, реалізації основних пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні, у тому числі напрямів визначення дієвих джерел формування доходів місцевих бюджетів, що повинно здійснюватися із врахуванням необхідності забезпечення достатнього рівня інституційних перетворень бюджетного середовища. Дослідження підходів щодо фінансового забезпечення місцевого самоврядування у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, дозволило виявити основні тенденції щодо розвитку місцевих фінансів, у тому числі реформування місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування більшості розвинутих країн відіграють істотну роль у наданні державних послуг, активно вкладають кошти в інфраструктуру та місцевий економічний розвиток. Рівень дотаційності місцевих бюджетів в країнах з розвинутою економікою значно нижчий ніж в Україні. В структурі міжбюджетних трансфертів переважає дотація вирівнювання, яка надає змогу органам місцевого самоврядування ефективно використовувати та перерозподіляти відповідні кошти. У європейських країнах на одного жителя з місцевих бюджетів витрачається коштів значно більше, ніж в Україні, при цьому частка видатків у структурі вітчизняних місцевих бюджетів, що спрямовується на виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень суттєво перевищує відповідний показник розвинутих країн. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення місцевого самоврядування доводить, що реформування цієї сфери повинно здійснюватися із врахуванням особливостей соціально-економічного розвитку територій, державного та адміністративно-територіального устрою, рівня розвитку фінансово-економічних відносин. Визначеною тенденцією в останні десятиліття є удосконалення механізму міжбюджетного регулювання, подальше зміцнення фінансового забезпечення та посилення самостійності органів місцевого самоврядування, що сприяє підвищенню ефективності формування місцевих бюджетів. Створення необхідних умов функціонування дієвої системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування, відбувається під впливом структурних суспільних змін. Функціонування системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування повинно відбуватися з урахуванням запасу стійкості та ступеню збалансованості місцевих бюджетів та бюджетної системи в цілому. Удосконалення системи формування та виконання бюджету створює передумови для своєчасного фінансового забезпечення основних завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Реалізація завдань бюджетної політики на місцевому рівні впливає на збалансованість місцевих бюджетів, досягнення відповідних зрушень у сфері місцевих фінансів. Досягнення мети фінансової самодостатності місцевого самоврядування дозволить реалізувати принцип збалансованого функціонування місцевих фінансів.

Впровадження програмно-цільового методу на місцевому рівні дозволило зосередити увагу на визначенні якісних показників, що забезпечують встановлення зв'язку між витраченими фінансовими ресурсами і отриманими результатами, формування місцевих бюджетів з урахуванням стратегічних цілей соціально-економічного розвитку територій, підвищити рівень відповідальності органів місцевого самоврядування за результати діяльності, у тому числі пов'язаної із плануванням видаткової частини місцевих бюджетів. Разом з тим, підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування залежить від дієвості бюджетного процесу, у тому числі запровадження середньострокового бюджетного планування. Оптимальна структура доходної та видаткової частини місцевих бюджетів, встановлення чіткого взаємозв'язку між запланованими та фактичними обсягами доходів місцевих бюджетів сприятиме посиленню ефективності бюджетної політики на місцевому рівні, формуванню збалансованих місцевих бюджетів, що підвищить рівень керованості системи управління місцевими фінансами. Для реалізації принципів ефективного функціонування місцевого самоврядування необхідно забезпечити належний рівень фінансування відповідних суспільних потреб, виходячи із основних завдань органів місцевого самоврядування на основі дієвого бюджетного планування та використання бюджетних коштів. Фінансове забезпечення територіальних громад виступає важливим елементом фінансово-бюджетної політики, який визначає ступінь ефективності здійснення органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і повноважень та впливає на стан соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Важливість здійснюваних фінансово-економічних перетворень підтверджується закладенням принципу рівності і справедливості формування місцевих бюджетів, розмежуванням бюджетних повноважень між органами влади шляхом раціонального і обґрунтованого розподілу доходів бюджету та забезпеченням

фінансовими ресурсами бюджетних видатків відповідно до визначених повноважень. У структурі фінансів місцевого самоврядування основну роль у забезпеченні його матеріальної і фінансової основи відіграють бюджетні відносини. Місцеві бюджети як економічна категорія уособлюють відповідний фінансовий механізм, який проявляється у накопиченні грошових фондів, що спрямовуються на задоволення соціально-культурних, побутових потреб територіальної громади. За допомогою місцевих бюджетів відбувається перерозподіл вартості між територіями, галузями економіки [13].

Місцеві бюджети є одним із важливих інструментів фінансово-економічного забезпечення. Основною метою системи міжбюджетного регулювання, яка ґрунтується на сукупності фінансово-економічних взаємозв'язків у сфері формування бюджетних доходів, здійснення видатків бюджету, міжбюджетних відносин є розробка та реалізація збалансованої економічної політики, спрямованої на забезпечення економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та держави в цілому. Рівень власних доходів бюджетів місцевого самоврядування є індикатором соціально-економічного розвитку територій. Аналіз виконання доходної та видаткової частини цих бюджетів дозволяє визначити тенденції розвитку територіальних громад. На сучасному етапі трансформаційних перетворень економіки доцільним є посилення фінансової достатності місцевих бюджетів, запровадження програмно-цільового методу планування бюджетів адміністративно-територіальних одиниць. На основі дослідження теоретичних основ міжбюджетних відносин розкрито сутність фінансового забезпечення територіальних громад як складової міжбюджетних відносин, яка полягає у використанні сукупності інституційних засад формування місцевих бюджетів з врахуванням ступеню збалансованості фінансово-економічних відносин. Важливим завданням місцевих бюджетів є фінансування суспільних потреб відповідно до функцій певних територіальних громад. Для виконання зазначеного необхідне ефективне планування та раціональне використання бюджетних коштів. Основу бюджетної системи складають бюджети місцевого самоврядування, тому важливим є поглиблення дослідження сутності інституту місцевого самоврядування. Для підвищення ефективності функціонування цього інституту важливим є посилення фінансової самостійності територіальних громад. Важливим є посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів шляхом підвищення частки бюджету розвитку у загальній структурі видаткової частини, що сприятиме розбудові територій та забезпечуватиме умови для розвитку територіально-адміністративних одиниць. Сучасний стан фінансів місцевого самоврядування потребує подальшого удосконалення, відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування визначено основні засади фінансового забезпечення територій. Запровадження цих засад сприятиме подальшому розвитку фінансової системи країни та дієвої взаємодії державного управління і місцевого самоврядування. Доцільним є удосконалення системи міжбюджетного регулювання одночасно потребує оптимізації системи органів державного та територіального управління, врахування принципу субсидіарності бюджетної системи, підвищення дієвості стимулюючої функції місцевих бюджетів. Система міжбюджетних відносин у розвинених країнах постійно трансформується виходячи з стану економічного розвитку країни з використанням відповідних фінансово-економічних інструментів. Забезпечення фінансової самодостатності територій має здійснюватися шляхом оптимізації перерозподілу доходів місцевих бюджетів та ефективності використання відповідних бюджетних асигнувань, що сприятиме підвищенню якісного рівня надання суспільних послуг. Питання посилення забезпеченості місцевих бюджетів власними доходами є достатньо важливим у процесі удосконалення механізму міжбюджетних відносин [14].

Підвищення ефективності управління бюджетами територіальних громад необхідно здійснювати шляхом покращання фіскальної ефективності місцевих податків і зборів, посиленням дієвості бюджетного стимулювання територіального розвитку, оптимізації структури бюджетів місцевого самоврядування, упорядкування їх видаткових повноважень. Важливим інструментом бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку територій є планування видаткової частини місцевих бюджетів, що підвищує обґрунтованість напрямів використання бюджетних видатків з урахуванням пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Для реалізації принципів ефективного функціонування бюджетної системи на рівні місцевого самоврядування необхідно забезпечити належний рівень фінансування відповідних суспільних потреб, виходячи із основних завдань органів місцевого самоврядування на основі дієвого бюджетного планування, та результативного використання бюджетних коштів. Бюджети територіальних громад є основною ланкою місцевих фінансів, їх формування обумовлене необхідністю здійснення повноважень, які покладені на органи місцевого самоврядування. Подальше вдосконалення міжбюджетних відносин доцільно проводити з врахуванням особливостей соціально-економічного розвитку територій. Підхід зарубіжних країн є важливим в частині впровадження системи моніторингу й оцінки доходів і видатків місцевих бюджетів на основі результативних показників їх виконання та практики регулювання міжбюджетних відносин за допомогою системи вирівнювання, надаючи повноваження щодо управління фінансами громади місцевому самоврядуванню.

Удосконалення бюджетного механізму фінансового забезпечення територіальних громад виступає важливою складовою фінансово-економічного регулювання, що впливає на процес формування та виконання місцевих бюджетів, забезпечення дієвого механізму міжбюджетних відносин та стан соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Важливим є запровадження дієвого механізму управління фінансами в межах адміністративно-територіальної одиниці, яка являє собою цілісну систему фінансових, економічних, соціальних відносин, що сприятиме покращанню бюджетного фінансування територій. Підходи щодо удосконалення структури бюджетів територій повинні розроблятися з урахуванням соціально-економічних

потреб місцевого самоврядування, тенденцій економічного зростання та інституціональних особливостей розвитку системи бюджетного регулювання. Бюджетна політика у сфері формування місцевих бюджетів має адаптуватися до структурних перетворень економіки та сприяти створенню відповідних умов для інноваційного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Покращення якісного рівня системи міжбюджетних відносин можливе за умови удосконалення розподілу функцій та повноважень між органами державного управління та місцевого самоврядування на засадах збалансування загальнодержавних і територіальних інтересів. Розмежування видаткових та доходних повноважень повинно базуватись на науково обґрунтованих засадах, доцільним є удосконалення механізму розподілу міжбюджетних трансфертів для бюджетів місцевого самоврядування. Формування місцевих бюджетів у системі бюджетного регулювання є вагомим інструментом реалізації фінансово-економічної політики держави, складовою механізму міжбюджетних відносин, основним важелем соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Бюджетна політика у сфері формування місцевих бюджетів включає заходи, пов'язані із формуванням доходів, перерозподілом, використанням, забезпеченням фінансового вирівнювання територіальних та муніципальних суспільних фондів грошових коштів у процесі збалансованого управління бюджетними ресурсами держави. З метою підвищення рівня економічної результативності територіального управління необхідним є оптимізація видаткових повноважень місцевих бюджетів, посилення дієвості механізму формування та розподілу міжбюджетних трансфертів з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку, забезпечення фінансової та соціальної стабільності адміністративно-територіальних одиниць. Накопичений світовий досвід у сфері міжбюджетного регулювання показує, що власні доходи місцевих бюджетів становлять незначну частку в загальній структурі доходної частини та в достатній мірі не відповідають видатковим повноваженням місцевого самоврядування, тому додаткове фінансування відповідних бюджетних видатків покривається дотаціями державного бюджету. Місцевий бюджет є важливим інструментом впливу на розвиток економічної та соціальної сфери адміністративно-територіальної одиниці. При цьому результативність бюджетної політики місцевого самоврядування значним чином залежить від стану збалансованості місцевих бюджетів, рівня їх фінансової спроможності, напрямів використання бюджетних видатків. Від якості формування доходів, використання видатків бюджетів місцевого самоврядування залежить рівень економічного розвитку територій.

Висновки. Вагомим інструментом бюджетної політики є система фінансового забезпечення місцевого самоврядування, за її допомогою органи місцевого самоврядування здійснюють вплив на соціально-економічні процеси та поліпшення добробуту громадян. Створення належних фінансових умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування своїх завдань і функцій передбачає взаємоузгодження наявних ресурсів і видаткових зобов'язань, необхідних для здійснення визначених повноважень органів місцевого самоврядування. Важливим є розробка дієвих підходів щодо зміцнення фінансової забезпеченості територіальних громад, запровадження інструментів бюджетного регулювання міжбюджетних відносин, спрямованих на формування виваженої бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування. Доцільним є забезпечення подальшого розвитку підходів до формування місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом, що сприятиме посиленню ступеню впливу міжбюджетних відносин на соціально-економічний розвиток територій; удосконалення методологічних засад оцінки результативності бюджетних програм при складанні та виконанні місцевих бюджетів, що надасть можливість для збалансованості обсягу та структури доходів та видатків бюджетів місцевого самоврядування, що є особливо необхідним в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Кириленко О. П., Малиняк Б. С., Письменний В. В. та ін. *Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади*. За ред. О.П. Кириленко, Б.С. Малиняка. Тернопіль: Економічна думка, 2018. 224 с.
4. Лисяк Л. *Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України*. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
5. Лук'яненко І. Г. *Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України*. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 201–204.
6. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine*. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5 (179). С. 295–307.
7. Мазаракі А, Мельниченко С, Бовш Л, Ткачук Т, Зікій Н, Романчук Л. *Financial and credit activity problems of the theory and practice* 6 (47), 182-196.
8. Макогон В. Д. *Бюджетна стратегія держави: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
9. *Місцеві фінанси* / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.
10. Опарін В. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. *Публічні фінанси: генеза, теоретичні колізії та практична концептуалізація*. *Фінанси України*. 2017. № 2. С. 110–128.
11. Пасічний М. Д. *Фінансова політика держави: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
12. Fedosov V., Krysovatyu A., Oparin V., Yukhymenko P. *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 2020. 447.

13. Чугунов І. Я. *Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія*. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
14. *Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова*. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
15. *Budget policy of social development*. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
16. Chugunov I., Makohon V. *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135.
17. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. *Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.
18. Zimmermann H. *Kommunal Finanzen. Eine Einführung in die finanzwissenschaftliche Analyse der kommunalen Finanzwirtschaft*. BadenBaden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999. 371 s.

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshhaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg [The general theory of employment, interest and money]*. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka [Economics]*. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
3. Ky'ry'lenko O. P., Maly'nyak B. S., Py's'menny'j V. V. ta in. *Planuvannya ta upravlinnya finansovy'my' resursamy' tery'torial'noyi gromady*. Za red. O. P. Ky'ry'lenko, B. S. Maly'nyaka. Ternopil': Ekonomichna dumka, 2018. 224 s.
4. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhethna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]*. *Modern Economics*, 9, S. 53–59. [in Ukr].
5. Lukianenko I. H. (2012). *Modeliuvannya vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]*. *Bizness Inform – Business Inform*, № 4. S.201–204. [in Ukr].
6. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine. Actual Problems of Economy*. 2016. 5 (179). 295–307. [in Eng.]
7. Mazaraki A, Melnychenko S, Bovsh L, Tkachuk T, Zikii N, Romanchuk L. *Financial and credit activity problems of theory and practice* 6 (47), 182-196. [in Eng.]
8. Makohon, V. D. (2018). *Biudzhethna stratehiia derzhavy [Budget strategy of the state]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr.].
9. *Miscevi finansy` / za red. O. P. Ky'ry'lenko: Ternopil` : Ekonomichna dumka TNEU*, 2014. 448 s.
10. Oparin V. M., Fedosov V. M., Yuxy'menko P. I. *Publichni finansy`: g'eneza, teorety'chni koliziyi ta prakty'chna konceptualizaciya. Finansy` Ukrainy`*. 2017. № 2. S. 110–128.
11. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukr.].
12. Fedosov, V., Krysovaty, A., Oparin, V., Yukhymenko P. (2020) *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 447. [in Eng.]
- 13., Chugunov, I. (2021). *Biudzhethna stratehiia suspilnoho rozvytku [Budget strategy of social development]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 532 s. [in Ukr.]
14. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018). *Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання економіки [Fiscal policy in the system of regulation of the economy]*, Hlobus-Press, 354 p.. Kyiv, Ukraine. [in Eng.]
15. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. *Budget policy of social development* (2018). Chugunov I. (Ed.). Scientific Route. Tallinn, Estonia 348 p. [in Eng.]
16. Chugunov I., Makohon V. *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135. [in Eng.]
17. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. *Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261. [in Eng.]
18. Zimmermann H. *Kommunal Finanzen. Eine Einführung in die finanzwissenschaftliche Analyse der kommunalen Finanzwirtschaft*. BadenBaden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1999. 371 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Єрьоменко Анна Олександрівна, аспірант кафедри фінансів Державного торговельно-економічного університету, м. Київ.
 ORCID ID: 0009-0003-2629-8466
 e-mail: kaffinknteu@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Yeryomenko Anna, postgraduate student of the department of finance of the State University of Trade and Economics, Kyiv.
 e-mail: kaffinknteu@gmail.com

ГРОШОВА РЕФОРМА У КОНТЕКСТІ ПІСЛЯВОЄННОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Студінський В. А.
Студінська Г. Я.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна, яка розпочалася ще у 2014 році з окупації Криму та частини Донецької і Луганської областей, а також подальше її продовження і розгортання повномасштабного вторгнення на територію України армії РФ, що призвело до серйозних руйнувань міст і сіл нашої держави, поставила ряд серйозних питань не лише в контексті функціонування економіки країни, а також у контексті її післявоєнного відновлення. Саме питання економічного відновлення України зараз активно розглядається і вивчається як, власне нашою державою, так і країнами-партнерами. Реформування грошової системи України у цьому контексті набуває особливого значення.

Предметом дослідження є грошова система України в історичній динаміці.

Метою даного дослідження є визначення можливих перспектив проведення реформування сучасної грошової системи України у повоєнний період. Також визначення перспектив інтеграції грошової системи України у грошову систему ЄС.

Методичною основою дослідження є історичний, аналітичний, порівняльний та статистичний методи.

Результати дослідження. У статті зроблено спробу розглянути питання перспективи реформи грошової системи України у повоєнний час та визначення орієнтирів її розвитку у подальшій перспективі.

Галузь застосування. Результати статті можуть бути використані університетами, громадськими і політичними організаціями, студентами, аспірантами, викладачами; органами державного управління.

Висновки. В результаті повномасштабної агресії РФ проти України постало ряд серйозних проблем у сфері фінансів. Зокрема, це стосується грошової системи України. Насамперед мова йде про стабілізацію національної валюти та контролю інфляційних процесів. Гостро у повоєнний період постає питання приведення у відповідність грошової та товарної маси, а також відповідності курсу національної валюти – гривні до інших валют світу.

Ключові слова: гроші, система, Фінанси, Україна, бюджет, валюта, економіка відновлення.

MONETARY REFORM IN THE CONTEXT OF THE POST-WAR ECONOMIC RECOVERY OF UKRAINE: POSING THE QUESTION

Studinski Volodymyr
Studinska Galyna

Formulation of the problem. The modern Russian-Ukrainian war, which began back in 2014 with the occupation of Crimea and parts of the Donetsk and Luhansk regions, as well as its subsequent continuation and deployment of a full-scale invasion of the territory of Ukraine by the Russian army, which led to serious destruction of the cities and villages of our country, set a number of serious issues not only in the context of the functioning of the country's economy, but also in the context of its post-war recovery. The issue of economic recovery of Ukraine is now being actively considered and studied both by our state and by partner countries. Reforming the monetary system of Ukraine in this context takes on special importance.

The subject of research is the monetary system of Ukraine in historical dynamics.

The purpose of this study is to determine possible prospects for reforming the modern monetary system of Ukraine in the post-war period. Also determination of prospects for integration of the monetary system of Ukraine into the monetary system of the EU.

The methodological basis of the research is historical, analytical, comparative and statistical methods.

Research results. In the article, an attempt is made to consider the issue of the perspective of the reform of the monetary system of Ukraine in the post-war period and to determine the orientations of its development in the future.

Field of application. The results of the article can be used by universities, public and political organizations, students, graduate students, teachers; state administration bodies.

Conclusions. As a result of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, a number of serious problems arose in the field of finance. In particular, this concerns the monetary system of Ukraine. First of all, we are talking about stabilization of the national currency and control of inflationary processes. In the post-war period, the question of bringing the money and commodity mass into line, as well as the exchange rate of the national currency, the hryvnia, with other currencies of the world, will arise acutely.

Key words: money, system, Finance, Ukraine, budget, currency, recovery economy.

JEL Classification: E50, G28, H61

Актуальність теми дослідження. Будь-яка війна негативно впливає на стан економічного розвитку країни чи країн, що стають учасниками воєнного конфлікту. Насамперед у результаті бойових дій руйнуванням піддається житлова і промислова, комунікації, критична інфраструктура. Також з обороту виводяться значні площі сільськогосподарських угідь, що призводить до значних зменшень виробництва сільськогосподарської продукції. Втрачається трудовий потенціал країни. Фінансова сфера у цьому аспекті також зазнає значних втрат, зокрема інфляційні процеси сприяють зростанню рівня цін в країні як наслідок порушення закону

грошового обігу. Головною формою прояву інфляції є знецінення грошових знаків відносно вартості товарів, що призводить до зниження купівельної спроможності грошової одиниці. Тому, після завершення війни постає питання проведення політики відновлення економічного потенціалу країни загалом, а також фінансово-грошової сфери зокрема. При цьому важливе значення набуває політика проведення грошової реформи.

Виклад основного матеріалу. В системі заходів з відновлення економіки України після закінчення російсько-української війни, яка почалася у 2014 році і набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, належить грошовій реформі, що спрямовується на впорядкування та оздоровлення грошового обігу. У широкому сенсі, грошова реформа – це повна або часткова структурна перебудова діючої грошової системи. Залежно від мети та глибини перебудови грошової системи розрізняють поняття «грошової реформи» у вузькому та в широкому значеннях. Перше передбачає проведення заходів щодо зміни діючої грошової одиниці й відповідної стабілізації грошей без якісної перебудови наявної системи грошового обігу, друге – запровадження принципово нової за структурою і змістом системи функціонування та обігу грошей [1].

Грошова реформа в цьому сенсі умовно класифікується наступним чином:

- створення нової грошової системи;
- часткові зміни грошової системи;
- здійснення спеціальних стабілізаційних заходів з метою стримування інфляційних процесів та подолання їх негативних наслідків.

У теорії, з врахуванням мети проведення та глибини перебудови державою наявної грошової системи, реформи поділяють на два типи: повні (структурні) та часткові.

Повні (структурні) грошові реформи передбачають насамперед структурну перебудову дійсної системи грошово-валютних і кредитних відносин, а також впровадження в обіг нової грошової одиниці. В процесі такої грошової реформи передбачається структурна перебудова як усієї системи грошових відносин, так і кожної її окремо взятої структурної ланки. Такі структурні зміни обумовлюються особливостями нової національної валюти, що запроваджується в обмін і повинні забезпечувати передумови для їх успішного функціонування. У зв'язку з глибиною і різноаспектністю реформування існуючої грошової системи структурні грошові реформи є тривалими в часовому вимірі. Повні грошові реформи проводяться при створенні нових держав, які виникають у наслідок війн або розпаду колоніальних імперій, надвеликих держав. Найбільш яскравими прикладами грошових реформ даного виду в останні роки є насамперед це грошові реформи в країнах колишнього СРСР (90-ті роки) і постсоціалістичного альянсу і реформи в країнах Західної Європи, яка пов'язана з випуском в оборот єдиної валюти євро замість національних валют.

У цьому аспекті достатньо згадати грошову реформу 1992 року в Україні. З 10 січня 1992 року, замість радянських рублів (карбованців) увійшли в обіг купони багаторазового використання, номіновані у карбованцях. За 4 роки їхнього звернення український купоно-карбованець пережив гіперінфляцію. Зокрема, якщо 1992 року найдорожчою банкнотою була 1 тисяча, то 1995-го – вже 1 мільйон [2]. Фактичне завершення грошової реформи відбулося у 1996 році, коли в обіг була ведена національна грошова одиниця – гривня. Так, з 2 по 16 вересня 1996 року в Україні відбулася грошова реформа, головним досягненням якої стало збільшення обсягів залучених іноземних інвестицій, прискорення руху грошей та підвищення авторитету країни на міжнародному рівні [3].

Реформи часткового типу є такими, що при проведенні яких здійснюється реформування окремих елементів грошової системи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії. У сучасних умовах досить часто проводяться часткові реформи, це насамперед пов'язано з тим що у всіх країнах світу запроваджені неповноцінні гроші, що мають здатність до швидкого знецінення. Грошові реформи часткового типу мають кілька різновидів: реформи формального типу; деномінаційні реформи. При цьому, реформи формального типу - зводяться лише до впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої. Такі зміни в Україні відбуваються поступово і систематично. Необхідність проведення такого виду грошової реформи викликається необхідністю зміни зовнішнього вигляду банкноти, або поліпшення фізичних властивостей, посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти. Усі ці причини здійснення грошової реформи мають в основному суто формальний, неконфіскаційний характер.

Деномінаційні реформи проводяться шляхом обміну старих купюр на нові та перерахування всіх грошових показників, за певним співвідношенням. У наслідок деномінації маса грошей в обігу відповідно зменшується і відбувається укрупнення масштабу цін. Необхідність деномінації пояснюється тим, що внаслідок інфляційних процесів занадто збільшується масштаб номінальних грошових знаків, це приводить до виникнення проблеми в оперуванні надто великими числами як у готівкових, так і безготівкових розрахунках, що дуже ускладнює їх, а також збільшуються витрати на забезпечення грошового обігу. Тому вводяться нові грошові знаки з новим антиінфляційним принципом емісії.

Деномінацію було проведено в Україні в 1996 р. у співвідношенні 100000 крб. за 1 гривню. За характером обміну старих грошей на нові виділяють грошові реформи: > конфіскаційного характеру; неконфіскаційного характеру. Особливість неконфіскаційних реформ полягає в тому, що для всіх економічних суб'єктів, уцінка запасу грошей, доходів і цін, здійснюється за єдиним співвідношенням обміну грошей, тобто не залежно від того чи це готівкові запаси або безготівкові. Прикладом неконфіскаційної реформи є грошова реформа в Україні у вересні 1996 р.

Світова практика грошових відносин розрізняє два основних види проведення реформ паралельного типу. Якщо нові і старі гроші емітуються банківською системою на однакових засадах, то обидва види грошей сприймаються однаково і обмінюються між собою за співвідношенням 1:1. У цьому разі старі гроші вилучаються з обігу поступово в міру надходження їх у банки. Якщо ж нові і старі гроші імітуються на різних засадах. Наприклад, старі спрямовуються для покриття бюджетних витрат, а нові - для кредитування економіки. За таких умов, в обороті між ними виникне конкуренція, в наслідок якої менш надійні старі гроші почнуть швидко знецінюватись. Таким чином держава змушена буде остаточно вилучити старі гроші з обороту, обмінявши їх на нові за пропорцією, близькою до ринкового їх курсу напередодні реформи.

За характером впливу на курс національної валюти порівняно з іноземною валютою чи міжнародними валютно-розрахунковими одиницями грошові реформи поділяються на типи: девальвація і ревальвація. Девальвація - знецінення національної грошової одиниці порівняно з іноземною валютою чи міжнародними валютно-розрахунковими одиницями [4].

Українська економіка в результаті війни, яку розпочала РФ, зазнала серйозних інфляційних процесів. Так, за даними Національного банку України, річний рівень інфляції становить 26,0 відсотка [5]. Обсяг грошової маси в Україні за грудень 2022 року зріс на 5,5% до 2507 млрд гривень. За весь рік грошова маса зросла на 21,0% (на 435 млрд гривень). Згідно з даними Нацбанку, обсяг у національній валюті зріс на 17,5% (на 279 млрд гривень) до 1 875 млрд гривень, в іноземній — на 32,9% (на 156 млрд гривень) до 632 млрд гривень. При цьому обсяг готівки поза банками зріс на 14,6% (на 85 млрд гривень) до 666 млрд гривень. Зазначимо, 2022 року Нацбанку викупив внаслідок проведеної емісії гривні облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) на 400 млрд гривень. Цей обсяг можна порівняти з фінансовою допомогою Україні від США (450 млрд гривень). Варто зазначити, в Нацбанку планують відмовитися від фінансування дефіциту держбюджету вже у 2023 році. [6].

За рік повномасштабної фази війни економіка України постраждала як ніколи. Падіння було рекордним за всі роки існування незалежної України. За попередніми даними, ВВП 2022 року скоротився на 30,4%. Раніше максимальне падіння економіки було 1994 році – 22,9%. Виходячи з попередніх розрахунків Мінекономіки, найбільше падіння минулого року було у будівництві – 67,6%, транспорт, поштові та кур'єрські послуги – 41,2, промисловість – 36,8%, роздрібна торгівля та ремонт автотранспорту – 32,2%, сільське та рибне господарство – 28,2%. Уникнути найгіршого варіанту вдалося завдяки низці факторів. Зокрема, перший віце-прем'єр-міністр Ю. Свириденко серед них називає успіхи ЗСУ на полі бою, злагоджену роботу уряду та бізнесу, незламний дух населення, швидкість відновлення зруйнованих/ушкоджених об'єктів критичної інфраструктури та системну фінансову підтримку міжнародних партнерів. Саме це, зазначила вона, «дозволило утримати економічний фронт» [7].

Велику роль у стабілізації економіки та грошової і фінансової системи України відіграла фінансова допомога західних партнерів. Незважаючи на всі труднощі утримання національної економіки країни-партнери і надалі допомагатимуть Україні вистояти у війні та відновленні економіки у післявоєнний період. Зокрема, країни G7, виходячи з потреб уряду України, збільшили зобов'язання щодо бюджетної та економічної підтримки країни у 2023 році до \$39 млрд [8]. У свою чергу на реалізацію Плану швидкого відновлення України Японії виділяє грантову допомогу розміром 170 млн. доларів [9]. За деякими оцінками на післявоєнне відновлення України може знадобитися від 350 до 700 млрд доларів. На це може піти від 5 до 10 років і навіть довше [10]. На кінець лютого Україна вже мала понад 150 млрд грн, які ринок може освоїти для відновлення житла та критичної інфраструктури. Зокрема, США нададуть \$1,5 млрд (понад 54,8 млрд грн) і вони вже погоджені конгресом. Окремо \$800 млн (29,2 млрд грн) США виділили на відбудову енергетичної інфраструктури [11]. При цьому вишукуються й інші джерела фінансування відновлення української економіки у повоєнний час. Протягом року війни Україна отримала від союзників допомоги на суму 150 млрд. євро [12].

Незважаючи на те, що на початку 2023 року темпи падіння ВВП сповільнилися і за прогнозами зростання валового внутрішнього продукту в становитиме 1-3%, Україна перебуває в умовах кризи. В принципі у стані війни будь-яка держава потрапляє в такий стан. Питання в тому яким чином країна буде виходити із кризового стану і відновлювати економіку у післявоєнний період. У цьому зв'язку належне місце відводиться реформам, що запроваджуватимуться у грошовій сфері. Стабілізація національної валюти сприятиме оздоровленню всієї фінансової системи, а разом і економіки в цілому.

Висновки. Таким чином, в результаті війни, яку проти України розпочала РФ ще у 2014 році і активізувала свої воєнні дії 24 лютого 2022 року, фактично розпочавши повномасштабну війну, завдано великих збитків усім сферам життєдіяльності України. За попередніми оцінками загальні збитки, що завдані в ході воєнних дій становлять понад 700 млрд. доларів США. Велику роль в утриманні національної економіки від обвалу зіграла допомога як військова і гуманітарна, так і фінансова, яка надавалася і надається країнами-союзниками, насамперед США, країнами-членами ЄС, Канадою, Японією та іншими. Це дало змогу утримати економіку країни на більш-менш стабільному рівні. Також макроекономічна допомога сприяла утриманню відносно стабільності національної валюти – гривні. У післявоєнний період Україна потребуватиме серйозних інвестиційних вливань для того, щоб відновити економічний потенціал держави. У цьому аспекті важлива роль повинна відводитися і реформам у грошовій сфері. При цьому, автори зауважують, що дане дослідження не не ставить за мету надання конкретних рекомендацій проведення грошової реформи у повоєнний час. Автори лише визначають проблему обов'язкового проведення грошової реформи в Україні в системі відновлення національної економіки.

Список використаних джерел

1. Грошові реформи. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/49-g/740-groshovi-reformi.html>
2. Усі були мільйонерами, але не могли нічого купити: 30 років тому в Україні запровадили купоно-карбованці. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/usi-buli-miljonerami-ale-ne-mogli-nichogo-kupiti-30-rokiv-tomu-v-ukraini-zaprovadili-kupono-karbovantsi.htm>
3. До 25-ї річниці введення національної валюти України – гривні. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/?p=17844>
4. Грошова реформа як інструмент стабілізації грошового обігу. URL: https://pidru4niki.com/14701003/finansii/groshova_reforma_instrument_stabilizatsiyi_groshovogo_obigu
5. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1>
6. Друкарський верстат: в умовах падіння економіки грошова маса зросла на 20%. URL: <https://ua.news.ua/money/pechatnyj-standart-v-uslovyah-padeniya-ekonomiky-denezhnaya-massa-vyrosla-na-20>
7. Кризи не сталося. Як Україні вдалося уникнути розвалу економіки за рік великої війни. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ko-yu-stala-ekonomika-rik-viy-ni-ta-hto-dopomig-1677238424.html>
8. G7 збільшать фінпідтримку України в 2023 році до \$39 млрд, - заява. URL: <https://uaprom.info/news/187750-g7-zbilshat-finpidtrimku-ukrayini-2023-roci-39-mlrd-zayava.html>
9. Японія надасть грантову допомогу розміром \$170 млн на відновлення України. URL: <https://rubryka.com/2023/03/03/yaponiya-nadast-grantovu-dopomogu-rozmirom-170-mln-na-vidnovlennya-ukrayiny/>
10. Скільки коштів та років може піти на післявоєнне відновлення України. URL: <http://businessua.com/finance/83003skilki-koshtiv-ta-rokiv-mozhe-piti-na-pislyavoenne-vidnovlennya-ukraini.html>
11. Україна вже має понад 150 млрд грн для відбудови, – Шмигаль. URL: <https://uaprom.info/news/187753-ukrayina-vzhe-maye-ponad-150-mlrd-grn-vidbudovi-shmigal.html>
12. За рік війни союзники сукупно надали Україні допомогу на 150 млрд євро – Столтенберг. URL: <https://ua.news.ua/world/za-god-voyny-soyuzniki-sovokupno-predostavili-ukraine-pomoshh-na-150-mlrd-evro-stoltenberg>

References

1. Hroshovi reformy. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/49-g/740-groshovi-reformi.html>
2. Usi buly mil'yoneramy, ale ne mohly nichoho kupyty: 30 rokiv tomu v Ukrayini zaprovadyly kupono-karbovantsi. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/usi-buli-miljonerami-ale-ne-mogli-nichogo-kupiti-30-rokiv-tomu-v-ukraini-zaprovadili-kupono-karbovantsi.htm>
3. Do 25-yi richnytsi vvedennya natsional'noyi valyuty Ukrayiny – hryvni. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/?p=17844>
4. Hroshova reforma yak instrument stabilizatsiyi hroshovoho obihu. URL: https://pidru4niki.com/14701003/finansii/groshova_reforma_instrument_stabilizatsiyi_groshovogo_obigu
5. Natsional'nyy bank Ukrayiny. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1>
6. Друкарський верстат: в умовах падіння економіки грошова маса зросла на 20%. URL: <https://ua.news.ua/money/pechatnyj-standart-v-uslovyah-padeniya-ekonomiky-denezhnaya-massa-vyrosla-na-20>
7. Kryzy ne stalosya. Yak Ukrayini vdalosya unyknyty rozvalu ekonomiky za rik velykoyi viyny. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ko-yu-stala-ekonomika-rik-viy-ni-ta-hto-dopomig-1677238424.html>
8. G7 zbil'shat' finpidtrymku Ukrayiny v 2023 rotsi do \$39 mlrd, - zayava. URL: <https://uaprom.info/news/187750-g7-zbilshat-finpidtrimku-ukrayini-2023-roci-39-mlrd-zayava.html>
9. Yaponiya nadast' hrantovu dopomohu rozmirom \$170 mln na vidnovlennya Ukrayiny. URL: <https://rubryka.com/2023/03/03/yaponiya-nadast-grantovu-dopomohu-rozmirom-170-mln-na-vidnovlennya-ukrayiny/>
10. Skil'ky koshtiv ta rokiv mozhe pity na pislyavoyenne vidnovlennya Ukrayiny. URL: <http://businessua.com/finance/83003skilki-koshtiv-ta-rokiv-mozhe-piti-na-pislyavoenne-vidnovlennya-ukraini.html>
11. Ukrayina vzhe maye ponad 150 mlrd hrn dlya vidbudovy, – Shmyhal'. URL: <https://uaprom.info/news/187753-ukrayina-vzhe-maye-ponad-150-mlrd-grn-vidbudovi-shmigal.html>
12. Za rik viyny soyuznyky sukupno nadaly Ukrayini dopomohu na 150 mlrd yevro – Stoltenberh. URL: <https://ua.news.ua/world/za-god-voyny-soyuzniki-sovokupno-predostavili-ukraine-pomoshh-na-150-mlrd-evro-stoltenberg>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, виконавчий директор Науково-дослідного навчального центру «ПринцепС»
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Студінська Галина Яківна, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Національного університету харчових технологій,
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studinska.galina@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Studinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Executive Director of the PrincipS Research and Training Center
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Studinska Galyna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, National University of Food Technologies,
a/s 123, Kyiv, 03191, Ukraine
e-mail: studinska.galina@gmail.com

УДК 336.763.33: 336.27(477)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-142-151>

ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Чеберяко О. В.,
Закрушевський Р. О.

Предметом дослідження є концептуальні засади випуску державних цінних паперів для забезпечення боргової безпеки в умовах повномасштабної війни.

Метою статті є з'ясування економічної сутності категорії боргова безпека через визначення структурних її елементів, а також особливостей, переваг та причин випуску державних цінних паперів в умовах повномасштабної війни.

Метод або методологія проведення дослідження. При проведенні дослідження для реалізації принципу об'єктивності використовувалися історичний, аналітико-емпіричний, індуктивно-дедуктивний, порівняльний методи; при оцінці індикаторів боргової безпеки - метод аналізу та синтезу; при розрахунку середньозваженої дохідності військових облігацій - графічне представлення результатів дослідження.

Результати статті. У статті досліджено питання сутності, причин випуску та дохідності державних цінних паперів в умовах воєнного стану в Україні, розглянуто необхідність управління державними цінними паперами, як єдиним інструментом в підпорядкуванні уряду з позицій забезпечення боргової безпеки України в умовах повномасштабної війни. З'ясовано, що повноцінний та ліквідний внутрішній ринок державних цінних паперів дозволить зменшити вартість державних запозичень і знизити ризики дефолту. Розглянуто питання емісії та дохідності нового для України фінансового інструменту - військових ОВДП. Досліджено боргову безпеку як динамічний процес з урахуванням позитивних ефектів від використання позичених зовнішніх та внутрішніх коштів. Визначено, що повномасштабна війна переломила позитивну тенденцію до зменшення частки державного боргу в ВВП й змусила відійти від стратегії зміцнення боргової безпеки, а зростання державного боргу впродовж воєнного стану є вимушеним явищем.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в теорії та практиці управління державним боргом в умовах повномасштабної війни. Оцінка боргових індикаторів та їх аналіз буде доцільним джерелом інформації для вироблення шляхів зміцнення боргової безпеки України у мирний час.

Висновки. Зростання державного боргу впродовж воєнного стану є вимушеним явищем: податкові надходження дозволяють фінансувати видатки лише на третину. Проаналізувавши структуру державного боргу з позицій інструментів залучення коштів, можемо дійти висновку, що ДЦП виступають єдиним підконтрольним державі інструментом забезпечення боргової безпеки в умовах вимушеного і неконтрольованого зростання передусім зовнішнього державного боргу. Військові облігації мають цільове призначення, а економічні ризики, обумовлені військовим вторгненням не дозволяють використовувати ОЗДП та євробонди в якості інструментів рефінансування боргу.

Ключові слова: державні цінні папери, ОЗДП, ОВДП, єврооблігації, військові облігації, державний борг, боргова безпека, індикатори боргової безпеки, повномасштабна війна.

GOVERNMENT SECURITIES IN ENSURING THE DEBT SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR

Cheberyako Oksana,
Zakrushevskiy Roman

The subject of research there is conceptual principles of issuing government securities to ensure debt security in conditions of full-scale war.

The purpose of the article is to clarify the economic essence of the debt security category through the definition of its structural elements, as well as the features, advantages and reasons for issuing government securities in conditions of full-scale war.

Method or methodology of the study. During the research, historical, analytical-empirical, inductive-deductive, comparative research methods were used to implement the principle of objectivity of scientific presentation; the method of analysis and synthesis - when evaluating indicators of debt security; graphical presentation of research results - when calculating the weighted average yield of military bonds.

Results of the article. The article examines the issue of the essence, reasons for the issue and profitability of government securities in the conditions of martial law in Ukraine, considers the need for the management of government securities as the only tool in subordinating the government from the standpoint of ensuring Ukraine's debt security in the conditions of a full-scale war. It is considered that a full-fledged and liquid internal market of government securities will allow to reduce the cost of state borrowing and reduce the risks of default. Attention is paid to the matter of the issue and profitability of a new financial instrument for Ukraine - military OVDP. Debt security is studied as a dynamic process taking into account the positive effects of the use of borrowed external and internal funds. It was determined that the full-scale war reversed the positive trend towards a decrease in the share of public debt in GDP and forced a departure from the strategy of strengthening debt security, and the growth of governmental debt during the state of war is a forced phenomenon.

Field of application of results. The results of the research can be used in the theory and practice of public debt management in conditions of full-scale war. The assessment of debt indicators and their analysis will be a relevant source of information for developing ways to strengthen Ukraine's debt security in peacetime.

Conclusions. The growth of the public debt during martial law is a forced phenomenon: tax revenues allow to finance expenditures by only one third. Having analyzed the structure of the public debt from the standpoint of instruments for attracting funds, we can come to the conclusion that government securities are the only state-controlled instrument for ensuring debt security in conditions of forced and uncontrolled growth, primarily of external state debt. Military bonds have a specific purpose, and the economic risks caused by a military invasion do not allow the use of OZDP and Eurobonds as debt refinancing instruments.

Key words: government securities, OZDP, OVDP, eurobonds, military bonds, public debt, debt security, debt security indicators, full-scale war

JEL Classifications: H81:H63

Актуальність теми дослідження. Такі кризові явища у світовій економіці, як фінансові кризи 2008–2009 рр., 2013–2015 рр., девальвація національної валюти, криза енергоресурсів, гібридна війна, пандемія COVID-19 обумовили стрімке зростання передусім зовнішнього боргу України для забезпечення життєздатності економіки. Стан державного боргу в Україні в умовах повномасштабної війни постійно погіршується, а рівень боргової безпеки знижується з небезпечного до критичного рівня. Проблемою в області державної заборгованості залишається і відсутність можливості стійкого рефінансування боргу за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень в необхідних обсягах і на сприятливих умовах, оскільки здатність здійснювати зовнішні запозичення обмежується не лише низьким кредитним рейтингом України, а й ризиком скорочення доступу на ринки запозичень через повномасштабну війну.

Хронічне зростання державного боргу України потребує ефективного управління, а проблема лавиноподібного зростання державної заборгованості, як зовнішньої, так і внутрішньої в умовах повномасштабної війни, викликає все більші побоювання щодо платоспроможності воюючої країни та можливого дефолту.

Об'єктом дослідження є боргова безпека України в умовах воєнного стану, а предметом – теоретичні засади та практика використання державних цінних паперів в її забезпеченні.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження механізму управління державними цінними паперами, як єдиним інструментом в підпорядкуванні уряду з позицій забезпечення боргової безпеки України під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання державних цінних паперів як інструмента управління борговою безпекою держави досліджувалося в працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Базилевича В., Богдан Т., Вахненко Т., Гапонюка М., Кудряшова В., Лютого І., Шелудько Н. Серед іноземних дослідників у цій сфері варто виділити роботи Кейнса Дж., Фабоцці Ф., Фрідмана М. та інших.

Метою статті є оцінка на основі використання різноманітних індикаторів боргової безпеки України в умовах воєнного стану та визначення напрямів її зміцнення; з'ясування за допомогою аналізу структури державного боргу ролі державних цінних паперів в забезпеченні боргової безпеки України.

Викладення основного матеріалу. Емісія державних цінних паперів (ДЦП) займає важливе місце у фінансовій діяльності держави, забезпечуючи своєчасне покриття дефіциту державного бюджету і повноцінне виконання основних цілей та завдань державної військової чи соціально-економічної політики. Практично кожна держава періодично стикається з бюджетним дефіцитом, тому ДЦП перетворюються на один із основних інструментів не лише державного кредиту, а і фінансового ринку країни.

Держави почали використовувати позики ще за часів античності. Але в сучасному розумінні на світовій фінансовій арені облігації з'явилися вперше в XVI столітті у Франції. Справжня історія облігацій почалася в епоху швидкого розвитку капіталізму, коли вони перетворилися в засіб об'єднання приватних капіталів для фінансування великих капіталістично-організованих виробництв у всіх основних галузях економіки.

Державні облігації випускаються державою або від її імені і вважаються менш ризикованими, ніж корпоративні. У держави майже завжди існує можливість розрахуватися за борговими зобов'язаннями за

рахунок випуску нових боргових зобов'язань. Тому дохідність за державними облігаціями є нижчою, ніж за корпоративними.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» державні цінні папери – це державні облігації України, казначейські зобов'язання України, фінансові казначейські векселі, державні деривативи. Державні облігації України поділяються на облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) України та облігації зовнішніх державних позик (ОЗДП) України (ст. 16) [2]. Вони можуть бути іменними або на пред'явника та існувати виключно в електронній формі.

Емісія державних облігацій України є:

- одним із інструментів здійснення боргової політики;
- частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню НКЦПФР;
- регулюється Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік, яким встановлюється граничний розмір державного боргу.

НБУ виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням ОВДП України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також відповідно до Закону України «Про депозитарну систему України» провадить депозитарну діяльність щодо таких цінних паперів [3]. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням таких облігацій, відповідно до закону встановлюється Національним банком України за погодженням із центральним органом виконавчої влади, уповноваженим на реалізацію державної бюджетної політики у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються відповідно до закону НКЦПФР за погодженням із НБУ.

Витрати на підготовку розміщення, а також на розміщення та погашення державних облігацій України здійснюються відповідно до умов розміщення державних облігацій України за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на такі цілі у Державному бюджеті України на відповідний рік.

Повномасштабна війна росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стала не лише масштабним системним шоком для України, зокрема, для її економічної, фінансової, екологічної, соціальної та інших систем, а й спричинила втрату інтересу інвесторів та різке здешевлення українських єврооблігацій. Тому з початком широкомасштабної війни в Україні НКЦПФР зупинила розміщення, обіг і викуп усіх без виключення цінних паперів, хоча винятком стали операції, необхідні для здійснення НБУ монетарної та грошово-кредитної політики та Міністерством фінансів України операцій з обслуговування державного боргу. Згодом НКЦПФР дозволила торгівлю військовими ОВДП первинним дилерам в гривні, доларах США та Євро з метою підтримки державного бюджету.

ОВДП – це цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішніх ринках капіталу і підтверджуються зобов'язанням України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість ОВДП України може бути визначена в іноземній валюті. Розміщення ОВДП України здійснюється в національній або іноземній валюті, а ОЗДП України - у валюті запозичення або в іншій валюті відповідно до умов розміщення. Ціна розміщення державних облігацій України може бути більшою, меншою за їхню номінальну вартість або дорівнювати їхній номінальній вартості.

Випуск ОВДП дозволяє державі досягнути наступних цілей:

- здійснювати грошово-кредитне регулювання, зменшуючи або збільшуючи розмір грошової маси за рахунок продажу або купівлі власних боргових цінних паперів;
- фінансувати дефіцит державного бюджету і забезпечувати виконання військових, економічних та соціальних функцій, шляхом емісії середньо- та довгострокових облігацій, що не супроводжується зростанням грошової маси і не може спричинити інфляції;
- використовуючи ДЦП, як інструменти фінансової політики, держава має змогу впливати на економіку, стимулюючи або стримуючи її залежно від поточних умов та стратегії соціально-економічного розвитку
- підтримувати на належному рівні економічну безпеку країни;
- фінансувати погашення частини державного внутрішнього боргу, що виник завдяки попереднім емісіям боргових цінних паперів;
- забезпечувати неперервне фінансування державних видатків за умов несвоєчасного надходження бюджетних коштів шляхом емісії короткострокових ОВДП;
- стимулювати сукупний попит державного сектору за рахунок залучених через емісію облігацій коштів;
- забезпечувати суб'єктів господарювання високоліквідними низько ризикованими фінансовими інструментами, а дрібних власників капіталу – додатковими можливостями у сфері інвестування заощаджених коштів, що збільшує місткість ринку цінних паперів країни і стимулює розвиток фінансових інститутів;
- перерозподіляти кошти економічних суб'єктів на фінансування важливих для економіки країни проєктів, а в умовах війни – підтримки економіки та армії;
- уникати значного політичного та економічного впливу від одного або кількох кредиторів, шляхом дроблення суми позики на менші частини;
- залучати значні суми коштів через доступність фінансування мізерної частини позики фізичними особами за умов наявності довіри до держави.

Проблеми, які стоять перед країною, регіоном чи підприємством, неможливо вирішити не забезпечивши їм фінансову безпеку. Вона визначається конкретними показниками функціонування економічної системи

держави за певний проміжок часу: величиною внутрішнього й зовнішнього боргу; рівнем інфляції; стійкістю національної валюти; сальдо платіжного балансу.

Визначальним фактором економічного розвитку держави є розмір державного боргу, який є одночасно і фактором, і критерієм боргової безпеки країни, відображає економічний і фінансовий стан країни загалом та ефективність функціонування її урядових структур.

Сьогодні існує багато підходів до визначення сутності боргової безпеки держави як складного і суперечного явища. Боргова безпека є підсистемою фінансово-економічної безпеки, елементом фінансової безпеки, яка є підсистемою економічної безпеки держави, а економічна - підсистемою національної.

Відповідно до наказу Міністерства економіки «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» боргова безпека визначається як відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі [4].

Якісною характеристикою боргової безпеки держави є визначення боргового навантаження і рівня платоспроможності. Для оцінки цих параметрів світова практика використовує близько двох десятків показників-індикаторів і ще більшу кількість їх граничних (порогових) значень. Зокрема, для аналізу боргової безпеки держави Світовий банк пропонує використовувати Мінімальну стандартну модель, де визначено основні боргові індикатори. Також відома модель показників боргової безпеки, розроблена фахівцями МВФ [15].

В Україні для розрахунку індикаторів економічної безпеки використовуються Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [4]. Порогові значення індикаторів і розроблена методологія розрахунку інтегрального показника боргової стійкості дають змогу оцінити вірогідність виникнення боргової кризи.

Боргова безпека, як стан навантаження на державний бюджет з обслуговування боргів, з урахуванням позитивних ефектів від використання позичених коштів, є динамічним поняттям і визначається якістю здійснення боргової політики. Тісна переплетеність останньої із бюджетною, грошово-кредитною, валютною, фіскальною та іншими складовими фінансової політики держави обумовлюють особливу вразливість всієї фінансової безпеки до боргової як однієї з її складових. Аналіз боргової безпеки будується на системі індикаторів, зображених в таблиці 1.

На основі здійсненого аналізу боргової безпеки України можна зробити висновок, що показник боргової безпеки зменшується. Дискутувати про порушення порогових значень індикаторів боргової безпеки в умовах широкомасштабної війни є недоцільним, адже нормативні значення індикаторів базуються на розрахунках економіки мирного часу. Більше того, дані таблиці свідчать, що певні індикатори вже перебували в критичному діапазоні у 2021 році, що обумовлено кумуляцією наслідків довременної боргової політики. Найбільший вплив на значення боргової безпеки здійснюють такі індикатори як відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП та відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП.

Таблиця 1. Нормовані значення індикаторів боргової безпеки України у 2021–2022 рр.

№	Індикатор	Характеристика	Критичне значення	2021	2022
1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	Два найважливіші та найпоширеніші показники боргової безпеки. Визначають питому вагу зобов'язань у відношенні до ВВП. Окреме виділення частки зовнішнього боргу обумовлене підвищеною чутливістю боргової безпеки в цьому аспекті до мінливих зовнішніх умов та залежності від зовнішніх кредиторів	60	48,9	78,4
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків		70	64,8	83,0
3	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку, відсотків	Вплив відсоткових ставок за ОВДП на вартість обслуговування державного боргу: чим більше ставка, тим вища вартість обслуговування боргу	11	11,34	18,26
4	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	Різниця в прибутковості єврооблігацій України та казначейських зобов'язань США, що характеризує кредитний ризик України, а відповідно й ризик дефолту	1000	1062	404,9
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	Показник-стимулятор, що розкриває міру погашення валового зовнішнього боргу за рахунок золотовалютних резервів	20	23,85	21,58

Джерело: складено авторами на основі [4, 13, 14]

Варто зазначити, що справжній тягар боргових виплат на державний бюджет є набагато вищим, тому що за існуючої методології підрахунку розміру державного боргу до його складу не входить цілий ряд внутрішніх та зовнішніх зобов'язань уряду, виплати за якими здійснюються за рахунок державного бюджету. Йдеться про виплати щодо знецінених заощаджень громадян, заборгованості із відшкодування ПДВ, з погашення та обслуговування боргу перед банками, з погашення кредиторської заборгованості бюджетних організацій та заборгованості за внесками до міжнародних організацій [9].

Розмір державного боргу відображає економічний і фінансовий стан держави загалом, ефективність функціонування її урядових структур, тому державний борг повинен мати економічно обґрунтовані межі. Статтею 18 Бюджетного кодексу України встановлено загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу: на кінець бюджетного періоду він не може перевищувати 60 відсотків річного номінального обсягу ВВП України [1]. У разі очікуваного перевищення цієї граничної величини Кабінет Міністрів України невідкладно звертається до ВРУ за дозволом на тимчасове перевищення такої граничної величини та подає для схвалення план заходів з приведення загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу до встановлених вимог.

Державі може бути оголошений дефолт (визнання її неплатоспроможною), якщо вона має занадто великий зовнішній або внутрішній державний борг та нездатна виплачувати борг або платіжні зобов'язання за ним перед кредиторами.

Державний борг може частково погашатися у разі профіциту бюджету. Зі збільшенням ставки відсотка за державними запозиченнями, витрати на погашення боргу також збільшуються.

У міжнародній практиці безпечним вважається державний борг, що не перевищує 60% від ВВП. Така вимога міститься у ст. 104 Маастрихтської угоди як критерій для країн Європейського валютного союзу.

Важливим є аналіз структури державного боргу з позиції джерел із яких здійснюються запозичення. Так, частка зовнішнього боргу у 2022 році зросла на 5,72% й на кінець року становила 64,12% від обсягу загального державного боргу, що пов'язано з необхідністю залучення колосального обсягу фінансових ресурсів для фінансування потреб воюючої країни – позики від МФО, урядів держав-союзників та іноземних фінансових установ [13].

Загалом у 2022 році обсяг державного боргу зріс на 29,5% і складав близько 78,4% від ВВП, а в 2023 році прогнозується подальше зростання цього показника до 106% від ВВП, що не має прецедентів в історії незалежної України [13].

Відповідно до дослідження Світового банку, якщо розмір державного боргу перевищує певну межу, то його подальше зростання призводить до уповільнення темпів росту ВВП. Для розвинених країн такою межею є 77% від ВВП. Для країн, що розвиваються, до яких належить Україна, – 64% від ВВП.

Як вважають у Світовому банку, перевищення держборгу відносно ВВП країни на 1% понад 64% коштує економіці 0,02% зростання. Це означає, що борг 106% від ВВП може уповільнити зростання української економіки на 0,84% на рік [16].

Попри негативні наслідки для економічного зростання, багато розвинених держав світу живуть в умовах, коли їх державний борг перевищує ВВП.

За даними ОЕСР, найвищий державний борг відносно ВВП серед розвинених країн має Японія – майже 260% у 2021 році. Борг понад 200% накопичила Греція. У Сполучених Штатах цей показник становить 150,5% від ВВП [16].

Щодо України, то власних надходжень воюючій державі наразі не вистачає, щоб покрити навіть військові видатки, не кажучи про соціальну сферу, освіту й медицину. Тому коштів, яких не вистачає, компенсують західні партнери у формі грантів, але переважно – кредитують. І як наслідок, Україна щомісяця збільшує борг на десятки мільярдів гривень.

Серед зовнішніх кредиторів Україна найбільше винна власникам євробондів – близько 22,52 млрд. дол або 823,4 млрд. грн [16]. Однак протягом найближчих двох років цей борг не буде тиснути на державні фінанси, оскільки уряду вдалося домовитися про відтермінування виплат за єврооблігаціями.

Крім кредитів у формі євробондів, Україна позичала в міжнародних фінансових корпораціях – Cargill, Credit Agricole Corporate and Investment Bank та Deutsche Bank. Заборгованість перед ними становить близько 1,6 млрд. дол [16].

Решту грошей Україна взяла в кредит у МФО, зокрема МВФ, а також в урядів інших держав. Так, з початку 2022 року Кабмін уклав кредитні угоди з Італією та Канадою на 62,6 млрд. грн [16].

Україна також винна близько 605,8 млн. дол росії і з початку 2022 року розмір цього боргу не змінювався [16]. Але якщо врахувати збитки, завдані росією через широкомасштабну війну, коли в умовах воєнного стану економіка України втрачає 50–60% «невиробленого» ВВП, а прямі збитки (без урахування втрат економічного зростання) для інфраструктури України за попередніми розрахунками на початок 2023 року сягають щонайменше 700 млрд дол. США, то ці кошти можуть бути зараховані як репарації від країни-агресора.

Завдяки успішним переговорам з власниками українських єврооблігацій в умовах війни, уряд знизив боргове навантаження на бюджети 2022 та 2023 років, а борги перед МФО, зокрема МВФ, влада, ймовірно, рефінансує. Це дозволить уникнути навантаження зовнішнього боргу на бюджет у 2023 році.

Більшість виплат уряд здійснюватиме внутрішнім кредиторам, зокрема НБУ. Це означає, що витрачені на виплати за цим боргом кошти частково повернуться до бюджету у вигляді прибутку Нацбанку. Проте це станеться лише через рік.

З 2024 року тиск боргу на державні фінанси суттєво зросте і більшу частину виплат потрібно буде робити саме за зовнішніми позиками.

Досліджуючи питання ролі ДЦП у забезпеченні боргової безпеки України, варто звернути увагу на взаємозв'язок їх дохідності і боргового навантаження. На нашу думку доцільно проаналізувати показник середньозваженої дохідності ОВДП на первинному ринку, адже його значення відображає протиріччя в цілях та завданнях здійснення фінансової політики двох інституцій (Міністерства фінансів та НБУ), що покладене в основу формування економічної політики держави. З одного боку, висока процентна ставка по ОВДП підриває боргову безпеку держави, збільшуючи навантаження на державний бюджет по обслуговуванню державного боргу, а з іншого – забезпечує відповідність кон'юнктури ринку державних запозичень високій інфляції. Перша ситуація суперечить інтересам Мінфіну, завдання якого мають короткостроковий горизонт планування й зводяться до фінансування дефіциту бюджету та потреб ЗСУ, а в другій ситуації зацікавлений НБУ, який має ширший горизонт планування для забезпечення макрофінансової стабільності та утримання інфляції на рівні таргету. Зрештою, Мінфін таки почав поступово піднімати відсоткові ставки за борговими інструментами, що посилює боргове навантаження на державний бюджет.

Роль інструментів державного боргу надзвичайно важлива: дохідність і терміни обігу державних облигацій є економічним орієнтиром параметрів всього монетарного ринку.

Аналіз динаміки структури портфеля державних боргових зобов'язань протягом воєнного періоду свідчить про розмивання частки державних цінних паперів (передусім ОВДП) у зв'язку з вимушеним зростанням зовнішніх позик. Відповідно, вищенаведене обумовлює необхідність дослідження механізму управління державними цінними паперами з позицій забезпечення боргової безпеки України під час війни. Структура розподілу ДЦП у портфелі державних боргових зобов'язань свідчить про домінанту ОВДП. Це пов'язано з переорієнтацією України на внутрішні запозичення для зменшення вразливості економіки до зовнішніх ризиків.

Досвід використання ОЗДП та євробондів свідчить про відсутність системної боргової політики, а тому базується на прийнятті виключних рішень, які створюють ілюзію короткострокової ефективності. Проблема низької ємності внутрішнього ринку, що спричинена негативними процесами в економіці та недовірою населення до ДЦП впродовж років сприяла зростанню частки зовнішнього державного боргу. В ситуації коли умови позик від МФО передбачають здійснення ряду реформ, що зазвичай не збігається з політичними інтересами керівництва держави, ОЗДП та євробонди виступають досить привабливою альтернативою. Зворотний бік медалі, у вигляді пожинання наслідків від вищих відсотків на позичені кошти та необхідності підпорядкування визначеним зовнішнім правилам в українських реаліях враховується постфактум, що обумовлює додаткові загрози борговій безпеці.

Події 24 лютого внесли свої корективи: будь-які нестабільності в державі, а особливо такого масштабу як повномасштабна війна, підривають впевненість інвесторів у платоспроможності держави, у зв'язку з чим доступ до зовнішніх ринків облигацій, а відтак інструментів рефінансування боргу стає відсутнім. За таких умов ОВДП виступають чи не єдиним можливим інструментом управління державним боргом. З початку повномасштабної війни Уряд України залучив від продажу ОВДП станом на 3 квітня 2023 р. майже 395 млрд. грн., які в повному обсязі спрямовуються на погашення раніше випущених облигацій. Після фінансування дефіциту бюджету України в 2022 р. в обсязі 400 млрд. грн. НБУ тримає в портфелі левову частку ОВДП, що знаходяться в обігу (понад 48%). З початку 2023р. дещо зросла (на 2,22%) частка облигацій в портфелі банків, яка наразі становить 37,23% від ОВДП, що знаходяться в обігу. Це спричинено наданням центральним банком дозволу розміщувати 50% обов'язкових резервів банків у середньостроковий бенчмарк-ОВДП. З метою підвищення попиту іноземних інвесторів на купівлю облигацій після рішення про дозвіл на репатріацію відсотків, Мінфін підвищив ставки по 6 місячним доларовим облигаціям з 4,25% до 4,74%, по 7 місячним з 3,9% до 4,59% та по річним з 4,5% до 4,84%. Обсяг ОВДП у портфелі фізичних осіб залишається незначним - 2,56% [13, 14].

Одним із дієвих та ефективних способів залучення коштів на забезпечення проведення пріоритетних видатків держбюджету України в умовах воєнного стану є придбання військових облигацій, рішення про емісію яких КМУ прийняв 25 лютого 2022 року. У березні 2022 року розпочалися аукціони з продажу військових облигацій. Вони є різновидом ОВДП - цільові боргові цінні папери, емітентом яких є держава в особі Міністерства фінансів України, інвестиційний інструмент підтримки державного бюджету, доступний для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів, які призначені для потреб Збройних сил України та потреб держави у військовий час. Військові облигації доступні до придбання у гривні, доларах США та євро. Їх перевагою є те, що дохід у вигляді відсотків не оподатковується, тобто не сплачується податок на прибуток та військовий збір.

Військові облигації, як фінансовий інструмент, мають давню історію – понад 200 років, а термін «військові облигації» виник у США на початку XIX століття. Розквіт таких облигацій припав на дві світові війни у XX столітті. Завдяки їм, наприклад, США та Велика Британія змогли покрити більшу частину своїх військових витрат [17].

Кожен вівторок Мінфін проводить аукціони з продажу військових ОВДП. На сьогодні розміщено наступні інструменти (Таблиця 2).

Зазвичай на аукціонах первинні дилери скуповують військові облигації у великих обсягах, після чого вже здійснюють їх продаж своїм клієнтам на так званому вторинному ринку. Первинними дилерами є банки, в тому числі державні (АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «Ощадбанк», АТ «Райффайзен Банк», АТ «ОТП Банк», ПАТ «Сітібанк», АТ «Укресімбанк», ПАТ «ПУМБ», АТ КБ «ПРИВАТБАНК», ПАТ «СЕНС БАНК», ПАТ «КРЕДОБАНК», ПАТ АБ «ПІВДЕННИЙ»), а також фінансові установи, інвестиційні фонди.

На першому аукціоні всі військові облигації були викуплені банківськими установами на суми, що обчислюються в кілька мільярдів гривень. Особа, яка бажає придбати військові облигації, може придбати їх у первинних дилерів на тих умовах, які ними встановлюються.

Тому в умовах війни і зниження кредитних рейтингів України пріоритетним залишається активізація внутрішнього боргового ринку. Зокрема, в календарі аукціонів щодо розміщення ОВДП з 13 запланованих лише 6 в іноземній валюті.

Також, для збільшення попиту серед населення України на військові ОВДП Мінфін в координації з НБУ поступово підвищує ставки за борговими інструментами, що пов'язано із зростанням облікової ставки НБУ [рис. 1].

Таблиця 2. Військові ОВДП України, розміщені у 2022–поч. 2023 рр. [13]

ISIN код військових облигацій	Термін до погашення	Дата погашення	Остання дата розміщення	Ставка
Гривня				
UA4000226658	6 місяців	10.05.2023	13.12.2022	14%
UA4000225809	1 рік	21.06.2023	03.05.2022	11%
UA4000226195	6 місяців	05.07.2023	24.01.2023	13%
UA4000226260	9 місяців	27.09.2023	28.02.2023	15%
UA4000225908	1,5 роки	25.10.2023	28.06.2022	11,5%
UA4000226450	1 рік	13.03.2024	09.05.2023	18,5%
UA4000226286	1,2 роки	26.06.2024	25.04.2023	19,0%
Долар США				
UA4000225874	6 місяців	25.05.2023	20.12.2022	4,25%
UA4000226120	6 місяців	22.06.2023	27.12.2022	4,25%
UA4000227052	6 місяців	20.07.2023	21.02.2023	4,25%
UA4000227300	6 місяців	14.09.2023	28.03.2023	4,74%
UA4000227474	6 місяців	26.10.2023	09.05.2023	4,75%
UA4000227003	8 місяців	28.12.2023	25.04.2023	4,80%
UA4000227409	1 рік	21.03.2024	02.05.2023	4,85%
Євро				
UA40002268S4	6 місяців	11.05.2023	29.11.2022	2,5%
UA4000227136	6 місяців	10.08.2023	14.02.2023	2,5%
UA4000226039	1 рік	15.06.2023	10.01.2023	3,0%
UA4000227540	9 місяців	22.02.2024	09.05.2023	3,15%

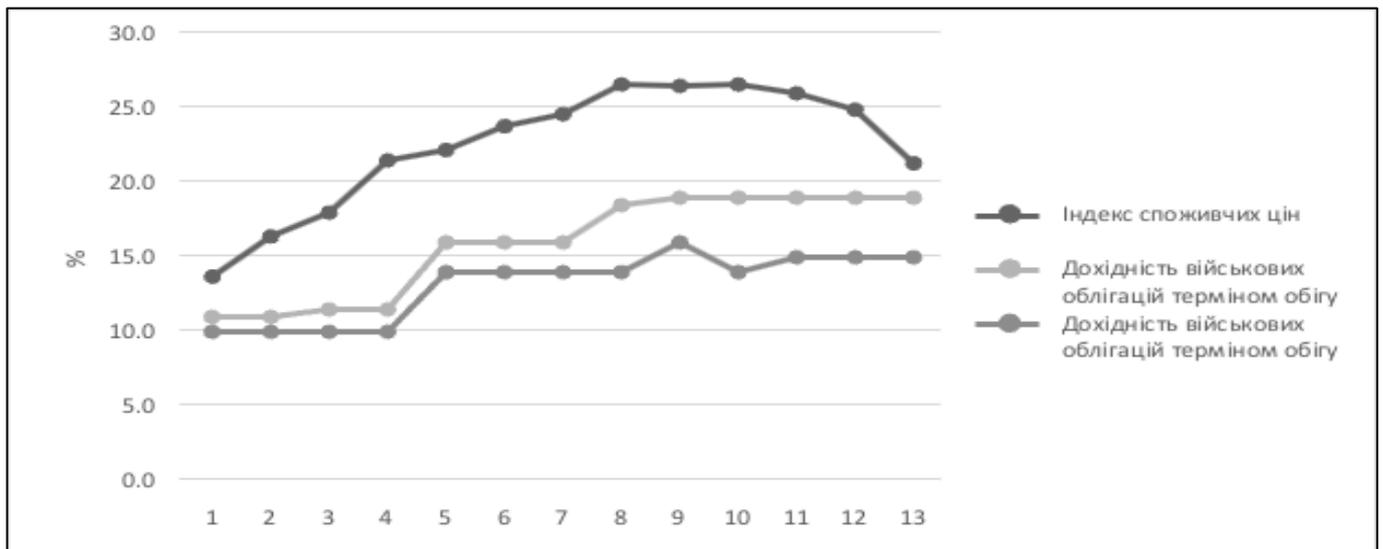

Рисунок 1. Середньозважена дохідність військових облигацій номінованих у національній валюті в розрізі термінів обігу у порівнянні з ІСЦ у 2022 - поч. 2023 рр.

Джерело: складено авторами на основі [13, 14]

Впродовж року повномасштабної війни дохідність за коротко- та середньостроковими ОВДП зростає на понад 72%. Також, враховуючи значення індексу інфляції, можемо констатувати, що відбувається знецінення державного боргу, що є позитивним для боргової безпеки держави, адже зменшується навантаження з його обслуговування на державний бюджет.

Отже, зростання державного боргу впродовж воєнного стану є вимушеним явищем: податкові надходження дозволяють фінансувати видатки лише на третину. Проаналізувавши структуру державного боргу з позицій інструментів залучення коштів, можемо дійти висновку, що ДЦП виступають єдиним підконтрольним державі інструментом забезпечення боргової безпеки в умовах вимушеного і неконтрольованого зростання передусім зовнішнього державного боргу. Військові облигації мають цільове призначення, а економічні ризики, обумовлені військовим вторгненням не дозволяють використовувати ОЗДП та євробонди в якості інструментів рефінансування боргу. Станом на 12 квітня 2023 року, ОВДП були другим за обсягом коштів джерелом неемісійного фінансування бюджету України і їх частка складала 24,36% від сумарного обсягу залучених коштів (в т.ч. кредитів МВФ та Світового Банку, грантів Урядів держав-союзників та двосторонніх програм фінансування) [13].

Для підтримки довіри інвесторів й розбудови внутрішнього боргового ринку наразі пріоритетним завданням в забезпеченні боргової безпеки є обслуговування внутрішнього боргу, що в перспективі дозволить уникнути залежності від іноземних кредиторів. Щодо зовнішнього боргу, зокрема очікуваних виплат по ОЗДП, євробондах та ВВП-варантах уже тривають й очікуються подальші переговори щодо реструктуризації та можливого списання частини боргу. У межах цього процесу важливо підкреслити необхідність активізації переговорів із лондонським та паризькими клубами кредиторів. До того ж, в майбутньому розглядається можливість погашення зовнішнього боргу за рахунок заморожених російських активів.

На жаль, повномасштабна війна переломила позитивну тенденцію до зменшення частки державного боргу в ВВП й змусила відійти від стратегії зміцнення боргової безпеки. Повномасштабна війна змушує Україну нарощувати заборгованість для проведення бойових дій та вирішення соціальних питань, що в перспективі без можливості списання боргів матиме дестимулюючий вплив на економіку.

Станом на сьогодні на борговому сегменті фондового ринку домінуючим інструментом залишаються ОВДП. Це обумовлено потребами уряду у фінансуванні державних видатків і регулювання ліквідності монетарного ринку (існує прямий зв'язок між дефіцитом державного бюджету і розвитком ринку боргових інструментів). Роль інструментів державного боргу надзвичайно важлива: дохідність і терміни обігу ОВДП є економічним орієнтиром параметрів всього монетарного ринку.

Незважаючи на серйозні загрози борговій та, як наслідок, економічній безпеці, в поточних умовах Україна залежить від позикових коштів, передусім зовнішніх, адже вони виступають безкомпромісним та основним інструментом підтримки дефіцитного бюджету воюючої країни. Звісно, що після закінчення війни з росією ринок ДЦП України не почне інтенсивно зростати, оскільки національна економіка потребуватиме значних зовнішніх надходжень для її відновлення, проте саме ринок ДЦП і рішення прийняті регулятором будуть відігравати значну роль в ефективності їх залучення та використання.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.
2. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
3. Закон України «Про депозитарну систему України» 6 липня 2012 року № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>
4. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
5. Богдан Т. П. Стратегічне управління державним боргом в умовах нестійкої боргової позиції. *Фінанси України*. 2018. № 4. С. 75–92.
6. Кубах Т. Г., Рябушка Л.Б. Боргова безпека України: теоретична та практична складова. *Ефективна економіка*. 2022. Вип. №5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2022/97.pdf
7. Кудряшов В. П. Управління державною заборгованістю з урахуванням фіскальних правил. *Наукові праці НДФІ*. 2019. №3 (88). С. 5–24.
8. Чеберяко О. В., Пасічна Н. М. Державний борг як індикатор боргової безпеки. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 31(1). С. 283-291.
9. Чеберяко О. В., Гнатюк О. Ю. Державний борг України як визначальний фактор боргової безпеки держави. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. №43. С. 205–212.
10. John Maynard Keynes. «The General Theory of Employment, Interest and Money». 1936. Vol. 51, No. 4. P. 600-603.
11. Frank J. Fabozzi and Francesco A. Fabozzi. «Bond Markets, Analysis, and Strategies, tenth edition». 2021. The MIT Press, Cambridge. P. 906.
12. Milton Friedman. «Capitalism and freedom; with the assistance of Rose D. Friedman; with a new preface by the author 40th anniversary edition». Originally published 1962, reissued with a new Preface in 1982, and again in 2002. P. 253.
13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
14. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>

15. Офіційний сайт Міжнародного Валютного Фонду. URL: <https://imf.org/en/Home>

16. Вінокуров Я. Державний борг України перевищить 100% ВВП. Що це означає? Економічна правда. 25 жовтня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/25/692991/#:~:text=%D0%94%D0%BB%D1%8F%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2C%20%D0%B4%D0%BE,0%2C84%25%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D1%96%D0%BA>.

17. Пивоваров С., Спірін Є. Україна випустила військові облигації задля підтримки армії. URL: <https://babel.ua/texts/78615-ukrajina-vipustila-viyskovi-obligaciji-zadlya-pidtrimki-armiji-a-tak-uzhe-htos-robiv-ranishe-i-ce-dopomagalo-u-viyni-shche-y-yak-i-borgi-povertali-ne-lishe-peremozhci-istoriya-v-arhivnih-foto>

References

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 8 lypnia 2010 roku № 2456-VI [Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.

2. Zakon Ukrainy «Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky» vid 23 liutoho 2006 roku [Law of Ukraine «On Capital Markets and Organized Commodity Markets» dated February 23, 2006]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

3. Zakon Ukrainy «Pro depozytarnu systemu Ukrainy» 6 lypnia 2012 roku № 5178-VI [Law of Ukraine «On the depository system of Ukraine» of July 6, 2012 No. 5178-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>

4. Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rinvnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy» vid 29.10.2013 № 1277 [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine «On approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine» dated October 29, 2013 No. 1277]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

5. Bohdan T. P. (2018). Stratehichne upravlinnia derzhavnym borhom v umovakh nestiikoi borhovoї pozysii [Strategic management of public debt in conditions of an unstable debt position]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 4. 75–92.

6. Kubakh T. H., Riabushka L. B. (2022). Borhova bezpeka Ukrainy: teoretychna ta praktychna skladova [Debt security of Ukraine: theoretical and practical component]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/97.pdf

7. Kudriashov V. P. (2019). Upravlinnia derzhavnoi zaborhovanistiu z urakhuvanniam fiskalnykh pravyl [State debt management taking into account fiscal rules]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 3 (88). 5–24.

8. Cheberiaiko O. V., Pasichna N. M. (2016). Derzhavnyi borh yak indyktor borhovoї bezpeky [State debt as an indicator of debt security] *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 31(1). 283-291.

9. Cheberiaiko O. V., Hnatiuk O. Yu. (2019). Derzhavnyi borh Ukrainy yak vyznachalniy faktor borhovoї bezpeky derzhavy [State debt of Ukraine as a determining factor of the state's debt security]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu - Economic Bulletin of the University*, 43. 205–212.

10. John Maynard Keynes. «The General Theory of Employment, Interest and Money». 1936. Vol. 51, No. 4. P. 600-603.

11. Frank J. Fabozzi and Francesco A. Fabozzi. «Bond Markets, Analysis, and Strategies, tenth edition». 2021. The MIT Press, Cambridge. P. 906.

12. Milton Friedman. «Capitalism and freedom; with the assistance of Rose D. Friedman; with a new preface by the author 40th anniversary edition». Originally published 1962, reissued with a new Preface in 1982, and again in 2002. P. 253.

13. Ofitsiynyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://mof.gov.ua/uk>

14. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua>

15. Ofitsiynyi sait Mizhnarodnoho Valiutnoho Fondu [Official website of the International Monetary Fund]. URL: <https://imf.org/en/Home>

16. Vinokurov Ya. (2022). Derzhavnyi borh Ukrainy perevyshchyt 100% VVP. Shcho tse oznachaie? [The public debt of Ukraine will exceed 100% of GDP. What does it mean?]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. 25 zhovtnia. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/10/25/692991/#:~:text=%D0%94%D0%BB%D1%8F%20%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%2C%20%D1%89%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%2C%20%D0%B4%D0%BE,0%2C84%25%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D1%96%D0%BA>.

17. Pyvovarov S., Spirin Ye. Ukraina vypustyla viiskovi oblihotsii zadlia pidtrymky armii [Ukraine issued military bonds to support the army]. URL: <https://babel.ua/texts/78615-ukrajina-vipustila-viyskovi-obligaciji-zadlya-pidtrimki-armiji-a-tak-uzhe-htos-robiv-ranishe-i-ce-dopomagalo-u-viyni-shche-y-yak-i-borgi-povertali-ne-lishe-peremozhci-istoriya-v-arhivnih-foto>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Чеберяко Оксана Вікторівна, доктор історичних наук, кандидат економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Національна академія Служби Безпеки України.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

пров. Жуковського 10, кв. 53, м. Київ, 03022, Україна.

e-mail: cheberyako@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-1563-9611

Researcher S-2078-2019

Закрушевський Роман Олександрович, студент кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

вул. Чорновола 2в, кв. 50, м. Луцьк, 43024, Україна.

e-mail: roman.zakrushevskiy@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Cheberyako Oksana, Doctor of Historical Science, Ph.D. in Economics, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv / National Academy of the Security Service of Ukraine.

Zhukovskogo Provulok, 10, ap. 53, Kyiv, 03022, Ukraine.

e-mail: cheberyako@ukr.net

Zakrushevskiy Roman, student of the Department of Finance, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Chornovola Street, 2b, ap. 50, Lutsk, 43024, Ukraine.

e-mail: roman.zakrushevskiy@gmail.com

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

БОЙКО О. М., КУЧЕРЕНКО С. Ю. Сучасні виклики інноваційного розвитку промислових підприємств	5
ГОРОШКОВА Л. А., МАСЛОВА О. В., ЧОРНОБУК Д. О. Ринок праці та технології підготовки кадрів для повоєнного відновлення України	15
ЩЕРБАК Л. В. Інформаційне забезпечення навчального процесу при вивченні питань щодо інноваційних технологій у туризмі.....	27

Економіка та управління

ГОРОШКОВА Л. А., МЕНЬШОВ О. І., ВАСИЛЬЄВА О. О., СУМЕЦЬ О. М., РИЖИКОВ І. В. Логістичні технології управління потенціалом морських та річкових перевезень України.....	32
ІГНАТЕНКО М. М., МАРМУЛЬ Л. О., РОМАНЮК І. А. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків	45
КАЛЮГА Є. В., ГРИЩУК Г. В. Внутрішній контроль виробничої діяльності малих підприємств: вітчизняна та міжнародна практика.....	51
КВЯТКО Т. М. Особливості формування бізнес-екосистем в сучасних умовах.....	57
ПАЛАМАРЧУК О. М., КОРКАЧ І. В. Тенденції розвитку цифрового маркетингу в сучасних умовах господарювання.....	63
ПЕРЧУК О. В., АРТЮХ О. О. Організація військового обліку в системі управління персоналом підприємства	69
ОЛЕКСАНДРА РОЖЕНКО, ВІТАУТАС ЮЩЮС. Тенденції та стратегія забезпечення сталого розвитку: Литва-Україна.....	78
СЛЮСАР С. Т. БУТНИК А. П. Основні засади формування екологічної звітності.....	84

Економічна теорія

БУТЕНКО Є. В., ХАРИТОНЕНКО Р. А., ІЩЕНКО Н. О. Розвиток правової бази здійснення моніторингу та охорони земель в умовах цифрового середовища	89
ВАСИЛЬЄВА О. О., ГОРОШКОВА Л. А., ШВИДКА С. П. Дисбаланс ринку праці України: сучасні тенденції та орієнтири подолання диспропорцій	99
ВИНОГРАДНЯ В. М., БУРДОНОС Л. І. Державна підтримка підприємницької діяльності в сучасних умовах.....	109
КОСТИК Є. П., ОВСІЄНКО А. М. Соціально-економічні ризики повномасштабної війни російської федерації проти України та стабілізаційні заходи щодо їх подолання у контексті ініціатив Президента України	113
ШИМЧЕНКО Л. А. Міграційні процеси в Україні в період повномасштабної війни: безпекові гарантії та правові можливості.....	120

Фінанси, грошовий обіг та кредит

ГУНЬКО К. А. Інституційні засади розвитку державного фінансового контролю.....	126
ЄРЬОМЕНКО А. О. Місцеві бюджети у системі фінансового забезпечення територіальних громад	132
СТУДІНСЬКИЙ В. А., СТУДІНСЬКА Г. Я. Грошова реформа у контексті післявоєнного економічного відновлення України: постановка питання	138
ЧЕБЕРЯКО О. В., ЗАКРУШЕВСЬКИЙ Р. О. Державні цінні папери в забезпеченні боргової безпеки України в умовах повномасштабної війни.....	142

CONTENTS

Knowledge Economy, Innovative Economy

BOIKO OLENA, KUCHERENKO SVITLANA. Current challenges of innovative development in industrial enterprises	5
HOROSHKOVA LIDIYA, MASLOVA OKSANA, CHORNOBUK DIANA. The labor market and technology of staff training for the post-war reconstruction of Ukraine.....	15
SCHERBAK LYUDMYLA. Information processing in the educational process when studying issues regarding innovative technologies in tourism.....	27

Economy and Management

HOROSHKOVA LIDIYA, MENSHOV OLEKSANDR, VASYL'YEVA OLENA, SUMETS ALEXANDER, RYSHYKOV IHOR. Logistics technologies for the potential management of marine and river transport in Ukraine.....	32
IHNATENKO MYKOLA, MARMUL LARISA, ROMANIUK IRYNA. Development of competitive strategies by enterprises in the globalization of markets.....	45
KALIUHA YEVHENIYA, HRYSHCHUK HANNA. Internal control of production activity in small enterprises: domestic and international practice	51
KVIATKO TETIANA. Features of business ecosystem formation in modern conditions.....	57
PALAMARCHUK OXANA, KORKACH INNA. Trends in the development of digital marketing in modern business conditions	63
PERCHUK OKSANA, OLEKSANDR ARTYUKH. Theoretical basis of accounting payments to employees of health care institutions	69
ROZHENKO OLEKSANDRA, JUSCIUS VYTAUTAS. Tendencies and strategy for sustainable development: Lithuania-Ukraine.....	78
SVITLANA SLIUSAR, ANDRIY BUTNIK. Basic principles of environmental reporting	84

Economic Theory

BUTENKO YEVHEN, KHARYTONENKO ROMAN, ISHCHENKO NADIYA. Development of the legal framework for land monitoring and protection in the digital environment	89
VASYL'YEVA OLENA, HOROSHKOVA LIDIA, SHVYDKA SVITLANA. The imbalance of the labor market in Ukraine: current trends and guidelines for overcoming disproportions	99
VYNOGRADNYA VITA, BURDONOS LYUDMILA. State support of entrepreneurial activity in modern condition.....	109
KOSTYK YEVHENII, ANATOLII OVSIENKO. Socio-economic risks of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine and stabilization measures to overcome them in the context of the initiatives of the President of Ukraine.....	113
SHIMCHENKO LJUDMILA. Migration processes in Ukraine during a period of full-scale war: security guarantees and legal opportunities.....	120

Finance, Monetary Circulation and Credit

HUNKO KOSTIA. Institutional principles of state financial control development	126
YERYOMENKO ANNA. Local budgets in the system of financial security of territorial communities	132
STUDINSKI VOLODYMYR, STUDINSKA GALYNA. Monetary reform in the context of the post-war economic recovery of Ukraine: posing the question.....	138
CHEBERYAKO OKSANA, ZAKRUSHEVSKYI ROMAN. Government securities in ensuring the debt security of Ukraine in conditions of full-scale war.....	142

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно Увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською мовою)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;

- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;

- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.

- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською чи англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відобразити досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;

- постановка проблеми;

- аналіз останніх досліджень і публікацій;

- виділення недосліджених частин загальної проблеми;

- постановка завдання, мети дослідження;

- метод або методологію проведення дослідження;

- викладення основного матеріалу (результати роботи);

- галузь застосування результатів;

- висновки відповідно до статті.

- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- порожній рядок (Arial, 11 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;

- постановка проблеми;

- аналіз останніх досліджень і публікацій;

- виділення недосліджених частин загальної проблеми;

- постановка завдання, мети дослідження;

- метод або методологію проведення дослідження;

- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);

- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);

- дані про автора в тій же послідовності англійською мовою.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>. Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються). Цитати з іншомовних джерел наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»).

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>; Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts economic articles
for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 x 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 11 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;

- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»).

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing. Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Tel.; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20
 Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>; E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 57

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57>

Головний редактор Л.О. Мармуль

Переяслав
2023

Підписано до друку 26 травня 2023 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 15,81.
Ум.др. арк. 18,48. Наклад 50 примірників.

Ministry of Education and Science of Ukraine

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 57

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2023

Signed for print on May 26, 2023. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 15,81.
Issued sheets 18,48. 50 copies.